

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๔๕

รวมจดหมายเหตุเรื่องทูตไทยไปประเทศอังกฤษ

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๐

นางพิศ สมิตะสิริ

พิมพ์แจกในการประชุมเพลิงศพ

นางบริหารธนารักษ์ (สาย จันทิมานนท์)

ณ วัดจักรวรรดิราชาวาส

เมื่อวันที่ ๒๙ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๘๑

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๔๕

รวมจดหมายเหตุเรื่องทูตไทยไปประเทศอังกฤษ

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๐

นางพิศ สมิตะสิริ

พิมพ์แจกในการประชุมเพลิงศพ

นางบริหารธนารักษ์ (สาย จันทิมานนท์)

ณ วัดจักรวรรดิ์ราชาวาส

เมื่อวันที่ ๒๙ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๘๑

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

เลขห้อง 313

เลขหมู่ 914.2
ป247ย

เลขทะเบียน

NATIONAL LIBRARY OF THAILAND

31111004382139

นางบริหารธนารักษ์ (สาย จันทิมานนท์)

ชาตะ พ.ศ. ๒๔๒๕

มรณะ พ.ศ. ๒๔๘๐

คำนำ

นางพิศ สมิตะสิริ ได้แจ้งความจำนงมายังกรมศิลปากร ขออนุญาตพิมพ์หนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่๔๕นี้ เป็นของชำร่วยแก่บรรดาญาติมิตรที่มาในงานประชุมเพลิงศพนางบริหารธนารักษ์ (สายจันทิมานนท์) ผู้มารดา กรมศิลปากรจึงอนุญาตให้พิมพ์ได้ตามความประสงค์

หนังสือประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๔๕ นี้ มีคำอธิบาย ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงนิพนธ์ไว้ในตอนต้น และมีจดหมายเหตุทางราชการและนิราศลอนดอนของหม่อมราโชทัย ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์นั้นทรงอธิบายไว้ว่า

คำอธิบายของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

"๑. รายงานของหม่อมราโชทัยนั้น เป็นตัวจดหมายเหตุในทางราชการข้างฝ่ายไทย (เคยพิมพ์ตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๔) ควรยกย่องว่าเป็นหนังสือแต่งดีในกระบวนภาษาไทยเรื่อง ๑ และมีกลเม็ดอยู่ที่หม่อมราโชทัยพรรณนาถึงสิ่งแลการต่างๆซึ่งได้ไปเห็น ดังเช่นพรรณนาถึงรถไฟก็ดี โทรเลขก็ดี แม้อย่างต่ำพรรณนาว่าด้วยละครอนม้าก็ดี ถ้าผู้อ่านในสมัยนี้ระลึกไว้ว่าตัวหม่อมราโชทัยเอง

ก็ไม่เคยเห็นของประหลาดเหล่านั้นมาแต่ก่อน แลอุตส่าห์แต่งด้วยตั้งใจจะเล่าให้ผู้อื่นซึ่งไม่ได้เห็นเข้าใจว่าสิ่งหรือการเหล่านั้นเป็นอย่างไร ก็เห็นจะต้องยอมว่าแต่งพรรณนาดีจริง ๆ

๒. หนังสือกลอนนิราศลอนดอนของหม่อมราโชทัยนั้น (หมอบรัดเลซื้อกรรมสิทธิ์การพิมพ์ไปจากหม่อมราโชทัย แต่ในสมัยเมื่อยังไม่มีพระราชบัญญัติกรรมสิทธิ์หนังสือ เป็นราคา ๔๐๐ บาท เอาไปพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ. ศ. ๒๔๓๔) เป็นยกกลอนแต่งดีอย่างยิ่งเรื่อง ๑ จนมีผู้สงสัยว่าหม่อมราโชทัยวานสุนทรภู่แต่ง อ้างหลักฐานว่ากระบวนกลอนเหมือนกลอนสุนทรภู่ แลถ้อยคำสำนวนก็ดีถึงสุนทรภู่ แต่ความที่สงสัยนี้ ขัดกับโคลงซึ่งแถลงไว้ในนิราศลอนดอนว่า

"ตัวเราเกลากล่าวเกลี้ยง กลอนไข
คือหม่อมราโชทัย ที่ตั้ง
แสดงโดยแต่จริงใจ จำจด มานา
ห่อนจักพลิกแพลงพลั้ง พลาดถ้อยความแถลง"

ถ้าหม่อมราโชทัยมิได้แต่งนิราศลอนดอนเองไซ้ ก็เห็นจะมิศิลธรรมพอที่จะรู้สึกละอายไม่แต่งโคลงยกนี้ไว้ แต่หลักฐานที่สำคัญกว่านี้ยังมีอีก คือสุนทรภู่ตายในปีเถาะ พ. ศ. ๒๓๙๘ นิราศลอนดอนแต่งในปีมะเส็ง พ. ศ. ๒๔๐๐ แต่งเมื่อสุนทรภู่ตายเสียแล้วถึง ๓ ปี ข้อที่กระบวนกลอนเหมือนของสุนทรภู่นั้นไม่อัศจรรย์อันใด หนังสือกลอนที่แต่งเลียนอย่างสุนทรภู่มีถมไป เป็นแต่มิใคร่มีใครสามารถแต่งดีได้ใกล้เคียงเหมือนหม่อมราโชทัย แต่นอกจาก

หม่อมราโชทัยก็ยังมีผู้อื่นอีก คือพระภิกษุมี วัดพระเชตุพนที่แต่ง "นิราศเดือน" นั้นเป็นต้น กลเม็ดที่ควรสังเกตในเรื่องนิราศลอนดอนนั้น นอกจากที่แต่งดีโดยสำนวนกลอนแลถ้อยคำเรียบกว่าของสุนทรภู่ยังมีข้อควรชมอีกอย่างหนึ่ง คือที่ตรงแห่งใดใช้คำภาษาฝรั่ง มักหาคำภาษาไทยใช้เป็นสัมผัสในได้เหมาะดีทุกแห่ง ดังเช่นตรงว่า'กัปตันโอแกแลแฮนแสนฉลาด'นี้เป็นตัวอย่าง แลยังมีอื่นอีกหลายแห่ง"

ขออนุโมทนาในกุศลราศีทักษิณานุปทานกิจ ซึ่งนางพิศ สมิตะสิริได้บำเพ็ญเป็นมาตุอุปัฏฐานธรรมนี้ ขงอำนวยอิฐคุณมนุญผลให้สัมฤทธิ์แก่นางบริหารอนารักษ์ผู้ล่วงลับไปสู่ปรโลกแล้วนั้นเทอญ.

กรมศิลปากร

๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๐

สารบาน

อธิบายเรื่องราชทูตไทยไปยุโรปแต่โบราณมา หน้า (๓)

ข้นจดหมายเหตุของหม่อมราโชทัย

ตอนที่ ๑ ว่าด้วยราชทูตออกจากกรุงเทพ ฯ ขนถึง เมืองสิงคโปร์ ,, ๑

ตอนที่ ๒ ว่าด้วยราชทูตออกจากเมืองสิงคโปร์ไป ถึงเมืองไกโร ,, ๙

ตอนที่ ๓ ว่าด้วยราชทูตออกจากไกโร ไปถึงเกาะมอลตา แลเมืองยิบรอลตา เมืองไวโคแลปอร์ตสมัท ,, ๒๒

ตอนที่ ๔ ว่าด้วยราชทูตไปจากเมืองปอร์ตสมัท ถึงเมือง ลอนดอน แลดูการเล่นต่าง ๆ ,, ๒๗

ตอนที่ ๕ ว่าด้วยราชทูตนำพระราชสาส์นขึ้นไปเฝ้ากวีน ,, ๓๗

ตอนที่ ๖ ว่าด้วยพระนางเจ้าเซญราชทูตไปเลี้ยงโต๊ะ ,, ๔๓

ตอนที่ ๗ ว่าด้วยที่ว่าราชการ ซื้อปาลิเมนต์แลเมือง เยอมิงชัม เมืองแมนเชสเตอ เมืองลิเวอปูล แลเมืองซิฟิลว์ ,, ๔๙

ตอนที่ ๘ ว่าด้วยเฝ้ากวีนที่วังบักกิงชัม แลดูการรำเท้า การซ้อมทหาร แลการอาวาหเจ้าลูกเธอหญิงใหญ่ ,, ๕๗

ตอนที่ ๙ ว่าด้วยกวินให้เข้าหญิงลูกเธอ ปรินเซสกัยปรินซ
เฟรดดริกวิลเลียมลาไปเมืองปรูเซีย แลราชทูต
ไปดูคุก ดูคลัง แลดูแม่น้ำเทมส์ หน้า ๖๓
ตอนที่ ๑๐ ว่าด้วยกวินตั้งขุนนาง แลราชทูตเข้าเฝ้า
ทูลลา ราชทูตไปดูที่ขังคนบ้า แลบริติชมิวเซียม ,, ๖๗
ตอนที่ ๑๑ ว่าด้วยราชทูตออกจากเมืองลอนดอน
ไปถึงท่าโดเวอ แลว่าด้วยประเทศเครดบริเตน ,, ๗๑
ตอนที่ ๑๒ ว่าด้วยผู้รับใช้ปรนิบัติราชทูตที่โฮเต็ล แล
ราชทูตออกจากลอนดอนจะกลับมาเมืองไทย มาแวะ
ที่เมืองฝรั่งเศส ,, ๗๙
ตอนที่ ๑๓ ว่าด้วยราชทูตอยู่เมืองสุเอศ แล้วกลับมา
ถึงเมืองคาลี แลเมืองสิงคโปร์ จนถึงกรุงเทพ ฯ ,, ๘๖
ตอนที่ ๑๔ ต่อจดหมายเหตุของหม่อมราโชไทย ว่าด้วย
แขกเมืองที่มาส่งราชทูตเข้าเฝ้า ,, ๙๔
ใบเพิ่มที่ ๑ บาญชีคนที่ไปในกองทูต ,, ๙๗
ใบเพิ่มที่ ๒ บาญชีเครื่องราชบรรณาการ แลสิ่งของ
ส่งไปพระราชทาน ,, ๑๐๐

อธิบายเรื่องราชทูตไทยไปยุโรป

ในสมัยเมื่อกรุงศรีอยุธยาเปนราชธานี เคยมีราชทูตไทยไปถึงยุโรปหลายคราว ตามที่มีจดหมายเหตุปรากฏนั้น ราชทูตไทยไปถึงยุโรปครั้งแรกเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ โปรดให้ทูตานุทูตเชิญพระราชสาส์นออกไปยังประเทศฮอแลนด์ เจริญทางพระราชไมตรีกับเข้ามอริสในราชวงศ์ออเรนซ์ เมื่อปีมะแมจุลศักราช ๙๖๙ พ.ศ. ๒๑๕๐ ตรงกับคฤศตศก ๑๖๐๗ ต่อนั้นมายังมีราชทูตไทยได้ออกไปยุโรปในรัชกาลอื่น ๆ อีก แต่ในเรื่องราชทูตที่ไปมากับประเทศสยาม จะเปนราชทูตที่พระเจ้าแผ่นดินต่างประเทศแต่งเข้ามาก็ดี หรือราชทูตไทยไปเจริญทางพระราชไมตรีถึงต่างประเทศก็ดี ตอนไหน ๆ ไม่เลื่องลือรู้แพร่หลายเท่าเมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีทางพระราชไมตรีกับพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ กรุงฝรั่งเศส เพราะพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ มีรับสั่งให้สร้างสิ่งที่รวกไว้เฉลิมพระเกียรติยศหลายอย่าง เปนต้นแต่ให้ตีเหรียญแลเขียนรูปภาพราชทูตไทยเข้าเฝ้าที่พระราชวังเวอซาย แลให้แต่งหนังสือทั้งเรื่องราชทูตฝรั่งเศสเข้ามากรุงสยาม แลเรื่องราชทูตสยามครั้งโกษาปานออกไปเมืองฝรั่งเศสพิมพ์ไว้ หนังสือเหล่านั้นแพร่หลายทั้งในภาษาฝรั่งเศส แลได้แปลเปนภาษาอื่นยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ จึงได้ทรายเรื่องกันยิ่งกว่าคราวอื่น ๆ

เรื่องราชทูตไทยไปเมืองฝรั่งเศสครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้ความตามหนังสือจดหมายเหตุของฝรั่งในครั้งนั้นว่าไปถึง ๔ คราว คราวแรกไปเมื่อคฤศตศก ๑๖๘๓ ตรงกับ (ปีระกา จุลศักราช ๑๐๔๓) พ.ศ. ๒๒๒๔ ราชทูตเชิญพระราชสาส์นไปถวายพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ แลโป๊ปณกรุงโรม ไปในเรือกำปั่นฝรั่งเศส เรือลำนั้นไปแตกที่เกาะมดะคัศคา คนที่ไปหายสูญไปหมด ต่อมาอีก ๒ ปีถึง พ.ศ. ๒๒๒๖ ทูตไทยไปเป็นคราวที่ ๒ ทูตที่ไปคราวนี้ได้ความว่าเป็นแต่ขุนนางผู้น้อยในกรมท่าคน ๑ ในกรมอาสาหาญคน ๑ โดยสารเรือกำปั่นฝรั่งเศสไปสืบข่าวทูตไทยไปคราวแรกที่หายไปนั้น ทูต ๒ คนนี้ได้ไปถึงกรุงปารีศเข้าใจว่าเห็นจะถือศุภอักษรเสนายดีกรุงศรีอยุธยาไปด้วย จึงปรากฏว่ารัฐบาลฝรั่งเศสต้อนรับ แต่ไม่ได้เชิญพระราชสาส์นไปจึงมิได้เข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ โดยฐานทูต เป็นแต่ให้เข้าไปคอยเฝ้าเวลาเสด็จออกทรงพระดำเนินได้หยุดทรงปราไสย แต่ครั้งนั้นเมื่อพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ ได้ทรงทราบว่า สมเด็จพระนารายณ์มหาราชจะใคร่มีทางพระราชไมตรีก็ทรงยินดี โดยเป็นโอกาสที่จะแผ่พระเกียรติยศและเดชานุภาพ ให้ปรากฏทางประเทศทิศตวันออก จึงแต่งให้เชวะเลียเดอโชมองเป็นราชทูต เชิญพระราชสาส์นกับเครื่องราชบรรณาการมาเจริญทางพระราชไมตรียังสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทูตฝรั่งเศสมาด้วยเรือรบ รับทูตไทยทั้ง ๒ คนกลับมาส่งด้วย มาถึงปากน้ำเจ้าพระยาเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๒๒๘ ครั้นถึงเดือนอันวาคม ทูตฝรั่งเศสจะกลับไป สมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงทรงแต่งให้พระวิสูตรสุนทร คือ โกษาปาน เป็นราชทูต

เชิญพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการไปเจริญทางพระราชไมตรี ตอบแทนพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ โกษาปานไปคราวนี้นับเปนทูตไทยไปคราวที่ ๓ ไปเรือรบฝรั่งเศสกับเชวะเลียเดอโชมองด้วยกัน ไปถึงเมืองฝรั่งเศสได้เข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ ที่พระราชวังเวอซายเมื่อวันที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๒๒๙ โกษาปานอยู่ในเมืองฝรั่งเศส ๗ เดือน กลับเมื่อเดือนมีนาคม เมื่อโกษาปานจะกลับจากเมืองฝรั่งเศส พระเจ้าหลุยที่ ๑๔ ทรงแต่งให้มองสิเออร์เดอลาลุแบร์ เปนราชทูตเชิญพระราชสาส์นกับเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราชอีกครั้ง ๑ มาเรือรบแลรับโกษาปานกลับมาส่งด้วย มาถึงปากน้ำเจ้าพระยาเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๒๓๐ ถึงเดือนธันวาคมเมื่อทูตฝรั่งเศสจะกลับไป (๑) สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงแต่งราชทูตเชิญพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ แลโปรดเกล้าฯ ให้ออกไปคราว ๓ นับเปนคราวที่ ๕ (ใครเปนราชทูต ข้าพเจ้ายังหาพยานไม่ได้ ชื่อที่ปรากฏในหนังสือยาตราหลวงตาชาก์ผู้ไปกับทูตคราวนั้นเรียกว่า "ออกขุนซำนาญ" เห็นจะไม่ใช่ตัวราชทูต) พาเด็กนักเรียน ๕ คนออกไปเล่าเรียนวิชาในประเทศฝรั่งเศสด้วย มองสิเออร์ลาลุแบร์รับราชทูตไทยไป ราชทูตไทยไปถึงเมืองฝรั่งเศสเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๒๓๑ ทางนี้สมเด็จพระนารายณ์มหาราชสวรรคต พระเพทราชาได้ราชสมบัติ เกิดรบพุ่งกับทหารฝรั่งเศสที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทยขับไล่ทหารฝรั่งเศสไปหมด แต่ข่าวยัง

---

(๑) ที่ปรากฏว่าทูตฝรั่งเศสมาถึงในเดือนกันยายน แลกลับไปในเดือนธันวาคม เหมือนกันทั้ง ๒ คราว เพราะการใช้เรือใบต้องไปมาให้ได้ฤดูมรสุม.

ไม่ทรายออกไปถึงยุโรป เมื่อทูตไทยไปถึงเมืองฝรั่งเศสพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ ไม่เสด็จอยู่ในพระนคร รัฐบาลฝรั่งเศสจึงจัดให้ทูตไปเฝ้าโป๊ปอินโนเซนต์ที่ ๑๑ ที่กรุงโรมก่อน ทูตได้เข้าเฝ้าโป๊ปเมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๒๓๑ แล้วจึงกลับมาเมืองฝรั่งเศส ได้เข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ แล้วพักอยู่ในเมืองฝรั่งเศสเกือบปี ๑ จนปลายปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๒๓๒ ฝรั่งเศสจึงได้จัดส่งมาขึ้นที่เมืองมะริด ซึ่งเป็นเมืองท่าของกรุงสยามทางทเลหน้านอกในเวลานั้น เรื่องราชทูตไทยไปเมืองฝรั่งเศสครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ความดังแสดงมานี้

ในหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวว่า เมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแล้ว สมเด็จพระเพทราชาทรงแต่งราชทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสอีกครั้ง ๑ เมื่อปีมะโรงจุลศักราช ๑๐๕๐ เหมือนอย่างครั้งโกษาปานออกไปเมื่อในแผ่นดินก่อน อันความที่กล่าวนี้เพราะผู้แต่งหนังสือพระราชพงศาวดารลงศักราชปีสมเด็จพระนารายณ์มหาราชสวรรคตผิดเร็วไป ๖ ปี จึงหลงเอาทูตที่ไปกับมองสิเออร์ลาลูแบร์มาลงผิดรัชกาลไป จะเป็นความจริงไม่ได้ ด้วยในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาเกิดวิวาทขาดทางไมตรีกับฝรั่งเศสมาแต่เริ่มรัชกาลดังกล่าวมาแล้ว มีจดหมายเหตุฝรั่งกล่าวอีกแห่ง ๑ ว่า เมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ พระเจ้าฟิลิปที่ ๕ พระเจ้าแผ่นดินสเปนให้ราชทูตเชิญพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี เมื่อปีขอ พ.ศ. ๒๒๖๑ ต่อมามีในจดหมายเหตุของพวกสเปนว่ามีเรือกำปั่นหลวงพาทูตไทยออกไปถึงเมืองมนิลา อันเป็นหัว

เมืองขึ้นของสะเปนทางฟากวันออก แต่ทูตไทยไปเกิดความไม่พอใจในการที่รับรองเลยกลับมากรุงศรีอยุธยาเสีย ไม่ได้ออกไปเจริญทางพระราชไมตรีถึงยุโรป จึงเข้าใจว่าตั้งแต่สิ้นรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแล้วไม่ได้มีทูตไทยไปถึงยุโรปอีก จนตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ถึงกระนั้นก็ดีราชทูตไทยที่ไปเจริญทางพระราชไมตรีถึงต่างประเทศที่อยู่ในอาเซียด้วยกัน ยังมีไปเนือง ๆ ไม่ขาด คือ ไปเมืองจีน เมืองอัสสัม แลเมืองลังกาเป็นต้น ประเพณีการทูต ทั้งที่รับราชทูตต่างประเทศแลที่แต่งราชทูตไปต่างประเทศ จึงคงมีแบบแผนติดต่อแต่ครั้งกรุงเก่ามาจนถึงในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์นี้

ประเพณีการทูตที่ถือเป็นแบบแผนในประเทศนี้ เห็นจะมีนิติได้มาทางมัชฌิมประเทศแต่โบราณที่เดียว เพราะดูคล้ายคลึงกับที่ถือเป็นประเพณีทั้งประเทศมอญพม่าแลลังกาทวีป บางข้อผิดตรงกันข้ามกับประเพณีทูตของฝรั่ง เป็นต้นว่าตามประเพณีของฝรั่งเขาถือว่าราชทูตเป็นผู้แทนพระองค์พระมหากษัตริย์ไปยังประเทศโน้น พระราชสาส์นเป็นแต่หนังสือสำคัญสำหรับแสดงว่าผู้เชิญไปเป็นราชทูต เพราะฉะนั้นการรับรองเขาให้เกียรติยศแก่ตัวราชทูต ส่วนพระราชสาส์นนั้นจะเอาไปอย่างไรไม่ถือเป็นข้อสำคัญ แต่ประเพณีของไทยเราแต่โบราณถือว่าพระราชสาส์นเป็นต่างพระองค์พระมหากษัตริย์ ราชทูตผู้จำทูลพระราชสาส์นเป็นแต่อย่างข้าราชการที่ไปตามเสด็จ แบบแผนข้อที่กล่าวนี้ถ้าพิเคราะห์ดูในเรื่องราชทูตไทยไปส่งพระอุบาลีที่เมืองลังกา ซึ่งพิมพ์อยู่ในหนังสือเรื่องประกิยฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีปนั้น ก็จะเห็นได้ชัดเจน ตั้งแต่พระราช

สาส์นออกจากพระราชวังก็แห่แหนอย่างกระบวนเสด็จ พระราชสาส์นไปยังที่ไหนก็จัดเป็นที่ประทับ ถึงเวลาเสด็จออกมีประโคม แล้วทูตานุทูตเข้าไปถวายบังคมพระราชสาส์นอย่างเข้าเฝ้าทุกวัน แม้ขุนนางต่างประเทศที่มาต้อนรับราชทูตก็ให้เข้าไปถวายบังคมพระราชสาส์น อย่างว่าพาเข้าเฝ้า เคารพพระราชสาส์นไปโดยอาการอย่างนี้ จนได้ถวายถึงพระหัตถ์พระมหากษัตริย์ประเทศโน้นแล้วจึงเป็นเสร็จกิจ ถึงพระราชสาส์นมาแต่ต่างประเทศตั้งแต่เข้ามาถึงในพระราชอาณาเขตร เราก็เคารพอย่างเดียวกัน ที่ประเพณีฝรั่งกับไทยผิดกันในข้อเคารพพระราชสาส์นดังกล่าวมานี้ ถึงเคยเป็นเหตุเกิดประดักประเดิด ครั้งเชอวะเลียเดอโชมองเป็นราชทูตของพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ เข้ามาครั้งแรกในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีความปรากฏอยู่ในหนังสือจดหมายเหตุของทูตฝรั่งเศสคราวนั้นว่า ตั้งแต่ทูตถึงเมืองสมุทปราการ ไทยก็รับรองแห่แหนพระราชสาส์นเป็นสำคัญ แต่ส่วนทูตนั้นเป็นแต่จัดเรือรับตามพระราชสาส์นไป เมื่อถึงที่สำนักในระยะทางเจ้าพนักงานไทยเข้าไปถวายบังคมพระราชสาส์นแล้วจึงเชิญขึ้นไว้ในห้องซึ่งจัดตกแต่งเป็นที่พักของพระราชสาส์น ครั้นเมื่อจะเชิญพระราชสาส์นกลับลงเรือ ก็เข้าไปถวายบังคมพระราชสาส์นแล้วจึงเชิญลงเรือไป ราชทูตแปลกใจครั้นสืบถามได้ความว่าประเพณีไทยถือว่าพระราชสาส์นสำคัญกว่าราชทูต จึงคิดอ่านอุบายจะให้ไทยเคารพต่อราชทูตเหมือนกับเคารพพระราชสาส์น คราวนี้ก่อนเวลาจะเชิญพระราชสาส์นลงเรือ ราชทูตให้เอาเก้าอี้เข้าไปตั้งแล้วเข้าไปนั่งอยู่เคียงข้างพระราชสาส์น เจ้าพนักงานไทยถวายบังคมแล้ว จึงยกพาน

พระราชสาส์นส่งให้เจ้าพนักงานไทยเชิญไปลงเรือ ในวันหลังเมื่อพักอยู่ที่ขนอนหลวงใต้วัดโปรดสัตว์ ถึงวันจะแห่พระราชสาส์นเข้ากรุง ราชทูตคิดจะให้เป็นเกียรติยศยิ่งขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง ครานั้นให้ยาดหลวงเดอซัวซี (ซึ่งเตรียมมาจะให้เป็นราชครูผู้สอนคณิตศาสนาถวายสมเด็จพระนารายณ์) เข้าไปยืนอยู่ด้วย เมื่อขุนนางไทยเข้าไปถวายบังคมพระราชสาส์นแล้ว ราชทูตไม่ให้ไทยเชิญพระราชสาส์น ให้ยาดหลวงเดอซัวซี เชิญพานพระราชสาส์นเดินมากับราชทูต เข้าในเงาพระกลดที่กั้นพระราชสาส์นมาด้วยกัน หวังจะให้ไทยนับถือว่ามียันดาศักดิ์สูง มาส่งพระราชสาส์นให้ไทย ต่อเมื่อถึงเรือยุยกซึ่งจัดลงมารับพระราชสาส์น การที่คิดเลี่ยงหลีกให้ไทยถวายบังคมราชทูตด้วยได้ในครั้งนั้น ดูเป็นที่พอใจของราชทูตมาก

ประเพณีการทูตตามแบบโบราณ นอกจากข้อที่กล่าวมาแล้วยังมีอย่างอื่นอีก จะลองเรียบเรียงลงไว้ต่อไปนี้ ตามที่ได้พบในจดหมายเหตุเก่า คือ

ว่าด้วยพระราชสาส์นตามแบบโบราณ ต้องจารึกลงในแผ่นสุพรรณบัตร เขียนจำลองลงแผ่นกระดาษแต่สำเนาซึ่งส่งไปกับศุภอักษรของเสนาบดี การที่จารึกลงแผ่นทองถือว่าเป็นเครื่องหมายแห่งไมตรี แม้หนังสือสัญญาทางไมตรีที่มีต่อกันในระหว่างประเทศ ก็ใช้จารึกในแผ่นสุพรรณบัตร แลการที่หมายสำคัญใช้ประทับยอดหัวแหวนกดรอยไว้ในแผ่นทองแทนประทับตรา ด้วยเหตุนี้จึงเป็นคำพูดกันว่า "เป็นทองแผ่นเดียวกัน" แล "เป็นสุวรรณปัถพีอันเดียวกัน" มาแต่โบราณ ประเพณีอันนี้ไม่มีในประเทศฝรั่งแลประเทศจีน

ว่าด้วยทูตที่จำทูลพระราชสาส์น ประเพณีของไทยเราแต่โบราณ ถ้าหากมีพระราชสาส์นแล้วจำต้องแต่งทูตานุทูตเชิญไป ที่จะส่งพระราชสาส์นไปด้วยประการอย่างอื่น แม้แต่จะมอบให้ราชทูตต่างประเทศที่เชิญพระราชสาส์นมาเชิญกลับไปก็ไม่ได้ ถ้าหากจะไม่แต่งทูตานุทูตไปก็ไม่มีพระราชสาส์นที่เดียว ถ้าเช่นนั้นให้เสนาบดีมีศุภอักษรไปถึงเสนาบดีประเทศโน้นให้นำกระแสรับสั่งขึ้นกราบทูล ศุภอักษรนั้นมอบให้ทูตต่างประเทศถือกลับไป หรือส่งไปอย่างไรก็ได้ ความที่กล่าวในข้อนี้จะเห็นตัวอย่างได้ในเรื่องราชทูตไทยไปลังกาเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์ ซึ่งพิมพ์อยู่ในเรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีปนั้นเหมือนกัน คือ เมื่อส่งพระอุบาลี พระอริยมุนี ไปกับคณะสงฆ์คราวแรกมีราชทูตเชิญพระราชสาส์นไปด้วย ต่อมาคราวส่งพระวิสุทธาจารย์ พระวรญาณมุนี กับคณะสงฆ์ไปเปลี่ยนคณะสงฆ์ชุดก่อน ก็มีราชทูตเชิญพระราชสาส์นไปด้วย คราวนี้เมื่อพระเจ้าเกียรติศิริราชสิงหะให้ราชทูตลังกาเชิญพระราชสาส์นพาพระอริยมุนี กับคณะสงฆ์ที่ไปคราวแรกกลับมาส่ง ข้างกรุงศรีอยุธยาจะไม่แต่งทูตไปลังกาอีก จึงมีแต่ศุภอักษรเสนาบดีไทย ให้ราชทูตลังกาถือไปถึงเสนาบดีในลังกาทวีป ให้ทูลกระแสรับสั่งตอบพระราชสาส์นแก่พระเจ้าเกียรติศิริราชสิงหะ

แต่ประเพณีฝรั่งในเรื่องมีพระราชสาส์น เขาไม่ถือว่าจำเป็นจะต้องมีราชทูตเชิญไป ด้วยเหตุนี้ในครั้งกรุงเก่าเมื่อแรกบริษัทฝรั่งต่างชาติเข้ามาค้าขายที่กรุงศรีอยุธยา มักจะทูลขอให้พระเจ้าแผ่นดินประเทศของตนมีพระราชสาส์นทรงฝากฝัง ขอให้พวกพ่อค้าค้าขายได้ โดยสดวก

พระเจ้าแผ่นดินก็มีพระราชสาส์นให้พวกพ่อค้าของบริษัทถือมา ฝ่ายไทยเราเคารพนับถือพระราชสาส์นเป็นสำคัญ เมื่อรู้ว่ามีพระราชสาส์นมาแต่พระเจ้าแผ่นดินต่างประเทศ ก็รับรองแห่แหนพระราชสาส์น แลรับรองพ่อค้าซึ่งเป็นผู้เชิญพระราชสาส์นให้เข้าเฝ้าแหนได้ จนเลยเข้าใจกันในพวกฝรั่งทั่วไปในครั้งนั้นว่า ถ้าจะให้ไทยรับรองให้ดีแล้วจำต้องมีพระราชสาส์นถือมาด้วย ด้วยเหตุนี้เมื่อยาดหลวงฝรั่งเศสจะเข้ามาตั้งสั่งสอนสาสนาคฤศตัง จึงทูลขอพระราชสาส์นพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ แลมหาสมณะสาส์นของโป๊ปเชิญมา อันเป็นต้นเหตุอย่าง ๑ ซึ่งจะแต่งทูตไทยออกไปประเทศฝรั่งเศส แลกรุงโรมเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ว่าด้วยพาหนะที่รับพระราชสาส์นไปยังต่างประเทศ เพราะประเพณีไทยแต่โบราณถือว่าพระราชสาส์นเป็นต่างพระองค์ดังกล่าวมาแล้ว ก็จำต้องไปด้วยพาหนะของหลวงในประเทศนี้ จนถึงอาณาเขตรของประเทศโน้น พอเข้าในอาณาเขตรแล้วเจ้าของประเทศก็ต้องเป็นธุระรับรองแห่แหนต่อไปให้สมพระเกียรติยศ ด้วยเหตุนี้ถ้าหากว่าทูตเชิญพระราชสาส์นไปทางเรือต้องไปด้วยเรือหลวง จะโดยสารเรือผู้อื่นไปนั้นไม่ได้ ความข้อนี้เมื่อครั้งกรุงเก่าแต่แผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถมาจนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีเรือกำปั่นหลวงไปค้าขายถึงต่างประเทศเสมอ เรือกำปั่นหลวงเหล่านั้นเคยรับทูตไทยไปจนถึงประเทศญี่ปุ่นแลเปอเซียแลประเทศอื่น ๆ ที่ยังเป็นอิศระอยู่ในอินเดียเนื่อง ๆ แต่ไม่มีเรือกำปั่นหลวงเคยออกไปถึงยุโรป เมื่อจะแต่งราชทูตออกไปยุโรปในแผ่นดินสมเด็จ

พระเอกาทศรถ จึงต้องคิดเป่นวินัยกรรม ให้ราชทูตเชิญพระราชสาส์น ไปเรือกำปั่นหลวงจากกรุงศรีอยุธยาเพียงถึงเมืองบันตัม (ใกล้กับที่เมืองเบตาเวียทุกวันนี้) อันเป่นหัวเมืองใหญ่ของฮอลันดาในครั้งนั้น โดยถือว่าเข้าในอาณาเขตรของฮอลันดาแล้ว แต่นั้นรัฐบาลฮอลันดาเอาเรือรบรับทูตไทยไปจนถึงยุโรป มาถึงแผ่นดินพระนารายณ์มหาราช เมื่อทูตไทยเชิญพระราชสาส์นไปเมืองฝรั่งเศสคราวแรก เข้าใจว่าก็คงไปด้วยเรือกำปั่นหลวง ไปจากเมืองมะริดจนถึงเมืองปอนดิเจอรีอันเป่นหัวเมืองขึ้นของฝรั่งเศส ซึ่งมีอยู่ในอินเดียแล้ว จึงลงเรือกำปั่นของฝรั่งเศสแต่นั้นไป กำปั่นนั้นไปแตกที่เกาะมะดะคัศคาดังกล่าวมาแล้ว แต่เมื่อโกษาปานจะไปเมืองฝรั่งเศสไก่ผ่อนลงมาอีกชั้นหนึ่ง เพราะมีเรือรบของประเทศโน้นมารับ จึงให้ทูตไปในเรือรบฝรั่งเศสตั้งแต่ออกจากอ่าวสยามไป ต่อมาถึงแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรมโกษฐ เมื่อทูตไทยไปลังกาคราวแรก ก็ไปด้วยเรือกำปั่นหลวง เรือลำนั้นไปชำรุดที่หน้าเมืองนครศรีธรรมราช ทูตกับพระอุบาลีต้องกลับเข้ามากรุงศรีอยุธยาเสียคราว ๑ จะไปอีกคราวนี้ ที่จริงไปในเรือกำปั่นของพ่อค้าฮอลันดา แต่ถือว่าเพราะเจ้าของเรือรับอาสาพาทูตไปส่งเมืองลังกาเหมือนอย่างที่ทูตลังกามาประเทศนี้ มิใช่อาศรัยโดยสารไปก็ไม่เสียประเพณี แต่ทูตที่ไปเมืองจีนก็ดี หรือเมืองญวนก็ดี ยังคงไปเรือหลวงตลอดมาจนในชั้นกรุงรัตนโกสินทร

ว่าด้วยยศราชทูตที่ไปเจริญทางพระราชไมตรียังต่างประเทศประเพณีฝรั่งกับประเพณีไทยในข้อนี้ก็ผิดกัน คือที่ฝรั่งถือว่าทูตเป่นผู้ไปแทนพระองค์ ไทยถือว่าทูตเป่นแต่ผู้เชิญพระราชสาส์นไป ตำแหน่งแลหน้าที่

ทูตของฝรั่งกับของไทยจึงต่างกัน ตำแหน่งทูตของฝรั่งมียศเป็น ๓ ชั้น ชั้นสูงสุดเป็นเอกอัรรคราชทูต ชั้นที่ ๒ เป็นอรรคราชทูต ชั้นที่ ๓ เป็นราชทูต การที่ฝรั่งจะแต่งทูตไปต่างประเทศ ถือเอาการที่ไปหรือประเทศที่ไปเป็นสำคัญ ถ้าสำคัญอย่างยิ่ง ทูตที่ไปก็เลือกสรรบุคคลชั้นสูงให้เป็นตำแหน่งเอกอรรคราชทูต ถ้าสำคัญไม่ถึงอย่างยิ่ง ทูตที่ไปก็เป็นแต่เพียงชั้นอรรคราชทูตหรือราชทูต ตามสมควรแก่การและประเทศที่ไปนั้น จะยกตัวอย่างเช่นราชทูตฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เชวะเลียเดอโชมอง ที่เข้ามาคราวแรกมียศเป็นเอกอรรคราชทูต แต่มองสิเออร์ลาลุแบร์ ที่เข้ามาคราวที่ ๒ มียศเป็นแต่เพียงอรรคราชทูต เพราะการที่ทูตเข้ามาครั้งที่ ๒ ไม่สำคัญเหมือนทูตที่เข้ามาคราวแรก แต่ถึงยศจะเป็นชั้นใดทูตฝรั่งคงเป็นตัวทูตแต่คนเดียว ผู้ที่มาด้วยเป็นแต่บริวารของทูต เช่นเป็นเลขานุการเป็นต้น

ส่วนประเพณีทูตานุทูตไทยที่ไปจำทูลพระราชสาส์นยังต่างประเทศแต่โบราณยศราชทูตไม่มีชั้นสูงต่ำอย่างแบบฝรั่ง ทูตคงไปเป็นคณะ ๓ คนเหมือนกันทุกคราว เรียกว่าราชทูตคน ๑ อุปทูตคน ๑ ตรีทูตคน ๑ นับเป็นทูตด้วยกันทั้ง ๓ คน ยันตาศักดิ์ราชทูตตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุครั้งกรุงเก่า เป็นชั้นออกพระเป็นอย่างสูง เพียงยันตาศักดิ์เป็นออกขุนเป็นราชทูตก็มี พิเคราะห์ตามราชทินนามของทูตานุทูตที่ปรากฏ เช่นคราวโกษาปานราชทูตเป็นออกพระวิสูตรสุนทร อุปทูตเป็นออกหลวงศรีวิสารวาจา ตรีทูตเป็นออกขุนกัลยาณราชไมตรี ทูตไทยไปเมืองจีน

ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ราชทูตเปนที่ออกขุนศิริราชไมตรี ต่อมาในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรมโกษฐ ราชทูตไปลังกาคราวแรก เปนที่พระสุธรรมไมตรี อยู่ทูตเปนขุนวาทีพิจิตร ตรีทูตเปนหมื่นพิพิธเสนหา ราชทินนามที่กล่าวมานี้เห็นได้ว่าล้วนเปนนามแต่งขึ้นสำหรับผู้เปนทูตทั้งนั้น จึงเข้าใจว่าประเพณีเก่า เมื่อเลือกสรรผู้ที่จะเปนทูตานุทูตแล้ว จึงทรงตั้งราชทินนามสำหรับไปรับราชการในคราวนั้น เมื่อไปราชการทูตมีชำเหน็จความชอบกลับมาก็ได้เลื่อนยศบันดาศักดิ์สูงขึ้นไป ดังเช่น โกษาปานเปนที่ออกพระวิสูตรสุนทรราชทูตไปเมืองฝรั่งเศส กลับมาก็ได้เลื่อนเปนพระยาโกษาธิบดี จตุสดมภ์กรมพระคลัง เมื่อก่อนสมเด็จพระนารายณ์มหาราชสวรรคตเพียงสักสองสามเดือนเท่านั้น

ว่าด้วยอำนาจของราชทูตที่ไปต่างประเทศ ประเพณีฝรั่งกับไทยก็ผิดกันเปนข้อสำคัญ ข้างประเพณีฝรั่ง การที่พูดจาว่าขานอย่างใดในกิจที่ไปนั้น มอยไปในราชทูตเสร็จ แจ้งไปในพระราชสาส์นแต่ว่าถ้าราชทูตจะพูดจาว่ากล่าวประการใด ขอให้ถือว่าเหมือนเปนพระวาจาของพระเจ้าแผ่นดินประเทศโน้นตรัส เชื่อฟังได้ดุจกัน แต่ฝ่ายประเพณีทูตของไทยกิจการอันใดที่จะว่ากล่าวกับประเทศโน้น เสนาบดีมีศุภอักษรให้ราชทูตถือไปถึงเสนาบดีประเทศโน้นในคราวเดียวกับที่ทูตเชิญพระราชสาส์นไป ทูตเปนแต่ผู้จะพูดจาชี้แจงไขข้อความตามศุภอักษรนั้น ความที่กล่าวในข้อนี้จะเห็นตัวอย่างได้ ในลำเนาพระราชสาส์นแลศุภอักษรเสนาบดี ซึ่งมีไปมาในระหว่างกรุงธนบุรีกับกรุงศรีสัตนาคนหุต อันพิมพ์อยู่ในหนังสือพระราชวิจารณ์นั้น

ว่าด้วยประเพณีการรับทูตต่างประเทศ ตามที่สังเกตเห็นในหมายเหตุครั้งกรุงเก่า ตั้งแต่ทูตเข้ามาถึงพระราชอาณาเขตร การกินอยู่เลี้ยงดูเปนของหลวงทั้งสิ้น เห็นจะเปนด้วยเหตุนี้จึงเรียกว่าแขกเมือง เมื่อมีทูตเข้ามาถึง โดยฉะเพาะที่เปนราชทูตจำทูลพระราชสาส์น จำต้องให้ทูตพักรออยู่ที่ปลายแดนก่อน เพื่อตระเตรียมการรับรองหลาย ๆ วัน ถ้าทูตมาทางทเลก็ต้องคอยอยู่ที่ปากน้ำ เพราะทางในกรุงจะต้องจัดเรือกระบวนลงไปแห่พระราชสาส์นแลรับทูตานุทูตขึ้นมา ทั้งจะต้องจัดหอพระราชสาส์น แลที่สำนักทูตตามระยะทาง คือ ที่เมืองสมุทปราการแห่ง ๑ ที่เมืองพระประแดงแห่ง ๑ ที่เมืองธนบุรีแห่ง ๑ ที่เมืองนนทบุรีแห่ง ๑ ที่เมืองประทุมธานีแห่ง ๑ ที่ขนอนหลวงใต้วัดโปรดสัตว์อีกแห่ง ๑ ในเวลาที่ทูตคอยอยู่ที่ปากน้ำนั้น มีเจ้าพนักงานลงไปเยี่ยมเยียนแลส่งสิ่งของสะเบียงอาหารไปเลี้ยงดู ครั้นเมื่อรับขึ้นมาถึงที่สำนักตามระยะทาง ก็มีข้าราชการไปต้อนรับทักทายทุกระยะ จนถึงขนอนหลวงที่ใต้วัดโปรดสัตว์ ถึงนั่นแล้วก่อนจะเข้าไปในกรุง ทูตต้องคอยอยู่ที่ขนอนหลวงอีกหลายวัน เพราะต้องแปลพระราชสาส์นแลศุภอักษร ตรวจทำบาญชีสิ่งของเครื่องราชบรรณาการ แลตระเตรียมตกแต่งถนนหนทางในพระนครรับแขกเมือง แลหาฤกษ์วันดีที่จะเสด็จออกรับแขกเมืองด้วย เมื่อถึงกำหนดจึงจัดเรือกระบวนแห่พร้อมด้วยเรือข้าราชการเปนกระบวนใหญ่ลงมารับพระราชสาส์นทั้งทูตานุทูตแลเครื่องราชบรรณาการ แห่เข้าพระนครไปขึ้นที่ท่าประตูไชยอยู่ตรงวัดพุทไธสวรรย์ข้าม เชิญพระราชสาส์นขึ้นราชรถ ทูตานุทูตขึ้นเสลี่ยงบ้าง คานหามบ้าง ขี่ม้าบ้าง ตามควรแก่

ขันตาศักดิ์ มีกระบวนช้างม้าแลพลเดินเท้าแห่ไปยังพระราชวัง ให้ราชทูตพักคอยเฝ้าที่ศาลาลูกขุน ทูตลังกาว่าเวลาเมื่อทูตคอยอยู่ศาลาลูกขุนมีเจ้าพนักงานนำดอกไม้มงคลมาพระราชทานราชทูต แต่ทูตฝรั่งหาปรากฏว่ามีไม่ การเสด็จออกรับแขกเมืองถวายพระราชสาส์น เปนการเต็มยศใหญ่ มียืนช้าง ยืนม้า แลทหารนั่งกัลยาณที่สนามในพระราชวังหลายกอง จำนวนคนนับพัน แม้ชาวต่างประเทศ แขก ฝรั่ง จีน จามที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ก็ให้ร้องให้แต่งตัวเปนสง่าราษี พากันมาประชุมที่สนามในคอยรับแขกเมืองด้วย แต่ที่เสด็จออกรับแขกเมืองนั้นต่างกันเปน ๒ อย่าง เสด็จออกสีหบัญชรให้แขกเมืองเข้าเฝ้าในท้องพระโรงอย่าง ๑ เสด็จออกมุขเด็ดให้แขกเมืองเฝ้าที่ชาลาหน้าพระที่นั่งอย่าง ๑ เมื่อทูตฝรั่งเศสเข้ามาในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทูตเข้าเฝ้าในท้องพระโรง แต่เมื่อทูตลังกาเข้ามาเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ ตามที่กล่าวพรรณาไว้ ในจดหมายเหตุของราชทูต ปรากฏว่าเสด็จออกมุขเด็จพระที่นั่งสรรเพ็ชญ์ปราสาท ราชทูตเฝ้าที่ชาลาหน้าพระที่นั่ง

อันลักษณะเสด็จออกรับแขกเมืองเปน ๒ อย่างนี้ อธิบายไว้ในหนังสือระยะทาง เซวะเลียเดอโชมองราชทูตฝรั่งเศสว่า ถ้าเปนราชทูตมาแต่ประเทศใหญ่ เช่นราชทูตจีน แลราชทูตเปอเซียเปนต้น ให้เข้าเฝ้าในท้องพระโรง ถ้าราชทูตที่มาแต่ประเทศน้อย เช่นทูตตังเกี๋ย ทูตอัดแช แลทูตกรุงศรีสัตนาคนหุต ทูตเชียงใหม่ ให้เสด็จออกที่มุขเด็ด ความที่กล่าวนี้จะถูกผิดอย่างไรไม่พบหลักฐานที่จะสอบสวน

ว่าด้วยกิริยาที่แขกเมืองเข้าเฝ้า มีกล่าวชี้แจงไว้ในหนังสือหมายเหตุราชทูตฝรั่งเศสเข้ามาครั้งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชละเอียดละออ ด้วยว่าเมื่อทูตฝรั่งเศสเข้ามาครั้งแรก เวลาพักรออยู่ที่ขนอนหลวงราชทูตถามถึงขนบธรรมเนียมที่จะเข้าเฝ้า เจ้าพนักงานกำกับทูตชี้แจงให้ฟัง ราชทูตฝรั่งเศสไม่พอใจในขนบธรรมเนียมยางอย่างร้องขอให้แก้ไข จึงโปรดให้เจ้าพระยาวิชเยนทรไปปรึกษาหารือกันแล้วราชทูตฝรั่งเศสจึงได้เข้าเฝ้า

ประเพณีทูตเข้าเฝ้าอย่างเดิม ตามที่ทูตฝรั่งเศสพรรณาไว้นั้น เมื่อทูตไปถึงพระราชวังแล้ว พักคอยอยู่ที่ศาลาลูกขุนใน ครั้นขวนเสด็จออก เจ้าพนักงานกรมวังกับกรมท่ามาพาทูตเข้าไปพักอยู่ที่ทิมดาย แห่ง ๑ ในบริเวณพระมหาปราสาท เจ้าประเทศราชและขุนนางผู้ใหญ่เข้าไปคอยเฝ้าอยู่ในท้องพระโรงหมอบเป็น ๒ ฝ่าย ตั้งเครื่องยศสำหรับตัวทุกคน ขุนนางชั้นรองลงมาหมอบอยู่ที่ทิมดกหน้าพระมหาปราสาท ครั้นเวลาเสด็จออกพอสุดเสียงประโคมแล้ว เจ้าพนักงานจึงมาพาทูตไป เมื่อทูตถึงหน้าพระมหาปราสาท ทูตต้องคุกเข่าลงถวายบังคมที่ซาลาหน้าพระมหาปราสาท ๓ ครั้ง แล้วคลานขึ้นบันไดพระมหาปราสาทคลานเข้าในพระทวารถึงหน้าที่นั่งในท้องพระโรงต้องถวายบังคมอีก ๓ ครั้ง แล้วคลานขึ้นไปถึงที่ตำแหน่งเฝ้าจึงถวายบังคมอีก ๓ ครั้ง ถ้าทูตเฝ้าที่ซาลาหน้ามุขเด็ด ขุนนางผู้ใหญ่หมอบเฝ้าที่ทิมดก ขุนนางผู้น้อยหมอบเฝ้าในซาลา ทูตเข้าไปจากศาลาลูกขุนถึงหน้าฉานถวายบังคม ๓ ครั้ง แล้วคลานเข้าไปในซาลาตรงหน้าพระที่นั่งถวายบังคมอีก ๓ ครั้ง

ขึ้นไปถึงที่ตำแหน่งเฝ้าถวายบังคมอีก ๓ ครั้ง เรื่องทูตถวายบังคมตามที่กล่าวนี้พิเคราะห์ดูเห็นว่า กิริยาแสดงความนอบน้อมของชาวประเทศทางตวันออกเปนทำนองเดียวกันทุกประเทศ คือคงอยู่ในคุกเข่าลงกับกราย นับว่าเปนอันถวายบังคมเหมือนกัน แต่กิริยานอบน้อมของฝรั่งที่ยืนคำนับนั้นผิดกันไกล ทูตฝรั่งเข้าเฝ้าเปนสามัญครั้งกรุงเก่าจะให้ทำอย่างไรยังหาพบอธิบายไม่ ได้พบแยบแผนแต่ในกรุงรัตนโกสินทรนี้แขกเมืองฝรั่งเข้าเฝ้าไม่ต้องหมอบคลาน ยอมให้เดินเข้าไปถึงที่ควรถวายบังคมแล้วนั่งลงยกมือขึ้นถวายบังคม ๓ ครั้ง เข้าใจว่าในครั้งกรุงเก่าก็จะอย่างเดียวกัน

แยบแผนทางเมืองพม่า ในเรื่องทูตฝรั่งเข้าเฝ้า มีในจดหมายเหตุของนายพันเอกยูล ซึ่งเปนเลขานุการทูตอังกฤษ คราวเซออาเธอแฟรไปเฝ้าพระเจ้ามินดง เมื่อคฤศตศก ๑๘๕๕ พรรณาไว้ถ้วนถี่พอใช้ปรากฏว่า ทูตอังกฤษเกี่ยงไม่ยอมไปนั่งคอยที่ศาลาลูกขุน พม่าจึงให้ทูตอังกฤษเข้าไปคอยอยู่ในท้องพระโรงแต่ก่อนเสด็จออก ทำนองจะเกี่ยงกันด้วยเรื่องพม่าจะให้คลานเข้าไปนั้นเอง ฝรั่งไม่ยอมคลาน พม่าก็ไม่ยอมให้เดิน จึงตกลงเปนผ่อนผันให้เข้าไปคอยอยู่ก่อน แต่ต้องถวายบังคมเหมือนกัน

ลักษณถวายพระราชสาส์น โดยปรกตินั้นทูตไม่ได้ถวายต่อพระหัตถ์ เวลาทูตเข้าเฝ้าตั้งพระราชสาส์นกับเครื่องราชบรรณาการไว้ข้างหน้าทูต ครั้นทูตเข้าไปถึงที่เฝ้า ถ้าเปนทูตจีน แลแขก ฝรั่งโกษาธิบดีทูลเบิก ถ้าเปนทูตลาว จะเปนมหาดไทยหรือโกษาธิบดีทูลเบิกข้อนี้สงสัยอยู่ เมื่อทูลเบิกแล้วจึงมีพระราชปฏิสันถาร

ลักษณพระราชปฏิสัณฐารทูต ก็มีแบบโบราณว่าทรงปฏิสัณฐาร ๓ นัดเปนธรรมเนียม แลเปนธรรมเนียมลงไปจนถึงข้อความของพระราชปฏิสัณฐาร คือตำรัสถามว่า พระเจ้าแผ่นดินฝ่ายโน้น กับทั้งพระราชวงศ์ทรงสบายดีอยู่หรือนัด ๑ ว่าทูตานุทูตเดินทางมาสดวกดีอยู่หรือเดินทางมาช้านานเท่าใดจึงมาถึงนัด ๑ ว่าประเทศโน้นฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล ข้านเมืองมีความสุขสมบูรณ์ ไพร่ข้านพลเมืองมีความสุขอยู่หรือนัด ๑ แบบพระราชปฏิสัณฐารอย่างนี้เข้าใจกันซึมทราบมาแต่ก่อน จนอาจะแต่งลงเปนบทเสภา เมื่อสมเด็จพระพันวะษาเสด็จออกรับทูตล้านช้างได้ดังนี้

๏ คราน้นพระองค์ผู้ทรงเดช ชำเลืองพระเนตรผายผัน
เห็นราชทูตมาถวายบังคมคัล กับทั้งเครื่องสุวรรณบรรณา
จึงตรัสประภาษปราไส มาในป่าไม้ไพรหนา
ก็วันจึงถึงพระภารา มรรคายากง่ายประการใด
อนึ่งกรุงนาคบุรี เข้ากล้านาดีหรือไฉน
หรือฝนแล้งเข้าแพงมีภัย ศึกเสือเหนือใต้สงบดี
ทั้งองค์พระเจ้าเวียงจันท์ ทรงธรรม์เปนสุขเกษมศรี
ไม่มีโรคาพยาธี อยู่ดีหรืออย่างไรในเวียงจันท์ ฯ

แบบแผนทางเมืองพม่ายิ่งหนักมือไป ถึงพระเจ้าแผ่นดินไม่ต้องมีรับสั่งว่ากะไร เพียงพยักพระพักตร์เท่านั้น ผู้สนองพระโอฐก็รับสั่งมาแจ้งพระราชปฏิสัณฐารแก่ทูตตามข้อความที่กล่าวมา

เมื่อมีพระราชปฏิสัณฐารนัด ๑ โกษาธิบดีก็รับพระราชโองการมาบอกแก่กรมท่าขวาหรือซ้าย อันเปนเจ้าหน้าที่ ๆ บอกล่าม ๆ แปลบอกทูต ทูตจะกราบทูลว่ากะไรก็ต้องย้อนกลับโดยนัยอันเดียวกัน แล้วมีพระราชปฏิสัณฐารนัดที่ ๒ ที่ ๓ ต่อไป ครั้นมีพระราชปฏิสัณฐารแล้ว เจ้าพนักงานจึงยกพานหมากกับเสื้อผ้ามาตั้งพระราชทานทูตานุทูตเปนสัญญาว่าเสร็จการเฝ้า พอตั้งพานหมากแล้วไม่ช้าก็ยืดยานพระยัญชรเสด็จขึ้นมีประโคม แลข้าราชการกับทูตานุทูตถวายบังคมอีก ๓ ครั้ง แล้วทูตจึงออกจากท้องพระโรง เมื่อทูตออกมาจากเฝ้าแล้ว เจ้าพนักงานพาไปดูสิ่งสำคัญในพระราชวัง คือพระยาช้างเผือกเปนต้น ปรากฏเหมือนกันทั้งคราวราชทูตฝรั่งเศสและราชทูตลังกา แล้วจึงพาทูตกลับไปพัก เมืองพม่าก็เหมือนกันอย่างนี้

การที่ขอร้องแก้ไขในครั้งเมื่อทูตฝรั่งเศสเข้าเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้น คือ

ข้อ ๑ ขอให้ขุนนางนายเรือรบกับพวกยาตหลวงได้เฝ้าด้วย ได้รับอนุญาตให้พวกนั้นเข้าไปนั่งคอยเฝ้าอยู่ในท้องพระโรงกับขุนนางไทยตั้งแต่ก่อนเสด็จออก ไม่ได้เข้าไปพร้อมกับทูต เพราะตำแหน่งไม่นับว่าเปนทูต

ข้อ ๒ เรื่องถวายพระราชสาส์น ทูตขอถวายเองต่อพระหัตถ์ จึงเอาพระราชสาส์นไว้ ให้ยาตหลวงเตอชัวซีเชิญเข้ามากับตัวทูต ครั้นถึงในท้องพระโรงราชทูตจึงรับพานพระราชสาส์นถือเข้าไปถวายที่พระยัญชร ปรากฏในจดหมายเหตุของทูตว่า พระยัญชรสูง ทูตส่งถวายไม่ถึง

สมเด็จพระนารายณ์ต้องเชิญพระองค์ออกมารับพระราชสาส์น ด้วยไม่เคยมีประเพณีถวายพระราชสาส์นเช่นนั้นมาแต่ก่อน

ข้อ ๓ กิริยานอบน้อม ยอมให้ถวายคำนับอย่างฝรั่ง ไม่ต้องถวายบังคม ข้อนี้พรรณาไว้ในจดหมายเหตุทูตฝรั่งเศสว่า เมื่อเชวะเลียเดอโชมองเข้าเฝ้านั้น เจ้าพระยาโกษากับเจ้าพระยาวิชเยนทรเป็นผู้นำท่านทั้ง ๒ นั้นคลานเข้าไปถวายบังคมที่ใดทูตก็ถวายคำนับ ก้มศีรษะลงอย่างต่ำที่สุดแล้วเดินต่อไปจนถึงที่เฝ้าจึงนั่งลงแล้วใส่หมวก กิริยาที่ทูตใส่หมวกเฝ้าในท้องพระโรงที่กล่าวนี้ ชรอยขุนนางไทยที่เข้าเฝ้าจะสวมลอมพอก ทูตจึงทำตาม ความที่กล่าวข้อนี้สมด้วยรูปโกษาปานเข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ ในรูปนั้นพวกทูตไทยก็สวมลอมพอกทั้งนั้นที่เมืองพม่า เสด็จออกแขกเมืองขุนนางก็สวมลอมพอกเข้าเฝ้าเหมือนกัน

ยังมีความอีกข้อ ๑ ซึ่งปรากฏในครั้งทูตฝรั่งแรกเข้ามาในกรุงรัตนโกสินทร์ คือที่ไม่ยอมให้ทูตขัดกระบี่แลสวมรองเท้าเข้าเฝ้า ประเพณีนี้ก็เห็นจะมีมาแต่ครั้งกรุงเก่า เมืองพม่าก็ห้ามอย่างเดียวกัน ด้วยเป็นการผ่าฝืนประเพณีบ้านเมืองในสมัยนั้น เข้าใจว่าพวกทูตฝรั่งเศสจะได้รับยกเว้นข้อนี้ด้วย อีกประการ ๑ เสื้อผ้าที่สมเด็จพระนารายณ์พระราชทานทูตฝรั่งเศสนั้น กล่าวในจดหมายเหตุของทูตว่า ครั้งนั้นโปรดให้ยักเยื้องธรรมเนียมเก่า ต่อทูตเฝ้าแล้วจึงให้ข้าราชการนำแพรแลผ้าอย่างดีไปพระราชทานยังที่พัก เจ้าพนักงานแจ้งกระแสรับสั่งว่า ทูตมาแต่เมืองหนาว มาถึงเมืองนี้เป็นเมืองร้อน จึงโปรดให้นำแพรผ้ามาพระราชทานให้ทำเครื่องแต่งตัวให้สบาย ครั้นจะตัดทำเป็นเครื่องแต่ง

ตัวมาให้เสร็จก็เกรงจะไม่ถูกใจทูต ให้ทำเอาตามชอบใจเถิด ตามความที่ปรากฏดังกล่าวมานี้เข้าใจได้ว่า เสื้อผ้าที่พระราชทานแขกเมืองซึ่งยังมีเป็นธรรมเนียมมาจนกรุงรัตนโกสินทรนี้ ที่จริงเป็นของพระราชทานให้แขกเมืองใช้เวลาแขกเมืองอยู่ในกรุง ฯ มิใช่พระราชทานให้ไปใช้สอยในบ้านเมืองของตน

การที่ราชทูตเข้าเฝ้านั้น เฝ้าเสด็จออกเต็มยศใหญ่แต่ ๒ คราว คือเฝ้าเมื่อมาถึงดังพรรณามาแล้วคราว ๑ เฝ้าเมื่อทูลลาจะกลับไปบ้านเมืองอีกคราว ๑ แต่ในเวลาทูตพักอยู่ในกรุง ฯ ยังได้เข้าเฝ้าเวลาอื่นอีกตามแต่กิจที่จะโปรดให้เข้าเฝ้าเป็นพิเศษ เช่นทูตลังกาได้เข้าเฝ้าที่พระที่นั่งทรงธรรม เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐเสด็จออกทอดพระเนตรเครื่องราชบรรณาการที่จะจัดส่งไปลังกานั้นเป็นต้น ราชทูตฝรั่งเศสเข้ามาคราวแรกครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ก็ได้เข้าเฝ้าในกรุงศรีอยุธยาอีกคราว ๑ เฝ้าแล้วมีการเลี้ยงพระราชทาน แต่เลี้ยงลับหลังพระที่นั่ง แล้วตามเสด็จขึ้นไปเมืองลพบุรี ได้เฝ้าที่พระราชวังแลที่ตำหนักทเลชุบศรอีกหลายครั้ง ลักษณที่ทูตเข้าเฝ้าในที่ระโหฐานครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์นั้น ก็ว่าเสด็จออกที่พระบัญชร ทูตนั่งเฝ้าข้างนอก ความที่กล่าวข้อนี้ เมื่อไปพิจารณาดูที่ประทับของสมเด็จพระนารายณ์ทั้งที่พระที่นั่งสุทธาสวรรย์ในพระนารายณ์ราชนิเวศน์แลที่ตำหนักทเลชุบศรเห็นแผนที่เป็นอย่างเดียวกัน คือ ห้องในซึ่งเป็นห้องเสด็จอยู่อยู่ในหลังขวาง อย่างพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ท้องพระโรงเป็นมุขอย่างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย แต่พ้นเสมอกัน แลพระที่นั่งของสมเด็จพระ

นารายณ์เล็กกว่ามาก ตรงผนังหลังขวางต่อท้องพระโรงมีพระบัญชร อยู่เตี้ย ๆ พอตั้งพระแท่นที่ประทับข้างใน เข้าใจว่าโดยปรกติถ้าเสด็จออก ให้ขุนนางเฝ้าในท้องพระโรงคงประทับที่พระบัญชรนี้ ตรงสุดมุขไปข้าง หน้าท้องพระโรงยังมีพระบัญชรที่เสด็จออกมุขเด็ดอีกแห่ง ๑ ให้ข้าราช การเฝ้าในชาลาหน้าพระลาน การที่ราชทูตฝรั่งเศสเข้าเฝ้าที่ลพบุรีดัง พรรณานั้น ก็คือเฝ้าอย่างเสด็จออกในท้องพระโรงเป็นสามัญนั่นเอง ไม่ ได้จัดการพิเศษอย่างใด

ทูตเข้าเฝ้าแล้ว จึงกำหนดวันไปเฝ้าพระมหาอุปราช แลไปหา ขุนนางผู้ใหญ่บางคนแต่ที่เป็นหัวหน้าในราชการ เพราะต้องมีของถวาย แลของกำนันไปให้ทุกแห่ง ลักษณที่พระมหาอุปราชเสด็จออกรับแขก เมือง ก็จำลองแบบวังหลวงทุกอย่าง แม้ที่สุดจนข้อที่ทรงปฏิสันฐาร ก็เป็นอย่างเดียวกัน ฝ่ายลักษณะที่ขุนนางผู้ใหญ่รับทูต ถ้าทูตเป็น ผู้น้อย เช่นทูตลังกาที่เข้ามาขอสงฆ์ไปหาเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ ๆ นั่งเตียงให้ทูตนั่งกับพื้นกับข้าราชการผู้ใหญ่ในกรมท่าด้วยกัน ถ้าทูต เป็นฝรั่งแต่มียศสูง เช่นเชวะเลียเดอโชมองไปหาเจ้าพระยาพระคลัง จัดตั้งโต๊ะเก้าอี้รับอย่างฝรั่ง เมื่อทักทายปราไสกันแล้ว จึงเลี้ยงอาหารทูต บางแห่งก็มีระบำคนตรีด้วย ประเพณีทางเมืองพม่าก็อย่างนี้เหมือนกัน นายพันเอกยูลว่า เมื่อเซออาเธอแฟรเป็นทูตอังกฤษไปเมืองพม่า ไปหา ขุนนางผู้ใหญ่ในวันเดียวกัน ต้องกินเลี้ยงในตอนเช้าวันนั้นถึง ๕ ครั้ง เมื่อเสร็จการเฝ้าแหนหาสู่ดังกล่าวมาก็เป็นเสร็จพิธีรับทูต ต่อนั้นทูตก็

ไปดูสถานต่าง ๆ แลถ้ามีการแห่แหนเจ้าพนักงานก็พาไปดู แต่มิได้เข้าเฝ้าแหนในการพิธีนั้น

เมื่อทูตเข้าเฝ้าทูลลาจะกลับไป เปนเวลาที่ได้พระราชทานบำเหน็จบำเหน็จที่พระราชทานต่างกันตามชั้นยศผู้ที่เปนทูตานุทูต เชวะเลียเดอโชมองราชทูตฝรั่งเศสได้พระราชทานพานทองเครื่องยศกับของอื่น ๆ อีกหลายสิ่ง คราวทูตลังกาได้พระราชทานสิ่งของต่าง ๆ มีพรรณาไว้ในศุภอักษรหลายสิ่ง แต่มิใช่เปนเครื่องยศขุนนางชั้นสูง

ลักษณะการแต่งทูตแลรับทูตแต่โบราณ ตามที่ปรากฏในหนังสือเก่า ตรวจได้เนื้อความดังพรรณามานี้

มาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร เมื่อในรัชกาลที่ ๑ เปนเวลามีศึกสงครามวุ่นวายในยุโรป ตั้งแต่เกิดจลาจลในประเทศฝรั่งเศสติดต่อมาจนรบกับเอมเปอเรอนะโปเลียนที่ ๑ ทางข้างประเทศนี้ก็รบกับพม่าติดพันกันอยู่ ทูตฝรั่งพึ่งมีเข้ามาต่อเมื่อในรัชกาลที่ ๒ ก็เปนแต่ทูตของขุนนางผู้สำเร็จราชการหัวเมืองชั้นของประเทศโปรตุเกตแลอังกฤษแต่งมา ไม่มีข้อญหาที่จะต้องแต่งราชทูตไปจำทูลพระราชสาส์นตอบแทนทูตฝรั่งที่มีเปนใหญ่ในประเทศแต่งมา ในกรุงรัตนโกสินทรมีเข้ามาครั้งแรกในรัชกาลที่ ๓ เมื่อประธานาธิบดีของประเทศยุในติดศะเตตอะเมริกา แต่งให้นายเอกมอนด์ รอเบิต เปนทูตเชิญอักษรสาส์นกับเครื่องบรรณาการเข้ามาถวาย ขอทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีเมื่อปีมะโรง พ. ศ. ๒๓๗๕ ในคราวนั้นท่านองจะคิดเห็นกันว่า

ประธานาธิบดีเป็นแต่ผู้ซึ่งราษฎรเลือกขึ้นตั้งเป็นหัวหน้าอยู่ชั่วคราว มิใช่พระมหากษัตริย์เสวยราชย์ตามราชประเพณี ประกอบกับที่ประเทศยุโรปตีกศะเตตอยู่ห่างไกลสุดหล้าฟ้าเขียว พ้นวิสัยที่จะแต่งทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีได้ ก็มิได้มีทูตไทยไปตอบแทน จึงยุติได้ว่าตั้งแต่สิ้นรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมา ตลอดเวลากว่า ๑๒๐ ปี ไม่ได้มีทูตไทยออกไปถึงยุโรปอีกเลย จนถึงรัชกาลที่ ๔ กรุงรัตนโกสินทร จึงได้มีทูตไทยไปยุโรปอีก เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๐๐ ตรงกับคฤศตศักราช ๑๘๕๗

เรื่องราวอันเป็นเหตุที่ทูตไทยจะไปยุโรปครั้งแรกเมื่อในรัชกาลที่ ๔ นั้น ด้วยเมื่อปีเถาะ พ. ศ. ๒๓๙๘ สมเด็จพระราชินีวิกตอเรียพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษ ทรงแต่งให้เซอยอนเบาริงเป็นราชทูตเชิญพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชวนให้กรุงสยามทำหนังสือสัญญาตามแบบอย่างทางพระราชไมตรี ในระหว่างต่างประเทศที่มีอิศระเสมอกัน ทูตอังกฤษเข้ามาคราวนั้น เข้าใจด้วยกันทั้งฝ่ายไทยและฝ่ายอังกฤษ ว่าเป็นการสำคัญกว่าทูตที่เคยเข้ามาคราวก่อน ๆ ด้วยเป็นครั้งแรกที่เป็นราชทูตเชิญพระราชสาส์นของพระเจ้าแผ่นดินอันเป็นมหาประเทศ ๑ ในยุโรปเข้ามายังกรุงรัตนโกสินทร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริห์เห็นว่า เซอยอนเบาริงเข้ามาคราวนั้นเป็นอย่างเดียวกับราชทูตฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีเมื่อแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชครั้งกรุงเก่า จึงโปรดให้จัดการรับรองตามแบบ

อย่างครั้งสมเด็จพระนารายณ์รับราชทูตฝรั่งเศส ฝ่ายข้างเซอยอนเยาริงที่เข้ามานั้นก็ปรารถนาจะให้ไทยรับรองให้เกียรติยศสูงกว่า เมื่อยอนครอเพ็ต แลเฮนริเยอร์นี เป็นทูตของผู้สำเร็จราชการหัวเมืองอินเดียของอังกฤษเข้ามาแต่ก่อน เตรียมหาจดหมายเหตุครั้งสมเด็จพระนารายณ์รับราชทูตฝรั่งเศสเข้ามาไว้สอบทานการที่ไทยรับรอง เมื่อเห็นว่าการรับรองเป็นทำนองเดียวกันก็พอใจ ได้กล่าวความอันนี้ไว้ในจดหมายเหตุของเซอยอนเยาริงที่เข้ามาในคราวนั้น

ความปรากฏในจดหมายเหตุของเซอยอนเยาริงว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เข้าเฝ้าในที่ระโหฐาน ได้มีรับสั่งปรารภว่า มีพระราชประสงค์จะทรงแต่งทูตานุทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีตอบแทนถึงเมืองอังกฤษ แต่ยังขัดข้องอยู่ด้วยไม่มีเรือที่จะไปถึงยุโรป แลทรงหารือเซอยอนเยาริงถึงลักษณะพระราชสาส์นแลเครื่องราชบรรณาการที่จะส่งไปถวายสมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย ว่าอย่างไรจะสมควรในสมัยนั้น เซอยอนเยาริงทูลว่า พระราชสาส์นนั้นถ้าทรงพระราชนิพนธ์เป็นภาษาอังกฤษเห็นจะดี ด้วยยังไม่มีพระเจ้าแผ่นดินประเทศใดในทิศตวันออก นอกจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะได้ทรงศึกษาทรายภาษาอังกฤษ สมเด็จพระราชินีวิกตอเรียคงจะทรงยินดีที่จะได้รับพระราชสาส์นนั้น ส่วนเครื่องราชบรรณาการนั้น เห็นว่าถ้าให้เป็นของฝีมือไทยทำเป็นสิ่งของเครื่องใช้สอยตามประเพณีในกรุงสยามจะสมควรกว่าอย่างอื่น ได้ความตามจดหมายเหตุของเซอยอนเยาริงดังกล่าวมานี้

ต่อมาอีกปี ๑ ถึงปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๙๙ คฤศตศก ๑๘๕๖ นายพล แยกสันประธานาธิบดียุในติดศะเตตอะเมริกา แต่งให้นายเตาวน์เซนด์ แฮริสเปนทูต สมเด็จพระเจ้านะโปเลียนที่ ๓ เอมเปอเรอฝรั่งเศส แต่งให้นายมองติคนิเปนราชทูต เข้ามาชวนทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีอย่างเดียวกับประเทศอังกฤษ ในส่วนทางประเทศอเมริกาจะมีเรื่องราวเปนสาขาความอย่างไรบ้างข้าพเจ้ายังหาทรายไม่ แต่ทางข้างฝรั่งเศสนั้นเข้าใจว่าพระยาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคงจะได้คำรัสปรารภกับราชทูตฝรั่งเศส ถึงพระราชประสงค์ที่จะใคร่แต่งราชทูตไทยไปเจริญทางพระราชไมตรีตอบแทนถึงประเทศฝรั่งเศส ราชทูตทูลความนั้นไปยังเอมเปอเรอนะโปเลียนที่ ๓ ความปรากฏว่าเอมเปอเรอมีรับสั่งให้รัฐบาลฝรั่งเศสยอกมายังเสนายดีว่า ถ้าพระยาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงแต่งราชทูตไปประเทศฝรั่งเศส เอมเปอเรอก็จะทรงยินดีที่จะให้เรือรบฝรั่งเศสมารับราชทูตไป แลให้กลับมาส่งเหมือนอย่างครั้งพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ เมื่อพระยาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทรายพระประสงค์ของเอมเปอเรอนะโปเลียนที่ ๓ ทรงพระราชดำริห์ว่า อังกฤษได้มาเจริญทางพระราชไมตรีก่อน จะแต่งทูตไทยไปเจริญทางพระราชไมตรีตอบแทนประเทศฝรั่งเศส ไม่ยอกให้อังกฤษทรายเสียก่อนหาควรไม่ จึงโปรดให้เสนายดียอกไปยังรัฐบาลอังกฤษว่า เดิมมีพระราชประสงค์จะแต่งราชทูตไปเจริญทางพระราชไมตรียังประเทศอังกฤษ การขัดข้องอยู่ด้วยเรื่องเรือที่ทูตจะไป จึงยังหาได้แต่งทูตไปไม่ บัดนี้ไทยได้ทำสัญญาทางพระราชไมตรีกับประเทศ

ฝรั่งเศส ๆ จะให้เรือรบมารับราชทูตไทยไปเจริญทางพระราชไมตรีตอบแทน จึงโปรดให้แจ้งความมาให้ทราบ เพราะมีพระราชประสงค์ในทางพระราชไมตรีต่อประเทศอังกฤษเหมือนกัน ถ้าหากว่ารัฐอังกฤษส่งเรือมารับราชทูตไทยเหมือนอย่างฝรั่งเศส ก็จะทรงยินดีที่จะแต่งราชทูตไทยไปยังประเทศอังกฤษอย่างเดียวกัน รัฐบาลอังกฤษตอบมาว่าสมเด็จพระราชินีนิวกตอเรียทรงยินดีที่จะให้เรือรบมารับและส่งราชทูตไทย และจะต้อนรับราชทูตไทยให้สมควรแก่พระเกียรติยศด้วยประการทั้งปวง ด้วยเหตุนี้จึงโปรดให้พระยามนตรีสุริยวงศ์ เป็นราชทูต เจ้าหมื่นสรรพ์เพชภักดี เป็นอุปทูต จมื่นมณเฑียรพิทักษ์ เป็นตรีทูต (๑) เชิญพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการ ไปถวายสมเด็จพระราชินีนิวกตอเรียเจริญทางพระราชไมตรีตอบแทนประเทศอังกฤษ เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๐๐ ส่วนประเทศฝรั่งเศสในระยะนั้นพระเจ้านะโปเลียนมีการสงคราม จึงต้องรอมาจนปีวอก พ.ศ. ๒๔๐๓ โปรดให้พระยาศรีพิพัฒน์ เป็นราชทูต เจ้าหมื่นไวยวรนารถ เป็นอุปทูต พระณรงค์วิชิต เป็นตรีทูต เชิญพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้านะโปเลียนที่ ๓ เอมเปอเรอฝรั่งเศส เจริญทางพระราชไมตรีตอบแทนประเทศฝรั่งเศส

หม่อมราโชทัย กระต่าย ได้เป็นตำแหน่งล่ามในคณะทูตที่ไปประเทศอังกฤษ เมื่อปีมะเส็งนพศก คราวพระยามนตรีสุริยวงศ์เป็นราชทูตนั้น จึงแต่งจดหมายเหตุระยะทางที่พิมพ์ต่อไปในสมุดเล่มนี้

---

(๑) รายชื่อผู้ที่ไปในราชการทูตครั้งนั้นได้สืบมาพิมพ์ไว้ข้างท้ายจดหมายเหตุ

ท่านทั้งหลายผู้อ่านเรื่องราชทูตไทยไปเมืองลอนดอนที่หม่อมราโชทัยแต่ง โดยฉะเพาะผู้ที่เป็นนักเรียนภาษาต่างประเทศในชั้นหลัง ถ้าไม่รู้ฐานะของหม่อมราโชทัย น่าจะไม่เห็นราคาตามสมควรของหนังสือเรื่องนี้ บางทีถึงอาจจะมีผู้ยิ้มเยาะว่า หม่อมราโชทัยช่างไปค้นเอาของจืด ๆ เช่นละครอนม้า แลทางรถไฟสายโทรเลข มาแต่งพรรณาดูเป็นวิจิตรพิสดารไปด้วยความพิศวง ราวกับท้าวเสนากุฎเข้าเมือง ผู้ที่จะคิดเห็นเช่นกล่าวมานี้ ต้องนึกถึงฐานะของหม่อมราโชทัยว่าเมื่อแต่งหนังสือเรื่องนี้ เป็นเวลาแรกที่ไทยจะได้ ไปพบเห็นของเหล่านั้น จึงแต่งพรรณาโดยตั้งใจจะเล่าให้ไทยซึ่งยังไม่มีใครเคยเห็นเข้าใจว่าของเหล่านั้นเป็นอย่างไร ถ้าอ่านด้วยรู้ฐานะเช่นว่านี้ ข้าพเจ้าเชื่อว่าคงจะยอมเป็นอย่างเดียวกันทุกคน ว่าหม่อมราโชทัยแต่งพรรณาดีมิใช่น้อย ยกตัวอย่างแม้แต่ทรงว่าด้วยละครอนม้า ชาวเราที่ได้ดูละครอนม้าในชั้นหลัง อ่านหนังสือเรื่องนี้คงจะรับเป็นพยาน ว่าที่หม่อมราโชทัยพรรณาเข้าใจได้ซึมทราบเหมือนกับจะหลับตาเห็นละครอนม้าที่หม่อมราโชทัยได้ดูทุกอาการที่เล่น ถึงพวกที่เคยได้ไปถึงประเทศอังกฤษ หรือแม้ที่เคยอ่านเรื่องราวแบบธรรมเนียมอังกฤษ ถ้าอ่านตรงหม่อมราโชทัยพรรณาถึงสถานที่ หรือการพิธีเช่นลักษณะที่อยู่โอเต็ลก็ดี หรือพิธีเบดปาร์เลียเมนต์ก็ดี เมื่อคิดเทียบดูกับที่ตนรู้ก็จะเห็นได้ว่า หม่อมราโชทัยพรรณาดีเพียงใด เป็นแต่ใช้ถ้อยคำอย่างเก่า ๆ เพราะคำใหม่ที่เราใช้กันยังไม่เกิดในเวลานั้น ยังมีความสำคัญอีกข้อ ๑ ซึ่งยากที่นักเรียนในเวลานี้จะเข้าใจได้ ว่าผู้ที่ได้เรียนรู้ภาษาอังกฤษถึงสามารถจะได้

เปนล่ามไปในราชการทูต แลอาจจะแต่งหนังสือเล่าถึงกิจการของฝรั่งได้ดังหม่อมราโชทัยแต่งหนังสือเรื่องนี้ ในสมัยนั้นหายากสักเพียงใดเว้นแต่จะได้เคยทราบเรื่องตำนานการที่ไทยเรียนภาษาฝรั่งกันแต่ก่อนอันเปนเรื่องน่ารู้อยู่บ้าง เพราะฉนั้นข้าพเจ้าจะลองสาธกแก่ท่านทั้งหลายตามที่ได้สดับมา.

ความจริงในชั้นกรุงรัตนโกสินทรนี้ พึ่งมีไทยเรียนรู้ภาษาอังกฤษมาไม่ช้านัก เมื่อในรัชกาลที่ ๒ มีแต่พวกฝรั่งกฎจีนซึ่งเปนเชื้อสายโปตุเกศครั้งกรุงเก่ายังเรียนรู้ภาษาโปตุเกศอยู่บ้าง คนพวกนี้รับราชการในตำแหน่งเรียกว่า "ล่ามฝรั่ง" ในกรมท่ามีอัตราในขาญชีเบี้ยหวัด ๕ คน ที่เปนหัวหน้าล่ามเปนที่ขุนเทพวาจา รับเบี้ยหวัดปีละ ๗ ตำลึง พวกล่ามฝรั่งเหล่านี้จะมีความรู้ลึกสักเพียงไรทราบไม่ได้ แต่รู้ภาษาโปตุเกศเท่านั้น หน้าที่ก็ไม่สู้มีอันใดนัก เพราะราชการที่เกี่ยวข้องกับโปตุเกศมีแต่การค้าขายทางเมืองมาเก๊า นาน ๆ เข้าเมืองมาเก๊าจะมีหนังสือมาสักครั้งหนึ่ง ส่วนภาษาอังกฤษถึงแม้ว่ามีเรือกำปั่นอังกฤษไปมาค้าขายอยู่ในสมัยนั้นบ้าง นายเรือรู้ว่าไม่มีใครพูดภาษาอังกฤษได้ในเมืองนี้ ก็หาแขกมลายูเข้ามาเปนล่าม เพราะฉนั้นการที่ไทยพูดจากับอังกฤษที่เข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ ก็ดี หรือพูดจาทางราชการที่เกี่ยวข้องกับอังกฤษที่เมืองเกาะหมากแลสิงคโปร์ก็ดี ใช้พูดจากันแต่ด้วยภาษามลายู แม้จนเมื่อผู้สำเร็จราชการอินเดียของอังกฤษให้หมอ ยอน ครอเฟิด เปนทูตเข้ามายังกรุงรัตนโกสินทรเมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๖๕ ตรงกับคฤศตศก ๑๘๒๑ ในตอนปลายรัชกาลที่ ๒ ก็ต้อง

พูดราชการกับไทยทางภาษามลายู ความปรากฏในจดหมายเหตุฝ่ายครอเฟิดแต่งไว้ว่า การที่พูดจากับรัฐบาลไทยครั้งนั้น ทูตต้องพูดภาษาอังกฤษแก่ล่ามที่เอามาด้วย ล่ามต้องแปลเป็นภาษามลายูบอกหลวงโกซาธิบดี ๆ แปลเป็นภาษาไทยเรียนเจ้าพระยาพระคลัง ๆ ตอบว่ากะไรก็ต้องแปลย้อนกลับไปเป็นต่อ ๆ อย่างเดียวกัน ครั้นต่อมาเมื่อครอเฟิดกลับไปแล้ว ได้ไปเป็นเรสิเดนต์อยู่ที่เมืองสิงคโปร์ อังกฤษเกิดรบกับพม่าครั้งแรกเมื่อปลายรัชกาลที่ ๒ ครอเฟิดจะบอกข่าวการสงครามมาให้ไทยทราบ ต้องให้แปลหนังสือพิมพ์ข่าวภาษาอังกฤษเป็นภาษาโปตุเกศเสียก่อน แล้วจึงส่งเข้ามายังกรุงเทพ ฯ เพราะภาษามลายูถ้อยคำมีน้อย ไม่พอจะแปลความในหนังสือพิมพ์ข่าวภาษาอังกฤษให้เข้าใจได้แจ่มแจ้ง ครั้นต่อมาถึงต้นรัชกาลที่ ๓ ผู้สำเร็จราชการอินเดียของอังกฤษให้เอนริเยอนีร์เป็นทูตเข้ามาขอทำหนังสือสัญญาเมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๓๖๘ ตรงกับคฤศตศก ๑๘๒๕ การที่พูดจากับไทยสดวกขึ้นกว่าครั้งครอเฟิดหน่อยหนึ่ง ด้วยเยอร์นิพูดภาษามลายูได้ ถึงกระนั้นหนังสือสัญญาที่ทำก็ต้องใช้ภาษาต่าง ๆ กำกับกันถึง ๔ ภาษา คือภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ภาษาโปตุเกศ แลภาษามลายู เพราะไม่มีภาษาใดที่จะเข้าใจดีได้ด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย.

ในรัชกาลที่ ๓ นั้น เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๓๗๑ ตรงกับคฤศตศก ๑๘๒๘ พวกมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาตั้งในกรุงเทพ ฯ เป็นที่แรก อันนี้เป็นต้นเหตุที่ไทยจะได้เรียนภาษาอังกฤษเป็นเดิมมา ด้วยลัทธิ

ของพวกมิชชันนารีอเมริกันไม่ได้ตั้งตัวเปนสมณะเหมือนพวกยาดหลวง วางตนเปนแต่เพียงมิตรสหาย ใช้การสงเคราะห์ เปนต้นว่าช่วยรักษาโรคแลช่วยบอกกล่าวสั่งสอนวิชาการต่าง ๆ ให้แก่ผู้อื่นเปนเบื้องต้นของการสอนสาสนา เพราะฉนั้นเมื่อคนทั้งหลายรู้จักคุ้นเคยจึงชอบสมาคมคบหากับพวกมิชชันนารีอเมริกันมาแต่แรก.

ในสมัยนั้นผู้มีสติปัญญาที่เปนชั้นสูงอยู่ในประเทศนี้แลเห็นอยู่แล้วว่าการสมาคมเกี่ยวข้องกับฝรั่งต่างประเทศคงจะต้องมียิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน แลภาษาอังกฤษจะเปนภาษาสำคัญทางประเทศตวันออกนี้ มีเจ้านายบางพระองค์แลข้าราชการบางคนปรารถนาจะศึกษาวิชาการแลขนบธรรมเนียมของฝรั่ง แลจะเล่าเรียนให้รู้ภาษาอังกฤษ จึงพยายามเล่าเรียนศึกษากับพวกมิชชันนารีอเมริกันตั้งแต่เมื่อในรัชกาลที่ ๓ ที่สำคัญคือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เวลานั้นยังทรงผนวชเปนพระราชาคณะอยู่พระองค์ ๑ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เวลานั้นยังเปนเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์พระองค์ ๑ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เวลานั้นยังเปนหลวงสิทธินายเวรมหาดเล็กแลวได้เลื่อนเปนหมื่นไวยวรนาถอีกองค์ ๑ แต่สมเด็จเจ้าพระยาทางภาษารู้แต่พอพูดอังกฤษได้บ้าง ไม่เชี่ยวชาญเหมือนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แลพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ท่านทั้ง ๓ ที่กล่าวมานี้ศึกษาได้ความรู้การฝรั่งต่างประเทศ ทันได้ใช้วิชาช่วยราชการมาแต่เมื่อในรัชกาลที่ ๓ เพราะเมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๓๙๓ ตรงกับคฤศตศักราช ๑๘๕๐ รัฐบาลอังกฤษให้เซอเซมสะบรุกเปนทูตมา

ด้วยเรือรบ ๒ ลำ จะเข้ามาขอแก้หนังสือสัญญาที่เยอร์นได้มาทำไว้ เซอเซมสะบรุกเข้ามาคราวนั้นไม่เหมือนกับครอเฟิด แลเยอร์นที่มาแต่ก่อนด้วยเป็นทูตมาจากประเทศอังกฤษ การที่มาพูดจาแลหนังสือที่มีมาถึงรัฐบาลไทย ใช้ภาษาอังกฤษ กิริยาอาการที่มาก็ทนงองอาจผิดกับทูตแต่ก่อน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระราชดำริห์หาผู้ที่สันทัดอย่างธรรมเนียมฝรั่ง ให้พอที่จะรับรองโต้ตอบกับเซอเซมสะบรุกได้ ความปรากฏในจดหมายเหตุกระแสรับสั่งในเรื่องเซอเซมสะบรุก (ซึ่งหอพระสมุดพิมพ์ เมื่อ ร.ศ. ๑๒๙ พ.ศ. ๒๔๕๓) ว่า :-

"ทรงพระราชดำริห์ ✣ ✣ ✣ เห็นว่าผู้ใดมีสติปัญญาก็ควรจะเอาเข้ามาเป็นที่ปรึกษาด้วย การครั้งนี้เป็นการฝรั่ง สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าพ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ทรายอย่างธรรมเนียมฝรั่งมาก ควรจะเอาเป็นที่ปฤกษาใหญ่ได้ แต่ก็คิดประจำอยู่ที่เมืองสมุทปราการ (ด้วยครั้งนั้นไม่ไว้พระทัย เกรงอังกฤษจะเอาอำนาจมายังคับให้แก้หนังสือสัญญาอย่างทำแก่เมืองจีน จึงให้ตระเตรียมรักษาป้อมคูให้มั่นคง) จมื่นไวยวรนาถ (คือสมเด็จเจ้าพระยายรมมหาศรีสุริยวงศ์) ก็เป็นคนสันทัดหนักในอย่างธรรมเนียมฝรั่ง ก็ลงไปรักษาเมืองสมุทปราการอยู่ ให้พระยาศรีพิพัฒน์ (คือสมเด็จเจ้าพระยายรมมหาพิชัยญาติ เป็นผู้รั้งราชการกรมท่า ด้วยเจ้าพระยาพระคลังลงไปสักเลขอยู่ที่เมืองชุมพรในเวลานั้น) แต่งคนที่มีสติปัญญาเข้าใจความ เชิญกระแสพระราชดำริห์ลงไปปฤกษา" แลการที่มีหนังสือโต้ตอบกับเซอเซมสะบรุกครั้งนั้น ปรากฏว่าหนังสือที่

มิมาเปนภาษาอังกฤษ ให้หมอยอน (คือหมอยอน เตเลอ โยนส์ มิชชันนารีอเมริกัน) แปลเปนภาษาไทยกับล่ามของสมเด็จเจ้าพระยา ฯ อีก ๒ คน เรียกว่า โยเสฟ เปนฝรั่งยุเรเซียนคน ๑ เรียกว่าเสมียนอิ้ม (คือ เซมส์ เฮ) อังกฤษอีกคน ๑ ส่วนหนังสือที่ไทยมิตอยเซอเซม สะยรุกนั้น ร่างในภาษาไทยถวายทรงแก้ไขก่อน แล้วให้หมอยอนกับล่ามช่วยกันแปลเปนภาษาอังกฤษ แล้วส่งไปถวาย "ทูลกระหม่อมพระ" คือพระยาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรวจสอบอีกชั้นหนึ่ง เพราะในทางภาษาอังกฤษทรงทรายดีกว่าผู้อื่นที่เล่าเรียนด้วยกันในครั้งนั้น

ไทยที่ศึกษาวิชาความรู้กับมิชชันนารีอเมริกัน เมื่อในรัชกาลที่ ๓ ยังมีอีกแต่ไปเรียนทางวิชาอื่น เช่นกรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงกำกับกรมหมออยู่ในเวลานั้น ทรงศึกษาทางวิชาแพทย์ฝรั่งจนได้ประกาศนียบัตร ถวายเปนพระเกียรติยศมาจากมหาวิทยาลัยแห่ง ๑ ในประเทศอเมริกา กรมหลวงมหิศวรินทรามเรศอีกพระองค์ ๑ ว่าทรงศึกษาการช่างฝรั่ง แต่จะทรงศึกษากับใครแลทรงสามารถเพียงใดหาทรายไม่ ยังนายโหมด อมาตยกุล ที่ได้เปนพระยากระสาปนกิจโกศล เมื่อในรัชกาลที่ ๕ อีกคน ๑ ได้ศึกษาเรื่องเครื่องจักรแลวิชาประสมธาตุจากพวกมิชชันนารีอเมริกัน แลหัดชักรูปจากยาดหลวงหลุยลานอดีฝรั่งเศส แต่เมื่อยังถ่ายด้วยแผ่นเงิน เปนผู้เรียนรู้วิชาฝรั่งมีชื่อเสียงมาจนรัชกาลที่ ๕ แต่ผู้ที่เล่าเรียนแต่ทางวิชาช่างไม่สู้จะเอาใจใส่ในทางภาษาจึงไม่ใคร่รู้ภาษา ถึงสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ก็เพราะเอาใจใส่ในวิชาต่อเรือกำปั่นเสียมาก จึงไม่ใคร่สันทัดทางภาษาอังกฤษ

ผู้ที่เล่าเรียนรู้ภาษาอังกฤษในเมืองไทยเมื่อในรัชกาลที่ ๓ นอกจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว มีปรากฏอีกแต่ ๒ คน คือหม่อมราโชทัยผู้ที่แต่งหนังสือเรื่องนี้คน ๑ เกิดในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีเถาะจุลศักราช ๑๓๗๑ พ.ศ ๒๓๖๒ เดิมเป็นแต่หม่อมราชวงศ์กระต่ายบุตรหม่อมเจ้าชุ่ม ในเจ้าฟ้ากรมขุนอิศรานุรักษ์ เป็นข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพียรเรียนตามเสด็จจนรู้ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ หม่อมเจ้าชุ่มได้เป็นกรมหมื่นเทวานุรักษ์ หม่อมราชวงศ์กระต่ายได้เป็นหม่อมราโชทัย แล้วจึงได้เป็นตำแหน่งล่ามไปเมืองอังกฤษกับพระยามนตรีสุริยวงศ์ ชุ่ม บุนนาค เมื่อทูตไทยไปคราวแรกนั้น ครั้นกลับจากราชการทูต ทรายว่าได้พระราชทานพานทองเล็ก แล้วได้เป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลต่างประเทศคนแรก อยู่มาจนอายุได้ ๕๗ ปี ถึงอนิจกรรมในปลายรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๑๐ อีกคน ๑ ชื่อนายคิด เป็นมหาดเล็กข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ฝึกหัดวิชาเดินเรือ และเรียนรู้ภาษาอังกฤษ ฝรั่งเรียกกันว่า “กัปตันคิก” มีชื่ออยู่ในหนังสือเซอยอนเบาริงแต่งเรื่องเมืองไทย คนนี้ในรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นที่ขุนปริชาชาญสมุท เป็นล่ามของจมื่นมณเฑียรพิทักษ์ตรีทูตไปเมืองอังกฤษด้วย ต่อมาได้เป็นที่หลวงสุรวิเศษ เป็นครูสอนภาษาอังกฤษแก่พระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแทบทุกพระองค์ อยู่มาจนในรัชกาลที่ ๕ ไทยที่เรียนรู้ภาษาอังกฤษในเมืองไทยเมื่อในรัชกาลที่ ๓ มีปรากฏแต่ ๔ ด้วยกันดังกล่าวมานี้ ยังมีไทยที่ได้ออกไปเล่าเรียน

ถึงยุโรปเมื่อในรัชกาลที่ ๓ อีกคน ๑ ชื่อนายฉุน เป็นคนที่สมเด็จเจ้าพระยา ฯ เลี้ยงมา เห็นว่าฉลาดเฉลียวจึงฝากกับกัปตันเรืออังกฤษออกไปฝึกหัดวิชาเดินเรือกำปั่น ได้ไปเรียนอยู่ในเมืองอังกฤษจนได้ประกาศนียบัตรเดินเรือทเลได้แล้วจึงกลับมา (เข้าใจว่าเมื่อในรัชกาลที่ ๔) ได้เป็นที่ขุนนรเจนทเล แลได้เป็นล่ามของพระยามนตรีสุริยวงศ์เมื่อไปเป็นราชทูตด้วย ต่อมาถึงรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นหลวงชลธารพินิจจัย ตำแหน่งเจ้ากรมคลอง แล้วเลื่อนเป็นพระชลธารพินิจจัย

ถึงรัชกาลที่ ๔ พระยาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระราชธุระบำรุงการเล่าเรียนภาษาฝรั่ง มาแต่แรกเสด็จเฉลิงถวัลยราชสมบัติ เรื่องนี้มีภาษิตสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ตำรัสว่า " ในรัชกาลที่ ๑ ใครแข็งแรงในการศึกสงครามก็เป็นคนโปรด ในรัชกาลที่ ๒ ใครแต่งบทกลอนดีก็เป็นคนโปรด ในรัชกาลที่ ๓ ใครศรัทธาสร้างวัดก็เป็นคนโปรด แลในรัชกาลที่ ๔ ถ้าใครเรียนรู้ภาษาฝรั่งก็เป็นคนโปรด " ดังนี้ แต่ในสมัยเมื่อราชทูตไทยออกไปประเทศอังกฤษเมื่อคราวยิ่งใหญ่นั้น ผู้ที่เริ่มเล่าเรียนภาษาฝรั่งขึ้นในรัชกาลที่ ๔ ยังอยู่ในเวลาเล่าเรียน หรือพึ่งเริ่มจะเข้ารับราชการในตำแหน่งต่ำ ยังไม่มีผู้ใดซึ่งเป็นข้าราชการชั้นสูงจะสามารถรับหน้าที่ทำการได้อย่างหม่อมราโชทัย ด้วยเหตุทั้งปวงดังกล่าวมานี้จึงควรนับว่า ขดหมายเหตุของหม่อมราโชทัยเป็นหนังสือแต่งดีแลหน้าอ่านด้วยประการทั้งปวง.

๑๗.

ตอนที่ ๑
แต่ราชทูตออกจากกรุงเทพฯ จนถึงเมืองสิงคโปร์

ข้าพระพุทธเจ้า หม่อมราโชไทย กระต่าย ได้รับพระราชทานหมายรายเรื่องความ ตามระยะทางที่พวกราชทูตกรายถวายบังคมลาออกจากกรุงเทพมหานคร ไปจำเริญทางพระราชไมตรีพระเจ้ากรุงลอนดอน ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย

ใจความว่า ณวันศุกร์ เดือน ๙ ขึ้น ๓ ค่ำ จุลศักราช ๑๒๑๙ ปีมะเส็งนพศก (พ.ศ. ๒๔๐๐) เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ พระยามนตรีสุริยวงศ์ ราชทูต เจ้าหมื่นสรรเพชภักดี อุปทูต จมื่นมณเฑียรพิทักษ์ ตรีทูต หม่อมราโชไทย ล่าม จมื่นราชามาตย์ นายพิจารณ์สรรพกิจ ผู้กำกับเครื่องมงคลราชบรรณาการ[๑] พร้อมกันในพระบรมมหาราชวัง เชิญพระราชสาส์นขึ้นใส่พระยานุมาศแห่ไปถึงท่าพระ แล้วเชิญลงเรือพระที่นั่งชลพิมานไชย ล่องลงไปเมืองสมุทปราการ

วันเสาร์ เดือน ๙ ขึ้น ๔ ค่ำ ย่ำรุ่งแล้ว พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงศาธิราชสนิท กับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมันตพงศ์พิสุทธมหาบุรุษรัตโนดม ว่าที่สมุหพระกระลาโหม ให้เชิญพระราชสาส์นแลรับเครื่องราชบรรณาการ ลงเรือพระที่นั่งกลไฟสยามอรสุมพลเสร็จ

---

(๑) บัญชีผู้ที่ไปราชการทูตครั้งนั้น ทั้งบัญชีสิ่งของเครื่องราชบรรณาการ แลของซึ่งส่งไปพระราชทาน มีรายละเอียดแจ้งอยู่ในใบเพิ่มข้างท้ายหนังสือนี้

เวลาเช้าโมงหนึ่ง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ แลพวกขุนนางทั้งผู้มีชื่อซึ่งจะไปด้วยราชทูตนั้น รวม ๒๗ คน ลงในเรือแล้วให้ใส่ไฟใช้จักรออกไปถึงเรือรบอังกฤษเป็นเรือกลไฟชื่อ เอนกวนเตอ จักรท้ายยาว ๒๑๕ ฟีต กว้าง ๓๓ ฟีต กินน้ำลึก ๑๘ ฟีต ถ้าจะคิดอย่างไทย ฟีตหนึ่ง ๑๕ นิ้วกับ ๓ กระเบียดใหญ่ ยาว ๒๑๕ ฟีต คือ ๑ เส้น ๑๒ วา ๓ ศอกคืบกับกึ่งนิ้ว กว้าง ๓๐ ฟีต คือ ๕ วา ๒ นิ้วกับ ๓ กระเบียด กินน้ำลึก ๑๘ ฟีต คือ ๑๑ ศอกกับนิ้วกึ่ง กำลัง ๓๖๐ แรงม้า คนในเรือกัปตัน ๑ ออฟพีเซอ ๒๐ ลูกเรือทหารคนใช้รวม ๑๗๖ คน เป็นเรือกวิน[๑] โปรดให้มารับพวกราชทูต เวลาเช้า ๓ โมงครึ่งกัปตันกับขุนนางนายทหาร จัดทหารถือปืนเรียงเคียงกันคำนับพระราชสาส์นสองแถว ๆ ละ ๖ คน มีคนตีกลองคน ๓ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ จึงขึ้นไปยนเรือเอนกวนเตอก่อน แล้วให้หม่อมราโชไทยเชิญพระบรมราชสาส์น หม่อมมณเฑียรพิทักษ์ เชิญพระบวรราชสาส์นขึ้นไปต่อภายหลัง กัปตันขุนนางแลทหารคำนับพระราชสาส์นแล้วให้ทหารยิงปืนใหญ่สลุตราชทูต ๑๙ นัด แล้วให้เชิญพระราชสาส์นขึ้นไว้บนโต๊ะในห้องข้างท้าย เป็นที่พวกราชทูตอยู่ ครั้นขนเครื่องราชบรรณาการขึ้นบนเรือเอนกวนเตอเสร็จแล้ว เวลาย่ายโมงหนึ่ง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ก็ลงเรือพระที่นั่งสยามอรสุมพลกลับเข้ามากรุงเทพ ฯ เวลาย่ายโมงเศษ กัปตันโอแกแลแขก ให้ใส่ไฟใช้จักรออกจากที่ทอดสมอนอกสันดอน

---

(๑) คือสมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย

พอเวลาสว่างขนเป่นวันอาทิตย์ เดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ ถึงหน้าภูเขาสามร้อยยอด เวลาพลบถึงเกาะอ่างทองได้ลมดี กัปตันให้เอาจักรขึ้นแล่นใบไป

วันจันทร์ เดือน ๙ ขึ้น ๖ ค่ำ เวลาย่ำรุ่งถึงเกาะพงัน ครั้นเวลาสายขัดลมเรือไม่เดิน บางทีก็ถอยหลัง บางทีเดินไปสักหน่อยจนถึงบ่าย ๒ โมงจึงมีลม แล่นออกไปได้ถึงแหลมกลุมพุกพอพลบ

วันอังคาร เดือน ๙ ขึ้น ๗ ค่ำ สว่างที่อ่าวยาง ตรงเกาะกระ (๑) ขณะนั้นขัดลม จนบ่าย ๒ โมงเศษจึงได้ลมแล่นต่อไป พ้นเกาะกระประมาณ ๒๕ ไมล์ คือ ๑๑๒๕ เส้น พอค่ำ

วันพุธ เดือน ๙ ขึ้น ๘ ค่ำ มาสว่างตรงแหลมหน้าเมืองตาน เวลาพลบถึงหน้าเมืองกลันตัน ลมทวนหน้า กัปตันให้ใส่ไฟใช้จักรต่อไป

วันพฤหัสบดี เดือน ๙ ขึ้น ๙ ค่ำ มาสว่างที่หน้าเมืองตรังกานู พ้นอ่าวตรังกานูออกไปมีเกาะซื่อเกาะผ้าย เรือทวนน้ำทวนลม จนเวลาค่ำจึงถึงเกาะตังโกรัน พวกจีนเรียกเกาะเต้า เป่นแขวงเมืองตรังกานู กัปตันให้เอาจักรขึ้น ใช้ใบไป

วันศุกร์ เดือน ๙ ขึ้น ๑๐ ค่ำ สว่างพ้นเกาะตังโกรันออกไปประมาณ ๒๕ ไมล์ คือ ๑๑๒๕ เส้น เรือทวนน้ำทวนลมก้าวไม่ออก กัปตันให้ทหารหัดยิงใหญ่ทำท่ารบต่าง ๆ ให้ราชทูตดู เวลาบ่ายโมงหนึ่งให้เอาจักรลงที่ แล้วใส่ไฟใช้จักรต่อไป เวลาทุ่มเศษถึงหน้าเมืองปะหัง

---

(๑) เกาะกระอยู่หน้าเมืองนครศรีธรรมราช

วันเสาร์ เดือน ๙ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เวลาย่ำรุ่งถึงเกาะหม้อใต้เมืองปะหังหน่อยหนึ่ง เวลาย่ำค่ำถึงเกาะนาก พวกจีนเรียกแต้ชิ้ว

วันอาทิตย์ เดือน ๙ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เวลาสว่างถึงศิลาขาว ที่ศิลาขาวนั้น เปนศิลางอกขึ้นพ้นน้ำข้าง อยู่ใต้น้ำข้าง เปนที่น่ากลัวเรือเข้าเรือออกจะโดนก็จะเปนอันตราย จึงก่อหอคอยสูงจุดโคมไว้บนนั้น เรือเข้าออกจะได้เห็นเปนที่สังเกต มีคนผลัดเปลี่ยนกันรักษาอยู่ที่นั้นเปนนิจ เวลาเช้า ๔ โมงถึงเมืองสิงคโปร์ รวม ๙ วัน

กัปตันให้ชักธงพระขอมเกล้าขึ้นบนปลายเสากระโดงหน้าแล้วให้ทอดสมอลง กัปตันก็ลงเรือโยตขึ้นไปหาออนเนอ เรบล์ บลันแดล เจ้าเมือง ๆ ให้มิศเตอร์แมกเนียลงมาทักถามข่าวราชทูตที่ในเรือรบ มิศเตอร์แมกเนียบอกว่าเจ้าเมืองสิงคโปร์ให้มาแจ้งความแก่ท่านราชทูตว่า ได้ยินข่าวราชทูตจะออกมานานแล้ว เจ้าเมืองสิงคโปร์ตั้งใจคอยอยู่ทุกวันมิได้ขาด แต่วันนี้ราชทูตมาถึงเปนวันอาทิตย์ เจ้าเมืองเสียใจนัก ด้วยจะจัดแจงเชื้อเชิญแลยิงสลุตรับยังไม่ได้ ขอเชิญพักอยู่ในเรือรบสักคืนหนึ่งก่อน ต่อรุ่งขึ้นวันจันทร์จึงจะจัดทหารตั้งกระบวนรับราชทูต ให้เปนเกียรติยศแก่พระเจ้าอยู่หัวกรุงสยาม ราชทูตตอบว่าชอบแล้ว เมื่อเรือกลไฟเข้าไปถึงกรุงเทพ ฯ พระเจ้าอยู่หัวแลท่านเสนาบดีผู้ใหญ่ก็ได้จัดแจงให้เราออกมา เราก็มีความปรารถนาจะออกมาให้ถึงโดยเร็ว จะใคร่พบรู้จักกับเจ้าเมืองแลขุนนางด้วย แต่วันนี้เปนวันอาทิตย์จะของด ต่อเวลาพรุ่งนี้จึงจะจัดแจงรับทูตานุทูตนั้น ตามแต่เจ้าเมืองสิงคโปร์จะจัดแจงให้สมควรแก่พระเกียรติยศเถิด พูดกันเท่านั้นแล้วมิศเตอร์แมกเนียก็ลากลับไป

วันจันทร์ เดือน ๙ ขน ๑๓ ค่ำ เวลาเช้าโมงครึ่ง เจ้าเมืองสิงคโปร์ให้จัดเรือโยตลำหนึ่ง หน้าเรือปักธงพระจอมเกล้า ท้ายเรือปักธงอังกฤษ มีขุนนางฝ่ายทหารชักกระบี่อยู่หน้าเรือคน ๑ อยู่ท้ายเรือคน ๑ คนตีกระเชียง ๑๐ เล่ม คนถือขอถ่อง่ามคอยรับเรือ ๒ คน คนถือหางเสือคน ๑ รวมอังกฤษ ๑๕ คน ออกมารับราชทูตที่เรือรบ พวกราชทูตทั้ง ๖ คนแต่งตัวใส่หมวกยอดทอง ใส่เสื้อเข้มขาบ นุ่งผ้ายกทอง ใส่สนับเพลา คาดเข็มขัดราดคด ใส่ถุงเท้ารองเท้า(๑) เมื่อราชทูตจะลงเรือขึ้นไปในเมืองนั้น ที่เรือเอนกวนเตอ มีทหาร ๑๒ คน ถือปืนปลายหอกยืนคำนับส่ง ครั้นพวกราชทูตทั้ง ๖ คนลงเรือโยตออกไปห่างกำปั่นประมาณ ๓ เส้นเศษ ที่ในเรือรบยิงปืนใหญ่นัดหนึ่ง ให้ขุนนางที่บนเมืองรู้เปนสัญญาว่าราชทูตลงเรือมาแล้ว เมื่อราชทูตถึงท่าหน้าเมือง มิศเตอรแมกแกนซี ที่สองเจ้าเมือง กับมิศเตอรแมกเนีย แลนิกมึง เปนที่พระพิเทศพานิชสยามพิชิตภักดี(๒) ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณ เปนผู้ช่วยดูแลว่ากล่าวในที่กงสุลไทยอยู่ที่เมืองสิงคโปร์ ลงมายืนคอยรับราชทูตอยู่ เมื่อพวกขุนนางไทยจะขึ้นจากเรือนั้น มิศเตอรแมกเนีย ลงมายืนถึงปากรมเรือ แล้วยื่นมือให้ราชทูตแลขุนนางไทยจับประคองขึ้นไป ครั้นขึ้นไปบนตลิ่งพร้อมกันแล้ว มิศเตอรแมกแกนซียอกว่า เจ้าเมืองก็ลงมาคอยรับอยู่ด้วย แต่ยังหาสู้สบายไม่ ขอลาขึ้นไปก่อน ให้ข้าพเจ้ากับมิศเตอรแมกเนีย คอยรับราชทูตแทน

---

(๑) สมัยนั้นยังไม่ใช้รองเท้าถุงเท้ากันในกรุง ฯ จึงกล่าวนับเข้าในเครื่องแต่งตัวทูต

(๒) ต่อมาได้เปนที่พระยาอัษฎงคตทิศรักษา ผู้ว่าราชการเมืองกระบุรี ครั้นในรัชกาลที่ ๕ เลื่อนเปนพระยาอนุกูลสยามกิจ กงสุลเยเนราลสยามที่เมืองสิงคโปร์

ครั้นพูดกันเท่านั้นแล้ว นายทหารก็เข้าแตรสัญญา ให้ทหารขึ้นใหญ่หน้าบ้อม ๔ กระบอกยิงสลุต ๑๙ นัด ที่ขึ้นใหญ่นั้นมีทหารรักษาอยู่กระบอกละ ๕ คน ๔ กระบอกรวมทหาร ๒๐ คน ทางที่ราชทูตขึ้นนั้นมีทหารขึ้นปลายหอกยืนคำนับอยู่สองแถว ๆ ละ ๖๕ คน สองแถว ๑๓๐ คน มีคนเข้าแตรตีกลองตีฉาบอีก ๒๔ คนมาตามส่งราชทูตด้วย รถที่มารับพวกราชทูต ๕ รถ แต่รถราชทูตอุปทูตรถหนึ่ง เป็นรถมีประทุนเทียมด้วยม้าเทศคู่หนึ่ง ครั้นมาถึงตกที่พัก ซื่อเรศเปอแรนศ์โฮเตล เป็นตึกสำหรับเศรษฐีนายห้างขุนนางคนไปมาเช่าอาศรัย เจ้าเมืองสิงคโปร์จัดทหารแต่งตัวถือขึ้นปลายหอกผลัดเปลี่ยนกันเดินยาม ตรวจตรารักษาพวกราชทูตทั้งกลางวันกลางคืน ๓๐ คน มีรถประจำอยู่สำหรับให้ใช้ ๓ รถ ในตึกนั้นมีเตียงที่นอนครบทุกนาย แล้วเวลาเช้า ๓ โมงเลี้ยงเช้า เที่ยงเลี้ยงน้ำชา มีขนม นมโค น้ำตาลทราย ผลไม้ต่าง ๆ บ่าย ๓ โมงเลี้ยงเช้าเย็น เวลา ๒ ทุ่มเลี้ยงน้ำชา มีของเหมือนเลี้ยงกลางวันอีกครั้งหนึ่ง มีเครื่องสำหรับใช้ต่าง ๆ เป็นอันมาก เจ้าเมืองสิงคโปร์ให้มีศเตอรแมกเนีย มาเยี่ยมเยียนถามข่าวอยู่เนือง ๆ แลขุนนางอื่นก็ไปมามิได้ขาด

วันอังคาร เดือน ๙ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เวลาเช้า ๓ โมงเศษ เซอรแมกกอสแลนด์ เป็นขุนนางสำหรับตัดสินความในเมืองสิงคโปร์มาเยี่ยมราชทูตถึงตึกที่อยู่ เมื่อมานั้นแต่งตัวใส่เสื้อสักหลาดแดงกรอมลงไปถึงเท้า มีคนถือกระบองหุ้มเงินนำหน้าคู่หนึ่ง เวลา ๔ โมงเช้ามีศเตอรแมกเนีย เอารถ ๖ รถมาเชิญพวกราชทูตไปบ้านเจ้าเมือง พวกราชทูต

ทั้ง ๖ คน แต่งตัวเหมือนเมื่อแรกขึ้นมาจากกำปั่นเสร็จแล้ว มิศเตอร แมกเนีย ก็เชิญให้ขึ้นรถพาไปบ้านเจ้าเมืองขนยอดภูเขา เมื่อถึงนั้น มิทหารยืนปลายหอกยืนอยู่หน้าบันไดสองแถว ๆ ละ ๖ คน คนหนึ่งผลัดเปลี่ยนกันเดินถือกล้องส่องคอยดูเหตุการณ์ซึ่งจะมีมาในท้องทเลจะได้รู้โดยเร็ว ครั้นรถประทับหน้าบันไดแล้ว พวกราชทูตก็พากันขึ้นไปหาเจ้าเมือง ต่างทักทายปราไสกันตามธรรมเนียม แล้วลาเจ้าเมืองไปบ้านพระพิเทศพานิช อยู่ที่นั้นประมาณครึ่งชั่วโมงจึงกลับมาถึกที่สำนัก

วันพุธ เดือน ๙ ขน ๑๕ ค่ำ เวลาเช้า ๔ โมงเศษ เจ้าเมืองมาเยี่ยมราชทูตถึงที่อยู่ พูดจากันแล้วก็ลากลับไป ประมาณ ๑๐ นาฑีรองเจ้าเมืองชื่อ มิศเตอร แมกแกนซี มาหาราชทูต ถามข่าวสุขทุกข์กันตามธรรมเนียม

รุ่งขนวันพฤหัสยดี เดือน ๙ แรมค่ำหนึ่ง เวลาเช้า ๔ โมง มิศเตอร แมกเนีย มาเชิญพวกราชทูตไปเที่ยวดูถิ่นฐานบ้านเมืองแลไปหา เซอแมกกอสแลนด์ผู้ชำระความ แล้วกลับมาถึกที่พัก ย่ายโมงหนึ่งพวกกงสุลหลายชาติมาเยี่ยมราชทูต เวลาย่าย ๔ โมงพวกราชทูตไปหามิศเตอรแมกแกนซี เวลาทุ่มหนึ่งพระพิเทศพานิชเชิญพวกราชทูต ๖ คนไปกินโต๊ะ เลี้ยงอย่างอังกฤษ มีอังกฤษ ๑๑ คน ไทย ๖ คน จีน ๒ คน แขกคน ๑ รวมกัน ๒๐ คน

วนศุกร เดือน ๙ แรม ๒ ค่ำ เวลา ๔ โมงเย็น จีนจงฮวดนายห้างพระยาพิศาลศุภผล[๑] เชิญราชทูตไปกินโต๊ะเลี้ยงอย่างจีน มี

---

(๑) พระยาพิศาลศุภผล (ชื่น)

ไทย ๖ คน จีน ๒ คน รวม ๘ คน เวลา ๒ ทุ่ม กัปตันกิมเสง[๑] จีน เชิญพวกราชทูตไปกินโต๊ะที่บ้านขนยอดภูเขา เมื่อไปนั้นขึ้นมณเฑียรพิทักษ์ ขึ้นราชามาตย์ไปรถเดียวกัน รถนั้นล้าหลัง คนขับรถพาหลงทางไปไม่ถูกก็กลับคืนที่สำนัก ที่กัปตันกิมเสงเลี้ยงโต๊ะมีขี่พาทย์อย่างอังกฤษวงหนึ่ง ๒๘ คน มีพวกอังกฤษรำเท้าผู้ชายผู้หญิงเต้นเป็นคู่กันประมาณ ๓๐ คู่[๒] พวกอังกฤษที่ไปกินโต๊ะประมาณ ๑๕๐ เศษล้วนแต่ผู้ดีทั้งสิ้น พวกราชทูตไทย ๕ คน จีนประมาณ ๒๐ เศษ แขกเทศ ๗ คน แขกมะลายู ๑๕ คน พวกราชทูตดูอังกฤษรำเท้าอยู่จน ๕ ทุ่ม เศษจึงกินโต๊ะ ครั้นเสร็จพักอยู่สัก ๒๐ นาทีก็กลับมาดูกันอยู่

---

(๑) ที่เรียกัปตัน เปนยศหัวหน้าจีน

(๒) เปนการมีบอล เล้นโต๊ะ คือ ชัปเปอ

ตอนที่ ๒
ว่าด้วยราชทูตออกจากเมืองสิงคโปร์ ไปถึงเมืองไกโร แว่นแคว้นอายฆุบโต (๑)

วันเสาร์ เดือน ๙ แรม ๓ ค่ำ มีคนอังกฤษผู้คุ้นมาเยี่ยมราชทูตหลายคน จนถึงเวลาย่าย ๕ โมงเศษพวกราชทูตก็ขึ้นรถพร้อมกันออกจากที่สำนักไปลงเรือที่ท่า มีทหารถือปืนคำนับสองแถว ๆ ละ ๖๐ คน มีทหารเข้าแตรเป่นสัญญาขอกให้ทหารยิงใหญ่ ๓ กระบอกยิงสลุต ๑๙ นัด มีคเตอรแมกแกนซี่ ๑ มีคเตอรแมกเนีย ๑ เซอรแมกกอสแลนด์ ๑ พระพิเทศพานิช ๑ ขุนนางอังกฤษฝ่ายกรมท่า ๑ ลงมาส่งที่เรือ ในเรือนั้นมีขุนนางฝ่ายทหารกำกับเรือคน ๑ คนถือขอถ่อง่ามคอยรับเรือ ๒ คน คนตีกระเชียง ๑๐ คน พวกราชทูตก็ลงเรือมาถึงเรือกลไฟแล้วกัปตันจึงบอกว่าคนไปค้างอยู่บนเมืองสิงคโปร์ ๙ คน ยังให้ไปตามหาอยู่ ในเวลานี้ยังจะไปมิได้ แล้วเดือนก็มืดนัก ต่อเกือบสว่างจึงค่อยไป ถึงเวลา ๑๑ ทุ่มจึงให้ถอนสมอใช้จักรไปสว่างที่ในอ่าวเรียว (๒)

วันอังคาร เดือน ๙ แรม ๖ ค่ำ เวลา ๕ โมงเช้าถึงเกาะแคสปาย่ายโมงเศษถึงเกาะเมนคานออยู่ข้างซ้ายมือ พ้นออกไปข้างขวามือหน่อยหนึ่งมีอีก ๒ เกาะ เรียกเกาะเหนือเกาะใต้ ถัด ๒ เกาะออกไปมีอีกเกาะหนึ่งชื่อเตยละ

---

(๑) คือ อิยิปต์ เรียกอายฆุบโต ตามในหนังสือใบเบลที่พวกมิชันนารีแปล

(๒) ไปหนทางเรือแล่นใบแต่ก่อน ต้องไปทางเกาะชะวา

วันพุธ เดือน ๙ แรม ๗ ค่ำ เช้าโมงเศษถึงเกาะชื่อวาตเชอ ย่าย ๒ โมงถึงช่องยะกะตรา[๑] ย่าย ๔ โมงถึงแหลมแอนเยอ กัปตันให้ทอดสมอลงตรงหน้าย้อม ย้อมนั้นเปนด่านเมืองยะกะตรา มีบ้านเรือนอยู่ไม่มากนัก ทั้งตึกทั้งโรงประมาณ ๒๐๐ หลัง ที่ใต้ย้อมลงไปมีหอคอยสูงจุดโคมขนยอด สำหรับให้เรือเข้าออกเห็นเปนสำคัญ ที่หน้าย้อมมีกำปั่นอะเมริกันเที่ยวหาปลาวาฬเข้าไปทอดพักอยู่ ๒ ลำ เมื่อเรือกลไฟเอนกวนเตอทอดสมอลงแล้ว มีเรือลูกค้าแล่นใบบ้าง เรือกระเชียงบ้าง เอาผลไม้เผือกมันและสัตว์มีชีวิต คือวานรแลนกเขียดไก่สัตว์อื่นอีกหลายอย่างออกมาขายเปนหลายลำ แล้วมีเรือโยตตาดผ้าตีกระเชียงออกมาลำหนึ่ง ถึงจอดเข้าข้างเรือกลไฟ แล้วตัวนายขึ้นมายอกแก่ขุนนางที่ในเรือ ว่าเราเปนเจ้าท่าจะมาหากัปตัน ขุนนางในเรือจึงเข้าไปบอกกัปตันว่า นายเจ้าท่ามาหาท่าน กัปตันก็สั่งให้เข้ามา ครั้นนายเจ้าท่ามาถึงแล้วคำนับพูดจาไต่ถามตามการ สักครู่หนึ่งก็ลาไป กัปตันจึงให้ชักธงวิลันดาขึ้นยอดปลายเสาหน้า แล้วยิงขึ้นใหญ่สลุต ๒๑ นัด ฝ่ายข้างบนย้อมก็ยิงตอบ ๒๑ นัด แล้วกัปตันจึงเชิญพวกราชทูตลงเรือโยตตีกระเชียงไปถึงท่า แล้วพาเดินขึ้นไปในกลางเรือนนายเจ้าท่า ฝ่ายนายเจ้าท่ารู้ก็ออกมารับเชิญให้เข้าไปในตึก แล้วกัปตันกับนายเจ้าท่าจึงนำราชทูตไปเที่ยวเดินดูตำบลบ้านตามทางประมาณชั่วโมงหนึ่ง แล้วนำไปที่โรงอาบน้ำ น้ำนั้นไหลลงมาจากภูเขาเย็นใสสอาดนัก ครั้นพวกราชทูตอาบน้ำแล้ว แวะไปนั่งอยู่ที่ตึกเจ้าท่าครู่หนึ่ง พอค่ำก็ลากลับมาเรือ เรือยังทอดค้างอยู่หน้าด่านคนหนึ่ง

---

(๑) ชื่อเมืองยะกะตรา เปนชื่อเก่าของภูมิลำเนาที่ตั้งเมืองเบตาเวีย ที่เกาะชะวา

รุ่งขึ้นวันพฤหัสบดี เดือน ๙ แรม ๘ ค่ำ เวลา ๔ โมงเช้าจึงถอนสมอใช้จักรออกจากที่นั้น ไปจนเย็นยังหาพ้นเกาะยะกะตราไม่ เกาะนั้นอยู่ซ้ายมือเมื่อออกไป ข้างขวามือแลเห็นภูเขาที่เกาะสุมาตรา เวลาค่ำลงลมดี กัปตันให้เอาจักรขึ้น ใช้ใบไป

วันศุกร เดือน ๙ แรม ๙ ค่ำ ไม่แลเห็นฝั่งเห็นเกาะเห็นภูเขาเลย วันอาทิตย์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๕ ค่ำเวลาเที่ยง ต้นหนวัดแดดยอกว่าเรือเราเดี๋ยวนี้ตรงเกาะลังกาแล้ว แต่ไกลนักแลไม่เห็น วันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ ขึ้น ๙ ค่ำ เวลาค่ำขัดลมเรือไม่เดิน ราชทูตให้ถามกัปตันว่าเราขัดลมดังนี้ถ้าจะใช้ไฟไม่ได้ฤๅ กัปตันตอบว่าถ่านมีน้อย ถ้าใช้ไฟถ่านจะหมดเสีย เกลือกเป็นเหตุการณ์ไปข้างหน้าเราก็จะได้ความขัดสนประการหนึ่งถ่านหมดเรือก็จะโคลงนัก

วันเสาร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เวลาค่ำจึงได้ลมดี วันอาทิตย์ เดือน ๑๐ แรม ๓ ค่ำ เวลา ๒ ยามเศษ เกิดลมสลาตันจัดนัก คลื่นใหญ่สูงกว่าเรือ พัดเสมออยู่จนถึงวันจันทร์ เดือน ๑๐ แรม ๔ ค่ำเวลาค่ำต้นหนยอกว่า พรุ่งนี้พอสว่างจะเห็นฝั่งข้างแหลมแอฟริกา ครั้นรุ่งขึ้นเวลาสว่างก็เห็นฝั่ง ที่ฝั่งนั้นมีภูเขาทรายสูง เรียกที่นั้นชื่อว่ายาดาฟูม เป็นปากทางที่จะเข้าในทเลแดง ขณะนั้นลมสลาตันยังพัดจัดอยู่ เวลาเช้า ๒ โมงเศษเห็นกำปั่น ๒ เสาครึ่ง เป็นเรือฝรั่งเศสแล่นตามเรือแอนกวนเตอเข้าไปลำหนึ่ง เรือเอนกวนเตอ แลเรือฝรั่งเศสนั้นต้องลดใบ เอาแต่ใบชั้นต้นไว้ด้วยลมแรงนัก มิศเตอรเรมันต์ต้นหนยอกว่ายังอีก ๒-๓ ชั่วโมงทเลก็จะรายไม่มีคลื่น ครั้นแล่นไปจนเวลา

๔ โมงเช้า กัปตันให้เอาจักรลง ใช้ไฟไปสักชั่วโมงหนึ่งลมก็สงบ คลื่นเรียบเสมอเหมือนน้ำในแม่น้ำ เวลาบ่าย โมงเศษแลไม่เห็นฝั่งแล เกาะเลย

วันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ แรม ๗ ค่ำ เวลารุ่ง แลเห็นฝั่งเอเดนอยู่ ฝั่งฟากแผ่นดินอาหรับ เช้าโมงเศษถึงหน้าย้อม ย้อมนั้นไม่ใหญ่ ไม่โตนัก ตั้งอยู่บนภูเขา เมื่อกำปั่นเอนกวนเตอเข้าไปใกล้แล้ว ฝ่ายข้างบนย้อมชักธงขึ้นรับ แล้วยิงปืน ๔ นัด กัปตันจึงสั่งให้ทอดสมอลงตรงหน้าย้อม ประมาณ ๒๐ นาฬิกามีแขกเปนเจ้าท่าลงเรือโยตแล่นใบออกมาถึงกำปั่น แล้วบอกกัปตันว่าที่นี่ไม่ดี ให้ไปทอดข้างภูเขาด้านตวันตกเฉียด กัปตันจึงให้ถอนสมอ ยิงปืนใหญ่ขึ้นนัดหนึ่ง แล้วบนย้อมก็ยิงรับนัดหนึ่ง เรือเอนกวนเตอก็ใช้จักรแล่นอ้อมภูเขาไปทางทิศใต้ แล้วเลี้ยวไปข้างตวันตก เวลาเช้า ๓ โมงเศษถึงที่ทอดสมอ ในอ่าวที่ทอดสมอนั้นมีเรือกลไฟเรือใบทอดอยู่ประมาณ ๓๐ เศษ ครั้นบ่าย ๓ โมงพวกราชทูตพากันไปเที่ยวเล่นบนบก ที่บนบกมีโฮเตล คือตึกสำหรับให้คนเช่าอาศรัยแลขายเข้าปลาอาหาร มีรถมีม้ามีฬ่าสำหรับให้คนเดินทางเช่าขี่ มีอูฐให้เช่าขนของ คนในประเทศนั้นเปนคนดำผมหยิกชั่วมาก ใจก็ดุร้าย ยากจนนัก เมื่อกำปั่นถึงทอดท่าแล้วมีพวกเด็กมาว่ายน้ำอยู่ตามข้างเรือ ว่ายน้ำท่วงทีก็ผิดกับไทย ว่ายทนอยู่ได้นาน ๆ ถึง ๓–๔ ชั่วโมง คนบนกำปั่นเอาเบี้ยทองแดงทิ้งลงไปในทเล ไม่ทันจมลงไปถึงพื้นดิน เด็กพวกนั้นก็แย่งชิงกันดำเอาได้ไม่มีสูญเลย ที่ประเทศนั้นร้อนนักด้วยฝนน้อย บางที ๓ ปีจึงจะตกสักครั้งหนึ่ง บนภูเขา

ต้นไม้แห่งหนึ่งก็ไม่มี ที่เอเดนนั้นอังกฤษเอาไว้เป็นที่สำหรับไว้ถ่านศิลาใช้ในการเรือกลไฟ ที่เอเดนมีป้อมอยู่หลายป้อม มีทหารแลปืนใหญ่น้อยไว้รักษาเขตรแดน ที่แดนต่อแดนให้เอาศิลาก่อกำแพงกั้นไว้ ถ้าคนชาติอื่นพลัดออกไปนอกกำแพงพวกคนตำเห็นก็ฆ่าเสีย เก็บเอาผ้าเอาของไป เรือเอนกวนเตอทอดท่ารับถ่านอยู่ที่เอเดน ถึงณวันเสาร์เดือน ๑๐ แรม ๙ ค่ำ เวลา ๒ ทุ่มจึงให้ใส่ไฟใช้จักรออกจากที่ รุ่งขึ้นเวลาย่าย ๔ โมงถึงที่ช่องแคบซื่อแยบเอลแมนเดบ ในทางทเลแดงนั้นมีบ้านห่าง ๆ เมื่อเรือเอนกวนเตอใช้ไฟไปแลเห็นฝั่งบ้างแลไม่เห็นบ้าง บางทีก็แลไม่เห็นฝั่งถึง ๒ วันบ้าง ๓ วันบ้าง

วันพุฒ เดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ ลมเปนพัดหลวงทวนหน้านักกัปตันให้หักเสาเพลาลงเสียชั้นหนึ่ง จนถึงวันศุกรเดือน ๑๐ แรม ๑๕ ค่ำ ลมยิ่งพัดกล้าขึ้น เรือเดินได้แต่โมงละนอตหนึ่งบ้างครึ่งนอตบ้าง นอตหนึ่งคือ ๔๕ เส้น กัปตันจึงให้เอาเสากระโดงขึ้นที่แล่นก้าวไป ลมจัดหนักขึ้นทุกวัน บางทีใยขาดเชือกขาด จนถึงวันจันทร์เดือน ๑๑ ขึ้น ๓ ค่ำ เวลาเช้าก่อนเที่ยงเรือเอนกวนเตอแล่นก้าวเข้าไป พอแลเห็นภูเขาทั้งฝั่งข้างขวามือเห็นเรือใบหลายลำ ลำหนึ่งยาวประมาณ ๕ วา ๖ วา มีพวกแขกในลำเรือประมาณลำละ ๓๐ คน ๔๐ คนแล่นตรงออกมา ครั้นใกล้กำปั่นแล้วก็ชักใบกลับไป ขณะนั้นถ่านในเรือยังเหลืออยู่น้อยไม่พอใช้จนถึงท่าสุเอศ กัปตันจึงปรึกษาพวกขุนนางอังกฤษเห็นพร้อมกันว่าจะแวะเข้าที่บ้านเวซ(๑) วันอังคารเดือน ๑๑ ขึ้น ๔ ค่ำจึงให้บ่ายเรือ

(๑) บ้านนี้อยู่ในแดนอาหรับ ขึ้นเตอรกี

เข้าที่ตรงอ่าวบ้านเวช เวลาบ่ายโมงเศษถึงเกาะอยู่ตรงปากอ่าวเวช บ่าย ๕ โมงถึงท่าหน้าบ้านเวช กัปตันให้ทอดสมอลงห่างตลิ่งประมาณ ๔ เส้น ที่ริมฝั่งมีเรือนนายบ้านชาวบ้านประมาณ ๒๐ เรือน เรือนนั้นก่อด้วยก้อนศิลา เอาดินทำเป็นใบสอ สัณฐานเหมือนเตาที่เผาหม้อเผาอิฐไม่มีหลังคา เอาแต่ใบไม้และหญ้าขึ้นคลุมไว้พอร่มแดด ในประเทศนั้นฝนแล้งบางคนว่า ๔ ปีบ้าง ๕ ปีบ้างจึงจะตกสักครั้งหนึ่ง คนที่นั้นใช้อูฐม้าและฬาเป็นพาหนะสำหรับขี่และบรรทุกของ ของที่นั้นแพงนัก ฟองไก่ ๑๔ ฟอง เป็นเงินรูเปี๊ยหนึ่ง คิดเป็นเงินไทย ๓ สลึง คนอยู่ที่นั้นยากจนเข็ญใจด้วยเป็นประเทศแล้ง มีแต่น้ำค้างตกมาก รุ่งขึ้นเวลาเช้ากัปตันจึงขึ้นไปดูพื้นยนยกสักครึ่งชั่วโมงแล้วกลับมาเรือ เวลาสายแขกพวกตุรเกเป็นนายทหารลงมาหากัปตัน แล้วถามว่ากำปั่นนี้จะไปข้างไหน กัปตันตอบว่าจะไปท่าสุเอศ นายทหารจึงว่ามีคนอยู่ที่นี่สัก ๑๐๐ เศษ จะขอโดยสานไปท่าสุเอศด้วย จะให้เงินค่าโดยสานคนละ ๑๐ เหรียญ กัปตันตอบว่าจะให้ไปไม่ได้ ด้วยเรือนี้เป็นเรือหลวง แขกนายทหารจึงถามว่าท่านมานี้จะประสงค์สิ่งใด กัปตันตอบว่าเรามาจะต้องการซื้อน้ำซื้อฟืน นายทหารรับว่าได้แล้วก็ลาไป ประมาณสักครึ่งชั่วโมง มีเรือบรรทุกน้ำบรรทุกฟืนลงมาส่งที่กำปั่น น้ำนั้นใส่ในหนังแพะ หนังแพะนั้นลอกออกจากตัวแพะ แล้วเอามาเย็บเป็นรูปอยู่เหมือนกับตัวแพะ เมื่อจะใส่น้ำเอากรอกลงไปทางคอแล้วเอาเชือกผูกเสีย ฟืนที่ได้มาน้อยนัก หาซื้ออีกก็ไม่ได้ กัปตันจึงว่าจะต้องไปที่เมืองโกโซอีกจึงจะได้ถ่านได้ฟืนพอใช้ รุ่งขึ้นณวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๖ ค่ำเวลาเช้า ๔ โมงเศษ กัปตันให้ใส่ไฟใช้จักรออกจากบ้านเวช

วันศุกร เดือน ๑๑ ขึ้น ๗ ค่ำ เวลาเช้า ๓ โมงถึงเมืองโกไซเปน เมืองขึ้นแก่ตุรเก เรือเอนกวนเตอทอดสมอลงห่างตลิ่งประมาณ ๔ เส้น แล้วมีพวกตุรเกเปนนายท่าน ลงเรือโยตมาถึงตุรเกขึ้นท้ายเรือมา ถามกัปตันว่าท่านมานี้จะประสงค์สิ่งใดฤๅ กัปตันโอแกแลแฮนตอบว่า กวีนรับสั่งให้เรารับราชทูตไทยไปส่งถึงท่าสุเอศ บัดนี้ถ่านหมดลงเราจึงแวะมาปรารถนาจะซื้อถ่านศิลา นายท่านรับว่าได้แล้วก็ลากลับไป กัปตันจึงให้ขุนนางอังกฤษขึ้นไปดูถ่านแล้วให้บอกเจ้าเมืองว่า กัปตันโอแกแลแฮนสั่งมาว่าที่เรือรบจะยิงสลุตคำนับของตุรเก เจ้าเมืองจะสลุตคำนับตอบฤๅไม่สลุต เจ้าเมืองจึงตอบมาว่าจะคำนับตอบ ขุนนางอังกฤษก็กลับมาแจ้งแก่กัปตันตามคำเจ้าเมืองว่า กัปตันจึงให้ทหารปืนใหญ่ยิงสลุต ๒๑ นัด ฝ่ายเจ้าเมืองโกไซก็ให้ยิงตอบ ๒๑ นัดเหมือนกัน ถึงเวลาย่าย ๔ โมง พวกราชทูตพากันไปเที่ยวเล่นบนบก ครั้นจวนค่ำแล้วก็กลับลงมากำปั่น รุ่งขึ้นเจ้าเมืองให้มาเชิญพวกราชทูต ๖ คน กัปตันโอแกแลแฮน ๑ มิศเตอรเรมนัดต้นหนใหญ่ ๑ มิศเตอรฟอเรอคิล์เปนขุนนางวัดแคดในกำปั่นรบ ๑ รวมไทยกับอังกฤษ ๙ คน ขึ้นไปกินโต๊ะที่บ้านเจ้าเมือง กับเข้าเลี้ยงนั้นตามธรรมเนียมของพวกตุรเก คล้าย ๆ กับเข้าแขกที่มาอยู่ในเมืองไทย ของมีหลายสิ่ง แต่ยกมาตั้งทีละสิ่ง ของนั้นล้วนแล้วไปด้วยเนื้อแพะแลเนื้อแกะ ครั้นกินแล้วพวกคนที่รับใช้จึงเอากล้องใส่ยาจุดไฟเข้ามาคำนับส่งให้คนละอัน น้ำกาแฟคนละถ้วย เมื่อสำเร็จแล้วเจ้าเมืองให้พาพวกราชทูตกับอังกฤษไปเที่ยวดูป้อมแลถิ่นฐานบ้านเมือง ป้อมนั้นก่อด้วยศิลาแต่ไม่แน่นหนาด้วยยังนัก ที่ยนป้อมมีปืนใหญ่

กระสุน ๓ นิ้ว ๘ กระบอก กระสุน ๒ นิ้วกึ่งกระบอก ๑ ปืนกระสุนแตก กระบอก ๑ ขานประตูป้อมหุ้มเหล็ก ครั้นดูทั่วแล้วก็พากันลงจากป้อม ไปเที่ยวดูตามตลาด บ้านเรือนชาวบ้านชาวเมือง ทำสัณฐานคล้ายเรือนอังกฤษ ก่อด้วยศิลา เอาทรายกับดินถือต่างปูนบ้าง ถือปูนบ้าง แต่ไม่มีหลังคา เอาแต่สิ่งซึ่งยังแตกได้นั้นยังไว้ ที่เรือนเจ้าเมืองนั้น เอาไม้พาดทำขื่อให้กึ่งแล้วก็เอาก้านอินตะผาลำเรียบให้ชิด เอาดินปนทรายตาดข้างบน ขานหน้าต่างทำด้วยกระจก พื้นก็ตาดดินปนทรายเหมือนอย่างหลังคา ในประเทศนั้นคนตายยอดแลเจ็บตามาก ด้วยเป็นเหตุเพราะเจ้าเมืองเกณฑ์เอาผู้ชายไปหัดขึ้นเป็นทหาร ถ้าคนยากจนมียุตรเป็นชายแล้ว ก็เอาของที่ร้ายแรงหยอดตาข้างขวาของยุตรให้ยอดเสีย จะได้ไม่ต้องเป็นทหาร ด้วยตาข้างขวายอดเล็งดูสุนย์ปืนไม่ได้ ครั้นเที่ยวดูบ้านช่องทั่วแล้วก็กลับมาลาเจ้าเมือง เจ้าเมืองจึงลงมาส่งถึงประตูบ้าน ต่างคำนับกันทั้งสองฝ่ายแล้วก็กลับมากำปั่น

วันอาทิตย์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๙ ค่ำ ย่าย ๒ โมงได้ถ่านศิลายรรทุกแล้ว กัปตันให้ถอนสมอใส่ไฟใช้จักรไปตามทางในที่ช่องแคบ แลเห็นฝั่งทั้งสองข้าง พวกอังกฤษว่ายางแห่งแคบที่เดียวเพียง ๘ ไมล์ คือ ๓๖๐ เส้น ที่กว้างก็เพียง ๑๕ ไมล์ คือ ๖๗๕ เส้น

วันพุธ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ย่ำรุ่งแล้วถึงท่าเมืองสุเอศ เป็นเมืองขึ้นแก่ไกโรซาติตุรเก กัปตันให้ทอดสมอลงหน้าเมือง แล้วชักธงพระจอมเกล้าขึ้นยอดปลายเสาหน้า ประมาณไม่ถึงชั่วโมง รอง

กงสุลอังกฤษให้จัดเรือกลไฟเล็กลำหนึ่ง ออกมารับพวกราชทูตแลเครื่องราชบรรณาการ ตัวเองกงสุลก็ลงเรือโยตตามมาด้วย แล้วแจ้งความว่าขบวนกงสุลจะขึ้นไปเมืองลอนดอน แต่ได้สั่งข้าพเจ้าไว้ว่าถ้าราชทูตมาถึงเมื่อไร ให้ข้าพเจ้าจัดแจงรับอนึ่งทางรถไฟที่ทำมาแต่เมืองอาเลกซันเดอก็ยังไม่แล้ว จะต้องจัดรถเทียมม้าแลอูฐ บรรทุกเครื่องราชบรรณาการไปส่งจนถึงทางรถไฟ ทางสัก ๒๕ ไมล์ คือ ๑๑๒๕ เส้น ถึงแล้วจึงจะได้บรรทุกรถไฟต่อไป ข้าพเจ้าให้จัดรถแลอูฐเตรียมไว้พร้อมแล้ว กัปตันโอแกแลแฮนจึงให้ยิงสลุต ๒๑ นัด เจ้าเมืองสุเอศก็ให้ยิงคำนับตอบ ๒๑ นัดเหมือนกัน เวลาเช้า ๔ โมงครึ่งพวกราชทูต กัปตันโอแกแลแฮน พร้อมกันลงในเรือกลไฟเล็ก หน้าเรือยกธงพระจอมเกล้า ท้ายยกธงตุรเก ออกจากเรือรบเอนกวนเตอ ที่เรือรบเอนกวนเตอเสาหน้ายกธงช้างเผือก เมื่อเรือห่างกันออกมาประมาณ ๔ วา ทหารที่เรือเอนกวนเตอยิงสลุตส่งราชทูตอีก ๑๙ นัด เรือไฟเล็กใช้จักรมาตามร่องน้ำที่คดอ้อมวงเวียนประมาณครึ่งชั่วโมงถึงท่าจอด เมื่อจะขึ้นยกมือคนถือร่มขาวคันยาวกั้นให้ราชทูตคันหนึ่ง อุปทูตคันหนึ่ง รองกงสุลเชิญพวกราชทูตขึ้นพักบนโฮเต็ล จัดแจงเลี้ยงดูสำเร็จแล้ว ข่ายเกือบโมงรองกงสุลจึงเชิญพวกราชทูตทั้งนายแลไพร่ขึ้นรถ ๖ รถ เทียมม้ารถละ ๔ ม้ามาตามระยะทางชั่วโมงหนึ่งคิดเป็นทาง ๕ ไมล์ คือ ๒๒๕ เส้น มีตกที่พักเปลี่ยนม้าครั้งหนึ่งเปลี่ยนทุกชั่วโมง เมื่อถึงที่เปลี่ยนม้าคำรบ ๕

เวลาย่าย ๕ โมง กัปตันโอแกแลแฮนจึงเชิญพวกราชทูตหยุดพักรับอาหาร[๑] ในโฮเต็ล เสร็จแล้วออกจากที่นั่นไปทางอีกพักม้าหนึ่งถึงทางรถไฟพอค่ำ เมื่อถึงนั้นรถไฟไปเสียก่อนแล้ว ต้องหยุดพักคอยอยู่ในเรือนผ้าจนยามเศษรถไฟกลับมาถึง กัปตันโอแกแลแฮนจึงเชิญพวกราชทูตขึ้นรถไฟไป จนเวลา ๕ ทุ่มเศษถึงเมืองไกโร เปนเมืองอุปราชของเมืองตุรเก เจ้าเมืองไกโรชื่อ มฮัมหมัด ซาอิดปาซา[๒] ให้ขุนนางเอารถ ๘ รถมาคอยรับราชทูต มีคนถือตระบองหุ้มเงินขี่ม้านำหน้ารถม้า ๑ ทหารขัดดาบขี่ม้าคู่ ๑ คนเดินถือคบไฟนำหน้า ๒ คู่ หลังคู่ ๑ คนถือโคมนำหน้ารถ คู่๑ รถต่อลงมามีคนถือคบไฟรถละคู่ ไปจากรถไฟถึงที่โฮเต็ลชื่อ โอเรียนแตล จัดแจงให้พักอยู่ที่นั้น

รุ่งขึ้นเจ้าเมืองไกโรให้ขุนนางเอารถเทียมม้าเทศรถละคู่ ๓ รถมาเชิญพวกราชทูตไปเที่ยวชมวัดแลวังเปนที่อยู่เปลี่ยนฤดู วัดนั้นใหญ่โตระโหฐานนัก เสาในโถงล้วนทำด้วยศิลาโมราทั้งแท่งใหญ่ประมาณ ๒ กำ ยาวประมาณ ๕ วา พื้นแลผนังตากศิลาโมราแผ่น ๑ ยาวศอกคืบกว้างศอกคืบ โถงนั้นทำสัณฐานกลมคล้ายวัดแขกที่ตะเกี๋ย กว้างประมาณ ๓๐ วาเศษ ที่วังก็ใหญ่กว้างสนุกงดงาม เปนที่อยู่ตาม

---

(๑) ควรสังเกตตรงนี้ว่า คำ "รับอาหาร" ซึ่งคนชอบพูดกันชุมเมื่อในปลายรัชกาลที่ ๕ อยู่คราว ๑ ใช้มาแต่ในรัชกาลที่ ๔ แล้ว แต่ที่ใช้เก่าก่อนที่สุดนั้น ได้เคยเห็นในหนังสือเสภาแต่งในรัชกาลที่ ๓

(๒) ฝรั่งเรียกว่า เสดปาชา ที่อนุญาตให้ขุดคลองสุเอส

ฤดูร้อนแลฤดูหนาว ราชทูตเที่ยวดูรอบแล้วก็กลับมาที่อยู่ เวลาย่าย ๓ โมงเช้าเมืองไกโรให้ขุนนางเอารถ ๓ รถมาเชิญพวกราชทูตไปเฝ้าที่ในวัง เจ้าเมืองไกโรแต่งรับราชทูตที่ประตูมีทหารขี่ม้าใส่เสื้อเกราะทองเหลืองตะพายปืนถือดาบปืน ๒ แถว ๆ ละ ๖๐ ม้า ประตูชั้นในถือปืนปลายหอก ๒ แถว ๆ ละ ๖๐๐ คน ปืพาทย์สำหรับทหารปืนปลายหอก ๒๔ คน ที่สนามในมีทหารปืนใหญ่ขี่ม้าประจำอยู่กระบอกละ ๒๔ ม้า ปืนใหญ่ ๖ กระบอก รวมทหาร ๑๔๔ ม้า ปืพาทย์สำหรับปืนใหญ่ ๒๔ คน พวกราชทูตเข้าไปถึงชั้นไหน ทหารก็คำนับตามธรรมเนียมทุกชั้น ครั้นถึงที่เจ้าเมืองไกโรออกขุนนาง พวกราชทูตพร้อมกันลงจากรถ แล้วมีขุนนาง ๓ คนออกมาเชิญให้เข้าไปข้างใน ขณะนั้นเจ้าเมืองไกโรออกมานั่งอยู่บนที่ ครั้นเห็นราชทูตเข้าเมืองไกโรลุกขึ้นรับ แล้วเชิญพวกราชทูตให้นั่งบนที่อันเดียวกันกับเจ้าเมืองไกโร แต่ที่เจ้าเมืองไกโรนั่งเบาะหมอนทำด้วยโหมดเทศ ที่พวกราชทูตนั่งเบาะหมอนทำด้วยแพรดวงอย่างหนาเป็นแพรฝรั่งเศส เจ้าเมืองไกโรให้เอากล้องมาให้พวกราชทูตสูบคนละคัน น้ำกาแฟคนละถ้วย แล้วพูดจาปราไสกันอยู่ครู่หนึ่งราชทูตก็ลาออกมาภายนอก ขุนนางนายทหารจึงสั่งทหารให้เดินกระบวนต่าง ๆ ให้พวกราชทูตดู เสร็จแล้วพวกราชทูตก็ลามาจากวัง ขุนนางจึงนำไปที่สวนแห่งหนึ่ง มีที่สำหรับเจ้าเมืองไกโรประพาสหลายแห่ง มีสระน้ำสระหนึ่ง กว้างประมาณ ๒ เส้น มีเกาะกลาง ตามขอบสระก่อด้วยศิลาอ่อนทำเป็นรางน้ำไหลได้ร้อย ในพื้นรางจำหลักเป็นรูปสัตว์น้ำต่าง ๆ แล้วก่อระเบียง

รอบสระกว้างประมาณ ๓ วา ทิศตวันตก ทิศตวันออก ทิศเหนือ ทิศใต้ ทั้ง ๔ ทิศ ทำเปนมุขสำหรับเจ้าเมืองไกโรประทับ มีที่นั่งที่นอนพร้อมทุกแห่ง พวกราชทูตเที่ยวดูรอบแล้วก็ลากลับมาที่สำนัก

วันศุกร เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เวลา ๔ โมงเช้าราชทูตออกจากเมืองไกโรไปขึ้นรถไฟ เจ้าเมืองไกโรให้ขุนนางเจ้าพนักงานตามมาส่งด้วย ๒ คน ย่ายโมง ๑ ถึงที่พัก เจ้าพนักงานจึงเชิญพวกราชทูตแลกปัตันโอแกแลแฮนขึ้นไปรับอาหาร(๑) บนโฮเต็ลกลางทางเสร็จแล้วก็ขึ้นรถไฟต่อไป ย่าย ๓ โมงก็ถึงแม่น้ำไนล์ น้ำท้นนลก ๑๗ วากว้าง ๒๐๐ วา รถไฟไปถึงริมฝั่งมหะพานเลื่อนรถลงแพเหล็กชักข้ามฟากไปตามสายโซ่ที่ขึงไว้ ครั้นถึงท่าฟากข้างหนึ่งแล้วก็เลื่อนรถขึ้นจากแพไปตามทาง จนย่าย ๕ โมงเศษถึงเมืองชายทะเลเปนท่ากำปั่นจอด ชื่อเมืองอาเล็กซันเดอ เปนเมืองขึ้นแก่เมืองไกโร ขุนนางเข้าในเจ้าเมืองไกโรจึงเชิญพวกราชทูตเข้าพักอยู่ในวัง ชื่อมูแซเพียฮอเนอ อาเล็กซันเดรีย เปนวังที่ประทับของเจ้าเมืองไกโร รุ่งขึ้นเวลาเช้าขุนนาง ๓ นายจึงนำราชทูตไปที่วังอีกแห่งหนึ่งอยู่ริมชายทะเล มีตึกใหญ่หลังหนึ่งกั้นเปนห้องเล็กห้องใหญ่ประมาณ ๒๐ ห้อง พื้นในห้องปูด้วยไม้ลายต่าง ๆ บางห้องก็ผังทองเหลืองเปนลวดลาย บางห้องก็ปูด้วยศิลาอ่อน บางห้องก็ปูพรม เครื่องแต่งห้องต่าง ๆ กัน คือ เก้าอี้นั่ง เก้าอี้นอน โต๊ะ เตียง

---

(๑) ตรงนี้ใช้ว่า "รับอาหารอีก" เห็นจะเปนเพราะคำที่พูดกับผู้ดีมักพูดว่า รับพระราชทานหรือรับประทาน เมื่อมิใช่ของพระราชทานหรือของประทานตัดตอนนั้นออกเสีย จึงคงแต่คำ "รับ"

บางที่เป่นทองเหลือง บางที่เป่นไม้ลาย บางที่ทำด้วยศิลาลาย แต่เตียงนอนของเจ้าเมืองไกโรนั้นทำด้วยเงิน กว้าง ๔ ศอก ยาว ๔ ศอก มุ้งแพรปักทอง ที่นอนเย็บด้วยผ้าเยียระบับ ของทั้งปวงที่ใช้ในวังนั้นเป่นของฝรั่งเศสบ้าง เป่นของอังกฤษบ้าง พวกราชทูตเที่ยวดูทั่วแล้วก็กลับมาที่อยู่

ตอนที่ ๓

ว่าด้วยราชทูตออกจากไกโรไปถึงเกาะมอลตา เมืองยิบรอเตอ, เมืองไวโค, เมืองปอรต์สมัท ในอิงแคลนด์

วันอาทิตย์ เดือน ๑๑ แรมค่ำ ๑ ย่าย ๒ โมง ทูตานุทูตพร้อมกันมาลงกำปั่น ขณะนั้นกัปตันโอแกแลแชนมาส่งราชทูตถึงท่าแล้วก็ลาคืนหลังยังเรือกลไฟเอนกวนเตอ กลับมาทางทะเลแดงอ้อมแหลมคุดโฮบไปเมืองอิงแคลนด์ คือเมืองอังกฤษ แต่กำปั่นที่มาคอยรับราชทูตมี ๒ ลำ ลำ ๑ เปนกำปั่นรบ ชื่อเดศเปอเรต ลำ ๑ เปนเรือเร็วสำหรับเข้าแลขุนนางผู้ใหญ่(๑) ชื่อกาเรดอก ต่อด้วยเหล็กเดินเร็วถึงชั่วโมงละ ๑๒ นอต คือ ๕๕๐ เส้น ห้องที่อยู่ก็งดงามราชทูตเลือกเอาเรือกาเรดอก เรือนั้นกว้างข้างยาว ๑๒๐ ฟีต คือ ๑๘ วา ศอกคืบ ๖ นิ้ว ปากกว้าง ๒๕ ฟีต คือ ๓ วา ๓ ศอก ๘ นิ้ว กับ ๓ กระเบียด กินน้ำลึก ๘ ฟีต คือ ๔ ศอกคืบ ๑๐ นิ้ว กำลัง ๓๕๐ แรงม้า มีขุนนางอยู่ในเรือ ๑๐ นายทั้งกัปตัน คนเลว ๕๕ คน รวม ๖๕ คน ราชทูตแลคนใช้ลงในเรือกาเรดอกพร้อมแล้ว

---

(๑) เรืออย่างนี้เรียกว่าเดสแปตชโบต

กัปตันเกลเวอริง[๑] ก็ให้ใส่ไฟใช้จักรออกจากท่าเมืองอาเล็กซันเดอ ไปตามทะเลชื่อเมดดิเต่อราเนียน

วันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ แรม ๑๕ ค่ำ เวลา ๘ ทุ่มครึ่ง ถึงเมืองเกาะมอลตาขึ้นแก่อังกฤษ รุ่งขึ้นเวลาเช้า ๔ โมงอังกฤษเจ้าเมืองชื่อเซอวิลเลียมริก ให้เอาเรือโยต ๓ ลำมารับพวกราชทูตขึ้นไปบนตลิ่ง แล้วที่ป้อมหน้าเมืองก็ยิงสลุตรับ ๑๙ นัด พวกราชทูตก็ขึ้นรถไปที่บ้านเจ้าเมือง พูดจาไต่ถามทุกข์สุขกันแล้ว เจ้าเมืองจึงพาให้พวกข้าหลวงเที่ยวดูในเรือนทุก ๆ ห้อง แล้วจัดแจงเชิญราชทูตไปสำนักอยู่ที่โฮเต็ล

วันศุกร เดือน ๑๑ แรม ๖ ค่ำ เวลาเช้า ๕ โมง เจ้าเมืองให้มาเชิญพวกราชทูตไปดูหัดทหาร ๆ ที่หัดวันนั้น ๒๐๐๐ คน ดูทหารแล้วเลยไปดูอู่ จนบ่าย ๕ โมงเจ้าเมืองให้มาเชิญพวกราชทูต ๖ คนไปกินโต๊ะกับขุนนางอังกฤษ ๑๕ คน

วันจันทร์ เดือน ๑๑ แรม ๙ ค่ำ เวลาเที่ยง พวกข้าหลวงพร้อมกันไปลงเรือกาเรดอก ขนย้อมหน้าเมืองจึงให้ยิงสลุตส่งราชทูต ๑๙ นัด กัปตันเกลเวอริงก็ให้ใส่ไฟใช้จักรไปจากเกาะมอลตา

วันศุกร เดือน ๑๑ แรม ๑๓ ค่ำ เวลา ๔ ทุ่มถึงเมืองยิบรอเตอ รุ่งขึ้นเช้า ๔ โมง กัปตันเกลเวอริงให้ชักธงพระจอมเกล้าขึ้นเสากลาง ธง

---

(๑) นายนาวาตรี เกลเวอริง รับทูตไปคราวนี้เป็นเหตุให้คุ้นเคยชอบพอกันมาก เมื่อไปถึงเมืองอังกฤษ ทูตขอต่อรัฐบาลให้มาเป็นผู้อยู่กับทูตอีกคนหนึ่ง

พระยืนเกล้าขึ้นเสาหน้า ขนย้อมหน้าเมืองก็ยิงปืนสลุตคำนับ ๒๑ นัด อยู่ประมาณ ๑๕ นาที อังกฤษเจ้าเมืองชื่อเซอแยมส์เฟอรคัดซอน ให้รถ ๓ รถมารับพวกราชทูตขึ้นบนยก พวกราชทูตแต่งตัวนุ่งห่มเหมือนขึ้นที่เมืองสิงคโปร์แล้วลงจากกำปั่นไปขึ้นรถ เมื่อราชทูตจะขึ้นรถมีทหารปืนปลายหอกยืนคำนับ ๒ แถว ๆ ละ ๕๐ คน ยี่พาทย์สำหรับทหาร ๕๐ คน ครั้นขึ้นรถพร้อมกันแล้วคนขับรถก็ขับรถไปถึงบ้านเจ้าเมือง เจ้าเมืองจัดแจงต้อนรับตามธรรมเนียม พูดจากันเสร็จแล้วราชทูตก็ลามาโฮเต็ลที่พัก ย่าย ๒ โมง เจ้าเมืองให้เอารถมา ๓ รถเชิญพวกราชทูตไปดูย้อม ย้อมนั้นมั่นคงแน่นหนานักด้วยเปนภูเขา ข้างในภูเขาเจาะรวงเปนอุโมงค์รอบไป ที่ในอุโมงค์กว้างประมาณ ๗ ศอก สูงประมาณ ๖ ศอก แล้วเจาะช่องขึ้นเปนระยะห่างกันประมาณ ๓ วา ถึงข้าศึกจะยิงข้างก็ไม่ถูกทหารขนย้อมด้วยภูเขานั้นสูง ยิงก็จะเตลิดขึ้นไปข้างบน ฝ่ายข้างบนยิงยิกปลายปืนลงมาได้ถนัด ราชทูตดูย้อมแล้วไปดูหัดทหาร ๆ ที่หัดนั้น ๒๐๐๐ คน ที่ยิบรอเตออยู่ข้างแผ่นดินสะเปน แต่เปนเมืองขึ้นแก่อังกฤษ ตั้งอยู่ปากช่องทะเลแขงแรงคับขัน มีทหารอยู่รักษาทุกถนนพร้อมด้วยศัสตราวุธ

วันอาทิตย์ เดือน ๑๒ ขึ้นค่ำ ๑ เวลาเช้า เจ้าเมืองมาเยียนราชทูตที่โฮเต็ล ไต่ถามสุขทุกข์แล้วก็ลากลับไป รุ่งขึ้นเช้า ๔ โมงครึ่ง เจ้าเมืองให้รถ ๕ รถมารับพวกราชทูตไปส่งถึงท่าที่กำปั่นจอด, เมื่อไปถึงท่าเมืองมีทหารยืนคำนับคอยส่งอยู่ ๒ แถวประมาณ ๑๐๐ คน มียี่พาทย์วงหนึ่ง

นายทหารใหญ่กับขุนนางลงมาส่งถึงกำปั่นหลายคน ครั้นราชทูตลงในกำปั่นแล้ว ทหารยนย้อมก็ยิงสลุต ๑๙ นัด กัปตันเกลเวอริงจึงให้ถอนสมออกจากเมืองยิบรอเตอไป

รุ่งขึ้นเช้ายังเกิดลมใหญ่พัดแรงขึ้นไปอีก เหลือกำลัง จักรข้อเสื่องเครื่องไฟหักออกไป กัปตันให้เอาโซ่ขันเข้าไว้มั่นคง แล้วก็ใช้ไฟต่อไป

วันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ ขึ้น ๕ ค่ำ เวลาย่ายโมงเศษถึงเมืองไวโค[๑] อยู่ฟากฝรั่งเศสแต่ขึ้นแก่เมืองโปตุกัล กัปตันเห็นลมพัดกล้าอยู่จึงให้แวะเข้าทอดสมอพักอยู่ที่หน้าเมือง แล้วจะได้เอาถ่านศิลาเติมด้วย เมื่อกำปั่นเข้าพักอยู่เจ้าเมืองแลขุนนางฝ่ายทหารพลเรือนก็ลงมาเยี่ยมราชทูตถึงในกำปั่น

วันเสาร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๗ ค่ำ เวลา ๔ โมงเช้าออกจากเมืองไวโค

วันอังคาร เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เวลายามหนึ่งถึงท่าเมืองซอรต์สมัท เปนท่าขึ้นที่จะไปลอนดอน แต่เรือยังไม่ได้เข้าประทับท่าด้วยเปนเวลากลางคืน กัปตันให้ทอดสมอลงห่างตลิ่งประมาณ ๑๕ เส้น รุ่งขึ้นเวลาเช้ากัปตันเกลเวอริงให้ชักธงพระจอมเกล้าขึ้นเสากลาง ธงพระยี่เกล้าขึ้นเสาหน้า ธงอังกฤษอยู่ข้างท้าย ประมาณครึ่งชั่วโมง

(๑) เมืองไวโค เปนเมืองท่าแห่งหนึ่งในโปรตุกอล อยู่ห่างฝรั่งเศส

แอดมิรัลแม่ทัพเรือ(๑) จึงลงมาเยี่ยมถามข่าวราชทูตที่ในกำปั่น แล้วแจ้งความว่ากวินมิรับสั่งมาว่า ถ้าราชทูตไทยมาถึงเมื่อไรก็ให้จัดแจงรับโดยอย่างยิ่ง จะได้เป็นพระเกียรติยศแก่พระเจ้ากรุงสยาม ด้วยพระเจ้ากรุงสยามกับพระเจ้ากรุงลอนดอนนี้ มิพระทัยรักกันเหมือนพระญาติพระวงศ์อันสนิท แต่จะรับให้เหมือนไทยนั้นไม่ได้ ด้วยของที่ใช้แลเครื่องแห่แหนไม่เหมือนกัน จะต้องรับตามธรรมเนียมข้างยุโรป แล้วแอดมิรัลเล่าความว่า กวินรับสั่งให้ประกาศว่า ที่ทางแห่งใด ๆ ซึ่งเป็นที่ต้องห้ามแลเป็นที่ต้องเสียเงินจึงจะดูได้ ถ้าพวกราชทูตไทยปรารถนาจะดูก็ให้ดูได้ โดยสดวก อย่าให้ห้ามปรามขัดขวางเลย แล้วแอดมิรัลก็ลากลับไป กัปตันเกลเวอริงจึงให้ถอยกำปั่นเข้าไปเทียบท่า ทหารยนย้อมก็ยิงปืนใหญ่สลุต ๑๙ นัด เวลาเช้า ๔ โมง แอดมิรัลจึงพาอังกฤษคนหนึ่งลงมาหาราชทูตแล้วบอกว่า เลอรด์กลาเรนดอน ให้ข้าพเจ้านำคนนี้ ซอมิศเตอร์เฟาล์(๒) มาอยู่ด้วยท่าน จะได้ปรึกษาจัดรับกิจการธุระทั้งปวง ด้วยคนนี้รู้ธรรมเนียมข้างอินเดีย ได้เคยไปอยู่เมืองพม่าถึง ๑๗ ปี บอกเท่านั้นแล้วแอดมิรัลก็ลากลับ สั่งให้ทอดตะพานปูผ้าแดงมีราวสองข้างลงมาจนถึงกำปั่น เวลาเช้า ๔ โมงเศษ

---

(๑) นายพลเรือเอก เซอยอชสีมัว เป็นผู้บัญชาการทหารที่เมืองปอรด์สมัท

(๒) มิศเตอร์ เอดวาดเฟาล์คนนี้ เดิมเคยอยู่ทางประเทศพม่า รัฐบาลอังกฤษหาคนสันทัดธรรมเนียมไทยให้มาอยู่กับทูตไม่ได้ จึงเลือกมิศเตอร์เฟาล์ ซึ่งเข้าใจขนบธรรมเนียมพม่า ด้วยเข้าใจว่าธรรมเนียมพม่าก็จะคล้าย ๆ กับไทย ด้วยเป็นประเทศใกล้ชิดกัน มิศเตอร์เฟาล์นี้ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ ได้เป็นหลวงสยามานุเคราะห์ ตำแหน่งกงสุลสยามฯเมืองร่างกุ้ง อยู่มาจนรัชกาลที่ ๕

ราชทูตได้เชิญพระราชสาส์นขึ้นจากกำปั่นกาเรดอก แอดมิรัลให้ยิงสลุตคำนับของพระจอมเกล้า ๒๑ นัด มิทหารถือปืนยืน ๒ แถว ๆ ละ ๖๐ คน ปี่พาทย์วงหนึ่ง ๒๐ คน พวกราชทูตพร้อมกันทั้ง ๖ คน ขึ้นรถไปบ้านแอดมิรัล ๆ จึงเชิญพวกราชทูตกินโต๊ะกับขุนนางอังกฤษ ๑๗ คน แล้วให้พวกราชทูตไปอยู่ที่โฮเต็ลคืนหนึ่ง (๑)

---

(๑) ในหนังสือพิมพ์อังกฤษว่า เมื่อแอดมิรัลเลี้ยงกลางวันแล้ว พาทูตไปดูอู่กำปั่นหลวงแล้วจึงไปส่งที่โฮเต็ลชื่อยอช เวลาค่ำวันนั้นจัดให้ทูตไปดูละคอนพูดที่โรงชื่อว่า ทิเอเตอรอแยล เล่นเรื่องยิวเวส

ตอนที่ ๔

ว่าด้วยราชทูตไปจากเมืองปอรต์สมัท ถึงเมืองลอนดอนดูการเล่นต่าง ๆ

วันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เวลาเช้า ๕ โมง มิศเตอร์เฟาล์จึงเชิญพวกราชทูตขึ้นรถเทียมม้าไปที่รถไฟ แล้วเชิญพระราชสาส์นแลทูตานุทูตกับสิ่งของเครื่องราชบรรณาการทั้งปวงขึ้นรถไฟต่อไป หนทางแต่เมืองปอรต์สมัทเปนท่าขึ้นจนถึงเมืองลอนดอน เปนทาง ๙๕ ไมล์ครึ่ง คือ ๔๒๕๒ เส้น เวลาบ่าย ๒ โมงถึงเมืองลอนดอน(๑) มิทหารขี่ม้าถือดายมาคอยรับอยู่ ๓๒ คู่ เจ้าพนักงานจัดรถมาคอยรับ ๕ รถ เทียมม้ารถละคู่ แต่เปนรถอย่างดี ๒ รถ รถที่ ๓ ราชทูตอุปทูตนั้น มีสักหลาดคลุมหน้ารถ ยกไหมทองเปนตราพระจอมเกล้า ที่ประตูรถเขียนเปนรูปช้างเผือก มีคนแต่งตัวใส่หมวกติดสายแถบทองยืนท้ายรถคนหนึ่ง รถที่ ๒ ตรีทูตกับหม่อมราโชไทย มีสักหลาดคลุมหน้ารถยกไหมเงินเปนตราพระจอมเกล้า ที่ประตูเขียนรูปช้างเผือก มีคนแต่งตัวยืนท้ายรถคนหนึ่งเหมือนกัน(๒) แต่รถนอกนั้น

---

(๑) ไปรถไฟพิเศษ รถสายตวันตกเฉียงใต้ ลงที่สถานีวอเตอลูเมืองลอนดอน

(๒) ทหารม้าฮุสซาที่ ๑๑ แห่ รถนั้นรัฐบาลให้ห้างแอลเดเบิตทำขึ้นใหม่

เป็นรถธรรมดา พวกราชทูตขึ้นรถพร้อมกันแล้ว คนขับรถก็ขับม้าพาไปส่งถึงโฮเต็ล ๆ ที่ราชทูตอยู่นั้น ชื่อกลาริชโฮเต็ล เป็นที่ดีอยู่ในเมืองลอนดอน ไม่มีโฮเต็ลอื่นดีขึ้นไปกว่านี้

รุ่งขึ้นวันศุกร เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เวลาเช้า ๔ โมง เลอรด์แซลยัน เป็นที่ ๒ รองเลอรด์กลาเรนดอนมาเยี่ยนราชทูต ไถ่ถามทุกข์สุขแล้วก็กลับไป ย่ายโมงหนึ่งราชทูตทั้ง ๓ หม่อมราโชไทย ขุนราชามาตย์ นายพิจารณ์สรรพกิจ พร้อมกันขึ้นรถ ๓ รถไปหาเลอรด์กลาเรนดอน ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการข้างฝ่ายต่างประเทศ พูดจาปราไสกันตามธรรมเนียมแล้ว ราชทูตก็ลามาโฮเต็ล พอย่าย ๕ โมง เลอรด์กลาเรนดอนมาเยี่ยนราชทูตแล้วบอกว่า ถ้าท่านจะไปเที่ยวดูบ้านเมืองแลของสิ่งใดๆ ข้าพเจ้าสั่งมิศเตอร์เฟาล์ไว้ว่า ให้พาไปเที่ยวดูตามชอบใจ(๑)

ครั้นเวลาค่ำ มิศเตอร์เฟาล์เชิญให้พวกราชทูตไปดูละคอน(๒) ละคอนนั้นเล่นเรื่องอังกฤษรบกับพวกแขก แล้วมีผู้หญิงคนหนึ่งออกมาขี่ม้า แต่แรกนั่งขี่ก่อน แล้วก็ขับให้ม้าห้อวิ่งวนไปในสังเวียน พอม้าห้อเต็มฝีเท้าหญิงนั้นจึงลุกยืนขึ้นเมื่อกำลังม้าห้อมิได้หยุด แล้วยืนแต่งตัวเปลี่ยนเสื้อเก่าออกทิ้งเสียใส่เสื้อใหม่ บางทีก็ยืนบนหลังม้าเท้าเดียวแล้วเต้นเป็นฝรั่งรำเท้า เปลี่ยนท่าทางยักเยื้องต่าง ๆ บนหลังม้าเมื่อ

---

(๑) ในหนังสือพิมพ์อังกฤษว่า ในวันนี้ลอร์ดแมเมืองลอนดอนมาหาราชทูต ขอเชิญไปในการเลี้ยงที่แมนชันเฮาส์ ในการถวายพระแสงดาบแก่เจ้าดุ๊กออฟเคมบริดช์

(๒) ละคอนโรงนี้ชื่อ แอสตลี แอมพีทีเอเตอ จัดให้ทูตนั่งดูในบอกส์หลวง

กำลังห้อ ยางที่ยืนเอนตัวลงมาข้างม้าดูเหมือนจะตกแต่ว่าไม่ตก อาน
ที่ขี่ทำเหมือนแผ่นกระดานแล้วจึงหุ้มผ้า ครั้นหญิงนั้นขี่สิ้นกระบวนแล้ว
ก็คืนเข้าโรง ชายคนหนึ่งจึงเปลี่ยนม้าตัวอื่นขี่ออกมา ให้ม้ารำเท้า
ก้าวข้างละ ๒ ที่เหมือนอย่างท่าคนที่รำเท้า ถ้าคนขี่เงยหน้า ม้าก็
เงยหน้าขึ้นด้วย คนก้มลงม้าก็ก้มตาม คนเอนตัวไปซ้ายแลขวาม้า
ก็เอนตัวไปตาม แต่ทำท่าทางยักย้ายหลายอย่างแล้วจึงลงจากหลังม้า
ม้าก็วิ่งกลับไปจะเข้าโรง เมื่อม้าจะเข้าโรงมีชาย ๒ คนยกไม้คนละข้าง
สูงพ้นดินประมาณ ๒ ศอกคิบขวางหน้าม้าไว้ ม้าก็กระโดดข้ามไม้เข้า
ในโรง แล้วมีหญิงคนหนึ่งขี่ม้าตัวอื่นออกมาทำท่าทางนั่งย้างยืนย้าง
ผิดกันกับหญิงคนก่อนหลายอย่าง แล้วก็กลับเข้าโรง ยังมีชายอีก
๒ คนขี่ม้าคู่เคียงกันออกมา แล้วขับม้าให้ห้อขนานหน้าเสมอกันไป
แล้วเอามือเกี่ยวกันลุกขึ้นยืนรำเท้าบนหลังม้า ยางที่คนหนึ่งขี่ทั้ง ๒ ตัว
เท้าซ้ายยืนบนหลังม้าตัวนั้น เท้าขวายืนบนหลังม้าตัวโน้น อีกคนหนึ่ง
ขึ้นไปหกคเมนบนศีรษะ ยางที่คนหนึ่งยืนเหยียบเข่าคนหนึ่งไว้แล้วทำ
เอนตัวออกไปข้างม้า ยางที่กระโดดเปลี่ยนท่าไปมาต่าง ๆ แต่ม้า
นั้นห้ออยู่เสมอมิได้หยุดจนสิ้นกระบวนแล้วก็กลับเข้าโรง ยังมีชาย
คนหนึ่งขี่ม้าหลังเปล่าออกมาขับม้าให้ห้อไป แล้วจึงลุกขึ้นยืนบ้าง นั่ง
ลงบ้าง หันหลังขี่บ้าง ยางที่เท้าซ้ายเหยียบศีรษะม้า เท้าขวาเหยียบไหล่
ยางที่ห้อไปแล้วมีคนถือห่วงขวางหน้าอยู่ คนที่ขี่ม้าก็โดดลอดห่วง แล้ว
กลับไปยืนบนหลังม้าได้ดังเก่า ยางที่ทำพลัดตก แต่ลงมายืนอยู่
หาได้เจ็บช้ำไม่ แล้วกระโดดขึ้นขี่อีกในขณะม้ายังกำลังห้อมิได้หยุด

ขางที่เอาผ้าแพรให้คนยืนถืออยู่ ๒ ข้างเปน ๓ ระยะ เมื่อม้าห้อไปถึงแพรที่ขวางอยู่คนนั้นก็กระโดดข้ามได้ทุกระยะ ทำต่าง ๆ เปนน่าอัศจรรย์นัก แล้วก็กลับเข้าโรง ยังมีชายอีกคนหนึ่ง ชื่อมิศเตอกุ๊ก เปนคนชำนาญในการหัดม้า แต่อายุยังไม่ถึง ๓๐ ปี มือถือแส้อันหนึ่งเดินนำหน้า ม้าเดินตามหลังออกมา แล้วว่าให้ม้าเดิน ๒ เท้า ม้าก็เดินตามคำ ว่าให้ม้านั่งลง ม้าก็นั่งตามสั่ง ว่าให้ม้านอน ม้าก็ลงนอนตะแคงนิ่งอยู่ ชายตลกคนหนึ่งวิ่งเข้าไปนอนในหว่างอกม้า แล้วยกเท้าม้าให้กอดตัวไว้ ม้าก็ทำตามทุกอย่าง คนตลกนั้นจึงลุกขึ้น แต่ม้ายังนอนอยู่ มิศเตอกุ๊กจึงสั่งม้าว่า ลุกขึ้นเถิด ม้าก็ลุกยืนขึ้น ชายตลกจึงพูดกับมิศเตอกุ๊กว่า ถ้าท่านดีแล้วจงว่าให้ม้ากลับเข้าโรงให้ได้เถิด เราจะห้ามไว้ให้หยุด มิศเตอกุ๊กจึงว่าดีแล้ว ๆ จึงร้องสั่งม้าว่ากลับไปโรงเถิด ม้าก็วิ่งไปตามสั่ง เมื่อม้าวิ่งไปถึงประตูโรง ชายตลกจึงร้องว่าอย่าเข้าไป ม้าก็หยุดชงักอยู่ มิศเตอกุ๊กจึงเรียกม้าให้กลับมาลูบหน้าลูบหลังแล้วว่ากลับไปโรงเถิด ม้าก็วิ่งกลับไปอีก คนตลกก็ห้ามไว้ถึง ๓ ครั้ง แล้วจึงว่ากับมิศเตอกุ๊กว่า ท่านให้ไปเถิดคราวนี้เราไม่ห้ามแล้ว มิศเตอกุ๊กก็สั่งให้ม้ากลับไป ม้าก็วิ่งเข้าโรง พวกคนชายหญิงไปดูอยู่ที่นั้นประมาณ ๕๐๐ เศษ ก็ชอบใจตบมือขึ้นพร้อมกัน(๑)

---

(๑) ผู้อ่านในสมัยนี้จะเข้าใจได้ว่าลักษณเล่นละคอนที่พรรณานี้ คือเชอคัสละคอนม้านั่นเอง บางคนจะเห็นว่าตื้น พรรณาของจืด ๆ แต่ที่จริงสมัยนั้นเชอคัสยังไม่เคยมีมาทางประเทศนี้ เปนแรกที่ไทยจะได้เห็น ควรชมว่าพรรณาดี อ่านเข้าใจชื่นชมราบเหมือนดังตาเห็น

ที่ในเมืองอิงแคลนด์มีละคอนอยู่หลายแห่ง ล้วนวิเศษต่าง ๆ กัน บางเรื่องมีหญิงรูปงามแต่งเปนเทวดาฝรั่งเหาะเลื่อนลอยมา แต่ไม่เห็นสิ่งใดเปนสายใยยนต์ที่คนจะอาศรัยได้ ดูเลื่อนลอยมาแต่กาย บางที่ก็ออกมาจากภูเขา บางทีผุดขึ้นมาจากดิน บรรดาคนที่แต่งเปนเทวดาล้วนมีรัศมีออกจากกายสิ้นทั้งนั้น พวกราชทูตดูอยู่ประมาณ ๒ ยาม ละคอนเลิกก็พากันกลับมาที่สำนัก

รุ่งขึ้น (ณวันเสาร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๔ ค่ำ) มิศเตอร์เฟาล์รถรถ ๕ รถให้ราชทูตทั้งนายแลไพร่รวม ๒๗ คน ไปเที่ยวดูสัตว์ที่ขังเลี้ยงไว้ในสวน คือสัตว์ ๔ เท้า สัตว์ ๒ ท้า งูแลปลาหอยต่าง ๆ หลายพันอย่าง บางอย่างก็เหมือนสัตว์ที่มีอยู่ในประเทศไทย บางอย่างก็ผิดกันไม่เคยได้พบเห็น เปนต้นว่าราชสีห์แลสัตว์อื่นใหญ่ย้างเล็กย้าง ถ้าสัตว์มีกำลังกุร้ายก็ขังไว้ในคอกทำด้วยเหล็ก เปนสัตว์เชื่องก็ขังไว้ในคอกทำด้วยไม้ เปนจระเข้แลสัตว์น้ำอย่างอื่นที่ใหญ่ก็ใส่ไว้ในสระ เปนปลาเปนหอยก็ใส่ไว้ในอ่างแก้ว เปนงูหรือสัตว์เล็ก ๆ ที่คล้ายกันกิ้งก่าก็ใส่ไว้ในตู้กระจก เปนนกก็ใส่กรง ถ้านกใหญ่เหมือนนกตะกรุม นกกาเรียนแลนกอื่น ๆ อีก ที่ใหญ่ก็ตัดขนปีกเสียไม่ให้บินได้ แล้วปล่อยเที่ยวเดินอยู่ในคอก เปนวานรเปนค่างย่างชนี ก็ใส่ไว้ในกรงเหล็ก ราชทูตเที่ยวดูอยู่จนค่ำ แล้วกลับมาโฮเต็ล[๑]

---

(๑) ในหนังสือพิมพ์อังกฤษว่า วันนี้เวลาเช้าราชทูตไปห้างคาราต ช่างเครื่องเพ็ชร์พลอย บ่ายไปดูสวนเลี้ยงสัตว์ ค่ำไปดูละคอนโรงชื่อว่า ปรินซิสทิเอเตอ (ที่เจ้าพระยามหินทร ฯ เอาชื่อมาเรียกละคอนของท่าน) วันจันทร์ เดือน ๑๒ แรมค่ำ ๑ เช้าไปห้างเฮนค็อกช่างเครื่องเพ็ชร์พลอย ค่ำไปดูละคอนโรงชื่อ โอลิมปีค

วันอังคาร เดือน ๑๒ แรม ๒ ค่ำ พวกราชทูตไปดูเรือกลไฟต่อด้วยเหล็กพึงจะแล้ว เรือลำนี้ใหญ่โตนัก(๑) ยาว ๒๘๑ ฟีต คือ ๕ เส้น ๖ วาคับ ๓ นิ้วกับ ๓ กระเบียด กว้าง ๑๑๘ ฟีต คือ ๑๘ วาคับกับ ๒ กระเบียด สูง ๕๔ ฟีต คือ ๘ วาศอก ๕ นิ้ว กับ ๒ กระเบียด มีท่อ (ปล่อง) ไฟ ๕ ท่อ เสากระโดง ๒ เสา มีทั้งจักรท้ายจักรข้าง ในลำนั้นกั้นเปนห้องเล็กห้องใหญ่มีอุโมงค์เดินไปแต่ท้ายตลอดศีร์ษะ ดาดฟ้า ๔ ชั้นทำด้วยเหล็ก แลวเอาไม้ทายข้างยน เจ้าของเรือยอกว่าจะยรรทุกคนได้สัก ๑๐,๐๐๐ พร้อมทั้งสเบียงอาหารด้วย แต่กำปั่นลำนี้มิใช่กำปั่นรบ ต่อไว้รับจ้างคนที่จะไปธุระแลเที่ยวเล่นต่างบ้านต่างเมือง เปนกำปั่นกุมปนี

ราชทูตดูกำปั่นแล้ว มิศเตอร์เฟาล์ก็นำไปดูอุโมงค์ใต้น้ำ (เทมส์) ในอุโมงค์นั้นยาว ๒,๐๐๐ ฟีต คือ ๑๕ เส้น ๗ วาศอกกับ ๕ นิ้ว กว้าง ๕๐ ฟีต คือ ๖ วากับ ๑๕ นิ้ว ลึกแต่ปากอุโมงค์จนถึงพื้นล่าง ๗๖ ฟีต คือ ๑๑ วา ๒ ศอกกับ ๕ นิ้ว ทำเปน ๒ ทาง ๆ หนึ่งเปนทางรถ อีกทางหนึ่งเปนทางคนเดิน ตามริมทางขายของเล่นของกินต่าง ๆ ดูสนุก สว่างแจ้งด้วยแสงไฟก๊าด คนเดินไปมามิได้ขาด อนึ่งเรือกลไฟที่ขนส่งอยู่ในแม่น้ำ ถ้ามาถึงตรงนั้นคนที่อยู่ในอุโมงค์ก็รู้ ด้วยจักรพัดน้ำดังได้ยินถนัด พวกราชทูตเที่ยวซื้อของเล่นอยู่ในอุโมงค์ จนเย็นแล้วกลับมาที่สำนัก

---

(๑) คือเรือลำชื่อ เดรทอีสเตน

รุ่งขึ้น (วันพุธเดือน ๑๒ แรม ๓ ค่ำ) เวลายามหนึ่ง เลอรด์ มายอร์ ผู้สำเร็จราชการฝ่ายกรมเมืองเชิญราชทูตทั้ง ๓ ไปกินโต๊ะ มีขุนนางแลเศรษฐีกินโต๊ะด้วยกันประมาณ ๓๐๐ คน

วันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ มิศเตอร์เฟาล์มาแจ้งกับราชทูตว่า เลอรด์กลาเรนดอนให้หนังสือกำหนดมาว่า ราชทูตจะได้เฝ้ากวีนณวันพุธ เดือน ๑๒ แรม ๑๐ ค่ำเวลาย่ายโมงหนึ่ง ที่วังชื่อวินด์เซอกาศตล์

วันจันทร์ เดือน ๑๒ แรม ๘ ค่ำเวลาเช้า เจ้าพนักงานชื่อมิศเตอร์นอมันแมกโดแนลด์ มาทำยัญชีแล้วรับเครื่องราชยรรณาการไปจากโฮเต็ล

รุ่งขึ้นราชทูต อุปทูต หม่อมราโชทัย ไปหาเลอรด์กลาเรนดอนแลเลอรด์แซลบัน ไถ่ถามด้วยการที่จะเฝ้ากวีนนั้นจะทำประการใด เลอรด์กลาเรนดอนบอกว่า กวีนรับสั่งว่า แต่ก่อนราชทูตไทยยังไม่เคยมีมาถึงเมืองอังกฤษเลย ด้วยเป็นเมืองไกลกัน ครั้งนี้มีราชทูตมาถึงกวีนยินดีนัก อยากจะได้เห็นธรรมเนียมไทยที่เฝ้าแลคำนับในพระเจ้าแผ่นดินนั้นทำประการใด ขอให้พวกราชทูตเฝ้าแลคำนับตามธรรมเนียมไทยเถิด พูดจาไถ่ถามได้ความเสร็จแล้วราชทูตก็ลากลับมาโฮเต็ล

ครั้นเวลาค่ำเลอรด์กลาเรนดอนมีหนังสือมาแจ้งแก่ราชทูตว่า เมื่อเวลาย่ายพระญาติของกวีนคนหนึ่ง เป็นเจ้าหญิงชื่อดัชเชสดินิมัส[๑] ยังเกิดโรคเป็นบ้าขึ้นขึ้น ถึงแก่กรรมในทันใด เดี๋ยวนี้กวีนมีความ

---

(๑) ดัชเชส เดอ นิมัว

เศร้าโศกนัก การที่จะเสด็จออกรับราชทูตในวันพุธยังไม่ได้ ขอเลื่อนไปอีกสัก ๘ วัน

วันศุกร เดือน ๑๒ แรม ๑๒ ค่ำ มิศเตอร์เฟาล์เชิญราชทูตไปที่โกโลเซียม(๑) เป็นที่สำแดงให้เห็นว่า เย่าเรือนแม่น้ำแลถนนทั่วทั้งเมืองลอนดอนนั้นเป็นอย่างไร เมื่อพวกราชทูตไปถึงแล้ว เจ้าของที่จึงเชิญให้เข้านั่งในที่แห่งหนึ่ง นั่งได้ประมาณ ๑๖ คน แล้วหันจักรที่นั้นก็ลอยขึ้นไปสูงประมาณ ๑๐ วา ครั้นถึงชั้นบนจึงให้ออกเดินดูตามเฉลียงรอบโดยกลม แลเห็นเป็นภูมิฐานเมืองลอนดอนกว้างใหญ่สุดสายตา มีถนนแลตึกย้านร้านตลาดลำแม่น้ำเรือขนล่อง ในเวลากลางคืนจุดโคมสว่างไปทั้งทางบกทางเรือ ฝ่ายอากาศเบื้องบนก็มีดวงจันทร์รัศมีสว่างกระจ่างแจ้งเหมือนจริง ถ้าไม่มีคนบอกคนที่ดูก็จะสำคัญว่าจริง ด้วยแลดูเหมือนฟ้าแลดินที่ได้เห็นอยู่กับจักษุของตัว ไม่มีสำคัญสิ่งใดจะให้รู้ว่า เป็นของทำด้วยฝีมือแลปัญญามนุษย์ ครั้นดูทั่วแล้วก็เข้าในที่พร้อมกัน ใช้จักรกลับคืนลงมาดังเก่า

มิศเตอร์เฟาล์จึงพาไปดูหนัง หนังนั้นวิเศษนัก ทำเป็นย้านเมืองข้างอินเดีย ดูบ้านเรือนย้อม ดูผู้คนถนนแม่น้ำภูเขาต้นไม้ใหญ่โตเหมือนจริง เมื่อเปลี่ยนตัวหนังก็ไม่ทันเห็นว่าเปลี่ยนกันอย่างไร ดูเป็นน่าอัศจรรย์นัก ราชทูตอยู่จน ๔ ทุ่มเศษ หนังเลิกก็พากันกลับมา

ครั้นรุ่ง (วันเสาร์เดือน ๑๒ แรม ๑๓ ค่ำ) เช้า ๓ โมง มิศเตอร์เฟาล์พาพวกราชทูตไปดูวังแก้ว ซึ่งอกฤษเศลแปเลศ ไปจาก

---

(๑) วันนี้มีในหนังสือพิมพ์อังกฤษว่า ตอนเช้าไปห้างแมบบิ่นบราเทอ ช่างทำเครื่องเงิน

โฮเต็ลด้วยรถเทียมม้า ทาง ๒ ชั่วโมงเศษ ที่นั้นทำเปนเรือนแก้ว ๕ ชั้น ฝาแลหลังคาล้วนแล้วไปด้วยแก้ว แต่เสากับเครื่องยนทำด้วยเหล็ก สูง ๖๖ ฟีต คือ ๑๐ วากับ ๑๓ นิ้วกึ่ง กว้าง ๕๕๖ ฟีต คือ ๓ เส้น ๑๕ วาศอกกับ ๘ นิ้วกึ่ง ยาว ๑๘๕๘ ฟีต คือ ๑๕ เส้นกับ ๗ ศอก ๑๐ นิ้ว ข้างในทำเปนสวนปลูกต้นไม้ต่าง ๆ แลวทำเปนรูปคนรูปสัตว์ไว้เปนอันมาก แลมีเครื่องกลไฟต่าง ๆ ไว้ดูเปนตัวอย่าง ราชทูตเที่ยวดูอยู่จนเวลาเย็น มิศเตอร์เฟาล์จึงให้จัดแจงอาหารเลี้ยงดู สำเร็จแล้วก็กลับมา

วันอังคาร เดือนอ้ายขึ้นค่ำ ๑ มิศเตอร์เฟาล์พาราชทูตไปที่โปลิติกนิก ที่นั้นมีรูปกวินแลปรินส์อาลเบิตกับลูกเธอ ทั้งชายทั้งหญิง ๙ องค์ มีรูปคนชาติอื่นก็หลายชาติ มีคนดำน้ำอด เดินในน้ำหายใจในน้ำก็ได้ แต่ความข้อนี้ท่านผู้ฟังคงสงสัยว่าเปนความเท็จหาจริงไม่ ต่อเมื่อใดข้าพเจ้าผู้จดหมายเรื่องราวนี้ได้อธิบายให้ท่านแล้วจึงจะเห็นจริง ครั้นจะกล่าวไว้ในหนังสือนี้ก็ยืดยาวนัก ราชทูตดูของปลาดทั่วแล้วก็กลับมาโฮเต็ล

ตอนที่ ๕

ว่าด้วยราชทูตนำพระราชสาส์นขึ้นไปเฝ้ากวีน

วันพฤหัสบดี เดือนอ้ายขึ้น ๓ ค่ำเวลาเช้า ๕ โมงเศษ มิศเตอร์เฟาล์ กัปตันเกลเวอริง ๒ นายมาเชิญราชทูตทั้ง ๓ หม่อมราโชไทย ขุนราชามาตย์ นายพิจารณ์สรรพกิจ ขุนจรเจนทเล ขุนปริชาชาญสมุท ๗ คนพร้อมกัน ราชทูตก็เชิญพระราชสาส์นขึ้นรถเทียมม้า ๓ รถไปจากโฮเต็ลทางไมล์หนึ่ง คือ ๔๕ เส้นถึงที่รถไฟ เยนเนอรัลกัศต์เป็นนายทหารใหญ่รักษาพระองค์(๑) กับขุนนางฝ่ายทหารอีก ๒ คนมาคอยรับอยู่ที่นั้นด้วย จึงเชิญพวกราชทูตเข้าหยุดพักในตึก เป็นที่ประทับของกวีนสักครู่หนึ่ง(๒) แล้วเชิญให้ขึ้นรถไฟไปทาง ๒๓ ไมล์ คือ ๑,๐๓๕ เส้นถึงที่พักใกล้วังวินด์เซอ ราชทูตลงจากรถไฟหยุดพักอยู่ที่นั้นครู่หนึ่ง แล้วเชิญพระราชสาส์นขึ้นรถเทียมม้า มิทหารขัดกระบี่ขี่ม้านำหน้าคู่ ๑ คนขี่ม้าชักรถ ๆ ละ ๒ คน เทียมม้า ๔ ม้าทุกรถ ไปประมาณ ๕ นาฬิกาถึงวังวินด์เซอ เป็นวังสำหรับกวีนอยู่ในฤดูหนาว

เมื่อราชทูตเข้าไปถึงในวัง มิทหารยืนปลายหอกยืนคำนับอยู่ ๒ แถว ประมาณ ๓๐๐ คน พวกยิพาทย์ ๒๒ คน(๓) แล้ว

---

(๑) นายพลตรี เซอ เอดวาดคัสต์ เจ้าพนักงานการพระราชพิธี.

(๒) คือ ห้องที่ประทับที่สถานีรถไฟ.

(๓) ทหารราบรักษาพระองค์กรมสก๊อตฟุสเลีย เป็นกองเกียรติยศ.

เยนเนอรัลกัศต์เชิญพวกราชทูตลงจากรถขึ้นไปพักอยู่ในห้องแห่งหนึ่งบนตึกที่กวินเสต็จอยู่ ตึกนั้นใหญ่โตกว้างขวาง มีห้องหลายสิบห้อง กันลดเลี้ยวไปมาเดินถึงกันได้ตลอด เยนเนอรัลกัศต์ชวนราชทูตพูดจาอยู่จนย่ายโมงหนึ่ง(๑) ได้ยินเสียงปืนพาทย์ประโคมขึ้น แล้วมีขุนนางมาบอกว่า กวินเสต็จออกแล้ว ให้เชิญราชทูตเข้าเฝ้าเถิด

เยนเนอรัลกัศต์ก็กำกับนำทูตานุทูตไปสู่ห้องที่เฝ้า เมื่อถึงประตูมีทหารแต่งตัวใส่เสื้อปักทอง ถือขวานด้ามยาวปลายเปนกฤช ยืนรักษาอยู่ทั้งสองข้างประตู ราชทูตจึงเชิญพระยรมราชสาส์นแลพระยวรราชสาส์นรวมลงพานเดียวกัน แล้วเชิญเดินเข้าไปในที่เฝ้า เมื่อถึงประตูชั้นใน อุปทูต ตริทูต หม่อมราโชทัย ขุนราชามาตย์ นายพิจารณ์ สรรพกิจ ขุนรเจนทเล ขุนปริชาชาญสมุท ๗ คนพร้อมกันถวายบังคม แล้วคลานตามเข้าไปจนถึงที่เฝ้า ราชทูตจึงเชิญพานพระราชสาส์นขึ้นวางบนโต๊ะที่ตั้งอยู่ตรงหน้าพระที่นั่งโธรน ห่างประมาณ ๗ ศอก แล้วคลานถอยออกมาถึงที่เฝ้าไกลกวินประมาณ ๑๐ ศอก พร้อมกันถวายบังคม แล้วราชทูตก็อ่านคำทูลเบิกตามภาษาไทย ใจความว่า คือคนนั้นเปนที่นั้น ๆ ได้รับพระยรมราชโองการแลพระยวรราชโองการเชิญพระราชสาส์นนำเครื่องมงคลราชบรรณาการ แต่พระเจ้ากรุงสยามทั้งสองพระองค์ ออกมาทำเริญทางพระราชไมตรีในพระเจ้ากรุงลอนดอน

---

(๑) ทูตพักคอยที่ในห้อง เตเปสตรี.

ครั้นจบ มิศเตอร์เฟาล์ลงอ่านคำที่แปลออกจากไทยเปนภาษาอังกฤษถวายจนจบสิ้นข้อความ แล้วพวกราชทูตพร้อมกันถวายยังคมอีกครั้งหนึ่ง ราชทูตจึงคลานไปเชิญพานพระราชสาส์นซึ่งตั้งไว้บนโต๊ะ เดินเข้าไปถึงหน้าพระที่นั่งโธรน แล้วคุกเข่าชูพานพระราชสาส์นขึ้นถวาย กวีนก็รับเอาด้วยพระหัตถ์วางไว้ริมพระองค์ ราชทูตก็คลานถอยออกมาพร้อมกันถวายยังคมอีกครั้งหนึ่ง

กวีนจึงทรงอ่านคำตอบ ใจความว่าเรามีความยินดีในการที่รับราชทูตซึ่งมาแต่พระเจ้ากรุงสยามทั้งสองพระองค์ เราหมายใจว่าพระองค์จะเปนที่ยั่งยืน ด้วยเราเห็นราชทูตนั้นเหมือนเปนของสำคัญแห่งไมตรีของพระเจ้ากรุงสยามทั้งสองพระองค์ แลหมายว่าพระองค์ท่านทั้งสองจะเปนญาติสัมพันธมิตรรักษาอาณาจักรแลราษฎรให้ดียิ่งขึ้นไป จึงได้เปลี่ยนทำหนังสือสัญญาแก่เรา เราก็เอาใจใส่มาก ด้วยหมายว่าหนังสือสัญญาที่ทำใหม่นี้จะให้เปนที่มั่นคงในทางพระราชไมตรี แลมีคุณยิ่งขึ้นไปทั้งสองพระนคร แลลูกค้าวานิชได้ค้าขายต่อกันทั้งสองฝ่าย อนึ่งเรายินดีนัก ด้วยรู้ว่าพวกขุนนางที่ให้ไปรับท่านทั้งปวง ได้เอาใจใส่ในพวกราชทูตให้มีความสุขจนตลอดถึงเมืองอังกฤษ โดยความชอบธรรม

ครั้นทรงอ่านจบแล้วส่งให้เลอรด์กลาเรนดอนเอามาประทานราชทูต แล้วรับสั่งให้บอกว่า กวีนมีพระทัยยินดีที่ได้รับเครื่องราชบรรณาการแลพระราชสาส์นของพระเจ้ากรุงสยามทั้งสองพระองค์นั้น ขอบพระทัยนัก ราชทูตยังไม่ทันทูลตอบประการใด เลอรด์กลาเรนดอนจึงบอกว่า

เวลานี้เสด็จออกรับแขกเมืองเป็นการยศ ซึ่งจะพูดจาพิศทูลสิ่งใดของค้าไว้ก่อน ยังจะโปรดให้เผ้าอีก จึงค่อยพิศทูลต่อภายหลัง วันนี้เชิญกลับไปก่อนเถิด พวกราชทูตพร้อมกันถวายบังคมแล้วคลานถอยหลังออกมาจากที่เผ้า

แลเมื่อวันเสด็จออกรับราชทูตนั้น ทรงเครื่องประดับแล้วไปด้วยเพ็ชร แต่เพ็ชรใหญ่ที่เลื่องฦๅ(๑) ทำเป็นเครื่องห้อยพระสอริมพระกรรณซ้ายขวาเสียบดอกไม้เพ็ชร มีระย้าห้อยลงมาถึงพระอังษา ทรงฉลองพระองค์ดำ ด้วยเป็นการเศร้าโศกถึงพระญาติที่ถึงแก่กรรม เมื่อเสด็จออกมีขุนนางผู้ใหญ่แลหญิงที่เป็นผู้ดีนั่งเผ้าอยู่ประมาณ ๓๐ คน แต่ปรินส์อาลเบิต ซึ่งเป็นเจ้าราชสามี แต่งพระองค์ทรงเครื่องพร้อมอย่างนายทหาร ทรงกางเกงแดง ทรงเสื้อสักหลาดดำ(๒) ขัดพระแสงกระบี่นั่งอยู่ริมพระที่นั่งโธรนข้างซ้าย เครื่องราชบรรณาการนั้นเจ้าพนักงานหัดแห่งมาตั้งเรียงถวายพร้อมทุกสิ่ง

เมื่อพวกราชทูตออกจากที่เผ้าแล้ว เจ้าพนักงานพาไปให้กินโต๊ะที่ห้องสำหรับเลี้ยงขุนนาง(๓) โต๊ะที่เลี้ยงประมาณยาว ๗ วากว้าง ๔ ศอก เครื่องที่ใช้บนโต๊ะเป็นเครื่องทองบ้างเงินบ้าง ขุนนางอังกฤษที่กินโต๊ะ

---

(๑) เพ็ชรเม็ดนี้ชื่อว่า "โกอินัวร์"

(๒) เข้าใจว่าแต่งพระองค์เครื่องยศนายพลอังกฤษ เสื้อแดงกางเกงดำ เจ้านายที่ออกแขกเมืองวันนั้น นอกจากปรินส์อาลเบิต ยังมีปรินส์เซสรอยอลพระราชธิดาพระองค์ใหญ่ กับปรินส์เฟรเดอริกวิลเลียม กรุงปรุสเซีย ที่ภายหลังเป็นอมเปอเรอเฟรเดอริก เวลานั้นจะไปทำงานวิวาหะกับราชธิดาพระองค์ใหญ่

(๓) ห้องที่เลี้ยง เรียก "วอเตอลู แคลเลอรี"

ด้วยราชทูต ๒๗ คน ครั้นกินโต๊ะแล้วเจ้าพนักงานจึงพาราชทูตไปดู
เครื่องอาวุธใหญ่น้อยต่าง ๆ ที่จัดแจงเรียบเรียงไว้ตามผนัง แล้ว
กลับมาพักอยู่ในห้องที่พักเดิม เยนเนอรัลกัศต์จึงให้พวกมโหรีมาทำให้
ราชทูตฟังอยู่ประมาณ ๑๐ นาที ถึงเวลาย่าย ๓ โมงราชทูตก็พากันขึ้น
รถไฟกลับมากลาริชโฮเต็ล

วันศุกร เดือนอ้าย ขึ้น ๕ ค่ำ ราชทูตไปหาเลอรด์กลาเรนดอน
ถามไถ่การซึ่งจะไปเยี่ยมเยียนใครบ้าง เลอรด์กลาเรนดอนว่าควรจะไป
หาแต่เจ้าน้าของกวีน ซึ่งเปนมารดาดุกแกมบริช กับตัวดุกแกมบริช
ขุนนางนอกจากนั้นถ้ามาเยียนท่านก่อน ท่านจึงไปเยียนตอบข้างจึงจะควร
ด้วย (เอกอรรค) ราชทูตเปนใหญ่ ได้เชิญพระราชสาส์นและธีรับสั่ง
มาด้วย

วันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๕ ค่ำ พวกราชทูตพากันไปหาดัชเชส
แกมบริช น้าของกวีน กับดุกแกมบริช พูดจาไถ่ถามกันตามธรรมเนียม
แล้วก็ลากลับมา

(ความแทรก) เมื่อตรวจสอบระยะทางราชทูตที่หม่อมราโชไทย
แต่งกับหนังสือพิมพ์อังกฤษซึ่งออกในครั้งนั้น ในตอนทูตไทยเข้าเฝ้ากวีน
มีเรื่องแปลกปรากฏในหนังสือพิมพ์อังกฤษ ๒ ข้อ เห็นควรจะคัดเนื้อความ
มาลงไว้ในหนังสือนี้ ไม่เห็นที่จะเอาเข้าตรงไหนเหมาะกว่า ข้าพเจ้าจึง
แทรกลงตรงนี้ ความ ๒ ข้อนั้น คือว่าด้วยกิริยาที่หมอบคลานเข้าเฝ้า
อย่าง ๑ กับเรื่องเลี้ยงทูตในห้องวอเตอรลู แคลเลอรีอีกเรื่อง ๑

เรื่องกิริยาที่ไทยหมอบคลานเข้าเฝ้ากวิน หนังสือพิมพ์อังกฤษพากันสรรเสริญทุกฉบับ ว่าราชทูตไทยมีอัธยาศัยซื่อตรง เคยเคารพนบนอบเจ้านายของตนอย่างไร เมื่อมาเฝ้ากวินก็เคารพนบนอบต่อกวินเหมือนกับเจ้านายของตน ไม่เย่อหยิ่งเหมือนกับพวกแขกอินเดียที่ไปเมืองอังกฤษ เวลาเข้าเฝ้าแหน พวกนั้นกิริยากระด้างกระเดื่อง จะเอาอย่างฝรั่งก็ใช่ จะเอาอย่างเพศภาษาของตนก็ไม่เอา ดูไม่เป็นการเคารพนบนอบโดยเต็มใจ

เรื่องเลียงทูตที่ห้องวอเตอร์ลู แคลเลอรี เมื่อเฝ้าแล้วนั้น มีหนังสือพิมพ์ในเมืองไอร์แลนด์ลงว่า กวินเสด็จมาประทับเสวยด้วยราชทูตไทยเอาขุหรีออกสูบต่อหน้าพระที่นั่ง รัฐบาลอังกฤษให้ลงพิมพ์แก้โดยทันทีว่า ที่หนังสือพิมพ์ลงนั้นหาจริงไม่ วันนั้นกวินก็ไม่ได้ประทับเสวยที่นั้น ราชทูตไทยก็ไม่ได้เอาขุหรีออกสูบอย่างว่า

ตอนที่ ๖

ว่าด้วยพระนางเจ้าเชิญราชทูตไปเลี้ยงโต๊ะ

วันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๗ ค่ำ เลอรด์ชันยันให้หนังสือมาว่าสมเด็จพระนางเจ้ารับสั่งว่า จะเลี้ยงโต๊ะแล้วจะเสวยร่วมโต๊ะเดียวกันด้วย ให้เชิญราชทูตทั้ง ๓ หม่อมราโชทัย ไปกินโต๊ะที่วังวินด์เซอณวันพุธ เวลา ๒ ทุ่ม

ครั้นถึงวันพุธ เดือนอ้ายขึ้น ๙ ค่ำ บ่าย ๕ โมงเจ้าพนักงานจัดรถเทียมม้า ๓ รถมารับราชทูตไปถึงที่รถไฟ ก็ขึ้นรถไฟไปตามทาง ๒๓ ไมล์ คือ ๑๐๓๕ เส้นถึงที่พัก เจ้าพนักงานจึงเชิญขึ้นรถม้าต่อไป เวลาย่ำค่ำกับ ๓๖ นาทีถึงวังวินด์เซอ มิศเตอร์เฟาล์จึงเชิญพวกราชทูตไปอยู่ห้องที่พัก ครั้นเวลาเกือบ ๒ ทุ่มจึงนำราชทูตทั้ง ๓ หม่อมราโชทัย ขุนจรเนตรเลล่าม ไปคอยอยู่ในห้องแห่งหนึ่ง เป็นทางที่กวีนจะเสด็จมิศเตอร์เฟาล์จึงบอกพวกราชทูตว่า ถ้ากวีนเสด็จมาถึงที่แล้วก็จะก้มพระเศียรลง ให้พวกราชทูตก้มลงทุก ๆ คน ถึงเวลา ๒ ทุ่ม กวีนกับปรินสอาลเบิต เจ้าหญิงลูกเธอองค์ใหญ่ชื่อปรินสเสศรอยัล เจ้าชายลูกเธอที่สองชื่อปรินสเวลส์ แลเจ้าชึ่งจะมาเป็นยุดรเชย ชื่อปรินสเฟรดดริกวิลเลียม กับดัชเชสเก็นต์มารดาของกวีน อีกพระญาติพระวงศ์ประมาณ ๙ คน ๑๐ คนตามเสด็จด้วย ครั้นถึงห้องที่พวกราชทูตยืนอยู่กวีนก็

กัมพระเคียรลง พวกราชทูตแลขุนนางอังกฤษก็กัมลงตามทุกคน กวินจึงเสด็จเลยไปที่ห้องเลี้ยงโต๊ะ ราชทูตกับขุนนางทั้งปวงก็ตามเสด็จไป กวินจึงเสด็จนั่งลงที่เก้าอี้กลาง ตรงกับพระยามนตรีสุริยวงศ์ราชทูต ต่อไปข้างซ้ายเลอรด์กลาเรนดอนนั่งตรงกับปรินสเฟรดดริกวิลเลียม ถัดไปเจ้าหมื่นสรรเพธภักดีอุปทูต นั่งตรงกับปรินสเสศรอยัลฝ่ายขวาหมื่นมณเฑียรพิทักษ์ตรีทูต นั่งตรงกับปรินสอาลเบิต ต่อมาหม่อมราโชทัย นั่งตรงกับดัชเชสเก็นต์มารดาของกวิน แต่ขุนนรเจนทเลเลอรด์กลาเรนดอนให้นั่งอยู่ข้างหลังคอยเปนล่าม เมื่อกินโต๊ะอยู่นั้นกวินหาได้ตรัสประการใดด้วยราชทูตไม่ จนเสวยแล้วก็เสด็จจากเก้าอี้กลับไป พวกราชทูตแลขุนนางอังกฤษต้องยืนขึ้นกัมศีร์ษะคำนับทุกคน

กวินจึงเสด็จไปประทับอยู่ห้องแห่งหนึ่ง แล้วรับสั่งให้ขุนนางมาเชิญราชทูตไปเฝ้าในที่นั้น เมื่อพวกราชทูตไปถึง จึงพร้อมกันกัมศีร์ษะลงคำนับ กวินก็เสด็จมายืนตรงหน้าราชทูตตรัสถามว่า ท่านมาตามทางมีความสบายอยู่ฤๅ ราชทูตทูลว่ามีความสุขสบายมาก กวินจึงรับสั่งว่าเราได้ยินคำว่าสบายนั้นเรามีความยินดีนัก แล้วเสด็จไปยืนตรงหน้าอุปทูตตรัสถามว่า พระเจ้าอยู่หัวที่หนึ่งในกรุงสยามทรงสบายอยู่ฤๅ อุปทูตทูลว่าทรงสบายอยู่ แล้วตรัสถามว่า ท่านไม่ใช่เชื้อพระวงศ์เปนแต่ได้ทรงเลี้ยงมาฤๅ อุปทูตก็รับสั่ง แล้วเสด็จไปยืนตรงหน้าตรีทูตตรัสถามว่า พระเจ้าอยู่หัวที่สองในกรุงสยามทรงสบายอยู่ฤๅ ตรีทูตทูลว่า ทรงสบายอยู่ แล้วเสด็จไปยืนตรงหน้าหม่อมราโชไทยตรัสถาม

ว่าท่านพูดอังกฤษได้ฤๅ หม่อมราโชไทยทูลว่าพูดได้เล็กน้อย แล้ว
จึงสั่งถามว่า ท่านเรียนในเมืองไทยฤๅไปเรียนที่อื่น หม่อมราโชไทย
ทูลว่าเรียนในเมืองไทย แล้วผันพระพักตร์ไปรับสั่งด้วยมิศเตอร์เฟาล์แล
กัปตันเวอริงแล้วก็เสด็จกลับไป ปรินสอาลเบิตจึงเสด็จมาขับมือราชทูต
ทั้ง ๓ กับหม่อมราโชไทย แล้วตรัสไถ่ถามถึงทุกข์สุขเสร็จแล้วก็เสด็จ
กลับไป ลูกเธอเจ้าหญิงใหญ่ เจ้าชายรอง เจ้าหญิงที่ ๓ จึงเข้ามา
พูดจาแล้วก็หลีกออกไป เจ้าเฟรดดริกวิลเลียมจึงเข้ามาพูดต่อภายหลัง

ครั้นเสร็จแล้วกวีนจึงเสด็จไปอยู่ในห้องอีกแห่งหนึ่ง รับสั่งให้หา
ราชทูตทั้ง ๓ หม่อมราโชไทยไปเฝ้า กวีนโปรดให้นั่งยนเก้าอี้พระ
ราชทานน้ำชากาแฟ ให้นั่งกินร่วมโต๊ะเดียวกัน พูดจาถามไถ่กัน
ไปมาตามอรรมเนียม แล้วรับสั่งให้มิมโหรีอังกฤษให้ทูตานุทูตฟัง

ถึงเวลา ๕ ทุ่มกวีนเสด็จขึ้น ราชทูตก็พากันกลับมาห้องที่พัก
นอนค้างอยู่ที่วังวินด์เซอคืนหนึ่ง รุ่งขึ้นเช้า ๓ โมงปรินสอาลเบิตจึงพา
เจ้าลูกเธอ ๙ องค์มารับของซึ่งพระราชทานออกไปแต่กรุงเทพ ฯ แต่
กวีนหาได้เสด็จมาด้วยไม่ ปรินสอาลเบิตกับเจ้าราชบุตรรับของ แลตรัส
ด้วยราชทูตแล้วก็ลากลับไป เวลาเช้า ๔ โมงเศษ พวกราชทูตกินอาหาร
เสร็จแล้วก็กลับมาจากวังวินด์เซอ ถึงโฮเต็ลที่พักในเมืองลอนดอน

วันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๔ ค่ำ พวกราชทูตไปดูโรงหมอใหญ่
ชื่อกัลเลชออฟซาเยนส์(๑) ที่ในโรงหมอสูงประมาณ ๑๐ วา กว้าง
๒ เส้น ทำเป็น ๔ ชั้น มีกระดูกคนทั้งชายทั้งหญิงแลเด็ก แลกระดูก

(๑) วิทยาลัยสอนวิชาแพทย์

คนโบราณสูง ๘ ศอก(๑) กระดูกสัตว์ต่าง ๆ ก็มีมาก กระดูกเหล่านั้นเอามาลำดับ แล้วผูกด้วยลวดให้เป็นรูปยืนอยู่ บางทีเอารูปทารกที่คลอดจากครรภ์มารดาแล้วก็ตาย รูปร่างวิปลาศผิดกับมนุษย์ธรรมดาไม่เคยมี หมอเห็นว่าทารกนั้นสิ้นชีวิตแล้ว จึงเอามาใส่ในขวดแช่เหล้าไว้ บางทีก็เอาสัตว์ที่ประหลาดมาแช่ บางทีเป็นของที่เกิดในตัวมนุษย์บ้าง แต่ขวดที่แช่ของเหล่านั้นเหลือที่จะประมาณ มากมายนัก

ดูในโรงหมอแล้วจึงไปดูที่ทำเงิน ตึกที่ทำเงินชื่อ รอยัลมิน(๒) ในนั้นใช้เครื่องกลไฟทำเร็วยิ่งกว่าคนทำด้วยมือหลายเท่า การที่ทำครั้นจะพรรณาก็จะมากมายยืดยาวนัก

ดูที่ทำเงินแล้ว จึงไปดูที่แห่งหนึ่งชื่อเตาเวอ เป็นตึกใหญ่มีรูปทหารขี่ม้าใส่เกราะเหล็กถืออาวุธต่าง ๆ มีเครื่องสำหรับฆ่าคนอย่างเก่าแต่โบราณ และเครื่องสำหรับพันธนาการจำจอง มีห้องที่ขังเจ้านายซึ่งทำความผิด แล้วเจ้าพนักงานนำขึ้นไปดูชั้นบนที่ไว้เกราน์ สมมุติว่ามงกุฎของกวิน กับเครื่องทรงอีกหลายอย่าง และเพชรเม็ดใหญ่ประมาณเท่าฟองนกพิราบ ครั้นดูทั่วแล้วก็กลับมาโฮเต็ล

---

(๑) จะเป็น ๘ พี่ตมิใช่ศอก

(๒) คือดูโรงกระสาปน์ ด้วยทูตไปคราวนั้น โปรดให้ไปว่าซื้อเครื่องจักรเข้ามาตั้งโรงกระสาปน์ในกรุงเทพ ฯ ด้วย ปรากฏว่าได้เครื่องพิมพ์เงินเหรียญเป็นของรัฐบาลอังกฤษจัดถวายมาส่วน ๑ นอกนั้นว่าซื้อเครื่องจักรที่ห้างชื่อ เตเลอ เบ็องเบอมิงฮัม เครื่องจักรนั้นที่มาตั้งโรงกระสาปน์แรก

วันอังคารเดือนอ้ายขึ้น ๑๕ ค่ำ เข้าพนักงานนำราชทูตไปดูวังชื่อยักกิงฮัม เป่นที่กวีนเสด็จอยู่ (ในเมืองลอนดอน) เมื่อฤดูร้อน ทำเป่นตึกหลังเดียว ประมาณยาว ๓ เส้น กว้าง ๒ เส้น สูง ๑๐ วา ทำเป่น ๔ ชั้น มีรั้วเหล็กล้อมรอบ เมื่อไปถึงวังมีผู้หญิงคนหนึ่งออกมานำราชทูตเที่ยวดูทุกห้อง เว้นแต่ห้องที่บรรจุมห้องเดียว ในที่นั้นมีห้องมากกว่าร้อยห้อง ชื่อต่าง ๆ กันทั้ง ๔ ชั้น กั้นเป่นห้องใหญ่ห้องเล็กลดเลี้ยวสนุก งามด้วยลวดลายระบายเขียนแลลายปั้น แล้วเอาศิลาอ่อนมาทำเป่นรูปมนุษย์แลรูปสัตว์ต่าง ๆ วางตั้งไว้เป่นอันมาก เครื่องแต่งห้องก็ต่างกัน พื้นทำด้วยไม้ลายข้าง ปูพรมข้าง ฝาปิดกระดาษทำเป่นลายศิลาข้าง ลายทองข้าง เก้าอี้แลโต๊ะเครื่องใช้ก็ต่างกันทุกห้อง ห้องที่เรียกว่าแพรเขียว เขาะหมอนก็ล้วนไปด้วยแพรเขียว ที่เรียกห้องแพรเหลือง ก็ล้วนแต่แพรเหลืองสิ้นทั้งนั้น ที่เรียกแพรอันใด เขาะแลหมอนก็ทำด้วยแพรอันนั้น มีเครื่องใช้ประจำอยู่ทุกห้อง ถ้าเสด็จอยู่ห้องไหนก็ใช้ของห้องนั้น ไม่ได้เอาของห้องนี้ไปใช้ห้องโน้น ของทั้งปวงล้วนต่าง ๆ หลายอย่างหลายชนิด สุดที่จะพรรณาให้ถ้วนถี่ ราชทูตดูรอบแล้วก็กลับมาโฮเต็ล

ตอนที่ ๗

ว่าด้วยที่ว่าราชการ ชื่อปาลิเมนต์ แลเมืองเบอมิงฮัม เมืองแมนเชสเตอ เมืองลิเวอปูล แลเมืองชิพีลด์

วันพฤหัสบดี เดือนอ้าย แรม ๒ ค่ำ เวลาเช้า ๕ โมง มิศเตอร์เฟาล์ ให้จัดรถมารับพวกราชทูตไปเฝ้ากวีนที่ปาลิเมนต์ (๑) ที่นั้นเปนตึกใหญ่โตกว้างขวาง ก่อด้วยศิลาสูงประมาณ ๓๐ วาเศษมียอดแหลม สำหรับประชุมขุนนาง ครั้นไปถึงแล้วเจ้าพนักงานจัดแจงให้นั่งอยู่ตามที่อันควร จนเวลาย่าย ๒ โมงกวีนจึงเสด็จมาเปนกระบวนแห่อย่างหลวง มีรถเจ้าเทียมม้ารถละ ๓ คู่ ๕ รถนำมาก่อน ถัดมาถึงทหารแต่งตัวใส่เกราะเงินขี่ม้าตะพายปืน ๒ แถว ๆ ละ ๒๕ คน รวม ๒ แถว ๕๐ คน ต่อมาทหารใส่เกราะเหล็กขี่ม้าถือดาบ ๒ แถว ๖๐ คน ทหารแต่งตัวอย่างสกอตลันด์ ถือหวายเทศฉ่นเงิน ๒ แถว ๖๐ คน ถือตระบองหุ้มเงิน ๒ แถว ๖๐ คน ถือขวานปลายเปนกฤช ๒ แถว ๕๐ คน แล้วถึงรถกวีนทรง สลักเปนลวดลายปิดทอง เทียมม้า ๔ คู่ บนหลังคารถทำเปนอย่างตราสำหรับเมือง บนท้ายรถมีทหารขัดกระบี่ยืนอยู่ ๔ คน ต่อไปหลังรถมีม้าแต่งเครื่องที่พระราชทานออกไปแต่กรุงเทพ ฯ

---

(๑) คือ ในพิธีเสด็จเปิดปาเลียเมนต์

313
914.2
ป247ป

ม้าหนึ่ง (๑) แล้วทหารแต่งตัวใส่เกราะตะพายขนถือดาบขี่ม้าดำ ๔ แถว ๑๐๐ ม้า เมื่อกวินเสด็จถึงที่ปาลิเมนต์ มีทหารแต่งตัวอย่างสกอตลันด์ ถือขวานปลายเป็นกฤช ยืนคอยรับเสด็จ ๒ แถว ๒๐ คน ถือขนปลายหอก ๒ แถว ๒๐ คน ขุนนางเดินนำเสด็จ ๒ แถว ๓๐ คน ขุนนางเชิญพระมาลากำมะหยี่คนหนึ่งเชิญเกรานประดับเพ็ชรคนหนึ่ง เดินนำเสด็จไปก่อน เมื่อกวินเสด็จลงจากรถ เจ้าซึ่งเป็นสามีชื่อปรินสอาลเบิตจึงรับพระกรข้างซ้ายเดินไปด้วยกัน เจ้าเฟรดดริกวิลเลียมก็ตามเสด็จด้วย เมื่อกวินเสด็จดำเนินไปนั้น มีกำมะหยี่แดงประมาณยาว ๑๐ ศอก กว้าง ๒ ศอก ริมชักทองผูกกับขั้นพระองค์ แล้วมีผู้หญิงถือชายกำมะหยี่นั้นคู่ ๑ ถัดออกไปขุนนางถืออีก ๒ คู่ แล้วมีทหารถือตระบองหุ้มเงินอีก ๔ คู่ ก่อนกวินยังไม่เสด็จเข้าไปนั้น เจ้าหญิงลูกเธอองค์ใหญ่กับเจ้าหญิงน้องทูกแกมบริชเดินเข้าไปก่อน ไปนั่งอยู่บนที่แห่งหนึ่งตรงหน้าพระที่นั่งโธรน แล้วกวินจึงเสด็จไปขึ้นบนพระที่นั่งโธรน ปรินสอาลเบิตจึงนั่งลงบนที่ข้างซ้าย แต่ลดต่ำลงกว่าพระที่นั่งของกวินหน่อยหนึ่ง เจ้าชายลูกเธอที่ ๒ ชื่อปรินสเวลส์ นั่งบนที่ข้างขวาสูงเท่ากับยิดา มีขุนนางคนหนึ่งเชิญพระแสงดายยาว อีกคนหนึ่งเชิญเกรานประดับเพ็ชรสำหรับยัดริย์ยืนอยู่ริมพระที่นั่งข้างขวา ฝ่ายซ้ายมีขุนนางยืนถือแส้หวายเทศอีก ๔ คน

---

(๑) ที่มีม้าจูงนี้ ควรสังเกตว่าจัดเป็นการพิเศษสำหรับทูตไทย

กวินนั้นทรงฉลองพระองค์ขาว กระจังที่ใส่พระเศียร สร้อยระย้าใส่พระศอ กำไลใส่พระกร และอำมรงค์ ล้วนประดับเพ็ชรสิ้นทั้งนั้น เมื่อเสด็จขึ้นบนพระที่นั่งโธรนแล้ว จึงทรงอ่านหนังสือประมาณ ๖ นาที ทรงอ่านแล้วก็เสด็จลงจากพระที่นั่งจะกลับคืนไปวังยักกิงฮำ เยนเนอรัล กัศต์จึงพาพวกราชทูตไปดูกระบวนแห่เสด็จอยู่ที่หน้าห้องแห่งหนึ่ง เมื่อรถทรงมาถึงที่นั้นพวกราชทูตพร้อมกันถอดหมวกถวายคำนับ กวินแลปรินสอาลเบิต ก็ถวายพระเศียรลงรับ แล้วเสด็จเลยไป ราชทูตก็ขึ้นรถกลับมาที่อยู่ (๑)

วันจันทร์ เดือนอ้าย แรม ๖ ค่ำ เวลาบ่าย ๓ โมง ราชทูตไปหาเลอรด์กลาเรนดอน แล้วบอกว่าจะลาไปเที่ยวดูที่ทางที่ทำสิ่งของประหลาดที่เมืองเยอมิงฮัม เมืองแมนเชสเตอ และเมืองลิเวอปูล เลอรด์กลาเรนดอนจึงตอบว่า ท่านจะไปดูการทั้งปวงนั้นชอบแล้ว เชิญไปเถิด

วันอังคาร เดือนอ้าย แรม ๗ ค่ำ เวลาเที่ยง ราชทูต อุปทูต หม่อมราโชไทย ขุนนราชามาตย์ นายพิจารณ์สรรพกิจ ๕ นายกับล่าม เสมียนคนใช้รวม ๑๐ คน แต่หมื่นมณเฑียรพิทักษ์ตรีทูตป่วยอยู่หาได้ไปไม่ พวกราชทูตขึ้นรถไฟไปเมืองเยอมิงฮัมก่อน ตามทางที่ไปจากเมืองลอนดอนนั้นมีนา เข้าโพด เข้าสาลี นาหญ้า ไร่ผัก และเป็นสวนข้างบ้านข้างหนทางที่รถไฟไปบางที่ต้องเข้าในภูเขา เจาะเป็นอุโมงค์ยาว ๑๐๐ เส้นบ้าง ๒๐๐ เส้นบ้าง บางแห่ง ๖๐ เส้นบ้าง ๗๐ เส้นบ้าง ในอุโมงค์นั้นมืดไม่เห็นสิ่งใดเลย บางแห่งทำเป็นตะพานข้าม แล้วมีคลองน้ำไหล

---

(๑) แต่งพรรณาพิธีเปิดปาเลียเมนต์อังกฤษในหนังสือนี้ถูกต้องน่าชม

เรือเดินได้บนตะพาน ใต้ตะพานเป็นทางคนเดิน บางแห่งบนตะพานก็มีคลองใต้ตะพานก็มีคลอง เป็นคลองเรือเดินได้ทั้ง ๒ ชั้น ตั้งแต่เมืองลอนดอนถึงเมืองเยอมิงฮัมทาง ๑๑๒ ไมล์ คือ ๕,๐๔๐ เส้น เมื่อไปถึงแล้ว เจ้าเมือง(๑) จึงมาหาราชทูต เชิญไปให้พักอยู่ที่โฮเต็ล โฮเต็ลนั้นชื่อกวินส์โฮเต็ล รุ่งขึ้นเจ้าเมืองจึงจัดรถ ๓ รถมารับราชทูต แลข้าหลวงไปดูที่ทำเครื่องทองเหลือง ที่ทำเขยทองแดง ที่ทำแก้วทำกระจก ที่ทำเครื่องเหล็ก ที่ทำถาดกระดาษ หีบกระดาษของต่าง ๆ ทำด้วยกระดาษแล้วทาน้ำมันเขียนลายทอง(๒) ราชทูตพักอยู่ในเมืองเยอมิงฮัม ๔ วัน

---

(๑) ที่ว่าเจ้าเมืองตรงนี้ คือแมย์ อธิบดีประชาภิบาล ชื่อนายยอน เรดคลิฟ

(๒) ในหนังสือพิมพ์อังกฤษว่า วันพุธตรงกับเดือนอ้ายแรม ๘ ค่ำ ทูตไปดูที่เหล่านี้ คือ

๑ ห้างวินฟิลด์ (ทำเครื่องแก้ว)

๒ ห้างฮีตันแอนสัน ทำเบ้ยทองแดง

๓ ห้างฮีตันบริษัท ทำของทองเหลือง ทองแดง

๔ ห้างเยนเนอแอนด์เบตตริช ทำเครื่องกระดาษ

ค่ำไปดูโอปรา เล่นที่โรงแคลเลอรี อิลลัสเตรชัน รุ่งขึ้นวันพฤหัสบดีไปดูที่ทำการต่าง ๆ คือ

๑ ห้างเตเลอ ทำเครื่องจักรต่าง ๆ ทูตสั่งให้ทำเครื่องโรงกระสาปน์.

๒ ห้างรีฟทำเครื่องอาวุธ.

๓ ห้างเอลกิงตัน แอนเมสัน ทำเครื่องเงิน.

วันเสาร์ไปดูห้างคอลลิส ช่างพิมพ์เงิน ค่ำไปดูโอปราอีกครั้ง ๑.

วันอาทิตย์ เดือนอ้าย แรม ๑๒ ค่ำ เวลาเที่ยงแล้ว จึงพร้อมกันขึ้นรถไฟไปถึงเมืองแมนเชสเตอ ทาง ๑๑๐ ไมล์ คือ ๔,๙๕๐ เส้น เจ้าเมืองก็มาคอยรับ(๑) เชิญให้ทูตานุทูตไปพักอยู่ที่โฮเต็ลกวินเหมือนอย่างเมืองเยอมิงฮัม ราชทูตพักอยู่ ๗ วัน ได้ไปเที่ยวดูหลายตำบล คือที่ทำผ้าย ที่ทอผ้า ที่ทำปั่น ที่ทำของอื่นอีกหลายอย่าง(๒)

ณวันอาทิตย์ เดือน ๒ ขึ้น ๕ ค่ำ เวลาเช้า ๒ โมงครึ่ง จึงขึ้นรถไฟออกจากเมืองแมนเชสเตอไปถึงเมืองลิเวอปูล ทาง ๕๐ ไมล์ คือ ๑,๘๐๐ เส้น เจ้าเมืองก็มาคอยรับเหมือนเมืองที่ว่ามาแล้วนั้น แต่

---

(๑) แมย์ประชาภิบาลเมืองแมนเชสเตอ ชื่อ นายแมกกี.

(๒) หนังสือพิมพ์อังกฤษว่า วันจันทร์ตรงกับเดือนอ้ายแรม ๑๓ ค่ำ ทูตไปดูที่ต่าง ๆ ในเมืองแมนเชสเตอ ดังนี้

๑ โรงจักรปั่นผ้ายแลทอผ้าของเซอเอลกะนา อามิเตช

๒ ไปดูศาลากลาง

๓ โรงไว้สินค้าของนายวัตส

๔ โรงทำปั่นของนายวิดเวอท

รุ่งขึ้นวันอังคาร ไปดูที่ต่าง ๆ ในเมืองแมนเชสเตอ คือ

๑ โรงทำเครื่องจักร ของห้าง ชาบแอนด์ สต๊วต

๒ โรงจักร (ทอผ้า) ของห้าง แฟเบน

วันพุธ ไปแต่ราชทูต ไปดูที่ต่าง ๆ คือ

๑ โรงทำรถพ่วงรถไฟ ของนายแอชบุรี

๒ โรงทำตะปูเกลียว ของนายแคลสโค

๓ ห้างทำเครื่องเพ็ชรพลอย ของนายเฟอนิส

ท่านผู้อ่านผู้ฟังจะสงสัยว่าเหตุใดเจ้าเมืองจึงรู้จะได้มาคอยรับ ข้าพเจ้าจะบอกให้ท่านทราบ ด้วยเมื่อราชทูตจะออกจากเมืองนี้ไปเมืองโน้น ฝ่ายเจ้าเมืองข้างนี้ยอกไฟฟ้า ที่อังกฤษเรียกว่าเตลคราฟไปถึงเมืองข้างโน้นว่าราชทูตจะไปเวลานั้น และจะถึงเวลานั้น เพราะฉนี้เจ้าเมืองข้างโน้นรู้จึงได้มาคอยรับ

เมื่อราชทูตไปถึงเมืองแล้ว รุ่งขึ้นวันหนึ่งเจ้าเมืองจัดรถมารับ ๓ รถพาไปดูอู่สำหรับต่อเรือกำปั่น อู่นั้นบางที่มีหลังคา บางที่ก็ไม่มีหลังคาทำด้วยแก้วเพราะจะให้สว่าง เสาและขื่อเครื่องทั้งปวงทำด้วยเหล็กมีพื้นล่างข้างอู่ก่อด้วยศิลา เมื่อกำปั่นเข้าในอู่แล้วจึงยิดประตูเสีย สูบน้ำออกจนหมด ในอู่ก็แห้งดี คนเดินยืนนั่งทำการได้ ที่เมืองลิเวอปูลมีอู่มากเรียง ๆ กันไปตามลำแม่น้ำ กำปั่นเข้าอู่ไว้ดูเสากระโดงสพรั่งดังต้นหมาก จะนับจะประมาณมิได้

เวลาค่ำเจ้าพนักงานนำไปดูละคอน ละคอนเมืองนี้เล่นม้าคล้ายละคอนในเมืองลอนดอน แต่ม้าดีกว่าม้าที่เมืองลอนดอน ใช้ให้ยืนก็ได้ แล้วให้รำเท้า ให้กินโต๊ะ ให้กัมศีร์ยะหมอบลงคำนับราชทูตและคนอื่น ๆ ม้าก็ทำตาม เจ้าของเห็นม้าเมิน จึงเอาผ้าเช็ดหน้าม้วนให้เล็กทิ้งไปแล้วใช้ให้ม้าไปเที่ยวหา ม้าก็เที่ยวดมเอากลิ่นหาผ้าได้คายเอากลับมาให้ เจ้าของทำเป่นไม่เห็นแกล้งเดินหนีเสีย ม้าก็เดินตามไปจนเจ้าของรับเอา แต่ทำดังนี้ถึง ๒ ครั้ง ๓ ครั้งม้าก็หาผ้าได้ทุกที แล้วยอกม้าว่าเราจะเอาผ้านี้โยนขึ้นไป จงคอยรับเอา อย่าให้ตก

ถึงพ้นได้ แล้วม้วนผ้าโยนขึ้นไป ม้าก็เอาปากรับเอาไม่ตกเลย บางที่เล่นหกคะเมนไต่ลวดต่าง ๆ ระรำพรรณเรื่องละคอนให้สิ้นเห็นยืดยาวนัก ว่าแต่พอเปนสังเขป ยังวิเศษมากอยู่ พวกราชทูตพักอยู่ในเมืองลิเวอปูล ๔ วัน (๑)

ณวันพฤหัสบดี เดือน ๒ ขึ้น ๙ ค่ำ เวลาเช้า ๕ โมงครึ่ง พร้อมกันไปขึ้นรถไฟกลับมาเมืองแมนเชสเตอ รุ่งขึ้นเปนวันตรุษข้างอังกฤษ ชาวบ้านชาวเมืองเลิกการไม่ได้ค้าขาย แล้วเอากิ่งไม้ดอกมาปักในเรือนทุกบ้านทุกเมือง เวลาค่ำเลี้ยงโต๊ะชวนมิตรสหายญาติกามากิน แล้วร้องเล่นเต้นรำเปนการสนุกต่าง ๆ (๒)

วันอาทิตย์ เดือน ๒ ขึ้น ๑๒ ค่ำ บ่าย ๕ โมง ราชทูตขึ้นรถไฟออกจากเมืองแมนเชสเตอ ไปทาง ๕๐ ไมล์ คือ ๒,๔๗๕ เส้น ถึงเมือง

---

(๑) รายการทูตไปเมืองลิเวอปูล ตามที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์อังกฤษนั้น แมย์ ชื่อ นายโฮล์ม มารับไปพักที่โฮเต็ล ชื่อ อเดลฟี ในวันนั้นเซอเอดวาดดัชต์ ที่เปนพนักงานกรมพระราชพิธี ได้คุ้นเคยกับทูตแล้ว เชิญทูตไปเลี้ยงกลางวันที่ลิโย คาสเตล บ้านสำหรับสกุล แล้วพาไปดูอู่เรือที่ตำบล เบอเกนเหด รุ่งขึ้นไปดูอู่เหนือ แล้วดูอู่ต่าง ๆ ลงมาจนที่สุดอู่ชื่อปรินส์ ดูท่าขึ้นที่ทำใหม่ แล้วไปดูโรงต่อเรือกำปั่นของนายยอนแลด ค่ำไปดูละคอนโรง ชื่อรอแยล แอมฟีเอเตอ วันอังคารไปดูตึกเซนต์ยอช เปนตึกที่ประชุมสำหรับเมือง แล้วไปห้างขายของของนายเฮาสเบิด แล้วไปดูโรงหล่อของห้างฮอสฟอล แล้วไปดูโรงจักรเลื่อยไม้ของนายนิโคลสัน แล้วไปดูโรงหล่อของห้างฟอเซตแอนดีเปรสตัน เวลาค่ำไปดูละคอนม้าโรงชื่อ เฮงเลอวะไรเอตีเซอคัส วันพุธ แมย์เชิญไปเลี้ยงแบงเควตที่ศาลากลาง เชิญถงสุลต่างประเทศกับผู้มีบันดาศักดิมาพบทูต

(๒) คือ คฤหต์มัส.

ชิฟิลด์(๑) เมืองนั้นทำเครื่องมือต่าง ๆ ที่ทำด้วยเหล็ก ราชทูตพักอยู่ ๒ วัน เที่ยวดูการงานเสร็จแล้ว ณวันอังคารเดือน ๒ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ย่ายโมงครึ่งออกจากเมืองชิฟิลด์ ขึ้นรถไฟมาเมืองเยอมิงฮัม ทาง ๖๐ ไมล์ คือ ๒,๗๐๐ เส้น อยู่ในเมืองนั้น ๒ วัน ณวันพฤหัสยดี เดือน ๒ แรมค่ำ ๑ ย่าย ๕ โมงครึ่งออกจากเมืองเยอมิงฮัม กลับมาเวลา ๔ ทุ่มครึ่งถึงโฮเต็ลในเมืองลอนดอน เมื่อพวกราชทูตไปพักอยู่ที่เมืองใด ๆ เจ้าเมืองก็เอาใจใส่ให้เลี้ยงดูเปนสุขทุกแห่งทุกตำบล

วันอังคาร เดือน ๒ แรม ๖ ค่ำ หนาว ปรอทลงถึงที่ ๒๘ น้ำแขง วันพฤหัสยดีเดือน ๒ แรม ๑๔ ค่ำ มิศเตอร์กริศติ เปนบุตรเศรษฐีอยู่ในเมืองลอนดอน มาเชิญพวกราชทูตไปดูรำเท้าที่บ้าน วันเสาร์ เดือน ๓ ขึ้น ๒ ค่ำ กวีนรับสั่งให้มาเชิญพวกราชทูตทั้ง ๖ คนไปที่ตึก

---

(๑) ราชการต่าง ๆ ที่ทูตไทยไปดูที่เมืองเชฟพีลด์ ตามที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์อังกฤษ ดังนี้

ทูตพักที่โฮเต็ลรอแยล นายแยกสัน แมย์เมืองเชฟพีลด์มาต้อนรับ วันจันทร์พาไปดู

๑ โรงถลุงเหล็กกล้า ชื่อเอตนา

๒ โรงทำมีด ชื่อหาดฟอด

๓ โรงถลุงเหล็ก ชื่อวิกเกอ

๔ โรงทำมีด ของนายโยเสฟ รอเยอ ช่างหลวง

เวลาค่ำไปดูละคอนแปนโตไมม์ ที่โรงทิเอเตอรอแยล วันอังคารไปห้างยอนเฉบเบ็ด

สำหรับชักรูปให้ช่างชักรูปถวาย (๑) ราชทูตทั้ง ๓ จมื่นราชามาตย์ นายพิจารณ์สรรพกิจ ๕ คนพร้อมกันขึ้นรถไปที่ตึกนั้น แต่หม่อมราโชไทยขับไข้อยู่ไปหาได้ไม่ นายช่างได้ชักรูปถวายแต่ ๕ รูป

---

(๑) ถ่ายรูปที่นายเมยัล ถนนรีเยนต์ แต่หนังสือพิมพ์อังกฤษว่า ถ่ายก่อนไปหัวเมือง ที่ว่าตรงนี้เห็นจะถ่ายใหม่อีก ในตอนกลับจากหัวเมือง ปรากฏว่า นายปาเกอ์ แฮมมอนด์ จะเปนเศรษฐีฤๅพ่อค้าไม่ปรากฏ เชิญทูตไปเลี้ยงกลางวัน เปนการประชุมใหญ่.

ตอนที่ ๙

ว่าด้วยเผ้ากวิ่นที่วังชื่อบักกิงฮัม

ดูรำเท้าแลการซ้อมทหาร แลการอาวาหเจ้าลูกเธอหญิงใหญ่

วันจันทร์ เดือน ๓ ขึ้น ๔ ค่ำ เวลายาม ๑ กวินรับสั่งให้เชิญราชทูตทั้ง ๓ หม่อมราโชไทย ไปดูรำเท้าที่วังบักกิงฮัม (๑) ขณะนั้นหม่อมราโชไทยกำลังป่วยอยู่ยังไปไม่ได้ เวลา ๒ ทุ่มเศษราชทูตทั้ง ๓ กับขุนนรเนทเลล่าม มิศเตอร์เฟาล์ พร้อมกันไปที่วังบักกิงฮัม เข้าพนักงานนำไปพักอยู่ในห้องต่อกันกับห้องที่รำเท้าประมาณ ๒๐ นาที กวินจึงเสด็จมาตรงประตูห้องที่ราชทูตอยู่ ราชทูตกับขุนนางอังกฤษยืนขึ้นพร้อมกันกัมศีร์ษะลงคำนับ กวินก็กัมรับ แล้วเสด็จเลยไป ประมาณอีก ๑๐ นาที ปรินสอาลเบิตจึงออกมาที่ราชทูตทั้ง ๓ พูดจาไถ่ถามทักทาย แล้วก็กลับไป เจ้าชายลูกเธอปรินสเวลส์จึงถามราชทูตว่า ท่านมาอยู่ในเมืองลอนดอนนี้สนุกสบายอยู่หรือ ราชทูตตอบว่าสบายอยู่ ปรินสเวลส์จึงถามว่า ได้ไปดูละคอนแลของต่าง ๆ ทั่วแล้วหรือ ราชทูตว่าไปดูยังไม่ทั่ว ปรินสเวลส์จึงถามว่า เมื่อไรท่านจะกลับไปเมืองไทย ราชทูตตอบว่าอีก ๓ ขวบอาทิตย์ ๔ ขวบอาทิตย์ ปรินสเวนส์ว่าท่านจะไปแวะเมือง

---

(๑) เป็นการมีตามฤดูประจำปี

ฝรั่งเศสด้วยหรือ ราชทูตว่าอยากจะใคร่แวะ แล้วปรินสเวลส์ก็กลับไปในห้องที่รำเท้า เจ้าพนักงานจึงเชิญราชทูตทั้ง ๓ ไปกินน้ำชาแลขนมในห้องที่สำหรับเลี้ยง ครั้นกินแล้วราชทูตจึงพากันมาดูรำเท้าอยู่คู่หนึ่ง กว่นก็เสด็จขึ้น แล้วรับสั่งให้ขุนนางมาเชิญราชทูตทั้ง ๓ ไปเฝ้าที่ข้างใน จึงตรัสถามว่าสบายอยู่หรือ ราชทูตทูลตอบว่าสบายอยู่ จึงรับสั่งว่าป่วยหายแล้วหรือ ราชทูตทูลว่าข้าพเจ้าไม่ได้ป่วย ป่วยแต่ครูทูต เดี๋ยวนี้หายแล้ว กว่นรับสั่งเท่านั้นแล้วเสด็จขึ้น ราชทูตก็กลับมาโฮเต็ล

วันพุธ เดือน ๓ ขึ้น ๖ ค่ำ เวลา ๔ ทุ่ม กว่นให้เชิญราชทูตทั้ง ๓ หม่อมราโชไทย ขุนราชามาตย์ นายพิจารณ์สรรพกิจ ไปดูรำเท้าอีกครั้งหนึ่ง ถึงเวลาพวกราชทูตพร้อมกันขึ้นรถไปที่วังบักกิงฮัม แล้วไปนั่งอยู่ขนที่แห่งหนึ่ง ไกลจากที่รำเท้าประมาณ ๑๐ วา เยนเนอรัลกัศต์จึงถามราชทูตว่า ท่านดูรำเท้าชอบใจอยู่หรือ ราชทูตตอบว่าชอบใจ แต่ดูหาถนัดไม่ เยนเนอรัลกัศต์จึงนำพวกราชทูตเข้าไปดูในที่ใกล้ เปนที่สำหรับกว่นหยุดพัก พวกราชทูตยืนดูกว่นทรงรำเท้ากับเจ้าน้องของปรินสอาลเบิต บางทีก็เปลี่ยนทรงรำกับบิดาของปรินสเฟรดดริกวิลเลียม (๑) ที่จะมาเปนเขย ราชทูตดูอยู่ประมาณครึ่งทุ่ม แล้วพากันกลับออกมานั่งอยู่ห้องนอก ครั้นกว่นรำเท้าสิ้นเพลงแล้ว ก็พาพระญาติพระวงศ์ออกไปเสวยที่ห้องนอกสำหรับเลี้ยง

---

(๑) คือ ที่ภายหลัง เปนไกเซอวิลเลียมที่ ๑ เวลานั้นเปนน้องยาเธอ ยังไม่ได้ครองราชสมบัติ.

พวกราชทูตจึงพากันไปคอยเฝ้าอยู่ที่ประตูเมื่อกวินจะเสด็จกลับ ครั้นกวินเสวยแล้วเสด็จออกมานอก ราชทูตก้มศีร์ยะคำนับพร้อมกัน กวินก็ก้มพระเศียรลงรับ แล้วเสด็จเลยไปที่ห้องรำเท้า ราชทูตจึงพากันมานั่งอยู่บนที่ตามเดิม อยู่ประมาณ ๑๐ นาที เจ้าพนักงานจึงมาเชิญพวกราชทูตไปกินโต๊ะ ครั้นแล้วก็กลับมานั่งดูอยู่อีกประมาณครึ่งชั่วทุ่มกวินจึงเสด็จขึ้น ราชทูตก็กลับมาโฮเต็ล

รุ่งขึ้นเป็นวันกำหนดซ้อมทหารที่สนามชื่อวูลวิชคำมอน มิศเตอร์เฟาล์จึงพาพวกราชทูตไปดู ที่สนามนั้นยาวประมาณ ๔๐๐ เส้น กว้างประมาณ ๓๐๐ เส้น มีทหารขึ้นใหญ่ขึ้นน้อย ทหารม้า ๓ พวก ม้าขาวหมู่ ๑ ม้าดำหมู่ ๑ ม้าแดงหมู่ ๑ พวกทหารเดินเท้าแต่งตัวต่าง ๆ ตามหมวดตามกอง เป็นหลายพวก มีปืนใหญ่ทุก ๆ หมวด พวกทหารม้าก็มีแตรมีกลองทุกหมวด เมื่อเดินกระบวนดูเป็นระเบียบเรียบร้อยงามสง่า ทหารม้าเดินเป็นตับเสมอกันไม่ได้ลักลั่น เมื่อห้อก็ห้อเสมอกันไปไม่มีม้าตัวใดขึ้นหน้าล้าหลัง เมื่อทำที่จะเข้ารบ ก็ดูเคล่าคล่องว่องไวรวดเร็วแข็งแรงนัก ทำเปลี่ยนแปลงท่าทางต่าง ๆ เป็นหลายอย่างหลายกระบวน ดูอยู่จนเลิกแล้วราชทูตก็พากันกลับมาโฮเต็ล

วันจันทร์ เดือน ๓ ขึ้น ๑๓ ค่ำ กวินรับสั่งให้เชิญราชทูตทั้ง ๓ หม่อมราโชไทย ไปดูแต่งงานอาวาหเจ้าลูกเธอหญิงใหญ่กับเจ้าเฟรดดริกวิลเลียม ที่วัดชื่อ ชาเปลรอยัล ถึงเวลา ๔ โมงเช้าราชทูตทั้ง ๓ หม่อมราโชไทย พร้อมกันขึ้นรถไปคอยอยู่ที่วัด ประมาณ ๒๐ นาที

เจ้าหญิงมารดาเจ้าเฟรดดริกวิลเลียมมาถึงเข้าไปในโบสถ์ เวลา ๕ โมงเช้ากว่าจึงเสด็จมา อีกประมาณ ๕ นาทีเจ้าเฟรดดริกวิลเลียมจึงตามมา อีกครู่หนึ่งปรินสอาลเบิตจึงพาเจ้าลูกเธอหญิงใหญ่มา เจ้าหญิงนั้นทรงแต่งองค์ล้วนเครื่องเพ็ชร แต่เสื้อทรงเป็นเสื้อขาว แล้วมีชายออกไปข้างหลังยาวประมาณ ๑๐ ศอก มีหญิงสาวรูปงามอายุรุ่นราวคราวเดียวแต่งตัวเหมือนกันถือชายผ้านั้น ๔ คู่ แต่เจ้าเฟรดดริกวิลเลียมแต่งอย่างนายทหาร

ที่นี้ข้าพเจ้าจะแจ้งความไว้แต่ย่อ ๆ พอเป็นสังเขปว่า เมื่อแต่งงานเจ้า ๒ องค์นั้นทำอย่างไรบ้าง ครั้นถึงพร้อมกันแล้ว เจ้า ๒ องค์จึงพากันเข้าไปคุกเข่าซบหน้าลงไหว้พระ ฝ่ายมินิสเตอ ซึ่งสมมุติว่าเป็นพระครูผู้ใหญ่นั้น จึงประกาศว่า ถ้าใครรู้ความประการใดที่ไม่ควรจะให้เจ้าทั้ง ๒ นี้เป็นสามีภรรยากัน ก็ให้ผู้นั้นว่ากล่าวขึ้นในขณะนี้ ถ้าไม่ว่าแล้วก็ให้นิ่งเสียทีเดียวเถิดอย่าว่าอะไรเลย ครั้นไม่มีใครว่ากล่าวสิ่งใดแล้ว พระครูจึงถามเจ้าทั้ง ๒ องค์ว่า ถ้าใครได้ทำความในข้อที่ห้าม ก็ต้องให้การตามสัตย์ตามจริงในเวลานี้ อย่าปิดไว้ จะต้องให้การเมื่อวันพระเจ้าพิพากษาโทษ เจ้าทั้ง ๒ องค์นิ่งอยู่ แล้วพระครูผู้ใหญ่จึงถามเจ้าเฟรดดริกวิลเลียมว่า ท่านจะรับเจ้าหญิงนี้เป็นภรรยา แล้วจะอยู่ด้วยกันตามบัญญัติของพระเจ้า จะรักกันจะร่วมทุกข์ร่วมสุขกัน และจะไม่ทำสมัครสังวาสด้วยหญิงอื่นต่อไปจนสิ้นชีวิตจากกันหรือ เจ้าเฟรดดริกวิลเลียมก็รับคำ แล้วพระครูนั้นจึงถามเจ้าหญิงรอยัลว่า ท่านจะรับเจ้าชายนี้เป็นสามีแล้วจะอยู่ด้วยกันตามบัญญัติของพระเจ้า จะรักกัน

จะฟังคำแลปรนิบัติกันให้เป็นเกียรติยศ จะร่วมสุขร่วมทุกข์กัน ไม่ไปสมัคสังวาส์ด้วยชายอื่นต่อไปจนตรายเท่าสิ้นชีวิตจากกันหรือ เจ้าหญิงรอยัลก็รับคำ แล้วพระครูจึงถามว่าใครจะยกเจ้าหญิงนี้ให้แต่งงานกับเจ้าชาย เจ้าอาลเบิตผู้บิดาของเจ้าหญิงรอยัลก็พาเจ้าหญิงไปมอบให้แก่พระครูผู้ใหญ่ ฝ่ายพระครูจึงรับมือเจ้าหญิงนั้นมาจากบิดา แล้วจับมือขวาของเจ้าเฟรดดริกวิลเลี่ยม ให้มาจับมือขวาของเจ้าหญิงรอยัล แล้วพระครูจึงอ่านคำสัญญา ให้เจ้าเฟรดดริกวิลเลี่ยมว่าตาม ใจความว่า ข้าพเจ้าชื่อปรินสเฟรดดริกวิลเลี่ยมจะขอรับ ปรินสเสสรอยัลเป็นภรรยา ได้แต่งการอาวาหมงคลตั้งแต่วันนี้ไป จะดีจะชั่วจะมีจะจนจะทุกข์จะสุขด้วยกัน จะรักกันจนวันตายตามโอวาทของพระเจ้า แล้วเจ้าเฟรดดริกวิลเลี่ยมก็วางมือเจ้าหญิงรอยัล พระครูจึงให้เจ้าหญิงรอยัลเอามือขวาจับมือขวาของเจ้าเฟรดดริกวิลเลี่ยมไว้บ้าง พระครูจึงอ่านคำสัญญานั้นให้เจ้าหญิงนั้นว่าตาม ความที่ว่าก็คล้ายกันกับความก่อนที่เจ้าเฟรดดริกวิลเลี่ยมว่า แต่ผิดกันเล็กน้อยที่ว่าจะฟังถ้อยคำแลปรนิบัติตาม แล้วเจ้า ๒ องค์ก็วางมือออกจากกัน เจ้าเฟรดดริกวิลเลี่ยมจึงเอาแหวนที่เรียกว่าแหวนกล่าววางลงบนหลังสมุดให้แก่พระครู พระครูก็หยิบเอาแหวนนั้นกลับคืนให้แก่เจ้าเฟรดดริกวิลเลี่ยม เจ้าเฟรดดริกวิลเลี่ยมรับแหวนนั้นมา แล้วจึงสวมใส่ในนิ้วนางมือข้างซ้ายของเจ้าหญิงรอยัล แล้วเจ้าเฟรดดริกวิลเลี่ยมก็จับแหวนถือไว้ จึงกล่าวคำว่า เราจะรับท่านเป็นภรรยาของเราด้วยแหวนวงนี้ เราคำนับท่านด้วยกายของเรา และทรัพย์สมบัติของเราที่มีอยู่ในโลกนี้ แล้วก็วางมือออกจากแหวนคุกเข่า

ลงทั้ง ๒ องค์ พระครูกับพวกศิษย์ก็สวดขึ้นพร้อมกัน เมื่อสวดจบลงแล้วจึงให้เข้า ๒ องค์จับมือกันไว้แล้วพระครูจึงว่า พระเจ้าได้โปรดให้เจ้าทั้ง ๒ นี้เป็นสามีภรรยากันแล้ว ตั้งแต่นี้ไปอย่าให้ผู้ใดผู้หนึ่งทำให้พลัดพรากจากกันเลย จนตราบเท่าสิ้นชีวิตจากกัน แล้วพระครูก็อวยพรให้ แต่บรรดาพวกศิษย์ทั้งปวงก็ร้องเพลงอวยพรขึ้นพร้อมกัน แล้วประโคมมะโหรีปี่พาทย์เสียงสนั่นกึกก้องไปทั้งโบสถ์ เมื่อสวดจบการเสร็จกันแล้ว เวลาบ่ายโมง ๑ กว่าจึงเสด็จกลับไปวังยังกิงฮัมพร้อมด้วยพระวงศานุวงศ์ทั้งสองฝ่าย ในเวลาทำการอาวาหะในโบสถ์นั้น ผู้ซึ่งเข้าไปทั้งชายหญิงประมาณ ๒๐๐ คน เข้าไปได้แต่พระญาติพระวงศ์กับเจ้าพนักงานแลพวกมโหรี อีกขุนนางผู้ใหญ่ทั้งภรรยาแต่ล้วนคนที่โปรดปรานมากจึงได้เข้าไป มิสเตอร์เฟาล์อกราชทูตว่า ขุนนางแลเศรษฐีปรารถนาจะใคร่เห็นการนี้มากนัก แต่ว่าถึงจะเสียเงินคนหนึ่งสัก ๒๐๐๐ ปอนด์ คิดเป็นเงินยาท ๒๐๐ ชั่ง ก็เข้ามาไม่ได้

ในค่ำวันนั้นกว่าให้เชิญราชทูตทั้ง ๓ หม่อมราโชไทย จมื่นราชามาตย์ นายพิจารณ์สรรพกิจ ไปพร้อมโหรีสำรับใหญ่ที่วังยักกิงฮัม มีชายพวกหนึ่งหญิงพวกหนึ่งร้องขับกล่อมตามภาษาอังกฤษ กว่าแลปรินสอาลเบิตกับเจ้าลูกเธอชายหญิง ปรินสเฟรดดริกวิลเลียม พระวงศานุวงศ์ของกว่า แลขุนนางฝ่ายในฝ่ายหน้าไปประชุมกันหลายร้อยคน ถึงเวลา ๔ ทุ่มกว่าโปรดให้พวกราชทูตไปกินน้ำชากาแฟขนมผลไม้ เจ้าพนักงานก็นำไปที่ห้องเลี้ยง ครั้นกินเสร็จจึงกลับมานั่งพักอยู่ตามที่จน ๒ ยามเศษกว่าเสด็จขึ้น ราชทูตก็กลับมาโฮเต็ล

ตอนที่ ๙

ว่าด้วยกวิ่นให้เจ้าหญิงลูกเธอปรินเสศ กับปรินส์เฟรดดริกวิลเลี่ยมลาไปเมืองปรูเซีย แลราชทูตไปดูคุกแลคลังแลแม่น้ำเทมส์

วันเสาร์ เดือน ๓ แรมค่ำ ๑ กวิ่นให้เชิญพวกราชทูตไปที่วังชื่อเซนต์เยมส์ เปนราชวังเก่า เดี๋ยวนี้กวิ่นไม่ได้เสด็จอยู่ โปรดให้ตุ๊กแกมบริชอยู่วังนั้น กวิ่นจะให้เจ้าหญิงลูกเธอปรินเสศรอยัลกับปรินส์เฟรดดริกวิลเลี่ยมซึ่งเปนสามีลาไปอยู่ด้วยกันที่เมืองปรูซา คือเมืองของเจ้าเฟรดดริกวิลเลี่ยม ถึงเวลาย่ายโมงเศษมิศเตอร์เฟาล์ กัปตันเกลเวอริง ก็พาพวกราชทูตขึ้นรถไปถึงวัง เจ้าพนักงานจึงให้พวกราชทูตคอยอยู่ที่ห้องใหญ่กับด้วยพวกขุนนางอังกฤษทั้งภรรยาพร้อมกัน จนย่าย ๒ โมงกวิ่นเสด็จออก เจ้าพนักงานเบิดประตู พวกเลอดร์แลพวกขุนนาง กับพวกราชทูต ก็เดินตามกันเข้าไปเปนแถว กวิ่นเสด็จยืนอยู่ตรงหน้าพระที่นั่งโธรน ถัดไปข้างซ้ายปรินส์อาลเบิต ต่อไปปรินเสศรอยัล แล้วปรินส์เฟรดดริกวิลเลี่ยมแลดัชเชสเกนต์มารดากวิ่นยืนเรียงกันไป แต่พวกพระญาติพระวงศ์นอกนั้น ยืนเรียงกันอยู่ข้างหลังกวิ่นอีกแถวหนึ่งประมาณ ๒๑ คน ๒๒ คน เมื่อขุนนางเดินเข้าไปใกล้ที่กวิ่นทรงยืนอยู่นั้น ขุนนางผู้เข้าไปจึงส่งก๊าด คือกระดาษที่เขียนชื่อ

แลตำแหน่งของตัวให้กับขุนนางผู้หนึ่ง ซึ่งยืนอยู่ริมกวิน อ่านถวายว่าคนนั้นเปนขุนนางตำแหน่งนั้น แล้วจึงเดินเข้าไปตรงกวินก้มศีร์ษะลงคำนับ กวินก็ก้มพระเศียรย่อพระองค์ลงรับ แล้วต่อไปปรินส์อาลเบิต แลเจ้าซึ่งยืนเรียงกันอยู่ทุก ๆ องค์ แล้วก็เลยมาออกประตูข้างหนึ่งไปคอยอยู่ข้างนอก แต่พวกราชทูต กวินโปรดให้ดูอยู่ข้างในจนสำเร็จพวกขุนนางกับภรรยาซึ่งเข้าไปนั้นประมาณ ๑,๐๐๐ คน กวินเสด็จมายืนรับคำนับกับปรินส์อาลเบิต ปรินเสศรอยัล ปรินส์เฟรดดริกวิลเลียมดัชเชสเกนต์แลพระวงศานุวงศ์ แต่เวลาบ่าย ๑ โมงจนถึงบ่าย ๕ โมง เศษจึงเสด็จขึ้น (๑)

วันอังคาร เดือน ๓ แรม ๕ ค่ำเวลาเที่ยง ปรินส์เฟรดดริกวิลเลียมพาปรินเสศรอยัลกลับไปเมืองปรูชา ทางที่เจ้าทั้งสองจะลงไปเรือนั้น แต่ขรรคารายฎรทุกบ้านทุกเรือนจัดแขงตกแต่งยกดอกไม้กิ่งไม้ยกขึ้งทั้งสองฟากถนนจนตลอดถึงท่าที่จะลงเรือ แต่พวกราชทูตหาได้ไปดูไม่ ด้วยมีธุระไปเยี่ยมญาติฮาริ่ปากษ์เอศแควร์ (๒) ในวันนั้นน้ำค้างแขงตกยังต่ำ ที่บนถนนหนาประมาณ ๕ นิ้ว ๖ นิ้ว แลดูขาวสอาดเหมือนนาเกลือ

วันจันทร์ เดือน ๓ แรม ๑๐ ค่ำ เวลาเช้า ๒ โมง ราชทูตไปดู (คุกขังนักโทษ แลวันที่ไปดูนั้นมี) คนโทษถึงสิ้นชีวิต เขาผูกตอแขวนที่หน้าคุก คนนั้นเปนโทษเพราะยิงคนตาย

---

(๑) เสด็จออกอย่างนี้เปนงานปีตามฤดู มิใช่การพิเศษ

(๒) ฮาริ่ปากษ์นี้ เคยเปนทูตนำสัญญาไทยทำกับอังกฤษมาแลก ภายหลังได้เปน เซอร์ แฮริ่ปากษ์ เปนผู้มีชื่อเสียงทางเมืองจีน.

วันศุกร เดือน ๓ แรม ๑๕ ค่ำ มิศเตอร์เฟาล์พาพวกราชทูตไปดูคลังเงินคลังทอง(๑) ที่คลังนั้นทำแน่นหนา ก่อด้วยศิลาแผ่นใหญ่ ๆ มีผู้รักษากวดขันมั่นคง ทองแลเงินซึ่งเก็บไว้ในคลังทำเป็นลิ่มๆประมาณยาวศอกคืบ หน้าใหญ่ ๒ นิ้ว หน้าน้อยนิ้วกึ่ง วางลำดับซ้อนกันขึ้นไปเหมือนกองอิฐ เป็นหลายกอง.

วันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้นค่ำ ๑ พวกราชทูตไปหาเลอรด์ป่ามิศตอน(๒) ซึ่งเป็นที่ผู้สำเร็จราชการทั่วทั้งเมือง แลเลอรด์กลาเรนดอนเป็นผู้สำเร็จราชการฝ่ายกรมท่า ขอว่าจะขอลากลับคืนเข้ามากรุงเทพ ฯ เลอรด์กลาเรนดอนก็รับคำว่า แล้วจะกำหนดวันให้

วันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ มิศเตอร์เฟาล์พาพวกราชทูตไปลงเรือกลไฟเที่ยวดูตามลำแม่น้ำเทมส์ แม่น้ำนี้อยู่ในกลางเมืองลอนดอน เหมือนอย่างแม่น้ำเจ้าพระยาที่อยู่ในกรุงเทพ ฯ นี้ แม่น้ำนั้นมีตะพานข้าม ๗ แห่ง บางตะพานทำด้วยเหล็ก บางตะพานก่อด้วยศิลา ในจังหวัดที่ทำตะพาน เมื่อน้ำขึ้นลึก ๑๑ ศอก ลงลึก ๗ ศอกเศษ พ้นตะพานลงไปน้ำลึกมาก กำปั่นใหญ่เข้าออกได้ แม่น้ำนั้นบางแห่งกว้าง บางแห่งเท่ากันกับแม่น้ำในกรุงเทพ ฯ บางแห่งก็แคบกว่า ตามริมตลิ่งทั้ง ๒ ฟากลงเขื่อนเหล็กบ้าง เขื่อนศิลาบ้าง เขื่อนไม้บ้าง มีท่าแลอู่ตลอดไปตามลำน้ำ แต่กำปั่นที่อยู่ในอู่ แลกำปั่นขึ้นล่องไปมาทั้งใหญ่

(๑) ที่ว่าคลังนี้ คือ แบงก์ออฟอิงแคลนด์ ธนาคารเมืองอังกฤษ

(๒) เป็นอรรคมหาเสนาบดี.

ทั้งเล็ก เปนเรือกลไฟบ้าง เรือใบบ้าง มากกว่า ๑๐,๐๐๐ ลำ ราชทูตคูลงไปตามลำแม่น้ำทางประมาณ ๖๐๐ เส้น แล้วจึงกลับขึ้นมาแวะดูกำปั่นเหล็กลำใหญ่ที่ต่อใหม่ เจ้าของเรือเห็นพวกราชทูตขึ้นไปบนกำปั่นก็มีความยินดีมาต้อนรับ นำไปเที่ยวดูยอกกล่าวชี้แจงจนตลอดลำ แล้วราชทูตก็ลงเรือกลไฟกลับมาโฮเต็ล.

ตอนที่ ๑๐

ว่าด้วยกวีนตั้งขุนนางแลราชทูตเข้าเฝ้าทูลลา ราชทูตไปดูที่ขังคนบ้า แลบริตอิชมิวเซี่ยม

รุ่งขึ้นวันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๖ ค่ำ กวีนรับสั่งให้เยนเนอรัลกัศต์มาเชิญพวกราชทูตไปเฝ้าที่วังเซนต์เยมส์ เปนวันกำหนดพวกขุนนางเข้าเฝ้า แลวะโปรดตั้งขุนนางด้วย เวลาย่าย ๒ โมงเศษ พวกราชทูตก็ขึ้นรถไปคอยอยู่ที่วัง ถึงเวลาย่าย ๓ โมงกวีนเสด็จมาให้เบิดประตู ขุนนางก็เข้าไปคำนับทุกคน แต่ขุนนางซึ่งจะรับเปนที่เซอร์นั้น เข้าไปนั่งคุกเข่าอยู่ตรงพระพักตร์ กวีนจึงเอาพระแสงดาบวางลงบนบ่าซ้าย แล้วยกมาวางลงบนบ่าขวา แล้วยื่นพระหัตถ์ออกมา ขุนนางคนนั้นจึงเอามือของตัวรองลงใต้ฝ่าพระหัตถ์ เอาปากจุบจำมรงค์ทีหนึ่ง แล้วลุกขึ้นเดินถอยหลังออกไป ไกลประมาณ ๓ วาแล้วจึงกลับหน้าเดินออกไป แต่ฝ่ายขุนนางหัวเมืองเข้าไปถึงก็คุกเข่าลงข้างหนึ่งส่งหนังสือถวาย กวีนทรงรับเอา แล้วยื่นพระหัตถ์ให้ ทำเหมือนเช่นว่ามาแล้วทุก ๆ คน จนย่าย ๔ โมงเศษกวีนจึงเสด็จขึ้น เลอรด์กลาเรนตอนจึงบอกราชทูตว่า กวีนกำหนดให้พวกราชทูตเข้าเฝ้าทูลลาในวันพรุ่งนี้

วันศุกร เดือน ๕ ขึ้น ๗ ค่ำ เวลาบ่าย ๓ โมง ราชทูตทั้ง ๓ หม่อมราโชทัย หมื่นราชามาตย์ นายพิจารณ์สรรพกิจ ขุนปริชาชาญสมุทสล่าม ๗ คนพร้อมกันขึ้นรถไปเฝ้าที่วังยักกิงฮัม กวินโปรดให้พวกราชทูตเข้าไปเฝ้าในห้องเรียกว่าห้องจีน ห้องนั้นตกแต่งล้วนแต่ของจีน เครื่องประดับประดา และเครื่องใช้ โต๊ะเก้าอี้เป็นของจีนทั้งสิ้น กวินกับปรินส์อาลเบิตยืนเคียงกันอยู่ ครั้นพวกราชทูตคำนับพร้อมกันแล้ว กวินจึงตรัสเรียกหม่อมราโชทัยเข้าไปแล้วตรัสว่า พวกราชทูตมาอยู่ในเมืองลอนดอนเราได้ยินว่ามีความสุขอยู่ แต่เสียดายนักที่ต้องมากถูกฤดูหนาว ราชทูตให้ทูลว่า ความหนาวนั้นไม่สู้เป็นไรนัก ด้วยมาอยู่นานก็เคยไป กวินจึงรับสั่งว่า เราปรารถนาให้พวกท่านทั้งปวงไปจงดีมีความสุขตลอดถึงบ้านถึงเมืองเถิด เมื่อท่านทั้งปวงไปถึงแล้วจงกราบทูลพระเจ้ากรุงสยามด้วย ว่าเราขอให้ทรงพระชนมายุยืนยาวอยู่ในราชสมบัติทั้งสองพระองค์ อนึ่งกิจการอันใดที่ท่านได้เห็นได้ยิน จงกราบทูลถวายชี้แจงให้ทรงทรายด้วย หม่อมราโชไทยก็ยอกราชทูตตามรับสั่งแล้วจึงทูลว่า ถ้าพวกข้าพเจ้าได้กลับไปถึงกรุงเทพ ฯ แล้วจะกราบทูลให้ถี่ถ้วน ว่าพระองค์ทรงพระเมตตาโปรดปรานรับรองให้มีความสุขสบายอย่างไร และการอันใดที่พวกข้าพเจ้าได้เห็นได้ยิน ก็จะกราบทูลให้สิ้นสิ้นทุกประการ กวินจึงรับสั่งว่าดีแล้ว ปรินส์อาลเบิตจึงตรัสบ้าง ความก็คล้ายกับกวินรับสั่ง แล้วพวกราชทูตก็ทูลลาออกมาขึ้นรถกลับไปโฮเต็ล

วันเสาร์ เดือน ๔ ขึ้น ๘ ค่ำ พวกเลอรด์ ที่เปนขุนนางผู้ใหญ่เอาตราสำหรับที่ไปคืนถวายแก่กวิน(๑) ทูลลาออกนอกราชการ ด้วยเกิดความขึ้นเพราะรับธุระฝ่ายฝรั่งเศส

วันจันท์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๐ ค่ำ พวกราชทูตไปดูที่ขังคนบ้า ทำเปนตึกใหญ่กว้างขวาง ในนั้นมีที่สำหรับสั่งสอนสาสนา เทศน์ให้คนบ้าฟังทุกวันอาทิตย์ ที่ในตึกเปนห้องใหญ่บ้าง ห้องเล็กบ้าง แต่บ้าที่คลั่งมากไม่ได้สติ คือโดดโลดโผนโคนเสาโคนไม้ทำร้ายแก่คนอื่นดังนั้น ขังไว้ในห้องมีเยาะมีนวมตามฝาผนังแลฝา ถึงชะตันรนประการใดเนื้อตัวก็ไม่เจ็บช้ำ ในตึกนั้นทำสอาดหมดจดงดงามประหนึ่งว่าเรือนเศรษฐี มีหมอแลคนคอยปรนนิบัติรักษาประจำอยู่มิได้ขาด บ้าผู้ชายก็เอาไว้ส่วนผู้ชาย บ้าผู้หญิงก็เอาไว้ตามผู้หญิง มิให้ปนปะคละกัน ผู้ปรนนิบัตินั้นพูดจาสิ่งใดล้วนอ่อนหวานปลอบโยน มิให้คนบ้าเคืองใจเลย

วันพุธ เดือน ๔ ขึ้น ๑๒ ค่ำ มิศเตอร์เฟาล์เชิญพระราชสาส์นของกวินกับสำเนาฉบับหนึ่งมาส่งให้ราชทูต

วันพฤสบดี เดือน ๔ ขึ้น ๑๓ ค่ำ พวกเลอรด์คนใหม่เข้ารับตราสำหรับที่ว่าราชการแทนเลอรด์คนเก่า

วันศุกร เดือน ๔ ขึ้น ๑๔ ค่ำ พวกราชทูตไปดูที่บริตอิชมิวเซียม เปนที่ไว้รูปสัตว์ต่าง ๆ คือสัตว์บก สัตว์น้ำ แต่เปนรูปสัตว์ตายแล้วผ่าท้องเอายาใส่ไม่เน่าเปื่อยเสียไป ดูเหมือนยังมีชีวิตอยู่ เวลาค่ำไปดู

---

(๑) คือการเปลี่ยนรัฐบาล พวกลิเบอรัลออกจากตำแหน่ง พวกคอนเซอเวติฟเข้าเปนรัฐบาล

อีกแห่งหนึ่ง ที่นั่นเรียกมาดำตุศซอรด์ ชั้นล่างเป็นที่ขายของ ชั้น ๒ ชั้น ๓ ทำเป็นรูปโรงด้วยไม้ผสมประสม มีรูปกวิน รูปปรินส์อาลเบิต แล เจ้าลูกเธอทั้ง ๙ องค์ กับพระวงศานุวงศ์ แลรูปกษัตริย์ต่างเมือง ต่างชาติก็มีมาก รูปคุก รูปเลอรด์ รูปคนอื่น ๆ ยืนข้าง นั่งข้าง บางรูปก็กลอกหน้ากลอกตาได้ รูปผู้หญิงคนหนึ่งนอนหายใจดูเหมือนคน นอนหลับ รูปทั้งปวงแต่งตัวด้วยเสื้อผ้าแลของอื่นตามยศ ล้วนของ จริง ๆ ทั้งสิ้น ดูผิวพรรณสัณฐานเหมือนคนเป็น นั่งพูดจาปราไสตาม มิตรสหายไปมาเยี่ยมเยียนซึ่งกันแลกัน

วันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เวลายาม ๑ กับ ๑๐ นาที มิจันทร อุปราคา ขับข้างทิศอาคเณย์

ตอนที่ ๑๑

ว่าด้วยราชทูตออกจากเมืองลอนดอนไปถึงท่าโดเวอ แลกลับว่าด้วยประเทศเครตบริตน

วันจันทร์ เดือน ๔ แรม ๒ ค่ำ มิสเตอร์เฟาล์มาแจ้งแก่ราชทูตว่าได้รับหนังสือกำหนดมาว่า อีก ๓ วันพวกราชทูตจะได้ออกจากเมืองลอนดอน[๑] รุ่งขึ้นราชทูตไปลาเลอรด์มาลเมศเยอริ ผู้สำเร็จราชการฝ่ายเมืองต่างประเทศ แทนเลอรด์กลาเรนดอน

วันพฤหัสบดี เดือน ๔ แรม ๕ ค่ำ เวลาเช้า ๒ โมง มิศเตอร์เฟาล์เชิญราชทูตกับขุนนาง แลผู้มีชื่อพร้อมกัน ๒๗ คนขึ้นรถไฟออกจากเมืองลอนดอน[๒] ทาง ๗๒ ไมล์ คือ ๓๒๓๐ เส้น ถึงท่าโดเวอ มิศเตอร์เฟาล์จัดแจงให้ขึ้นไปกินอาหารบนโฮเต็ล พักอยู่จนเกือบย่ายโมง ๑ จึงได้ลงเรือกลไฟออกจากท่าโดเวอ ข้ามทเลไปท่ากาลิศฟากข้างฝรั่งเศส

---

(๑) ตั้งแต่ทูตไทยไปถึง รัฐบาลอังกฤษให้หมอคน ๑ ชื่อตวีดี เปนผู้คอยดูแลรักษาไข้เจ็บของพวกทูต หมอคนนี้ทำความเห็นขึ้นรัฐบาลว่า ตั้งแต่เข้าฤดูหนาวพวกไทยไม่ใคร่สบาย อยู่ช้าไปเกรงจะทนหนาวไม่ได้ จึงกำหนดวันให้กลับ เรื่องนี้มีพวกที่ไปในกองทูตคราวนั้นเล่าว่า ใครไปเจ็บลงคน ๑ หมอฝรั่งมาตรวจว่าเพราะทนหนาวไม่ได้ เกรงจะเปนอันตราย พอหมอไปแล้วไทยที่เปนคนใช้คน ๑ ลุกขึ้นเปลื้องเสื้อผ้า นุ่งแต่กางเกงชั้นใน ว่าไม่เห็นหนาวอะไร อยู่ในเมืองไทยหนาวกว่านั้นอีก

อนึ่งปรากฏว่า เมื่อก่อนทูตจะออกจากลอนดอน ได้ไปส่งก๊าดเยี่ยมเอกอรรคราชทูตฝรั่งเศส แลเอกอรรคราชทูตเตอรกีด้วย

(๒) ขาทูตกลับมีทหารแห่เหมือนขาไป

แตท่าโดเวอถึงท่ากาลิศทาง ๒๐ ไมล์ คือ ๘๐๐ เส้น เมื่อไปถึงกลางทาง แลดูเห็นฝั่งทั้ง ๒ ข้าง คือฝั่งอิงแคลนด์ ฝั่งฝรั่งเศส

ที่นี้จะกลับว่าด้วยภูมิประเทศ เกาะเมืองอังกฤษที่เรียกเครตบริตตินี้ ถ้าจะวัดโดยยาว ๕๘๐ ไมล์ คิดอย่างไทยเปน ๒๕ โยชน์กับ ๑๐๐ เส้น แต่โดยกว้างนั้น ยางแห่งแคบ ยางแห่งกว้าง จะกำหนดแน่ไม่ได้ เกาะนี้อยู่ในมหาสมุทอัตลันติก ทิศตวันตกเฉียงเหนือแห่งเมืองไทย ที่ในเกาะเครตบริตตินมีภูเขามากต้นไม้น้อย มีหัวเมืองใหญ่อยู่ในเกาะ ๘๕ เมือง มีกำปั่นไปเที่ยวค้าขายแก่นานาประเทศประมาณ ๓๐,๐๐๐ ลำ ที่ในเกาะเครตบริตตินี้ เมืองลอนดอนเปนเมืองหลวง ตั้งอยู่ฝ่ายทิศอาคเณย์แห่งเกาะนั้น ที่ในเมืองท่างดงามนัก แต่ไม่มีกำแพงล้อม มีแต่ป้อมใหญ่อยู่แห่งหนึ่ง มีวัดประมาณ ๑๐๐ วัด ที่เปนวัดใหญ่ชื่อ ซันต์เปาโล ๑ แลเวศลมินสเตอแอบเบ ๑

มีโรงละคอนใหญ่อย่างดีกว่า ๑๐ แห่ง แต่ละคอนนั้นไม่ได้ไปเล่นทุก ๆ เหมือนละคอนในเมืองนี้ เล่นอยู่แต่ในตึกที่ทำไว้สำหรับเล่นจน ๒ ยามจึงเลิก ถ้าคนจะเข้าไปดูก็ต้องเสียเงินให้มากบ้างน้อยบ้างตามที่ดีแลไม่ดี ในตึกโรงละคอนนั้นทำเปน ๔ ชั้นบ้าง ๕ ชั้นบ้าง ถ้าคนมั่งมีก็อยู่ชั้นต่ำ ต้องเสียเงินมาก ด้วยเห็นตัวละคอนใกล้ สูงขึ้นไปเสียเงินน้อยลง แต่เห็นไกลออกไปทุกชั้น ด้วยที่สูง

มีตึกเลี้ยงคนป่วยไข้ประมาณ ๑๕๐ ตึก มีที่สอนหนังสือเด็กประมาณ ๓๐๐ ตึกเศษ ที่แจกยาคนยากจนประมาณ ๒,๐๐๐ แห่ง คุกใส่คนโทษมีอยู่ ๑๕ คุก คนที่ติดคุกไม่ได้ใส่ตรวนจำจองเลย เปนแต่

ขังไว้ไม่ให้ไปไหน ผู้คุมรักษากวดขัน ใช้ทำการอยู่ในนั้นไม่จ่ายให้ออกไปทำการข้างนอก คุกนั้นก่อด้วยศิลาหนาแน่นมั่นคงมาก มีทหารคอยระวังรักษาอยู่เปนนิจ พร้อมด้วยเครื่องศัสตราอาวุธลูกกระสุนดินดำ ในคุกทำสอาด มีที่สอนสาสนาให้คนฟังทุกวันอาทิตย์ มีหมอยาอยู่สำหรับรักษาโรค มีที่นั่งที่นอนเสื่อกางเกงผ้าห่มนอนพร้อมทุกคน แต่อาหารการกินพานะขัดสน จ่ายแจกให้แต่พอเลี้ยงชีวิต ถึงใครมีมิตรสหายญาติกา หามาส่งก็ไม่ได้ ด้วยผู้คุมไม่เปิดประตูให้เข้าไป เหตุฉนี้คนที่ติดคุกจึงต้องอดหยากลำยากมาก

ในเมืองลอนดอนมีถนนหลายร้อยถนน ๆ ที่เปนถนนใหญ่ประมาณกว้าง ๘ วา ที่เปนถนนเล็กกว้าง ๕ วาข้าง ๔ วาข้าง ถนนทั้งนั้นปูด้วยศิลาทำเหมือนแผ่นอิฐ แลปูตะแคงสำหรับรถแลม้าเดิน ริมถนนทั้ง ๒ ข้างยกขึ้นสูง ๖ นิ้ว กว้างประมาณ ๕ ศอก ปูด้วยศิลาใหญ่ หน้าศอกคืบ ๕ เหลี่ยมเปนทางคนเดิน แล้วมีพวกอำเภอ(๑) คอยดูเหตุการณ์เดินประจำรักษาอยู่ทุกถนนทั้งกลางวันแลกลางคืน ตาม ๒ ข้างถนนมีเสาเหล็กสูงประมาณ ๕ ศอก ปักห่างกันประมาณ ๑๐ วา แต่ปักเยื้องกันเปนฟันปลา ไม่ปักเปนคู่ ยนปลายเสาใส่โคมแก้วตามไฟในเวลากลางคืน ไฟที่ตามอังกฤษเรียกแคศ เปนของปลาด ไม่ต้องใช้น้ำมันแลไส้เหมือนตะเกียงธรรมดา เปนแต่หลอดขึ้นไป เอาแต่ไฟ

(๑) ที่เรียกว่าพวกอำเภอตรงนี้ คือโปลิส เวลานั้นในกรุงเทพ ฯ ยังไม่ได้จัดตั้งโปลิส จึงไม่เรียกในที่นี้

จุดที่ปลายหลอดก็ติดสว่างดี เมื่อจะให้ดับก็ปิดควงเสียอย่าให้ลมเดินได้ ไฟก็ดับ อันไฟแคศนั้นอังกฤษใช้ทั่วไปทุกบ้านทุกเรือน เรือนทั้งปวงที่ในเมืองล้วนแต่ตึกทั้งนั้น ก่อด้วยศิลาบ้าง ด้วยอิฐบ้าง ทำเป็น ๓ ชั้นบ้าง ๔ ชั้นบ้าง ๕ ชั้นบ้าง ๖ ชั้นบ้าง แต่หลังคาทำแบน ๆ บานหน้าต่างทำเป็น ๒ ชั้น บานไม้อยู่ชั้นนอกกระจกอยู่ชั้นใน แล้วมีม่านอีกชั้นหนึ่ง เป็นแพรบ้าง เป็นผ้าบ้าง ฝาผนังข้างในปิดกระดาษลายพื้นเรือนนั้นปูพรม ไม่ได้ปูเสื่อเลยทุกบ้านทุกเรือน ที่ฝาผนังมีเตาทำด้วยเหล็กสำหรับใส่ไฟให้อุ่น แล้วมีปล่องตลอดขึ้นไปจนพ้นหลังคาให้ควันขึ้นได้ ไม่ให้อบอยู่ในเรือน คนในเมืองลอนดอนนั้นต่อมั่งมีเงินมากจึงจะมีเรือนอยู่ ด้วยที่ดินแพง ค่าจ้างคนทำเรือนก็ต้องเสียเงินมาก ถ้ามีเงิน ๒๐๐ หรือ ๓๐๐ ชั่งแล้วไม่พอจะทำเรือนได้ ต้องเช่าเรือนอยู่ คนที่มีเงินเพียง ๒๐ ชั่ง ๓๐ ชั่งยังว่าเป็นคนจน บางทีต้องเป็นลูกจ้างทำการของนายกินของนาย อยู่ในเรือนของนาย ตัวจะออกหากินต่างหากไม่ได้ ด้วยเข้าของสารพัดแพงนัก ทุนน้อยเท่านั้นจะทำอันใดก็ขัดสน ตามตึกชั้นล่าง ๒ ข้างถนนในพื้นเมืองเป็นห้างร้านขายเครื่องทองเครื่องเงิน เครื่องแก้ว เครื่องเหล็ก เครื่องทองเหลืองทองแดง เครื่องศิลา เครื่องกระเบื้อง เครื่องไม้แลแพรผ้า เครื่องอื่น ๆ ก็มากมายหลายอย่างต่าง ๆ ตามแต่ผู้ชื่อจะปรารถนาสิ่งใดก็เที่ยวเลือกดูซื้อได้ตามประสงค์

ในเมืองลอนดอนมีแม่น้ำอยู่กลางเมืองแม่น้ำหนึ่ง ชื่อเทมส์ ไหลมาแต่ภูเขาข้างทิศตวันตกเฉียงเหนือ มาลงทเลข้างตวันออกในแม่น้ำเทมส์ มีเรือกลไฟหลายร้อยลำ เป็นเรือบ้าง ตกแต่งห้องที่นอน

ที่นั่งตงามวิจิตร์ยรรจง คอยรับส่งคนขึ้นล่องเที่ยวเล่นในลำน้ำตามสบาย ฝ่ายบนบกก็มีรถเทียมด้วยม้า ๆ เดี่ยวข้าง คู่ ๑ ข้าง ๒ คู่ข้าง คอยรับจ้างคนไปมาตามถนน รถเหล่านั้นทำต่าง ๆ กัน มีฝากระจกข้าง ไม่มีฝาข้าง บางรถข้างในนั่งได้ ๒ คน บางรถนั่งได้ ๔ คน มีเบาะนั่งข้างหลัง ที่พิงก็ใส่นวมน่วมนุ่มอ่อนอุ่นเป็นรถอย่างดี ยังรถอย่างอื่นเป็นรถใหญ่ไม่สู้ดีนั้น นั่งข้างในได้ถึง ๑๒ คน ยนหลังคาก็นั่งได้อีกหลายคน แต่รถอย่างนั้นราคาถูก ผู้ดีไม่ชอบใจไป ด้วยคนมากมายหลายชนิด

ยังรถวิเศษอีกอย่างหนึ่ง คือรถไฟสำหรับใช้ทางไกล ไปได้ตลอดทุกหัวเมืองที่อยู่ในเกาะเครดบริดตีน ทางรถไฟนั้นทำด้วยเหล็กเป็นทางตรง ถ้าถึงภูเขาก็เจาะเป็นอุโมงค์ตลอดไปจนข้างโน้น ที่เป็นเนินดำ ๆ ก็ตัดเนินลงเป็นทางรายเสมอดิน ถ้าถึงแม่น้ำหรือคลอง ก็ก่อตะพานศิลาข้าม ถ้าเป็นที่ลุ่มก็ถมขึ้นให้ดอนเสมอ แล้วทำเป็น ๒ ทางข้าง ๔ ทางข้างเคียงกัน ทางรถไปทาง ๑ ทางรถมาทาง ๑ ไม่ให้ร่วมทางด้วยกลัวจะโกนกัน ที่เรียกว่ารถไฟนั้นใช่จะเป็นรถไฟทุกรถหามิได้ เป็นรถไฟอยู่รถเดียวแต่รถหน้า แล้วลากรถอื่นไปได้ถึง ๒๐ รถเศษ บางทีถ้าจะไปเร็วก็ลากแต่น้อยเพียง ๗ รถ ๘ รถ รถที่เดินเร็วเดินได้โมงละ ๖๐ ไมล์ คือ ๒๗๐๐ เส้นเป็นกำหนด รถเหล่านั้นมีขอเหล็กเกี่ยวต่อ ๆ กันไป แต่จัดเป็น ๔ ชนิด ชนิดที่ ๑ นั้น รถคัน ๑ กั้นเป็น ๓ ห้อง ๆ ๑ นั่งได้ ๔ คน รวม ๓ ห้อง ๑๒ คน พร้อมด้วยฝูกเบาะเมาะหมอน ทำด้วยแพรข้าง บางที่ทำด้วยสักหลาด

แลหนังฟอกอย่างดี ตามฝาใส่กระจกมิดชิดไม่ให้ลมเข้าได้ ข้างในมีมุลี่แพรสำหรับยังแดด รถที่ ๒ ก็ทำเป็น ๓ ห้องเหมือนกัน แต่ห้องหนึ่งนั่งได้ ๖ คน ที่ทางไม่สู้งามเหมือนรถที่ ๑ ยังมีรถที่ ๓ เป็นรถเร็ว ไม่ได้กั้นห้อง รถคันหนึ่งมีอยู่แต่ห้องเดียว คนนั่งได้กว่า ๒๐ คน ปนปะคละกันไป เก้าอี้ข้างในก็ไม่มีเบาะหมอน แลไม่สู้สอาดสงงาม อีกรถที่ ๔ นั้นสำหรับขนของแลสัตว์มีม้าแลวัวเป็นต้น ในขณะรถไฟเดินอยู่นั้นจะมีคนมายืนอยู่หรือต้นไม้อันใดที่อยู่ริมทางก็ดี คนที่อยู่บนรถจะดูว่าคนผู้ใดต้นอะไรก็ดูไม่ทันรู้จักชัด ด้วยรถไปเร็วนัก

ตามข้างทางที่รถไฟไปมีเสายาว ๖ ศอก ปักห่างกันประมาณ ๓๐ วา ขนปลายเสาใส่ลวดไฟฟ้าล่ามตลอดไปทุกหัวเมืองที่อยู่ในประเทศเกาะเครตบริตคีน ไฟฟ้าอย่างนั้นภาษาอังกฤษเรียกว่าเตลคราฟ สำหรับบอกเหตุการณ์กิจธุระสิ่งใดได้โดยรวดเร็ว แต่ต้องเสียเงินให้แก่เจ้าของ ถ้าผู้ซึ่งอยู่ต่างบ้านต่างเมืองทางไกลกัน เหมือนกรุงเทพฯ ขึ้นไปเมืองนครราชสีมา แม้จะบอกความข้อใดข้อหนึ่งไปให้คนที่อยู่เมืองโน้นรู้แล้ว คนข้างโน้นจะบอกตอบมาได้โดยเร็ว เหมือนเรานั่งพูดกันเล่นในที่ใกล้ แต่เราจะบอกเองไม่ได้ ต้องบอกความแก่ผู้รักษาอยู่ที่ต้นลวด ผู้รักษานั้นก็ทำตามลัทธิที่เคยทำ ถ้าคนอยู่ข้างโน้นจะตอบมาประการใด ก็ต้องบอกแก่ผู้รักษาข้างโน้นเหมือนกัน ข้างโน้นตอบมาแล้ว ผู้รักษาข้างนี้จึงบอกแก่เราให้แจ้ง การที่บอกกันไปมาดังนั้น ถึงใครจะดูก็ไม่เข้าใจ ด้วยไม่รู้ลัทธิ ต่อคนที่ได้เรียนจึงจะรู้

ที่ในเมืองลอนดอนมีที่หลายแห่งทำเปนป่าปลูกต้นไม้ใหญ่ ใต้ต้นตามพื้นแผ่นดินปลูกหญ้าคล้ายกับหญ้าแพรก ขึ้นเขียวสดงดงามสม่ำเสมอเหมือนปูพรม ไม่มีใครเข้าไปทำรกเรี้ยวในที่นั้นได้ แต่ยรรดาป่าทั้งนี้ซอหมดทุกป่า คือไฮด์ปาร์กป่า ๑ ครินปาร์กป่า ๑ ครินวิชปาร์กป่า ๑ ริเยนต์สปาร์กป่า ๑ เซนต์เยมส์ปาร์กป่า ๑ วิกโตเรียปาร์กป่า ๑ ยังอีกที่เปนป่าเล็ก ๆ หลายแห่ง แต่ไฮด์ปาร์กนั้นเปนที่ใหญ่โต มีแม่น้ำค้วนอยู่ในกลางแม่น้ำ ๑ ตามริมน้ำทำเปนหาดทราย แลเลี่ยนเตียนดีดูน่าสนุกนัก น้ำในแม่น้ำนั้นขุ่นเรี่ยเปียมชายหาดอยู่เปนนิจ ที่ริมตลิ่งมีตึกอยู่แห่ง ๑ หน้าตึกมีเรือใบเรือกรรเชียงจอดไว้สำหรับให้คนเช่าไปแล่นใบ แลตึกระเชียงเที่ยวเล่นในแม่น้ำนั้น ที่ไฮด์ปาร์กเปนที่ประชุมชายหญิงทั้งผู้ดีแลคนจน เมื่อถึงเวลาเย็นแล้วบางคนก็ขี่ม้าแลรถ บางคนก็เดินเท้า ไปเที่ยวตากลมอากาศในป่านั้นเปนพวก ๆ บางคนเปนชายหนุ่มก็ชักชวนผู้หญิงสาวแต่งตัวสอาดโอ่โถง ขึ้นขี่ม้าคนละม้าแล้วขับแข่งเปนคู่เคียงเรียงกันไป แต่ผู้หญิงอังกฤษขี่ม้าไม่คล่องเหมือนอย่างผู้ชาย ขี่ไพล่ขาคล้ายกันกับผู้หญิงไทยชาวบ้านนอกขี่กระบือ แต่ขี่ก็ไม่ใคร่จะตก ถึงม้าจะหัวหกทำพยศต่าง ๆ ก็ขี่ได้

คนที่เปนขุนนางแลเศรษฐีอยู่ในประเทศนั้น บางคนก็ชอบใจเที่ยวยิงสัตว์ จึงชอบที่ปลูกต้นไม้ทำเปนป่าแล้วล้อมรั้วเอาสัตว์ที่ไม่ดุร้ายเหมือนอย่างเนื้อแลกระต่ายปล่อยไว้ในนั้น แล้วไปเที่ยวยิงเล่นตามสบาย บางทีก็ไปขี่ม้ายิงนกตามท้องนาบ้าง พวกที่เปนผู้ดีเหล่านั้นถ้ายิงสัตว์ได้มาแล้ว ก็เอาไว้กินบ้างแจกจ่ายให้ปันตามพวกพ้องมิตรสหายที่รักกันบ้าง บางคนที่ยากจน ได้มาแล้วก็เอาไปขายที่ตลาด

ในตลาดนั้นมีเนื้อสัตว์หลายอย่าง คือเนื้อวัว เนื้อสมัน เนื้อแกะ เนื้อหมู เนื้อกระต่าย เนื้อนก เนื้อห่าน เนื้อเป็ด เนื้อไก่ เนื้อเต่า แลกุ้งปลา ของทั้งนี้มีเสมอทุกวันที่ในท้องตลาด ถ้าหยากกินเมื่อไร ก็ซื้อได้ แต่ผลไม้มีน้อยอย่าง ไม่มากเหมือนเมืองไทย บรรดาของกินทุกสิ่งราคาแพงนัก ถ้าจะเลี้ยงโต๊ะสักครั้งหนึ่งก็เสียเงินหลายชั่งจึงจะพอ

ตอนที่ ๑๒
ว่าด้วยผู้รับใช้ปรนนิบัติราชทูตที่โฮเต็ล แลราชทูตออกจากเมืองลอนดอนจะกลับมาเมืองไทย แลได้แวะที่เมืองฝรั่งเศส

เมื่อพวกราชทูตไปอยู่ที่เมืองลอนดอนนั้น กวีนโปรดให้ไปอยู่ที่โฮเต็ลชื่อกลาริช มีที่กินอยู่นั่งนอนเป็นสุขยิ่งกว่าอยู่ในบ้านเรือนของตัว เวลาเช้าตื่นนอนล้างหน้าแต่งกายใส่เสื้อเสร็จแล้วจึงเปิดประตูห้องออกไว้ พวกผู้หญิงสาว ๆ ก็เอาถ่านศิลาเข้าไปใส่ไฟให้แล้วเช็ดถูข้าวของเครื่องสิ่งของทั้งปวงให้หมดจด ทั้งที่นั่งที่นอนก็ปูปัดกวาดแจงน้ำกินน้ำใช้ใส่ที่พร้อมแล้วก็ลากลับไป ถึงเวลาเย็นก็มากระทำเหมือนเวลาเช้า แล้วเอาเทียนปักไว้ที่เชิงเทียนสองเล่มพอจุดตลอดรุ่ง เปลี่ยนผ้าเช็ดหน้าใหม่ไว้ เอาผืนเก่าไปซักเสีย ทำดังนี้เสมอทุกวันมิได้ขาด แล้วมีหมอคนหนึ่งมาตรวจตราดูแลทุกวัน ถ้าพวกราชทูตคนใดป่วยไข้ หมอก็ให้ยารักษาจนหาย

เมื่อเวลาเช้าก่อนกินเข้า คนที่คอยรับใช้ก็ยกถาดเงินใหญ่ใส่น้ำชา มีน้ำตาลทรายนมโคขนมขบเคี้ยวอ่อนเนยเหลวมาให้ถึงในห้อง เวลาสาย ๔ โมงจึงเลี้ยงเข้า เวลาเที่ยงเลี้ยงน้ำชา มีผลไม้แลขนมอีกหลายสิ่ง บ่าย ๓ โมงเลี้ยงเข้าเย็น เวลาค่ำเลี้ยงน้ำชาเหมือนกลางวันอีกครั้งหนึ่ง ในเวลาที่เลี้ยงหรือเวลาอื่นก็ดีพวกราชทูตจะปรารถนากิน

สิ่งใด ผู้รับใช้ก็ไปหาซื้อมาให้ มิได้คิดว่าราคาถูกแลแพง ถ้าของไม่มีในเมืองหลวง จะมีอยู่หัวเมืองทางไกลกันเหมือนกรุงเทพ ฯ ไปพระพิศณุโลก ผู้รับใช้นั้นก็ยอกไปโดยสายเตลคราฟ ฝ่ายคนที่อยู่ในเมืองโน้นรู้แล้วก็ขึ้นราคาของนั้นฝากมากับรถไฟโดยเร็วไม่ทันข้ามวัน ก็ได้กินสมความปรารถนา เมื่อพวกราชทูตอยู่ในเมืองลอนดอนนั้น ถ้าปรารถนาจะไปเที่ยวแห่งใด ๆ ทางใกล้ก็ดี ทางไกลก็ดี จะไปด้วยรถเทียมม้าหรือรถไฟ หรือจะดูการงานแลของวิเศษสิ่งไรที่จะต้องเสียเงิน ก็ไม่ต้องเสียเลย ด้วยกวีนโปรดให้ใช้เงินหลวงแทนสิ้นทั้งนั้น

ตั้งแต่วันราชทูตไปถึงเมืองลอนดอน ถ้าจะนับถึง ๔ เดือนกับ ๗ วัน จึงได้กลับออกจากเมืองลอนดอนมาลงเรือที่ท่าโดเวอ แล้วลงเรือกลไฟข้ามทเลไปขึ้นที่ท่ากาลิศ(๑) ครั้นถึงท่ากาลิศฝากข้างฝรั่งเศส มีศเตอร์เฟาล์จึงนำพวกราชทูตขึ้นพักอยู่บนโฮเต็ลคืนหนึ่ง รุ่งขึ้นกินอาหารพร้อมแล้ว เวลาเช้า ๓ โมงจึงขึ้นรถไฟไปเมืองปาริศ เป็นเมืองหลวงของฝรั่งเศส ไปทางประมาณ ๒ ชั่วโมง มียี่ยมแห่ง ๑ ย่ายโมงครึ่งถึงโฮเต็ลกลางทางหยุดรถกินของหวานน้ำชา ย่าย ๕ โมงเศษถึงเมืองปาริศ ทาง ๒๐๐ ไมล์ คือ ๔๐๐๐ เส้น มิสเตอร์เฟาล์ให้พวกราชทูตพักอยู่ที่โฮเต็ล ซื่อแครนด์โฮเต็ลดูลูฟรี

---

(๑) การที่ราชทูตกลับทางประเทศฝรั่งเศสนั้น ปรากฏในจดหมายเหตุของรัฐบาลอังกฤษว่า แต่เดิมรัฐบาลจะจัดให้กลับมาเรือจากเมืองอังกฤษเหมือนเมื่อขาไป ราชทูตว่าเมื่อขาไปถูกคลื่นใหญ่ที่อ่าวบิสเคลำบากเต็มที่ ขากลับเป็นฤดูหนาว เขาว่าคลื่นใหญ่ยิ่งกว่าขาไป ขอกลับทางประเทศฝรั่งเศส รัฐบาลอังกฤษจึงจัดให้มาทางนั้น

วันเสาร์ เดือน ๕ แรม ๗ ค่ำ เข้าพนักงานฝ่ายฝรั่งเศสมานำพวกราชทูตไปที่ลิมิวสิตูลูฟรี เปนตึกใหญ่ ในนั้นมีรูปเขียน รูปศิลาต่าง ๆ ทั้งผู้ชายแลผู้หญิง แลของต่างประเทศ คือของจีนของเมืองอื่น ๆ ก็มีมาก ดูแล้วจึงเลยไปหาเลอรด์เกาเล เปนกงสุล(๑) อังกฤษ พูดจาปราไสกันแล้วลากลับมาที่อยู่

วันอาทิตย์ เดือน ๕ แรม ๘ ค่ำ เวลาบ่ายโมงเศษ เอมเปอเรอ คือพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสให้รถมารับพวกราชทูต ๓ รถ มีคนแต่งตัวใส่หมวกติดสายแถบทองเปนคนขับรถคน ๑ ยืนท้ายรถ ๒ คน ไปที่วังชื่อ ลิปาลิศเดศตูวิลิริศ ราชทูตคอยอยู่จนบ่าย ๒ โมง เอมเปอเรอกับเอมเปรศ ซึ่งเปนพระมเหษีเกี่ยวพระกรเสด็จมาด้วยกัน(๒) มีขุนนางนำ ๔ คู่ เอมเปอเรอแต่งพระองค์อย่างนายทหาร ทรงฉลองพระองค์คำกางเกงแดง แต่เอมเปรศนั้นแต่งตามธรรมเนียม พวกราชทูตพร้อมกันยืนขึ้นคำนับ เอมเปอเรอแลเอมเปรศเสด็จมายืนตรัสด้วยพวกราชทูตอยู่ประมาณ ๕ นาที แล้วเสด็จกลับไป ราชทูตก็กลับมาโฮเต็ลที่พัก

รุ่งขึ้นพวกราชทูตไปดูที่ฝังศพแนบโปเลียนขุนะปาต อยู่ในวัดใหญ่ แนบโปเลียนขุนะปาตคนนี้ได้เปนกษัตริย์ครองกรุงฝรั่งเศส เปนลุงของพระเจ้าฝรั่งเศสองค์นี้ แต่ศพยังหาได้ฝังไม่ ใส่หีบตั้งไว้ในห้องแห่ง ๑

---

(๑) ลอรด์เคาเล เปนเอกอรรคราชทูตอังกฤษ มิใช่กงสุล

(๒) พระเจ้านะโปเลียนที่ ๓ กับพระราชินี ยือยินี

หลุมที่จะฝังนั้นขุดลงไปลึกได้ประมาณ ๓ วา กว้างประมาณ ๔ วา ตามข้างหลุมก่อด้วยศิลาขาว ที่สำหรับใส่ศพตั้งอยู่กลาง ประดับด้วยโมราคำ แต่การที่ทำยังหาสำเร็จไม่(๑)

วันอังคาร เดือน ๔ แรม ๑๐ ค่ำ มิศเตอร์เฟาล์พาขมิ้นมณเฑียรพิทักษ์ หม่อมราโชไทย นายพิจารณ์สรรพกิจ ไปเยี่ยมเจ้าแลขุนนางผู้ใหญ่ในเมืองปาริศแทนราชทูต อุปทูต(๒)

วันพฤหัสบดี เดือน ๔ แรม ๑๒ ค่ำ เวลาเช้า ๕ โมง มิศเตอร์เฟาล์นำพวกราชทูตไปขึ้นรถไฟออกจากเมืองปาริศ ครั้นถึงเวลาบ่ายเวลาค่ำหยุดพักกินอาหารที่โฮเต็ลตามระยะทาง รุ่งขึ้นวันศุกร เดือน ๔ แรม ๑๓ ค่ำ เวลาเช้าโมง ๑ ถึงท่าเมืองมาเซล์ เปนเมืองขึ้นแก่ฝรั่งเศส ทาง ๘๐๐ ไมล์ คือ ๓๖๐๐๐ เส้น มิศเตอร์เฟาล์จึงให้พวกราชทูตขึ้นพักอยู่บนโฮเต็ล ชื่อเคศโกโลนิศ แล้วจึงเชิญให้ไปเยี่ยมเจ้าเมือง แลแอดมิรัล จนเวลาเย็นจึงกลับมาที่สำนัก กินอาหารเสร็จแล้วก็พร้อมกันมาลงเรือกลไฟชื่อกาเรดอก ซึ่งเคยรับราชทูตไปส่งเมืองปอรต์สมัท เมื่อมานั้นมิศเตอร์เฟาล์ก็ตามลงมาส่งถึงกำปั่นด้วย แล้วจึงลากลับไป

วันเสาร์ เดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ เวลาเช้า ๕ โมงเศษ กำปั่นกาเรดอกได้ใส่ไฟใช้จักรออกจากท่าเมืองมาเซล์ วันจันทร์เดือน ๕ ขึ้น

---

(๑) ที่ดิก แอนเวอริด

(๒) ได้ความในรายงานมิศเตอร์เฟาล์ ว่าไปส่งก๊าศที่เจ้านะโปเลียน พระญาติของเอมเปอเรอ อรรคมหาเสนาบดี เสนาบดีว่าการต่างประเทศ แลเสนาบดีกระทรวงวัง

ค่ำ ๑ ย่ายโมง ๑ ถึงสิกสิลี เปนชื่อผู้ ขณะนั้นมีสุริยอุปราคาขับข้างทิศพายัพ เวลา ๘ ทุ่มถึงเมืองมอลตา รุ่งขึ้นเวลาเช้า ๔ โมงเศษ เจ้าเมืองให้จัดเรือโยต ๓ ลำมารับพวกราชทูต เมื่อราชทูตลงจากกำปั่นแล้วก็ยิงสลุตรับ ๑๙ นัด ครั้นถึงผู้มีรถมาคอยรับอยู่ ๓ รถ พวกราชทูตก็ขึ้นรถไปหาเจ้าเมือง พูดจาไถ่ถามสุขทุกข์กันแล้ว เจ้าเมืองจึงว่า ค่ำวันนี้ทุ่ม ๑ ขอเชิญท่านทั้ง ๒ คนมากินโต๊ะกับข้าพเจ้า ราชทูตรับคำแล้วลามาโฮเต็ล ย่าย ๒ โมงจึงพากันไปบ้าน เลอรต์ไลออนส์เปนที่แอดมิรัล (ผู้บัญชาการทหารเรือ) ถึงเวลาทุ่ม ๑ ก็พร้อมกันขึ้นรถไปกินโต๊ะที่บ้านเจ้าเมือง สำเร็จแล้วก็ลากลับมาโฮเต็ล รุ่งขึ้นเช้า ๔ โมง เจ้าเมืองกับแอดมิรัลแลขุนนางฝ่ายทหารอีก ๕ คนมาเยี่ยมราชทูตที่โฮเต็ล

วันศุกร เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ แอดมิรัลกับขุนนางรองมาหาราชทูตแล้วมอบล่ามคน ๑ ให้มาส่งราชทูตด้วยจนถึงท่าเมืองสุเอศ ครั้นแอดมิรัลลากลับไปแล้ว พวกราชทูตพร้อมกันมาลงเรือโยตที่ท่า เมื่อเรือจะออกจากท่านั้นยิงสลุตให้ยิงสลุตส่ง ๑๙ นัด เวลา ๕ โมงเช้า กำปั่นกาเรดอกไดออกจากที่ทอดสมอเมืองมอลตา

วันอังคาร เดือน ๕ ขึ้น ๙ ค่ำ เวลาเช้าโมงเศษ ถึงเมืองอาเล็กซันเดอ เจ้าเมืองให้จัดเรือโยตมารับพวกราชทูต ๓ ลำ แล้วเชิญให้ขึ้นพักอยู่ในวัง ชื่อมูแซเพียฮอเนอ อาเล็กซันเดรีย แลขุนนางผู้ใหญ่ในเจ้าไกโรคน ๑ มาต้อนรับราชทูต แล้วแจ้งความว่าเจ้าไกโรไม่อยู่ ขึ้นไปธุระข้างปลายน้ำ เห็นจะช้าอยู่สัก ๔–๕ วันจึงจะกลับมา

เมื่อเจ้าไกโรจะไปได้สั่งไว้ว่า ถ้าพวกราชทูตไทยมาถึงแล้วให้รับรองเหมือนอย่างแต่ก่อน แล้วให้ขุนนางมารับใช้อยู่คน ๑ ถ้าพวกราชทูตจะปรารถนาสิ่งใด ก็ให้กูขัดแคงให้ แล้วสั่งว่า ถ้าพวกราชทูตจะใคร่พบกันกับเจ้าไกโร ขอเชิญคอยอยู่สัก ๔—๕ วัน ราชทูตตอบว่า หยากจะพบกับเจ้าไกโรอยู่ แต่จะรอช้าวันนั้นไม่ได้ ด้วยกลัวกำปั่นรบจะมาคอย ขุนนางในเจ้าไกโรจึงว่า ถ้าท่านจะไปเมื่อไร เจ้าไกโรสั่งไว้กับขุนนางล่ามคน ๑ ให้ตามไปส่งจนถึงกำปั่นรบด้วย พูดกันเท่านั้นแล้วก็ลาไป ราชทูตพักอยู่ที่วัง ๓ คืน

วันศุกร เดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เวลาเช้า ๕ โมงพร้อมกันขึ้นรถไฟไปจนบ่าย ๔ โมงเศษถึงเมืองไกโร เจ้าพนักงานจัดรถมารับทหารขับกระบี่ขี่ม้านำหน้าคู่ ๑ ตำรวจเดินถือหวายคู่ ๑ นำไปส่งถึงโฮเต็ลชื่อโอเรียนเตล ราชทูตพักอยู่ที่นั้น ถึงวันจันทร เดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ขุนนางล่ามที่เจ้าไกโรให้มาอยู่ด้วยราชทูตนั้นมาแจ้งความว่า ที่เมืองสุเอศยอกเตลคราฟมาว่า กำปั่นรบซึ่งมารับราชทูตนั้น บัดนี้ถึงเมืองสุเอศแล้ว

รุ่งขึ้นเวลาเช้า ๔ โมงครึ่ง พวกราชทูตทั้งนายแลไพร่พร้อมกันขึ้นรถไฟออกจากเมืองไกโร ไปจนบ่าย ๔ โมงครึ่ง สิ้นทางรถไฟ ๗๐ ไมล์ คือ ๓๖๐๐ เส้น ถึงที่รถเทียมม้า เจ้าพนักงานจัดให้พวกราชทูตขึ้นรถม้าต่อไป จนเวลายาม ๑ ถึงเมืองสุเอศ ครั้นเวลาเช้ากงสุลอังกฤษอยู่ที่เมืองสุเอศมาบอกว่า กำปั่นที่มานี้มิใช่มารับราชทูต เป็นกำปั่นที่มาเที่ยวหยั่งน้ำในทเล ว่าที่ไหนลึกที่ไหนตื้น

พวกตุรเกส่องกล้องดูเห็นเปนเรือกลไฟก็สำคัญว่าจะมารับราชทูต จึงได้บอกเตลคราฟขึ้นไปถึงกงสุลที่เมืองไกโร ไม่รอรั้งฟังให้แน่ก่อนการอย่างนี้เปนผิดอยู่ อนึ่งเมืองนี้เปนเมืองเล็กน้อย โฮเต็ลก็คับแคบทั้งอาหารก็กันดาร ที่เมืองไกโรนั้นเปนเมืองใหญ่ อาหารจะบริโภคก็บริบูรณ์ ที่อยู่ที่กินก็เปนสุข ท่านจะกลับไปอยู่ที่เมืองไกโรหรือจะคอยอยู่ที่นี่ก็ตามแต่ใจ พวกราชทูตจึงปรึกษาเห็นพร้อมกันว่า ซึ่งจะกลับไปกลับมานั้นจะเปนที่รำคาญใจแก่เจ้าพนักงาน ด้วยต้องรับต้องส่งบ่อย ๆ จึงบอกกับกงสุลว่าถึงจะลำบากอดหยากยากย้าง ได้มาแล้วจะคอยอยู่ที่นี่กว่ากำปั่นจะมารับ กงสุลจึงว่าถ้าท่านมีธุระอย่างไร จะประสงค์สิ่งใด ขอจงใช้คนมาบอกข้าพเจ้าให้ทราบด้วย พูดกันแล้วกงสุลก็ลาไป.

ตอนที่ ๑๓

ว่าด้วยพวกราชทูตอยู่เมืองสุเอศแขวงเมืองอายฆุปโต แล้วก็ไปเมืองมักหะแลเมืองคาลี่แลเมืองสิงคโปร์

ณวันศุกร เดือน ๕ แรม ๔ ค่ำ กำปั่นเมล์มาถึงลำ ๑ กงสุลที่เมืองสุเอศได้รับหนังสือฉบับ ๑ มาแต่กัปตันกำปั่นรบที่จะมารับพวกราชทูต ในหนังสือนั้นว่า กำปั่นได้ออกจากเมืองกาลกัตตาแล้ว แลจะรีบมาให้ถึงเมืองสุเอศในวันแรม ๗ ค่ำ ๘ ค่ำ

ราชทูตต้องพักอยู่ที่โฮเต็ลเมืองสุเอศจนถึงวันจันทร์ เดือน ๕ แรม ๗ ค่ำ เวลากลางคืนเรือกลไฟชื่อ ไปเลเดศ เป็นกำปั่นรบมาถึงท่าเมืองสุเอศ รุ่งขึ้นกัปตันจึงมาหาราชทูตแล้วบอกว่า ข้าพเจ้าได้คำสั่งให้มารับพวกราชทูตไปส่งให้ถึงกรุงสยาม แต่ยังมีการที่ในเรือยังหาเรียบร้อยไม่ จะต้องจัดแจงซ่อมระชัดสีให้ดีก่อน วันพฤหัสบดี เวลาเช้าข้าพเจ้าจะขอลาท่านไปซื้อเสบียงอาหารที่เมืองไกโร ต่อวันเสาร์เวลาเย็นจึงจะกลับมา วันอาทิตย์จึงจะได้เชิญท่านไปลงเรือ ถึงวันเสาร์เดือน ๕ แรม ๑๒ ค่ำ เวลาเช้ากัปตันบอกเตลคราฟมาแต่เมืองไกโรว่าซึ่งสัญญาไว้ว่าจะกลับมาในเวลาเย็นวันนั้นนั้น ยังมาหาได้ไม่ ด้วยรถไฟยังไม่ไป จะต้องคอยอยู่จนพรุ่งนี้ วันอาทิตย์เวลากลางคืนกัปตันจึงจะกลับมาถึงท่า

วันจันทร์ เดือน ๕ แรม ๑๔ ค่ำ เวลาย่าย ๔ โมง กัปตันดิกอเซ จึงเชิญพวกราชทูตลงเรือกลไฟเล็กออกจากท่าเมืองสุเอศ ถึงกำปั่นรบชื่อ ไปเลเดศ จักรท้าย ยาว ๒๒๐ ฟีต คือ ๑ เส้น ๑๓ วา ๓ ศอกกับ ๕ นิ้ว ปากกว้าง ๓๙ ฟีต คือ ๕ วา ๓ ศอกคืบ ๑๑ นิ้วกับกระเบียด ๑ กินน้ำลึก ๒๓ ฟีต คือ ๓ วา ๒ศอก ๓ นิ้ว กับกระเบียด ๑ กำลัง ๓๕๐ แรงม้า คนในเรือ กัปตัน ๑ ออฟฟีเซอ ๓๓ ทหารลูกเรือคนใช้ ๒๒๖ รวม ๒๖๐ คน เมื่อราชทูตจะขึ้นบนกำปั่น มีทหารยืนปลายหอกยืนคำนับ ๒ แถว ๆ ละ ๑๒ คน แล้วกัปตันให้ยิงปืนใหญ่สลุตรับราชทูต ๑๙ นัด พวกออฟฟีเซอมายืนรับพร้อมทุกตำแหน่ง ลุตเตนนันต์ให้จัดแจงรับของ ๆ พวกราชทูตขึ้นเสร็จแล้ว เวลาทุ่มเศษได้ใส่ไฟใช้จักรออกจากที่ทอดสมอหน้าเมืองสุเอศ

วันจันทร์ เดือน ๖ ขึ้น ๗ ค่ำ เวลาย่าย ๒ โมงครึ่งถึงท่าหน้าเมืองมักหะ เปนเมืองแขกชาติอาหรับ ถ่านศิลาหมดลง กัปตันจึงให้แวะเข้าทอดสมออยู่ห่างตลิ่งประมาณ ๒๐๐ เส้น แล้วกัปตันลงเรือโยตขึ้นไปบนเมืองเที่ยวซื้อถ่านศิลาก็ไม่ได้ ซื้อได้แต่พืนเล็กน้อย แล้วกลับมาให้รับพืนขึ้นเรือเสร็จ เวลายามเศษจึงให้ใช้จักรออกจากหน้าเมืองมักหะ

วันอังคาร เดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ เวลา ๔ ทุ่มเศษถึงเมืองเอเดน รุ่งขึ้นเช้า ๔ โมงกัปตันมาบอกราชทูตว่า จะรับถ่านลงเรือ ลองจะปลิวเย็นนัก ถ้าท่านพากันขึ้นไปอยู่บนโฮเต็ลเห็นว่าจะเปนสุขกว่าอยู่ในกำปั่น ราชทูตก็รับคำ กัปตันจึงให้มิศเตอร์โฮป เปนขุนนางนายทหาร

ในเรือรบขึ้นไปอยู่ด้วยพวกราชทูต แล้วจึงจัดเรือโยตให้ไปส่งพวกราชทูตที่โฮเต็ล ซ็อปรินส์ ออฟ เวลส์

วันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ย่าย ๒ โมง กัปตันมาแจ้งว่า ที่กำปั่นจักแขงเครื่องจักรกล แลรับถ่านลงเสร็จแล้ว พวกราชทูตก็พร้อมกันกลับมาลงในกำปั่น แต่ลมยังพัดทวนหน้าแรงนัก ต้องรออยู่จนรุ่งขึ้นเวลาเช้าโมงเศษกัปตันให้ใส่ไฟใช้จักรออกจากหน้าเมืองเอเดน ลมเปนพัทยาทวนหน้าจัดนัก เรือเดินได้แต่โมงละ ๕ นอต ๖ นอต ถึงวันอังคารเดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำลมจึงแปรเยื่องไปสักหน่อย พอใช้ใบได้ แต่ไม่สู้เต็มใบดี

วันศุกร เดือน ๖ แรม ๓ ค่ำ ได้ลมสลาตันเปนปัตตะโพก ๕ โมงเย็นกัปตันให้พวกเด็ก ๆ ขึ้นหัดริบใบ เมื่อจะลงมาเด็กคน ๑ พลัดตกจากร้านเสากระโดงกลางชั้นล่าง มากระทบกระดานที่ผูกรอกข้าง แล้วตกน้ำลงไป กัปตันกับพวกลูกเรือวิ่งไปข้างท้ายปล่อยทุ่นลอยไป เด็กที่ตกน้ำก็ว่ายเข้ายึดทุ่นไว้ แล้วกัปตันให้เอาเรือลงโดยเร็วรีบตีกระเชียงไปรับเด็กนั้นมาได้ เมื่อมาถึงหมอตรวจดูเห็นซี่โครงหัก ๒ ซี่ หมอก็เอาผ้ารัดตัวเข้าไว้ แล้วให้นอนอยู่บนเปล ให้กินยามาประมาณ ๑๕ วันก็หายดี

วันอังคาร เดือน ๖ แรม ๗ ค่ำ เวลาย่าย ๓ โมงเกิดฝนตก ลมสลาตันพัดหนัก เสากระโดงหน้าชั้นบนหักสยั้นลงมา ใบเสาหน้าเสากลางเสาท้ายขาดฉีกเปนริ้วแร่งยับย่อยหมดทุกใบ คลื่นใหญ่ซัดเข้าในเรือน้ำขนาดพ้าชั้นล่างลึกเพียงเข่า หีบใส่ของพวกอังกฤษพวกไทย

ลอยเข้าของเปียกน้ำเสียมาก ประมาณครึ่งโมงพายุจึงสงบ กัปตันให้เปลี่ยนเสาแล่ใบใหม่แล้วเสร็จในเวลาเดียว

วันพฤหัสบดี เดือน ๖ แรม ๘ ค่ำ ย่ายโมงเศษถึงเมืองคาลี(๑) อยู่ที่แหลมเกาะลังกาข้างทิศตวันตกเฉียงใต้ เปนที่ไว้ถ่านศิลาสำหรับใช้ในการเรือกลไฟ ฝ่ายอังกฤษ ซึ่งมิศเตอร์เฮนรีโอเครดีเปนผู้สำเร็จราชการที่เมืองคาลี แจ้งว่าราชทูตไทยไปถึงก็ลงมาทักถาม แล้วเชิญให้ขึ้นพักอยู่บนเมือง เวลาย่าย ๔ โมงพวกราชทูตพร้อมกันลงเรือโยตไปถึงท่า ที่บนย้อมหน้าเมืองให้ยิงสลุตคำนับ ๑๙ นัด แล้วเชิญราชทูตไปที่พัก ตามทางสองข้างตั้งแต่ท่าขึ้น มีทหารคนดำถือปืนปลายหอกยืนรายไป ๑๐๐ คน แล้วทหารอังกฤษเรียงต่อไปอีก ๕๐ คน รวม ๑๕๐ คน ถึงตึกใหญ่เปนที่สำหรับเจ้าเมืองมาพัก เจ้าพนักงานเชิญให้ราชทูตขึ้นอยู่ที่นั้น แล้วจัดโปลิศแมน คือคนรักษาถนนมาคอยระวังรักษาอยู่ ๒ คน เวลาค่ำผู้สำเร็จราชการมาเชิญว่า พรุ่งนี้เวลา ๔ โมงเช้าขอเชิญท่านทั้ง ๖ คนไปกินโต๊ะที่บ้านข้าพเจ้า ราชทูตก็รับว่าจะไป รุ่งขึ้นเวลาเช้า ๓ โมงเศษ เจ้าพนักงานจัดรถมารับ ๓ รถ พวกราชทูต ๖ คน กัปตันตึกอเซ ๑ มิศเตอร์โฮป เปนนายทหารในกำปั่นรบ ไปเลเดศ ๑ พร้อมกันขึ้นรถไปกินโต๊ะที่บ้านผู้สำเร็จราชการ ครั้นกินโต๊ะเสร็จแล้วก็ลาไปดูโรงทำน้ำมันมะพร้าว ทำด้วย

---

(๑) ชื่อที่เรียกนี้ เปนภาษาโปรตุเกศ เล่ากันว่า แต่โบราณ โปรตุเกศแล่นเรือมาถึงที่นั้นขึ้นไปได้ยินเสียงไก่ขัน ไม่รู้จักชื่อเมือง จึงเรียกว่า คอลี แปลว่า ไก่,

เครื่องจักร ขุดคั้นแล้วไปด้วยจักรทั้งนั้น ทำเร็วกว่าทำด้วยคนหลายเท่า แล้วเลยไปนมัสการพระที่วัดยนเนินเขา ที่วัดมีพระปฏิมากรเหมือนวัดไทย แต่พระสงฆ์ไม่ได้ปลงผมในวัน ๑๕ ค่ำ ตามแต่จะปลงวันไรก็ได้ สุดแต่อย่าให้ผมยาว ย่าย ๓ โมงก็กลับมาที่พัก จึงปรึกษากันว่า เราจำจะไปถวายนมัสการพระทันตธาตุจึงจะชอบ ด้วยเราได้มาถึงนี่แล้ว ครั้นปรึกษาเห็นพร้อมกัน พระยามนตรีสุริยวงศ์จึงให้ล่ามยอกกัปตันดิกอเซ ๆ จึงตอบว่า การซึ่งท่านจะไปนั้น ข้าพเจ้าไม่ขัดขวางตามแต่ใจ แต่ข้าพเจ้าทราบว่าพระทันตธาตุอยู่ถึงเมืองแกนดี ถ้าจะไปด้วยรถเทียมม้าแต่เมืองคาลี ไปจนถึงเมืองแกนดีที่พระทันตธาตุทางถึง ๒ วัน แล้วจะต้องหยุดพักที่นั้นสักวัน ๑ หรือ ๒ วัน ทั้งไปทั้งมาเปน ๕ วัน ๖ วัน ในฤดูนี้เปนฤดูลมร้ายมักเกิดพายุใหญ่เนือง ๆ ถ้าเปนดังนั้นบรรดากำปั่นที่ทอดอยู่ในอ่าวนี้ ลมก็ดีพัดกระทบโดนกันแตกเสียหลายลำแล้ว พวกกัปตันมีความกลัวไม่อาจเข้าทอดสมออยู่ช้าจน ๓ วันได้ ถ้าท่านจะไปเมืองแกนดีแล้วข้าพเจ้าจะเอากำปั่นออกไปแล่นอยู่ในทเลใหญ่ ถึงจะเกิดพายุพัดจัดแรงประการใด พอจะแก้ไขได้ไม่ขัดสน ด้วยท้องทเลเปนที่กว้าง ต่อถึงกำหนด ๖ วันข้าพเจ้าจึงจะกลับมารับท่านมิให้ผิดสัญญา ราชทูตมีความสงสัยว่า กัปตันเปนคนอังกฤษไม่นับถือพุทธสาสนาก็แกล้งพูดยิดพลิ้ว ด้วยไม่หยากจะให้ไป ในขณะนั้นพระสงฆ์เปนเจ้าอธิการอยู่วัดในเมืองคาลี ชื่อศิริสมณะ(๑)

---

(๑) พระศิริสมณะติสสะ เปนสังฆนายกฝ่ายมรัมวงศ์ที่เมืองคาลี นับถือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแต่ทรงผนวช ได้เข้ามากรุงเทพ ฯ เมื่อในรัชกาลที่ ๕

กับนายคน ๑ เปนชาวเมืองลังกาชื่อกรุณารัตน์ ทั้ง ๒ คนพากันมาเยี่ยมราชทูตยังนั่งอยู่ที่นั่นด้วย เจ้าหมื่นสรรพ์เพ็ชภักดี จึงถามเปนภาษามคธ คนทั้ง ๒ ก็รับว่าจริงเหมือนคำกัปตันดิกอเซว่า พวกราชทูตจึงปรึกษากันว่า เราจะไปเมืองแกนดี เปนแต่เรามีความศรัทธาอุส่าห์จะไปนมัสการพระทันตธาตุมิใช่ไปด้วยราชการ ซึ่งเราจะให้กำปั่นต้องไปแล่นอยู่ในทเล เสียถ่านใส่ไฟใช้เงินคอเวินแมนต์ลงมากนั้นหาชอบไม่ ควรนั้นเห็นพร้อมกันดังนั้น จึงว่าแก่กัปตันดิกอเซว่า ท่านจะต้องถอยกำปั่นเข้าออกลำบากดังนั้น เราก็จะไม่ไปเมืองแกนดีแล้ว กัปตันดิกอเซก็มีความยินดีเปนอันมาก

วันศุกร เดือน ๖ แรม ๑๐ ค่ำ เวลาเช้า ๕ โมงพวกราชทูตจะกลับมาลงกำปั่น ผู้สำเร็จราชการกับกำมโดร์แลขุนนางฝ่ายทหารอีกหลายคนมาส่ง แล้วลากลับไป แต่ผู้สำเร็จราชการตามลงมาส่งจนถึงกำปั่น เมื่อราชทูตจะมาลงเรือมีทหารยืนแลยิงสลุตเหมือนเมื่อแรกมาถึงเมือง เวลาเช้า ๕ โมงเศษกัปตันดิกอเซใช้จักรออกจากท่าหน้าเมืองคาลิ มาในทางทเล ๗ วัน คลื่นลมก็เรียบเปนปรกติดี จนวันศุกร เดือน ๗ ขึ้น ๔ ค่ำ บ่าย ๒ โมงครึ่งถึงเมืองสิงคโปร์ เมื่อราชทูตถึงเมืองนั้นเจ้าเมืองไม่อยู่ ลงกำปั่นรบไปเที่ยวจับพวกอ้ายจีนสลัด รุ่งขึ้นเวลาเช้า ๕ โมง รองเจ้าเมืองจัดแจงเรือโยต ๓ ลำ มาเชิญพวกราชทูตขึ้นบนเมือง เมื่อราชทูตไปถึงท่าขึ้นทหารยืนใหญ่หน้าย่อมก็ยิงสลุต ๑๙ นัด แต่ทหารยืนปลายหอกที่จะยืนคำนับจัดแจงหาทันไม่ แลโฮเต็ลที่เคยพักแต่ก่อนคนก็เช่าอยู่เต็มหมด พระพิเทศพานิชจึงเชิญให้พวกราชทูตไปพักอยู่ที่ตึกของพระ

พิเทศพานิชทำไว้บนยอดภูเขา แต่การเลี้ยงดูนั้นรองเจ้าเมืองจัดแจงส่งมาทุกเวลา แล้วให้ทหารมาประจำผลัดเปลี่ยนรักษาอยู่ ๑๕ คน ตัวรองเจ้าเมืองก็ไปมาเยี่ยมเยียนราชทูตอยู่เนือง ๆ เวลาบ่าย ๕ โมง จีนจงฮวดเชิญพวกราชทูตไปกินโต๊ะ เลี้ยงตามอย่างจีน

วันอาทิตย์ เดือน ๗ ขึ้น ๕ ค่ำ บ่าย ๕ โมง เซอแมกกอศแลนด์เชิญพวกราชทูตไปกินโต๊ะ เวลา ๕ ทุ่มพระพิเทศพานิชเชิญไปกินอีกครั้งหนึ่ง

วันจันทร์ เดือน ๗ ขึ้น ๕ ค่ำ เวลาเช้าโมง ๑ พวกราชทูตพร้อมกันขึ้นรถมาลงกำปั่น รองเจ้าเมืองจัดทหารยืนยืนคำนับ ๒ แถวประมาณ ๑๐๐ เศษ แล้วให้ยิงสลุตส่ง ๑๕ นัด รองเจ้าเมือง ๑ เซอแมกกอศแลนด์ ๑ พระพิเทศพานิช ๑ จีนจงฮวด ๑ ลงมาส่งถึงท่าแล้วลากลับไป ราชทูตก็ลงเรือมากำปั่น

พวกราชทูตกรายถวายบังคมลาออกไปแต่กรุงเทพ ฯ จนถึงเมืองลอนดอน ได้แวะหยุดพักตามหัวเมืองรายทางเปนหลายหัวเมือง แลได้ไปเที่ยวตามหัวเมืองที่อยู่ในประเทศอิงแคลนด์ก็หลายเมือง เจ้าเมืองทั้งนั้นก็รับรองให้เปนเกียรติยศทุก ๆ เมือง การที่เจ้าเมืองคำนับรับรองทั้งนี้ ก็เพราะพระยามีพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์ปกเกล้าปกกระหม่อมไป กวินแลคอเวินแมนต์จึงมีคำสั่งให้จัดแจงรับรอง พวกข้าหลวงได้มีความสุขเปนอันมาก

เวลา ๓ โมงเศษ กัปตันดีกอเซให้ใส่ไฟใช้จักรออกจากเมืองสิงคโปร์ วันศุกร เดือน ๗ ขึ้น ๙ ค่ำ เวลาเช้า ๕ โมงเศษถึงที่ทอดสมอ

ชายชำแระนอกสันดอนปากน้ำเจ้าพระยา กัปตันดิกอเซให้เอาเรือโยต ลง ๓ ลำ พร้อมด้วยเชือกเสาเพลาใบ มีออฟฟิเซอกำกับเรือลำละคน แลคนดิกระเชียงลำละ ๑๐ คน เข้ามาส่งพวกราชทูตกับผู้มีชื่อรวม ๒๗ คน ย่าย โมง ๓ พวกราชทูตก็ลากัปตันลงจากกำปั่นรบไปเลเดศ กัปตันให้ยิงสลูตส่งราชทูต ๑๙ นัด ย่าย ๓ โมงถึงเมืองสมุทปราการ แวะขึ้นหยุดพักที่ศาลากลาง พระยาสมุทบุรานุรักษ์ผู้สำเร็จราชการเมืองสมุทปราการได้เลี้ยงพวกราชทูตแลอังกฤษที่มาส่งเสร็จแล้ว จัดแจงผลไม้ต่าง ๆ กับสุราแลบุหรี่ให้แก่อังกฤษ ๆ ก็ลากลับออกไปกำปั่น พระยาสมุทบุรานุรักษ์ พระยามหาอรรคนิกรจัดเรือสำปั้นเก๋งทั้ง ๒ ลำ เรือเบ็ดลำ ๑ ให้ขึ้นมาส่งพวกราชทูต เวลา ๒ ทุ่มเศษได้ออกจากเมืองสมุทปราการ ๒ ยามถึงกรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุทธยานี รุ่งขึ้นเวลาเช้าพร้อมกันเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระยาท ตรงหน้าพระสิงหบัญชร ข้างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฝ่ายทิศตวันตก ในพระบรมมหาราชวัง สิ้นความแต่เท่านี้ ขอเดชะ

จดหมายเหตุของหม่อมราโชไทย จบเพียงนี้

ตอนที่ ๑๔

ว่าด้วยรับแขกเมืองที่มาส่งราชทูตเข้าเฝ้า

ได้เนื้อความตามใบบอกของ เซอร์รอเบิต ขอมเบิค กงสุลอังกฤษในกรุงเทพฯมีไปยังกระทรวงต่างประเทศที่กรุงลอนดอน เรื่องราชทูตไทยกลับมาถึงกรุงเทพ ฯ แล้ว ว่ายังมีการรับพระราชสาส์น แลเสด็จออกรับแขกเมืองนายเรือรบที่มาส่งทูต มีเนื้อความดังนี้

ราชทูตไทยกลับมาถึงกรุงเทพ ฯ ณวันศุกรเดือน ๗ ขึ้น ๙ ค่ำ รุ่งขึ้นกรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ แลเจ้าพระยารวิวงศ์มหาโกษาธิบดี แจ้งความแก่เซอร์รอเบิตขอมเบิค ว่าทะโปรดให้เรือไฟหลวงลงไปรับพระราชสาส์น ซึ่งสมเด็จพระราชินีวิกตอเรียมีตอบแต่เรือรบอังกฤษเข้ามาจนเมืองสมุทปราการ แล้วจะจัดเรือพระที่นั่งเอกไชย กับเรือกระบวนลงไปรับพระราชสาส์น แห่ขึ้นมาจากเมืองสมุทปราการจนถึงกรุงเทพ ฯ (๑) พวกขุนนางนายเรือรบนั้นก็จะจัดเรือไฟ

---

(๑) จะเห็นได้ตรงนี้ว่า ประเพณีฝรั่งกับประเพณีไทย ถือในเรื่องพระราชสาส์นผิดกันอย่างไรในสมัยนั้น ที่จริงพระราชสาส์นที่ถวีนวิกตอเรียตอบ เขามอบให้ราชทูตไทยแต่ที่เมืองลอนดอน แต่ประเพณีไทยเราถือว่า ต้องแห่แหนรับพระราชสาส์นเป็นพระเกียรติยศ ทูตจึงมอบพระราชสาส์นไว้ในเรือรบอังกฤษที่มาส่ง เพราะจะต้องลงไปแห่แหนพระราชสาส์นตามประเพณีไทย

หลวงลงไปรับขึ้นมา ด้วยจะโปรดให้เข้าเฝ้าเป็นการเต็มยศ อนึ่งพระยาทสมเด็จพระยี่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จะเสด็จลงไปเยี่ยมถึงเรือรบที่มาส่งราชทูตนั้นด้วย

ครั้นณวันจันทร์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เวลาเช้า พระยาทสมเด็จพระยี่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จโดยเรือไฟจักรท้ายซึ่งเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ต่อแล้วใหม่ ออกจากกรุงเทพ ฯ ไปถึงเรือรบอังกฤษ ชื่อไปเลดิศ ซึ่งทอดสมออยู่ที่สันดอน กัปตันดิกอเซจัดการรับเสด็จตามสมควรแก่พระเกียรติยศ เชิญเสด็จตรวจเรือ แล้วฝึกหัดยิงปืนใหญ่น้อยถวายทอดพระเนตร จนเวลาบ่าย ๓ โมงจึงเสด็จกลับ มีรับสั่งให้กัปตันดิกอเซ กับนายเรือรบที่เป็นผู้ใหญ่ตามเสด็จมาในเรือพระที่นั่ง พวกขุนนางนายเรือรบอังกฤษนอกจากนั้นมาในเรือไฟหลวงที่ออกไปรับ

ณวันอังคาร เดือน ๗ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เรือกระบวนแห่พระราชสาส์นสมเด็จพระราชินีวิกตอเรียขึ้นมาถึงกรุงเทพ ฯ

ณวันพุธ เดือน ๗ ขึ้น ๑๓ ค่ำ พระยาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยเป็นการเต็มยศ โปรดให้เซอร์รอเบิตจอมเบิค พากัปตันดิกอเซแลพวกขุนนางนายเรือรบ กับทั้งพวกอังกฤษในสถานกงสุลเข้าเฝ้า มีพระราชปฏิสันถารแลทรงขอบใจนายเรือรบที่รับราชทูตมาส่งถึงกรุงโดยสวัสดิภาพ ครั้นเฝ้าเต็มยศแล้วเสด็จออกที่เก๋งกรงนก โปรดให้พวกนายเรือรบเข้าเฝ้าที่ระโหฐาน ทรงทักทายรายตัวทั่วกันแล้ว จึงโปรดให้จัดเลี้ยงอาหารเวลากลางวันในที่นั้น แล้วจึงได้กลับไป

ในเวลาที่พวกนายเรือรบเข้ามาพักอยู่กรุงเทพ ฯ นั้น ปรากฏว่า เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์มีการเลี้ยงเวลาค่ำ แล้วมีละคอนให้ดูคืน ๑ เจ้าพระยาวรวงศ์มหาโกษาธิบดีมีการเลี้ยงเวลาค่ำ แล้วมีมโหรีให้ฟังคืน ๑ พวกนายเรือรบกลับไปณวันพฤหัสบดี เดือน ๗ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๒๐ พ.ศ. ๒๔๐๑

ใบเพิ่มที่ ๑

บาญชีคนที่ไปในกองทูต ๒๗ คน

---

(๑) ราชทูต พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม บุนนาค) เปนบุตรสมเด็จเจ้าพระยายรมมหาประยูรวงศ์ ร่วมมารดากับสมเด็จเจ้าพระยายรมมหาศรีสุริยวงศ์ ต่อมาได้เปนที่สมุหกลาโหมฝ่ายเหนือ

(๒) อุปทูต เจ้าหมื่นสรรพ์เพ็ชภักดี (เพ็ญ ต้นสกุลเพ็ญกุล) เปนข้าหลวงเดิมในพระยาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาได้เปนพระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ จางวางมหาดเล็ก ถึงรัชกาลที่ ๕ เปนพระยาราชสุภาวดี แล้วเลื่อนเปนเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง บัญชาการกรมพระสุรัสวดี

(๓) ตรีทูต (เดิมกะว่าหลวงชาญภูเบศร์ แล้วเปลี่ยนเปน) จมื่นมณเฑียรพิทักษ์ (ด้วง) เปนข้าหลวงเดิม ร่วมพระนมในพระยาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมามีความผิดต้องออกจากราชการ

(๔) ล่ามหลวง หม่อมราโชไทย ชื่อหม่อมราชวงศ์กระต่าย (อิศรางกูร ณอยุธยา) บุตรกรมหมื่นเทวานุรักษ์ ในเจ้าฟ้ากรมขุนอิศรานุรักษ์

(๕) ผู้กำกับเครื่องราชยบรรณาการ จมื่นราชามาตย์ (ทวัม บุนนาค) เปนบุตรสมเด็จเจ้าพระยายรมมหาประยูรวงศ์ กลับมาได้เปนที่พระเพ็ชรพิสัยศรีสวัสดี ปลัดเมืองเพ็ชรบุรี แล้วเลื่อน

เป็นพระยาเทพประชุน ปลัดทูลฉลองกระทรวงกลาโหม ในรัชกาลที่ ๕ เป็นเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี

(๖) ผู้กำกับเครื่องราชบรรณาการ นายพิจารณ์สรรพกิจ (ทองอยู่ กัลยาณมิตร) เป็นบุตรเจ้าพระยานิกรบดินทร ต่อมาได้เป็นหลวงเดชนายเวร

(๗) ล่ามของราชทูต ขุนจรเจนทเล ชื่อฉุน ได้ไปเรียนวิชาเดินเรือในยุโรป ในรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นหลวงชลธารพินิจจัย แล้วเลื่อนเป็นพระชลธารพินิจจัย เจ้ากรมคลอง

(๘) ล่ามของอุปทูต ชื่อนายโนริ

(๙) ล่ามของตริทูต ขุนปริชาชาญสมุท ชื่อดิศ เป็นนายเรือในพระบวรราชวัง ภายหลังได้เป็นหลวงสุรวิเศษ นายทหารหน้าในกรมพระราชวังบวร ฯ เป็นครูสอนภาษาอังกฤษเจ้านายวังหน้าในรัชกาลที่ ๕

(๑๐) นายเทศ ขุนนาค (คือ เจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธ) บุตรสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ อายุ ๑๗ ปี เป็นนักเรียนส่งไปเรียนวิชา

(๑๑) นายทด ขุนนาค บุตรพระยามนตรี ฯ ราชทูต อายุ ๑๖ ปี เป็นนักเรียนส่งไปเรียนวิชา

นักเรียน ๒ คนนี้ เมื่อถึงเมืองอังกฤษราชทูตได้ขอให้รัฐบาลอังกฤษช่วยหาที่เล่าเรียน กระทรวงต่างประเทศอังกฤษสืบหาที่เล่าเรียนเดิมกะว่าจะให้ไปเรียนที่ราชวิทยาลัยในลอนดอน แต่จะเป็นด้วยเหตุใดไม่ปรากฏ เมื่อทูตกลับมา นักเรียนก็กลับมา หาได้อยู่เล่าเรียนไม่

(๑๒) เสมียนของราชทูต นายบริบาลบรรยงก์

(๑๓) เสมียนของอุปทูต ขุนบุรินทามาตย์

(๑๔) เสมียนของตริทูต ไม่ปรากฏชื่อ

(๑๕) หมอยา จะเป็นใครหาทรายไม่

(๑๖) เข้าใจว่าหมอนวด

คนใช้ ๑๑ คน

รวมทั้งสิ้น ๒๗ คน

ใบเพิ่มที่ ๒

บาญชีเครื่องราชบรรณาการ เลสิ่งของส่งไปพระราชทาน

ที่ ๑ พระราชสาส์นราฤกในพระสุพรรณบัตร ห่อในแผ่นทองคำ แล้วใส่ในผักทองคำลงยา

ที่ ๒ พระราชสาทิศฉายาลักษณ ๒ แผ่น แผ่น ๑ มีรูปพระราชฉายาของสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ทรงเครื่องต้นสำหรับพระเจ้าแผ่นดินพร้อมทุกสิ่ง เสด็จทรงนั่งเหนือพระยรมราชอาศน์ ถ่ายไว้ ในเครื่องถ่ายฉายบนแผ่นโลหะ แผ่น ๑ มีรูปพระราชฉายาของสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ทรงเครื่องปรกติ เสด็จทรงนั่งเหนือราชอาศน์ปรกติ กับพระนางเธอฝ่ายในแลพระเจ้าลูกเธอ ๒ พระองค์บนพระเพลา ถ่ายไว้ ในเครื่องถ่ายฉายบนแผ่นโลหะ

ที่ ๓ พระมหามงกุฎลงยาประดับเพ็ชรข้าง ประดับทับทิมข้าง

ที่ ๔ พระสังวาลลายกุดั่นประดับทับทิม ทับบนแผ่นแพรเฉวียงซ้าย

ที่ ๕ พระธำมรงค์นพรัตน

ที่ ๖ ฉลองพระองค์พระกรนอ้ยมีคุมเพ็ชร ๗

ที่ ๗ ฉลองพระองค์ครุยกรองทอง

ที่ ๘ รัดพระองค์กุดั่นประดับเพ็ชรข้าง ทับทิมข้าง มรกตข้าง สายทองมีประจำยามประดับทับทิม

ที่ ๙ รัดพระองค์รยาทาดยักเลอม

ที่ ๑๐ ประคดรัดพระองค์กรองทอง

ที่ ๑๑ สนับเพลาเข้มขาบเชิงงอนลายทองคำลงยาราชาวดี

ที่ ๑๒ ผ้าทรงยกทองผืน ๑

ที่ ๑๓ ผ้าทรงกรวยเกี่ยวเชียนทองผืน ๑

ที่ ๑๔ ผ้าทรงปูมอย่างดี ๓ ผืน

ที่ ๑๕ สังข์อุตราวัฏเครื่องทองคำลงยาราชาวดีมีดอกนพรัตน มังสีทองคำจำหลักลงยาเป็นเครื่องรอง

ที่ ๑๖ ขันน้ำกับพานรองทองคำลงยาราชาวดีสำรับ ๑

ที่ ๑๗ เครื่องชา ย่านเลียมทองคำ จานทองคำลงยารองย่าน ถ้วยหยกมีฝา เรือทองคำรองถ้วย ถาดทองคำจำหลักรองสำรับ ๑

ที่ ๑๘ ถ้วยฝาทองคำลงยา ถ้วยฝาเงินถมยาดำตะทองรวมเป็น ๒

ที่ ๑๙ ซองบุหรี่ทองคำลงยา

ที่ ๒๐ กันไกรเครื่องตัดผมอย่างไทย ซ่นประดับเพ็ชร ประดับทับทิม รวมเป็น ๒

พระสางเจียดงา กรอยแลด้ามทองคำลงยา ประดับพลอยมรกต คู่ ๑

ที่ ๒๑ เครื่อง ซ่อม,ซ้อน,มีด,ทองคำประสม ด้ามประดับเพ็ชรสำรับ ๑

ที่ ๒๒ โต๊ะเงินใหญ่ ปากกาไหล่ทอง คู่ ๑

ที่ ๒๓ ตายเหล็กลายผักทองคำลงยา

ที่ ๒๔ ตายเหล็กลายฝักทองคำจำหลัก

ที่ ๒๕ กฤชฝักนาก

ที่ ๒๖ หอกอย่างสยาม ฝักเงินถมยาต้ามตะทอง

ที่ ๒๗ ง้าวฝักเงินถมยาต้ามตะทอง

ที่ ๒๘ ทวนต้ามกาไหล่ทอง คู่ ๑

ที่ ๒๙ พระกลด ๑ บังพระสูรย์ ๑ ฉัตร ๕ ชั้นคู่ ๑ ฉัตร ๓ ชั้นคู่ ๑ ชุมสายคู่ ๑ เครื่องพันแพรย่กทองแผ่ลวด

ที่ ๓๐ พระราชยานกง

ที่ ๓๑ กลองมโหระทึกกัยยิ่งาสำรับ ๑

ที่ ๓๒ เครื่องม้าทองคำประดับพลอยสำรับ ๑

ที่ ๓๓ ฉากรูปพระแก้วมรกต ซึ่งเปนที่นมัสการในพระบรมมหาราชวัง เขียน ๓ รูป ตามอย่างทรงเครื่องในฤดูทั้ง ๓ ซึ่งมีหนังสือชี้แจงมาเปนนิทานด้วยนั้น

ที่ ๓๔ ฉากเรื่องบรมราชาภิเษก ๔ แผ่น

ยาญชีนั้นได้มาจากห้องอาลักษณ เข้าใจว่าเปนพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔

นอกจากสิ่งของเครื่องราชบรรณาการที่พรรณาในยาญชี ยังมีตัวอย่างสินค้าต่าง ๆ ซึ่งมีชื่อในหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี รวม ๖๗ สิ่ง ส่งไปในเครื่องราชบรรณาการด้วย สิ่งของเครื่องราชบรรณาการส่งไปครั้งนั้น ที่เปนเครื่องทองคำ เพ็ชร พลอย รักษาไว้ในห้องเครื่องราชสมบัติ ที่พระราชวังวินด์เซอ ไทยที่ออกไปประเทศอังกฤษ

ในชั้นหลัง ๆ ที่ได้รับอนุญาตไปดูพระราชวังวินด์เซอ เจ้าพนักงานเขายังพาไปดูเครื่องราชบรรณาการเหล่านี้ เข้าใจว่ายังอยู่ประจำที่จนทุกวันนี้

สิ่งของส่งไปพระราชทาน พระมารดา พระภัคดา แลพระราชบุตร พระราชธิดา ของสมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย จะกะอย่างไรหาทราบไม่ พบแต่บาญชีสิ่งของดังนี้

จัมรกตประดับเพ็ชร ๑
แหวนครึ่งซีกเพ็ชร ๔
แหวนครึ่งซีกมรกต ๔
หีบทองคำลงยาใบใหญ่ ๑
หีบทองคำลงยาใบเล็กมีลิ้นชัก ๕
ตลับยานัตถุ์ทองคำลงยา ๑๐
ซองบุหรี่ทองคำลงยา ๓
กล้องไม้ราชวัง เครื่องทองคำลงยา ๒
ตลับทองคำลงยา ใส่ยาสูบสำหรับใช้กับกล้อง ๒
ย่านใหญ่เลี่ยมทองคำ ๒
หีบยัดทองคำ ๓

ของพระราชทานลอร์ดคลาเรนดอน เสนาบดีว่าการต่างประเทศ

ซองบุหรี่ทองคำลงยา ๑
ตลับยานัตถุ์ทองคำลงยา ๔ เหลี่ยม ๑
ตลับยานัตถุ์ทองคำลงยากลม ๑
ที่ชาถมตะทองสำรับ ๑

สิ่งของพระราชทานให้ราชทูตไปสำหรับแจกผู้มีบันดาศักดิ์ แต่ไม่มีชื่อปรากฏ มีแต่บาญชีสิ่งของคือ

กฤชฝักทองคำ ๓

ดาบฝักถมตะทอง ๒

กาถมตะทอง ๒

หีบถมตะทอง ๒๐

ซองบุหรี่ถมตะทอง ๒๐

ตลับถมตะทอง ๒๐

แพรลาย ๑๐ ม้วน

ของพระราชทานโปรเฟศเซอวิลสัน คือ

ฉากรูปพระแก้ว ๑

ฉากรูปพระเยญจา ๑

พระคัมภีร์ ๑

สารบานนิราศลอนดน

ทูตทูลลาไปจากกรุงเทพ ฯ	หน้า	๑๑๐
เรือรับราชทูตออกจากปากอ่าว	,,	๑๑๓
ทูตไปถึงเมืองสิงคโปร์	,,	๑๑๘
ทูตไปถึงเกาะชวา	,,	๑๒๑
ทูตไปถึงเมืองเอเดน	,,	๑๒๔
ทูตไปถึงเมืองสุเอศ	,,	๑๒๗
ทูตไปถึงเมืองไกโร	,,	๑๓๐
ทูตไปถึงเมืองอาเล็กซานเดรีย	,,	๑๓๓
ทูตไปถึงเมืองมอลตา	,,	๑๓๕
ทูตไปถึงเมืองยิบรอลตา	,,	๑๓๕
ทูตไปถึงเมืองไวโค	,,	๑๓๖
ทูตไปถึงเมืองปอตสมัท	,,	๑๓๗
ทูตไปถึงเมืองลอนดอน	,,	๑๔๐
ทูตพักอยู่โฮเต็ลกลาริช	,,	๑๔๐
ทูตไปดูละคอนม้า	,,	๑๔๓
ทูตไปเที่ยวสวนสัตว์	,,	๑๔๖
ทูตไปดูกำปั่นใหญ่	,,	๑๔๗
ทูตไปดูอุโมงค์ใต้น้ำ	,,	๑๔๘

ทูตไปกินโต๊ะที่บ้านลอร์ดมายอ หน้า ๑๔๗
กำหนดวันทูตเข้าเฝ้า แลให้ทูตทำเคารพอย่าง
อรรมเนียมไทย ,, ๑๔๗
เลื่อนกำหนดวันทูตเข้าเฝ้า ,, ๑๔๘
ทูตเที่ยวดูภูมิประเทศกรุงลอนดอน ,, ๑๕๐
ทูตไปดูวังแกว้ ,, ๑๕๑
ทูตไปดูรูปขี้ผึ้น ,, ๑๕๓
ทูตเข้าเฝ้า ,, ๑๕๓
ทูตเที่ยวชมห้าง แลไปเยี่ยมเจ้านาย ,, ๑๕๘
ทูตไปในการเลี้ยงเป่นเกียรติยศ ,, ๑๖๐
ทูตไปดูโรงพยาบาล ,, ๑๖๒
ทูตไปดูที่ทำเงิน ,, ๑๖๓
ทูตไปดูข้อมแลเครื่องทรง ,, ๑๖๔
ทูตไปดูวังฤดูร้อน ,, ๑๖๔
ทูตไปเฝ้ากวีนที่ปาลิเมนต์ ,, ๑๖๕
ทูตไปเที่ยวดูหัวเมืองขึ้นอังกฤษ ,, ๑๖๘
ทูตเที่ยวดูเมืองเยอมิงชัม ,, ๑๖๙
ทูตเที่ยวดูเมืองแมนเชสเตอ แลเมืองลิเวอปูล ,, ๑๗๐
ทูตดูละคอนม้า ,, ๑๗๑
ทูตไปดูที่ทำเครื่องมือเมืองซิฟิลด์ ,, ๑๗๔
ทูตกลับลอนดอน ,, ๑๗๔

กวีนรับสั่งให้ถ่ายรูปคณะทูต หน้า ๑๗๔
ทูตไปดูการเต้นรำงานบี้ ,, ๑๗๔
ทูตไปดูการเต้นรำอีกครั้ง ๑ ,, ๑๗๕
ทูตไปดูการซ้อมทหาร ,, ๑๗๖
ทูตไปในการอาวาหะมงคลเจ้าหญิงรอแยล ,, ๑๗๗
ทูตไปฟังมโหริกล่อมหอ ,, ๑๘๑
ทูตไปในการเข้าเฝ้าเรียงตัว ,, ๑๘๒
ทูตไปดูคลังเงินคลังทอง ,, ๑๘๔
ทูตไปหาลอร์ดปามิสตอน แลลอร์ดกลาเรนดอน
เพื่อจะลากลับกรุงเทพ ฯ ,, ๑๘๕
ทูตไปดูลำน้ำเทมส์ ,, ๑๘๖
ทูตไปในการตั้งขุนนางประจำปี ,, ๑๘๗
กำหนดวันทูตทูลลา ,, ๑๘๘
ทูตเข้าเฝ้าทูลลา ,, ๑๘๘
ทูตไปดูที่ขังคนเสียจริต ,, ๑๙๐
ทูตไปดูพิพิธภัณฑ์สถาน ,, ๑๙๓
ทูตออกจากกรุงลอนดอน ,, ๑๙๓
ทูตถึงเมืองโดเวอ ,, ๑๙๓
ทูตถึงฝั่งฝรั่งเศส ,, ๑๙๔
ว่าด้วยภูมิฐานกรุงอังกฤษ ,, ๑๙๔
ว่าด้วยโรงละคอน ,, ๑๙๕

ว่าด้วยโรงเลี้ยงคนไข้ หน้า ๑๙๕
ว่าด้วยคุก ,, ๑๙๕
ว่าด้วยถนนหนทาง ,, ๑๙๖
ว่าด้วยไฟแก๊ส ,, ๑๙๗
ว่าด้วยตึกราม แลเข็ดเตล็ดต่าง ๆ ,, ๑๙๗
ว่าด้วยเรือข้าง รถข้าง ,, ๑๙๙
ว่าด้วยรถไฟ ,, ๑๙๙
ว่าด้วยโทรเลข ,, ๒๐๑
ว่าด้วยข่าต่าง ๆ (ปารีก)
ว่าด้วยสวนสัตว์ของเอกชน ,, ๒๐๒
ว่าด้วยของขายในตลาด ,, ๒๐๓
ว่าด้วยกลาริชโฮเต็ล ,, ๒๐๓
ทูตถึงเมืองกาลิศ ,, ๒๐๕
ทูตถึงกรุงปรารีส ,, ๒๐๖
ทูตเข้าเฝ้าเอมเปรอฝรั่งเศส ,, ๒๐๗
ทูตไปตูที่ฝังพระศพเอมเปรอนะโปเลียน ,, ๒๐๗
ทูตออกจากกรุงฝรั่งเศส ,, ๒๐๘
ทูตถึงเมืองมาเซล์ ,, ๒๐๙
ทูตออกจากเมืองมาเซล์ ,, ๒๑๐
ทูตถึงเมืองอาเล็กซานเดรีย ,, ๒๑๑
ทูตลงเรือกลับกรุงเทพ ฯ ,, ๒๑๒

ทูตถึงเมืองเมกกะ	หน้า	๒๑๕
ทูตถึงเมืองเอเดน	,,	๒๑๖
ทูตถึงเมืองลังกา	,,	๒๑๗
ทูตมีความประสงค์จะไปนมัสการพระเขี้ยวแก้ว	,,	๒๑๙
ทูตถึงสิงคโปร์	,,	๒๒๒
ทูตออกจากสิงคโปร์	,,	๒๒๓
ทูตถึงเมืองสมุทปราการ	,,	๒๒๔
ทูตถึงกรุงเทพ ฯ	,,	๒๒๔
เพลงยาวกลบทต่อท้ายนิราศ	,,	๒๒๕
โคลงยานแพนก	,,	๒๒๖
เพลงยาวยอกการพิมพ์หนังสือ แลโคลงยท ๓	,,	๒๒๗

เครื่องราชบรรณาการฝ่ายพระบวรราชวัง

---

๑ ขันน้ำทองคำลงยา มีพานรอง

๒ กระโถนทองคำลงยา

๓ ซองบุหรี่ทองคำลงยา

๔ ฉลองพระองค์กรองทอง ๒ พระภูษา ๒

๕ พระกลด ๒

๖ พระแสงทวน ครั่าทอง เครื่องทองประดับทับทิม ๒

๗ พระแสงตรี ๒

๘ พระขอ

ของกรมหลวงวงศา ฯ ประทาน ลอร์ดคลาเรนดอน

หอกครั่าทอง ๑

ของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ให้ลอร์ดคลาเรนดอน

ง้าว ๑

ของเจ้าพระยารวิวงศ์ ให้ลอร์ดคลาเรนดอน

หีบบุหรี่ถม ๑

ที่ชากาไหล่ทอง ประดับพลอย ๑

อธิบายตำนานนิราศลอนดอน

เมื่อพิมพ์สมุดเล่มนี้ แต่แรกคิดว่าจะพิมพ์แต่จดหมายเหตุของหม่อมราโชทัย ครั้นพิมพ์แล้วส่งสมุดตัวอย่างไปถวายพระนางเจ้า ฯ (๑) ทอดพระเนตร มีรับสั่งมาว่าหม่อมราโชทัยได้แต่งเรื่องนิราศลอนดอน เนื่องจากจดหมายเหตุนี้มีอยู่อีกเรื่อง ๑ เหมือนเป็นหนังสือชุดเดียวกัน ทรงพระดำริห์เห็นว่าควรจะพิมพ์หนังสือนิราศลอนดอนในสมุดเล่มนี้ด้วย ผู้อ่านจะได้อ่านหนังสือซึ่งหม่อมราโชทัยแต่งในครั้งนั้นให้บริบูรณ์ ด้วยเหตุนี้จึงได้พิมพ์นิราศลอนดอนเพิ่มเข้าในสมุดเล่มนี้อีกเรื่อง ๑

หนังสือนิราศลอนดอนนี้ ปรากฏในจดหมายเหตุของหมอบรัดเลว่า หม่อมราโชทัยแต่งภายหลังจดหมายเหตุระยะทางราชทูตไทยไปลอนดอน ๒ ปี แต่งแล้วขายกรรมสิทธิ์การพิมพ์ครั้งแรกให้หมอบรัดเล เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๔๐๕ หมอบรัดเลลงยันทึกว่าเป็นครั้งแรกที่ได้ซื้อขายกรรมสิทธิ์หนังสือกันในเมืองไทย.

เรื่องนิราศลอนดอน ตั้งแต่พิมพ์ให้ปรากฏก็ยกย่องกันมาแต่ในรัชกาลที่ ๔ ว่าแต่งดีถึงชั้นเอกในหนังสือกลอนไทย ถึงนิราศของสุนทรภู่ เรื่องที่นับว่าเป็นอย่างดีก็ไม่ดีกว่านิราศลอนดอน เห็นจะเป็นด้วยประหลาดใจกันว่า หม่อมราโชทัยสิเป็นนักเรียนภาษาฝรั่งทำไมจึงแต่งกลอนไทยได้ดีถึงเพียงนั้น จึงมีผู้สงสัยว่านิราศลอนดอนนี้หม่อมราโชทัยมิได้แต่งเอง พระสารสาสน์พลขันธ์ สมบุญ ได้เป็นที่ขุน

(๑) คือสมเด็จพระบรมราชินีนาถ พระอัครราชเทวี

มหาสิทธิโวหาร อาลักษณ์ในรัชกาลที่ ๔ บอกแก่ข้าพเจ้าว่า หม่อมราโชทัยได้วานขุนสารประเสริฐ นุช แต่ง แลยังมีผู้พูดกันอีกอย่าง ๑ ว่าหม่อมราโชทัยวานให้สุนทรภู่แต่ง อ้างว่าเมื่อสุนทรภู่ตาย เขาพบกากร่างนิราศลอนดอนที่บ้านสุนทรภู่ เสียงโจทสอดแคลวเรื่องนิราศลอนดอนนี้เคยได้ยินมาแต่ก่อนเนือง ๆ จนเมื่อก่อนจะพิมพ์สมุดเล่มนี้ยังมีผู้มาบอกแก่ข้าพเจ้าว่า เคยได้ยินเขาพูดกันว่า นิราศลอนดอนนั้นหม่อมราโชทัยหาได้แต่งเองไม่ ข้าพเจ้าจึงเอาหนังสือนิราศลอนดอนมาอ่านพิจารณาดูอีกครั้ง ๑ อ่านไปไม่เท่าใดก็เชื่อแน่แก่ใจว่า หนังสือเรื่องนี้หม่อมราโชทัยแต่งเอง หาได้วานผู้ใดแต่งไม่ ถ้าจะได้อาศัยขุนสารประเสริฐ นุช บ้าง ก็เห็นจะเพียงวานให้ช่วยอ่านตรวจแก้ถ้อยคำบ้างเล็กน้อย ข้อที่ว่าวานสุนทรภู่แต่ง น่าจะเป็นด้วยสังเกตเห็นกลอนในนิราศลอนดอนคล้ายสำนวนกลอนสุนทรภู่มีอยู่หลายแห่ง เช่นเมื่อราชทูตทูลลากลอนตรงนั้นว่า.

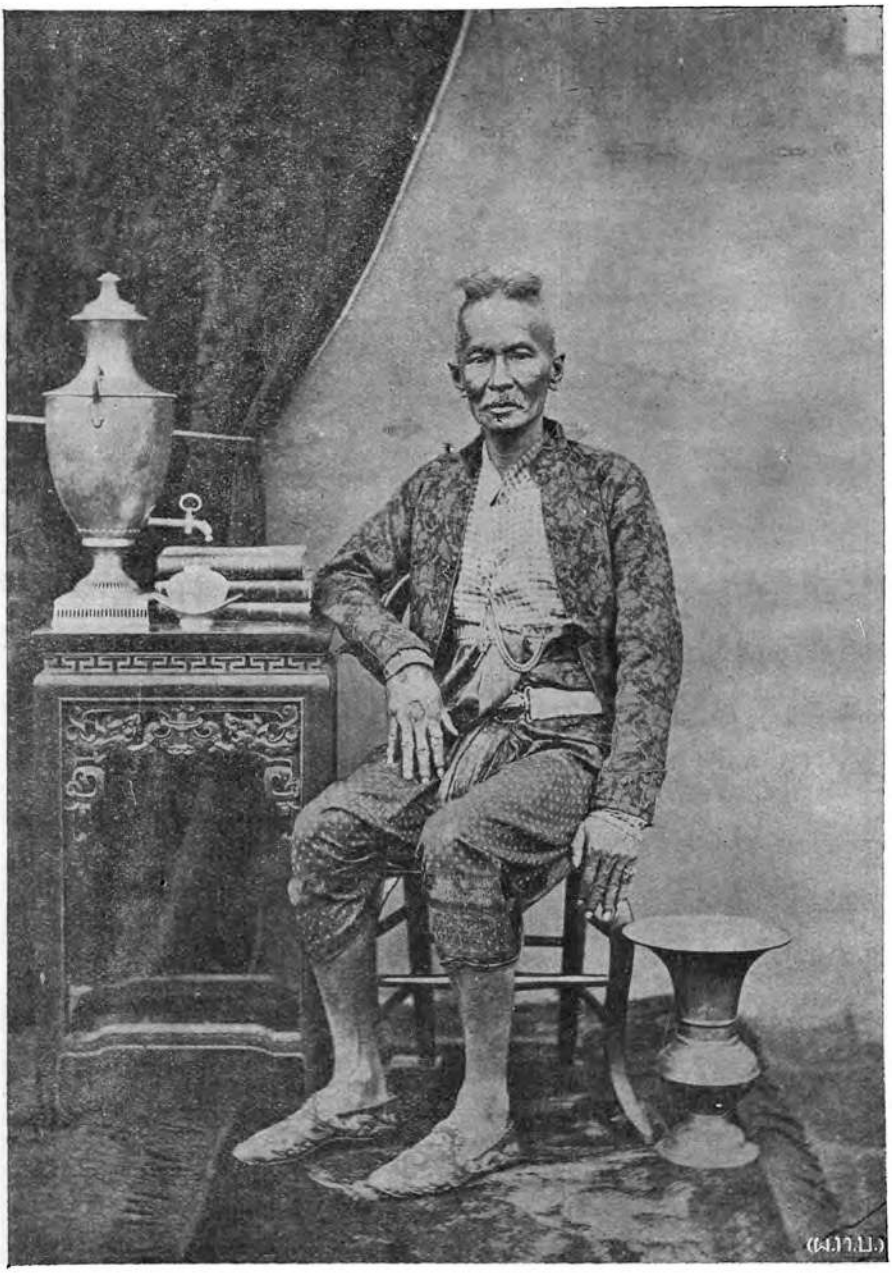
“พระทรงจันทน์เจิมเฉลิมวิลาศ แล้วผูกคาดด้ายขวัญรำพรรณสอน
เสร็จตำรัสตรัสอำนวยอวยพระพร จงถาวรเรืองยศหมดทุกคน”

กลอนเช่นนี้เป็นกลอนสุนทรภู่แท้ แต่ถ้าสังเกตต่อไปในที่อื่นจะเห็นได้ว่า ที่จริงนั้นหม่อมราโชทัยเอากลอนสุนทรภู่เป็นแบบอย่างแต่งตามด้วยความนับถือ แม้คำสำผัสก็พยายามรับแต่ตรงคำที่ ๓ ตามอย่างกลอนสุนทรภู่ แต่ความจริงสุนทรภู่อยู่มาในรัชกาลที่ ๔ ไม่กี่ปีเห็นจะตายเสียก่อนแต่งนิราศลอนดอนหลายปีแล้ว.

หลักฐานที่ทำให้ข้าพเจ้าเชื่อแน่ว่าหม่อมราโชทัยแต่งเองนั้น เพราะถ้าผู้อื่นแต่ง จะเป็นสุนทรภู่ก็ตาม หรือขุนสารประเสริฐ นุช ก็ตาม คงจะต้องเอาจดหมายเหตุของหม่อมราโชทัยที่พิมพ์ข้างต้นสมุดเล่มนี้เป็นหลัก แต่งกลอนตามความที่ปรากฏในจดหมายเหตุนั้น ไม่นอกออกไปได้ แต่ในนิราศลอนดอน ถ้าใครสังเกตก็จะเห็นว่ามีความแปลกออกไปจากจดหมายเหตุหลายแห่ง มิใช่แต่ที่ชมนกชมปลาซึ่งปล่อยให้กลอนพาไปเท่านั้น ยังมีความจริงซึ่งแต่งได้แต่ด้วยรู้เองเห็นเองอยู่ในนิราศลอนดอน อันมิได้ปรากฏในตัวจดหมายเหตุอีกมากมายหลายแห่ง ใช่วิสัยที่ผู้แต่งตามหนังสือจดหมายเหตุจะว่าได้อย่างนั้น ข้อนี้เป็นหลักฐานมั่นคงว่านิราศลอนดอนนี้หม่อมราโชทัยแต่งเอง สมดังที่ยอกไว้ ในโคลงยานแพนกว่า

"ตัวเราเกลากล่าวเกลี้ยง กลอนไข
คือหม่อมราโชทัย ที่ตั้ง
แสดงโดยแต่จริงใจ จำจด มานา
ห่อนจักพลิกแพลงพลั้ง พลาดถ้อยความแถลง"

เพราะฉนั้น หม่อมราโชทัย (ม. ร. ว. กระต่าย อิศรางกูร ณอยุธยา) ไม่ใช่เป็นแต่ผู้แต่งหนังสือดีในทางความเรียง ซึ่งจะเห็นได้ในจดหมายเหตุที่พิมพ์ตอนต้นสมุดเล่มนี้อย่างเดียว ยังเป็นกวีที่สมควรจะยกย่องว่าเป็นชั้นสูงด้วยอีกอย่าง ๑ ซึ่งข้าพเจ้าเชื่อว่าท่านทั้งหลายได้อ่านหนังสือนิราศลอนดอนตอนต่อไปในสมุดเล่มนี้แล้ว จะเห็นเป็นอย่างเดียวกันทุกคน.

หม่อมราโชทัย

หม่อมราชวงศ์ กระต่าย อิศรางกูร ณอยุธยา

แท้จริง ถึงมีผู้สอดแคล้วความสามารถของหม่อมราโชทัยอยู่บ้าง ดังกล่าวมา แต่ผู้ที่ยกย่องนับถือความสามารถของหม่อมราโชทัยนั้น มากกว่ามาก มีผู้ที่ทรายว่าจะพิมพ์สมุดเล่มนี้แนะนำแก่ข้าพเจ้าหลายคน ทั้งเป็นผู้ที่ได้เคยรู้จักตัวหม่อมราโชทัย แลผู้ที่ได้เคยเห็นแต่โวหารต่างตัวหม่อมราโชทัย ว่าควรพิมพ์รูปของหม่อมราโชทัยให้ปรากฏในสมุดเล่มนี้ด้วย รูปของหม่อมราโชทัยมีอยู่ในหอพระสมุด จึงได้ให้จำลองพิมพ์ไว้ ในตอนนี้ ด้วยเชื่อว่าท่านทั้งหลายคงจะพอใจได้เห็นหม่อมราโชทัยด้วยกันมาก รูปนี้หม่อมราโชทัยถ่ายเมื่อกลับมาจากยุโรปแล้วหลายปี จึงกลับไว้ผมมหาดไทยตามประเพณีในสมัยนั้น.

นิราศเมืองลอนดอน

◎ นิราศเรื่องเมืองลอนดอนอาวรณ์ถวิล

จำจากมิตรขนิษฐายุพาพิน เพียงจะสิ้นชีวาด้วยอาลัย
ถ้าแม้ผิดมิใช่กิจนรินทร์ราช ไม่คลาดคลาศคลายชีดพิสมัย
โดยภักดีมีประสงค์จำนงใน อาสาไทยอมจักรหลักนคร
มะเสงศุกรเดือนเก้าขึ้นสามค่ำ แสนระกำด้วยจะไปไกลสมร
เช้าชีดโฉมโลมลาพงางอน กล่าวสุนทรปลอยน้องอย่าหมองนวล
ค่อยอยู่เถิดนงเยาว์ลำเพาพักตร์ จะร้างรักแรมชมภิรมย์สงวน
ใช่แกล้งหน่ายแหนงขวัญให้รัญจวน อย่าคร่ำครวญโศกสร้อยน้อยฤทัย
ครั้นเสร็จสั่งยอดมิ่งทุกสิ่งสรรพ์ ก็ผายผันมายังท่าชลาไหล
ลงเรือเร่งริบร้อนจรครรไล ล่องลงไปจอดนาวาท่าขุนนาง
เข้าประตูศรีสุนทรสถ้อนจิตต์ ให้หวนคิดหวังสวาทไม่ขาดหมาง
เดินเข้าในราชฐานพระลานกลาง ดูสล้างเกณฑ์แห่แลวิไล
ใส่เสื้อหมวกแดงดีสีสอาด เดียรดายองทิวปลิวไสว
พระที่นั่งตั้งประทับกับเกยไชย จะคอยใส่ราชสาส์นพานสุวรรณ ฯ
◎ ท่านพระยามนตรีสุริยวงศ์ เปนเอกองค์ราชทูตสุดขยัน
อุปทูตที่สองรองถัดนั้น เจ้าหมื่นสรรพ์เพ็ธภักดีผู้ปรีชา
อันทูตตรีหมื่นมณเฑียรพิทักษ์ ปรีศรักษาเทพตำรวจหน้า

แต่ตัวเราต้องเปนล่ามตามบัญชา ส่งภาษาทูลอนงค์องค์พระนาง
จมื่นราชามาตย์นายพิจารณ์ ยาญชีชาญเจนจัดไม่ขัดขวาง
ได้กำกับยรรณาการโดยด่านทาง ต่างคนต่างมาพร้อมนั่งล้อมกัน
คอยพระจอมจักรพงศ์ดำรงราษฎร์ ทูลลานาถหน่อนารายน์รับผายผัน
ความภักดิยาทยงสุ์พระทรงธรรม์ ตั้งกตัญญูต่อไม่ท้อใจ
พอย่ายห้าโมงเศษเสด็จออก พระโรงนอกอมรินทร์วินิจฉัย
หมู่อำมาตย์มาตยาเสนาใน ยังคมไทนฤเบศร์เกศนิกร
พระทรงจันทน์เฉลิมเจิมวิลาศ แล้วผูกคาดด้ายขวัญรำพรรณสอน
เสร็จคำรัสตรัสอำนวยอวยพระพร จงถาวรเรืองยศหมดทุกคน
ซึ่งโรคันอันตรายอย่ากรายใกล้ ให้สุขใสอิ่มอายทั้งลาภผล
แม้เข้าเฝ้าองค์กวินยิ่นสกล พอได้ยลให้มีจิตต์คิดเมตตา
สมถวิลภิญโญสโมสร รับพระพรแหวกวางหว่างเกศา
ศิโรรายกรายกัมยังคมลา แล้วคลานคลอยถอยมาทั้งหกนาย
ขวนเวลามหาพิชัยฤกษ์ เอิกเกริกแซ่เสียงสำเนียงหลาย
ดูคนอื่นรื่นเริงเชิงสบาย แต่ข้างฝ่ายพวกเราเศร้าอุรา
แล้วแต่งกายพรายพรรณสุวรรณมาศ ล้วนพระราชทานหมดเครื่องยศถา
เข้าคุณราชทูตใหญ่ใส่มาลา คนทั้งห้าทรงประพาศสอาดงาม
เสื้อเข้มขาบชั้นในใส่อย่างน้อย เข็มขัดพลอยต่างต่างอย่างสยาม
ข้างฝั่งเพ็ชรเม็ดพราววับวาววาม ประคตหนามขนุนคาดประหลาดดี
เสื้อยุ่นทับนอกดอกวิเศษ ล้วนทองเทศงามงดภูสดสี
นุ่งยกทองทำมาแต่ตานี ครั้นครบที่ตามยศหมดด้วยกัน

ให้เคลื่อนพระยานมาศราชสาส์น ประโคมขานสังข์แตรแซ่สนั่น
อภิรุมชุมสายดูพรายพรรณ ทานตวันพัดโยกระยายลม
ลงมาถึงท่าพระหยุดประทับ ก็คั่งคับเรือเรียงเสียงขรม
เปนสง่างามกระบวนควรจะชม ทุกสิ่งสมสารพัดไม่ขัดตา
ที่นั่งชลพิมานชัยวิไลล้ำ ยี่ดทองคำเพริศพรายลายเลขา
ใส่ลิขิตอิศเรศเกศประชา พร้อมนาวาแห่แหนออกแน่นอาร
พวกทูตานุทูตนั้นสำขนเก๋ง ก็แซ่เซ็งพายแซงแข่งขนาน
ถึงวัดประทุมคงคาเวลากาล สุริฉานสิ้นแสงแฝงคิริ
จึงชวนกันกลับบ้านสถานถิ่น ไม่เสื่อมสิ้นตรมตรองหมองฉวี
ดูร้อยวิ่วผิวเผือดเลือดไม่มี ช่างเสียศรีเศร้าสลดหมดทุกนาย ฯ
๏ แต่ตัวเรามิได้เยายางวิตก คิดชนกชนนีมิรู้หาย
ทั้งพันธุ์พงศ์วงศ์ญาติจะคลาศคลาย อกมิ่งมิตรชิดกายต้องห่างกร
นิจาเอ๋ยพึ่งได้เชยประคองชื่น แรกรักรื่นจำไปไกลสมร
จะก่นกินแต่น้ำตาอนาทร ทั้งนั่งนอนไหนจะสุขทุกทิวา
แล้วห้ามใจอย่าพะวงหลงสวาท ควรบำราศพุ่มพวงดวงยิหวา
ด้วยพระอมรักรพรรคิขัติยา มิยัญชาเจาะจงที่ตรงเรา
ควรอาสาผ้าลอองฉลองบาท จึงสมชาติเชื้อชายไม่อายเขา
อิมอุราปรารภไม่ซบเซา ค่อยกัมเกล้ากรายกรานคุณมารดร
ได้เวลานาฬิกาก็เจ็ดทุ่ม ทั้งพ้าคลุ้มเดือนดับลับคิงขร
สัปลิดรักหักใจครรไลจร ถึงหน้าวังยอกรบังคมคัล
ทูลลาองค์ยิ่งยงค์บังเกิดเกศ ลงนาเวศเร่งผีพายริบผายผัน

แต่ถิ่นฐานบ้านยางทางขรัล ระรำพรรณเรื่องนิพน์อ็กนใจ
ด้วยสิ้นแสงภานุมาศอนาถเนตร สุดสังเกตมืดค่ำจำไม่ได้
ทั้งน้ำเชี่ยวเรือถีบลิ่วลงไป พอจวนใกล้รุ่งรางสว่างวรรณ ฯ
๏ ถึงเมืองสมุทปราการที่ด่านพัก จอดสำนักประเดี๋ยวใจก็ไก่ขัน
ไม่มีมุ้งยุงชุมต้องสุมควัน จนสุริยันเรืองรองผ่องอำไพ
บ้างเสพย์ภักษ์โภชนากระยาหาร เสร็จสำราญเร่งกันเลี่ยงหวั่นไหว
ชนเข้าของบรรทุกท้องเรือกลไฟ ล่องครรไลลิ่วพ้นหน้าเมือง
ออกปากอ่าวเปล่าว่างทางวิถี สุริย์ศรีแสงแผดดูแดดเหลือง
ยิ่งร้อนรุ่มกลุ้มใจเหมือนไฟเรือง จะปลดเปลื้องความกำสรดไม่หมดเลย
ค่อยเสือมส่างแล้วกลับหมางกระมลหมอง คิดตรึกตรองตรอมอุรานิจาเอ๋ย
หวนคำนึงถึงมิตรที่ชิดเชย ยังไม่เคยพลัดพรากไปจากกัน
เรือสยามใช้จักรมาพักหนึ่ง ก็พอถึงที่จอดทอดกำปั่น
เห็นเรือรบใหญ่กว้างสำอางครัน นายท้ายหันรีบเรียงเข้าเคียงลำ
อังกฤษโยนเชือกให้พวกไทยรับ บ้างฉวยจับฉุดลากถลากถลำ
คลื่นกระแทกแดกกระดมล้มคะมำ สาวกระหน่ำเข้าไปเทียบพอเรียบดี
ที่เมาคลื่นรีบขึ้นกำปั่นใหญ่ ตัวเราได้เชิญยรมสาส์นศรี
หมื่นมณเฑียรพิทักษ์เป็นทูตตรี ต้องตามที่เชิญอักษรบวรวัง ฯ
๏ ฝ่ายกัปตันนัญชาสั่งทหาร ให้ตั้งการคอยคำนับอยู่คับคั่ง
แล้วสลุตปืนดังเสียงยิ่งยัง สนั่นดังลั่นเลื่อนสเทือนเรือ
สิบเก้านัดยิงถ้วนคำรบ ควันออกกลบกลุ้มตัวน่ากลัวเหลือ

โอ้อกเรียมเกรียมใจเหมือนไฟเจือ เหือเขยกเสือซมโซมชะโลมกาย
ทำหน้าชื่นฝืนจิตคิดมานะ กลัยปะทะทุกข์หนักไม่หักหาย
สู้ดำรงกายเดินดำเนินกราย เข้าห้องท้ายที่ประทับเขารับรอง
ลุดเตนนันต์เร่งกันอีกกระทึก ดูคึกคึกอลวนขนเข้าของ
บ้างยกหีบห่อผ้าขึ้นมากอง ที่ในห้องแน่นยัดอัดนัง
พระที่นั่งกลไฟที่ไปส่ง สิ้นประสงค์เสร็จสรรพก็กลับหลัง
พี่เปล่าอกเพียงอุระจะพัง เผ้าแต่ตั้งตาแลชะแง้ตาม
ประเดี๋ยวเลี้ยวแหลมวัยก็ลับเนตร แสนเทวศน์อนาถให้หวาดหวาม
แต่นั้นนับวันไกลอาลัยงาม จะแจ้งความทุกข์พี่ก็มิทัน ฯ

๏ ตวันชายบ่ายประมาณสักโมงเศษ จำจากเขตรกรุงไทยมไหศวรรย์
ฝ่ายอังกฤษตัวดีที่กัปตัน ให้ช่วยกันถอนสมอจะจรลี
เอนชะเนียนายจักรก็ศักดิ์สิทธิ์ ใส่ไฟติดน้ำพลั่งดังฉะนี้
สะกรันผันพักในนัที เรือก็รี่เร็วคว้างไปกลางชล
ประเดี๋ยวใจไกลผู้ออกลิบลับ ฤทัยวับอ้างว้างอยู่กลางหน
เห็นแต่ฟ้ากับมหาทเลวน ประจวบจนพระอาทิตย์ลงมิดดวง
พมุ่งมองตามช่องหน้าต่างท้าย เห็นน้ำพรายเปนละลอกกระฉอกช่วง
คิดถึงแหวนเนื่องน้องยิ่งหมองทรวง ดูรุ้งร่วงเงางามอร่ามเรือง
ร้อนรำพึงถึงสมรนอนไม่หลับ จนดาวกับลับหล้าขอบฟ้าเหลือง
เปนเปลวปลายราวกับทายทองประเทือง พินิจเยืองบูรทิศวิจิตรงาม
กำขึ้นแล่นเลยมาถึงหน้าเขา สล้างเสลาแลหลากเหมือนขวากหนาม
คนรู้จักจึงแสดงให้แจ้งความ ว่าชื่อสามร้อยยอดตลอดแล

อยู่ฟากฝั่งข้างฝ่ายบูรพทิศ ดูเต็มติดเรียดรายชายกระแส
ช่างเขียดเสียดเยียดยัดกันอัดแอ แต่ล้วนแต่ยอดเขาลำเนาเนิน
จะชมเล่นก็ไม่เห็นสนัดเนตร สุดสังเกตทัศนาภูผาเผิน
เปนจำนนมิได้ยลให้เพลิดเพลิน เรือก็เดินล่วงมาในสาคร
แสนสงสารคุณพิจารณ์สรรพกิจ เมื่อจากมิตรเสาซบสยบสยอน
พลอยเมาคลื่นเกลือกกลิ้งลงนิ่งนอน เรือขย่อนไปมาเผ้าอาเจียน
ใครอย่าว่าเสียให้ยากไม่หยากลุก ระทมทุกข์ถอนสอื้นทั้งคลื่นเหียน
หมอยกระแตแน่นิ่งวิงวิงเวียน สอิดสเอียนอาหารไม่พานคอ
สุริยงลงลับคิริศร์ ได้ลมดีเร็วรวดเรือวิ่งปร๋อ
จนมืดมนท์สนอยาไม่รารอ แล่นมาพอตรงลเมาะเกาะอ่างทอง
ดูรุบหรุ่หมู่ไม้ไศลล้วน ไม่เห็นถ้วนถี่ทั่วยิ่งมัวหมอง
โอ้ไกลเกาะไกลเรือนเพื่อนประคอง ไกลพวกพ้องพงศาต้องมาไกล
นั่งรำภุกนึกถึงคนึงโฉม ยิ่งทุกข์โทมนัศน่าน้ำตาไหล
คืนเข้าห้องไสยาศน์อนาถใจ จนอุทัยส่องศรีรวีวรรณ
ตื่นขึ้นมาล้างหน้าที่ยนท้าย ไม่เว้นวายว่างวิโยคโศกกระศัลย์
ถึงประเทศเขตรจำเพาะเกาะพะงัน เขาพูดกันว่าที่นี่มีทองคำ
ฝ่ายเจ้าเมืองไชยาให้มาขุด ชมพูนุทสุดศิสุกก่ำ
เขาขึกหินคัยเยี่ดเนื้อเจ็กน้ำ แล้วจึงนำเข้าน้อมจอมโมลี
ครั้นพ้นเกาะเลาะลิบละลิ่วแล่น มาตามแผนที่ทางหว่างวิถี
พอถึงแหลมตะลุมพุกทุกข์ทวี ทรวงเหมือนที่ทุบทุ่มตะลุมพุก
เจ็บระบมตรมในมิใคร่หาย เจียนจะวายชีวาไม่มีสุข

ลงนอนนิ่งก็ไม่หลับแล้วกลับลุก เผ้าแต่ทุกข์ทับถมอารมณ์ตรอม
ถึงอ่าวยาวคิดระคางด้วยยางรัก ช่างเหนี่ยวหนักหน่วงใจจนไผ่ผอม
สุดจะคิดปลิดปลดสู้อดออม เห็นคงงอมเสียเพราะงามเมื่อยามควรญ
ถึงหน้าเมืองตานีรีแขก เพียงทรวงแยกยับเยินเกินกำสรวญ
ครั้งอิเหนาคราวนั้นเธอรัญจวน เมื่อจากนวลนิ่มมนุษยนา
ไม่ทุกข์เท่าเราร้างห่างสมร ต้องมานอนอยู่คนเดียวเปลี่ยวนักหนา
ระเด่นร้างก็มีนางชเลยมา พอค่อยพาใจปลอมปลิมคนึง
แต่เราร้างไม่มีนางมาแนบชิด จึงต้องคิดแดดิ้นถวิลถึง
ในทรวงกลุ้มเหมือนหนึ่งรุมด้วยไฟริง นอนรำพึงมิรู้คลายวายอาวรณ์
ถึงหน้าเมืองกะลันตันอันอุระ แต่นี่จะตันใจด้วยไกลสมร
มาอ้างว้างอาทวาในสาคร จะผันผ่อนพึ่งที่ไหนก็ไร้ร้าง
อยู่ถึงท้องกระแสใสทั้งไกลฝั่ง สุดประทังสุดทนกระมลหมาง
สุดค้นคว้าหานุชสุดหนทาง สุดอ้างว้างสุดจนพันขัญญา
ถึงหน้าเมืองทรังกานูดูลิยลิ่ว เห็นแต่ทิวไม้หมู่ขนภูผา
คิดก็แค้นแสนเวทนาตา ถึงมีมาเสียเปล่าไม่เข้าการ
ดูอะไรไม่เห็นชัดถนัดแน่ ได้ดูแต่น้ำกับฟ้าน่าสงสาร
โอ้ขัดข้องหมองจิตคิดรำคาญ มาทรมานอยู่ในเรือเห็นเหลือทน
นั่งคนึงพอมาถึงที่เกาะฝ้าย ยิ่งหมองหมายหม่นไหม้ใจฉงน
ฝ้ายที่ทำนวมนุ่มคลุมสกนธ์ อุ่นแต่กายใจจนไม่อุ่นเลย
ยามสงวนเนื้อนวลสนิทแนบ ได้อิงแอบอุ่นอุรานิจาเอ๋ย
อุ่นทั้งนอกอุ่นทั้งในใจเสบย เมื่อละเลยจากเจ้าพี่หนาวทรวง

ลมก็จัดพัดหวนทวนข้างหน้า โอ้เวราสิ่งไรนี้ใหญ่หลวง
ต้องทุเรศเวทนาน้ำตาตวง อยู่ในห้วงมหรณพนั่งซบเซา ฯ
๏ มาถึงเกาะตังโกรันกัปตันสั่ง ให้กางใบพร้อมพรั่งสิ้นทุกเสา
ลมยิ่งแรงพัดผันไม่ยันเทา เรือเขย่าคนขย่อนนอนอาเจียน
กัปตันโอแกแลแฮนแสนฉลาด เห็นไทยตายนอนดิ้นย้างคลื่นเหียน
จึงทำกลจะให้คลายหายวิงเวียน ช่างแนบเนียนแสนสนิทความคิดดี
ร้องเรียกเหล่าล้วนทหารชำนาญศึก อึกกระทึกถ้วนหน้ากระลาส์
ถืออาวุธทำท่าจะราวี กับไพรีคับกรเข้ารอนราญ
ยิงปืนใหญ่ยิงยิงเสียงผึงโผง ควันโขมงกลุ้มทั่วตัวทหาร
ชนกระสุนดินดำทำอาการ จะต่อต้านข้าศึกไม่นึกกลัว
ย้างฉวยดายขยับหอกออกสพรั่ง ดาประดังชิงชัยมิใช่ชั่ว
แรงเริงร่านราญรบไม่หลบตัว ชิดกระชั้นพันพัวเข้าต่อตี
แต่บรรดาพวกเราที่เมาคลื่น เห็นครึกครื้นทั้งกำปั่นสนั่นมี
ต่างลุกขึ้นพร้อมกันมาทันที ดูราวีอย่างทหารชาญทเล
ค่อยเหือดห่างยางเยายันเทาทุกข์ แสนสนุกชักชวนกันสรวลเส
ที่ชอบใจพูดจาเสียงซาเฮ จนถึงเวลาเลิกกินเข้าปลา
สุริยงลงลับเหลี่ยมไศล ศศิใสส่องสว่างกลางเวหา
ถึงแว่นแคว้นแดนปะหังไม่รั้งรา รีบลีลาล่วงทางไปกลางคืน
พอรุ่งแจ้งถึงจำเพาะตรงเกาะหมัน ฤทัยท้อทุกข์ทวีไม่มีฝืน
คิดหม้อน้องทำของให้กล้ำกลืน กลัวคนอื่นมันจะหิ้นมากินแทน
ถึงเกาะนาคหลากล้ำซ้ำสงสัย นาคอันใดนึกหลากหรือนากแหวน

จะขอชมต่างงามเมื่อยามแคลน เรือก็แล่นรับลมเพาะพ้นเกาะเกิน ฯ
๏ มาถึงที่แถวถิ่นเรียกหินขาว ระยะยาวในชลาล้วนผาเผิน
ข้างผุดพ้นชลธารเปนน่านเนิน กำบั่นเดินเต็มที่ที่สำคัญ
ใครเข้าออกย่อมขยาดไม่อาจชิด กลัวเรือติดแตกปรุทลุลั่น
ล้วนศิลาดาระดะครุคระครัน เมื่อก่อนนั้นโคนขมล่มหลายลำ
มาภายหลังอังกฤษจึงคิดอ่าน ทำเหมือนด่านไว้ตรงนั้นดูขันขำ
มีหอคอยลอยโพยมโคมประจำ เวลาค่ำจะได้เห็นเปนสัญญา
ค่อยหลีกแล่นแสนยากลำยากจิตต์ ขนอาทิตย์ส่องแสงแจ้งเวหา
สักสี่โมงเศษสายได้เวลา ก็ถึงหน้าเมืองมิ่งสิงคโปร์
ให้เรือรอปล่อยสมอลงน้ำโพล่ง เสียงโกร่งโกร่งกร่างกร่างวางสายโซ่
ฝ่ายเจ้าเมืองข้างอังกฤษอิศโร ก็แต่งโซเด็ลประทับไว้รับรอง
ให้ขุนนางที่สามมาถามไถ่ ว่าผ่องใสอยู่ทุกคนหรือหม่นหมอง
แล้วจัดเรือโยตงามตามทำนอง โดยเพศของข้างอังกฤษประดิษฐ์ดี
ให้มารับทูตไทยไปทั้งสาม ข้าหลวงล่ามพร้อมถ้วนจำนวนที่
ขึ้นอาศรัยพักอยู่ในบุรี จะได้มีความสุขสนุกสบาย ฯ
๏ ฝ่ายพวกเรายินดีเปนที่ยิ่ง ด้วยสมสิ่งซึ่งประสงค์จำนงหมาย
จึงชวนกันจัดแจงตกแต่งกาย แล้วนาคกรายลงนาวาเข้าธานี
ถึงหน้าท่าจอดประทับกับตลิ่ง ทั้งชายหญิงยัดเยียดเยียดเสียดสี
แซกชวามลายูชาวบุรี เสียงอึงมี่โขยรรสนั่นไป
เจ้าเมืองใหญ่ให้ขุนนางอยู่คอยรับ ต่างคำนับพูดจาอัชฌาศัย
ได้พาที่โต้ตอบตามชอบใจ ไม่ทันไรนายทหารชำนาญรบ

เข้าแตรยอกให้สลุดทูตสยาม เคารพตามเยี่ยงอย่างข้างยุหรป
สิบเก้านัดยิงถ้วนจำนวนครบ ควันตลบมืดมนท์อนธการ
พวกสี่ย่ายรายยืนยันปรายหอก มีแตรยอกสำหรับฝ่ายนายทหาร
เสียงยี่เฉ่อยฉายดังก้องกังวาน กลองประสานรัวเร่งตะรังตัง
พวกทูตไทยขึ้นรถลดขึ้นยนรถ ม้าพยศว่องไวเหมือนใจหวัง
สารถีขับขวับขยับประดัง ทหารแห่ตามหลังมาโฮเต็ล
ถึงประทับกับยันได้เข้าในตึก ดูพิลึกแลวิไลพึงได้เห็น
ครั้นย่ายแสงสุริยาเวลาเย็น ไปเที่ยวเล่นซื้อของที่ต้องการ
แล้วกลับมาที่สำนักหยุดพักผ่อน ค่อยคลายร้อนปรีดิ์เปรมเกษมสานต์
อันตรายราคีไม่มีพาน พวกทหารพร้อมพรั่งระวังภัย
อังกฤษนายฝ่ายขุนนางต่างมาเยี่ยม แต่งตัวเอี่ยมโอ่งามตามวิสัย
บ้างพูดเล่นเจรจาประสาใจ บ้างถามไถ่โดยคดีมีเนื้อความ
พระพิเทศพานิชสนิทนัก สามิภักดิ์ขอมนรินทร์ขึ้นสยาม
ภูวนาถโปรดปรานประทานนาม ตั้งแต่งตามยศอย่างขุนนางไทย
มาเชื้อเชิญให้ไปบ้านสถานถิ่น ด้วยความยินดีจิตต์พิสมัย
แล้วเลี้ยงดูโดยที่มีน้ำใจ หมั่นมาไปเยี่ยมเยียนเวียนทุกวัน
ได้กินโต๊ะตามสบายเปนหลายแห่ง เขาตกแต่งต้อนรับดูขับขัน
วันหนึ่งสายแสงศรีรวีวรรณ แมกเนี่ยนนั้นมาหาแล้วว่าเชิญ
ให้ไปบ้านเจ้าเมืองอันเรืองยศ ขึ้นยรรพตแนวลำเนาภูเขาเขิน
ต่างขึ้นรถรีบมาตามหน้าเนิน พินิจเพลินรุกขชาติดาษเดียร
ปลูกต้นจันทน์กานพลูตระตะ เปนพงหวะแลไสวเหมือนไม้เขียน

แถวถนนคนกวาดสอาดเตียน ทำทางเวียนคดค้อมอ้อมขึ้นไป
ครั้นถึงเขตรเคหาสารถี หยุดพาชีรถเรียงเคียงไสว
ทหารยืนยืนคำนับรับทูตไทย ริมขันไดสองข้างทางจร
คนหนึ่งถือกล้องส่องดอยมองหมาย มีเหตุร้ายขุกเข็ญได้เห็นก่อน
อีกเภตราในมหาชโลทร ถึงนครรู้ตรงธงสำคัญ
ได้ดูถ้วนด่วนเดินนำเนินนาด แลประหลาดตึกรามงามขยัน
แล้วหยุดนั่งยืนที่เก้าอี้พลัน เข้าเมืองนั้นปรีดาออกมารับ
ก้มศีรษะโดยอย่างทางนับถือ แล้วยืนมือมาให้พวกไทยขยับ
ธรรมเนียมนอกยอกสำคัญการคำนับ ครั้นเสร็จสรรพสนทนาก็ลาจร
ได้เที่ยวชมเมืองบ้านสำราญรื่น ค่อยแช่มชื่นภิญโญสโมสร
แต่สำนักพักอยู่เจ็ดทิวากร รวิวรเยี่ยงย่ายได้เวลา
ก็ชวนกันผันผายออกจากที่ จรลีลงกำปั่นไม่หรรษา
จะเสื่อมสุขทุกข์สต้อนอ่อนอุรา อนิจจาจำใจต้องไกลเมือง
แต่จากบ้านแสนกันดารได้ความยาก ยังมีหนำซ้ำจากเข้าเนื้อเหลือง
พี่ห่างแหแดดาลรำคาญเคือง ไม่เปล่าเปลื้องปลิดปลดรดทดทวี
โศกกำสรวญจนจวนประจุสมัย สกุณไก่กังสำเนียงเสียงปักษี
ดาวก็เลื่อนเคื่อนลับเหลี่ยมศรี กัปตันตื่นจากที่ไสยามา ฯ
๏ ให้ใส่ไฟใช้จักรชักสมอ เยี่ยหลอดฝอไอพุ่เสียงซู่ซ่า
จักรก็หมุนเฉื่อยฉุยพุ้ยคงคา กำปั่นคลาเคลื่อนที่เร็วรี่ไป
เข้าอ่าวเรียวเหลี่ยวชายดูซ้ายขวา มีเกาะแก่งในมหาชลาไหล

แต่ชื่อเสียงเรียกยากลำยากใจ
ด้วยมิได้ต้องนามตามข้างเรา

มาสิ้นวันรรลุถึงแหลมด่าน
เปนเมืองบ้านพันธุ์พงศ์องค์อิเหนา

ชื่อบุรียะกะตราชวาเนา
แต่ยอมเข้าเคียมคลิ้วลันดา

กัปตันให้ทอดสมอแล้วรอจักร
เข้าสำนักหน้าด่านกะหลาป๋า

จึงชักธงขึ้นพลันเปนสัญญา
ฝ่ายเจ้าท่ารู้แจ้งไม่แคลงใจ

ก็ลงมาหากัปตันฉันท์คำนับ
ยิงปืนรับตอบกันเสียงหวั่นไหว

แล้วจัดเรือเชื้อเชิญพวกทูตไทย
ให้ขึ้นไปยนย้านด่านบุรี

ก็พร้อมกันลีลาลงนาเวศ
เที่ยวชมเขตรนิคมคามตามวิถี

มีโรงหนึ่งขึงขังหลังนที
น้ำนั้นดีใสสอาดทั้งหยาดเย็น

แวะสนานอารสบายให้หายร้อน
ต่อกอ่อนค่อยยันเทาทุเลาเข็ญ

ทำหน้าชื่นใจช้าต้องจำเปน
เลยไปเล่นเรือนเจ้าท่าพูดจากัน

ครันสิ้นแสงสุริไสครรไลลับ
ก็ลากลับลงเรือเหลือกระศัลย์

เข้าที่นอนทุกข์ถอนฤทัยครัน
จนรุ่งแรงแสงสุวรรณอร่ามพราย

เห็นเรือแพแซ่ประสานขนานเนื่อง
ล้วนชาวเมืองมีของมาร้องขาย

ผลาผลต่างต่างเอาวางราย
ดูหลากหลายผักปลาสารพัด

กะลาสีซื้อหาค้ากันวุ่น
ไว้เปนทุนกินไปได้ถนัด

ข้างเอาเชือกผูกแขวนออกแน่นยัด
เผื่อเมื่อขัดในระหว่างกลางทเล

แต่ประหลาดสีว่าชาติแขกอิเหนา
ไฉนเล่าคนผู้ดูขี้เหร่

นางสาวสาวไม่สำอางร่างเกเร
ทำโมเยหน้าย่นใยหูยาน

บุษยาแสนสวยสำรวยเรียม
ใครจะเทียมทรวดทรงส่งสัณฐาน

อิเหนาจากจินตะหรายุพาพาน
แม้ผู้หญิงเมืองนี้จะมีเหมือน
ขอคงเคียงเนื้อเหลืองอยู่เมืองไทย
นี่นนจิตต์กิจราชการหลวง
ถึงสุดแสนรักใคร่อาลัยงาม
แต่ตรึกตราจนเวลาสี่โมงเช้า
จะจากเกาะกะหลาป่าลีลาจร
กำปั่นเลื่อนเคลื่อนคลาพ้นหน้าด่าน
ยังไม่สิ้นถิ่นเกาะชวาเกิน
อังกฤษกล่าวเล่ายุบลคนที่นั่น
ฆ่ามนุษย์กินเนื้องเนื้องออกเลื่องลือ
พ้นประเทศเขตรแขวงตำแหน่งนั้น
มาลัยฝั่งทั้งลเมาะแก่งเกาะราย
นิจาเอ๋ยเมื่อไรเลยจะถึงที่
ไหนจะทุกข์ถึงสวาทอนาถนอน
ต้องไอแดดแผดระงมลมก็จัด
ละลอกใหญ่ใส่ชุมกระทุ่มเท
◎ มาสิยวันตันหนคนฉลาด
ก็วัดแดดโดยตำราวิชาการ
แล้วยอกเล่าว่าเรามาเดียวนี้
แลไม่เห็นฝากฝั่งเพราะทางไกล
อาลัยลานด้วยเห็นโฉมประโลมใจ
พี่ไม่เชื่อนชมชิดพิสมัย
ถึงยากไร้จะอุส่าห์พยายาม
จึงไกลดวงเนตรนางห่างสยาม
ไม่เท่าความมกตัญญูพระภูธร
ยิ่งสร้อยเศร้ามิได้หมดกำสรดสมร
เขาเร่งถอนสมอชักให้จักรเดิน
จนสุริฉานยังเงาภูเขาเข็น
เห็นแนวเนินสุมาตราอยู่ขวามือ
ใจฉกรรจ์ร้ายกาจประดายดือ
มันนับถือเหลือกว่าเนื้อทราย
แสนกะสันคิดไปแล้วใจหาย
เห็นแต่ฝ่ายฟากฟ้ากับสาคร
ในทรวงพี่หมองไหม้ฤทัยถอน
ทุเรศร้อนอ้างว้างกลางทเล
ซ้ำคลื่นซัดสุดทนระหนระเห
คนเดินเซล้มลุกลงคลุกคลาน ฯ
เขาสามารถรู้สิ้นทุกถิ่นฐาน
เชิงชำนาญเจนแจ้งไม่แคลงใจ
ตรงลังกาธานีเป็นเกาะใหญ่
ก็ใช้ใบเลยแล่นตามแผนทาง

ไปแนวนอกออกลึกนักอนาถ กำปั่นฟาดฟันละลอกกระฉอกผาง
ลูกคลื่นใหญ่ดังจะทับให้อัยปาง แทบวายวางชีวันอันตราย
ถึงยามกินก็ได้ยากลำยากครบ คลื่นกระทบเรือโครงจานโจงหาย
ถ้วยแก้วตกโต๊ะแตกแหลกกระจาย ของทั้งหลายล้มคว่ำคะมำไป
ยามไสยาศน์ขาดสุขทุกข์สท้อน เรือขย้อนตัวเขยื้อนเลื่อนไถล
ศัรัยะพลัดจากหมอนถอนฤทัย มิใคร่ได้นิทราอุราร้าง
หลายทิวามากลางทางทุเรศ จนสิ้นเขตรนกกามาไม่ถึง
ด้วยแถวท้องพระสมุทนั้นสุดซึ้ง จะผ่อนพึ่งพักที่ไหนก็ไม่มี
ทั้งหาเหยื่อเหลือลำยากไม่หยากได้ สัตว์อะไรฤาจะกล้ามาถึงนี่
ครั้นวันหนึ่งเวลาเปนราตรี เกิดกุลมกล้าสลาตัน
เสียงพิฦกษ์กึกฮือกระพือหวน กำปั่นป่วนเอียงกะเท่หัวเหหัน
ลมยิ่งจัดไปจนแจ้งแสงตวัน ต้นหนนั้นเจนทางกลางคงคา
ว่าพรุ่งนี้รุ่งรางสว่างไข เราจะได้เห็นฝั่งอยู่ข้างหน้า
คือแหลมใหญ่ผ่ายแอฟริกา แจ้งกิจาพี่ค่อยคลายวายอาวรณ์
คอยดูดวงสุริยงจนลงลับ เจียนระงับงับหลับอยู่กับหมอน
จนแสงทองรองเรืองเหลืองอำพร ทินกรผุดพ้นชลธิ
ก็เห็นฝั่งดังยุบลต้นหนว่า อิ่มอุราปรีดิ์เปรมเกษมศรี
ครั้งนี้เราคงตลอดรอดชีวี มาถึงนี่แล้วเห็นไม่เปนไร
แต่พายุยังจัดพัดกระโชก เรือโยกผ่าคลื่นผันไม่ไหว
เต็มกำลังลมกล้าต้องซาใย แล่นต่อไปอีกสักหน่อยจึงค่อยคลาย
ละลอกเรียบเปรียบกระแสในแม่น้ำ ประหลาดล้ำลมล่อยก็พลอยหาย

ต้องใส่ไฟใช้จักรพักเคี้ยวตาย ไม่ว่างวายวันวิโยกที่โศกทรวง
ได้เดือนเศษทุเรศร้างมาห่างบ้าน ข้อรำคาญขุ่นใจนี้ใหญ่หลวง
โอ้จำทนทรมานน้ำตาตวง คิดถึงพวงพุ่มผกาสุมามาลย์ ฯ
๏ ถึงหน้าเมืองเอเดนแลเห็นย้อม กำแพงล้อมเขตรคีรีมหิทหาร
เปนเมืองขึ้นของอังกฤษเขาคิดการ เอาไว้ถ่านหินใช้เรือไฟวร
ให้แวะจอดทอดสมอรอเอาถ่าน ที่ท้องธารเด็กแซ่แลสลอน
มันว่ายน้ำราวกับปลาในสาคร ไม่เหนื่อยอ่อนทนทานนานสุดใจ
พวกเราหยิบเบี้ยทองแดงแล้วแกล้งทิ้ง ก็ฉวยชิงดันดำด้วยน้ำใส
ลืมตาแข่มเห็นกระจ่างสว่างไว ควักเอาได้ทุกเบี้ยไม่เสียที
เพราะขัดสนจนยากลำยากเหลือ สู้ผาเผือชุ่มแช่กระแสศรี
ไม่กลัวสัตว์มัจฉาในวารี เอาชีวิตออกมาแลกแทบแหลกราญ
ทั้งเนื้อตัวมัวคล้ำดำมืดหมิ ดูเต็มทีนิจาน่าสงสาร
พี่เทถุงเบี้ยไปให้เปนทาน ต่างทยานเสือกแซงเข้าแย่งกัน
เวลาย่ายไทยพากันคลาคลาศ เที่ยวประพาศชมประเทศเขตรขัณฑ์
ล้วนคนดำมุทลุดังตุคัน เผ้าผมนั้นหยิกยุ่งพะรุงพะรัง
ถ้าใครออกนอกทวารปราการนั้น อ้ายพวกมันเข้าประดาล้อมหน้าหลัง
ปล้นเอาของเสื้อผ้าฆ่าชีวัง ฝ่ายฝรั่งคิดการจะราญรอน
มันขยาดไม่อาจออกต่อต้าน ก็เพ่นพ่านอพยพสยบสยอน
ดูดังหนูหนีวิฬาเข้าปากอน พอเรืองร้อนเงียบระงับจึงกลับมา
เที่ยวฟันแทงแย่งปล้นคนค้าขาย เห็นวุ่นวายวิ่งพรูไม่สู้หน้า
พวกอังกฤษเปนอันจนพันปัญญา ต้องรักษานิ่งไว้ในกำแพง

เมืองเหล่านั้นผิดกันกับเมืองอื่น ไม่ชุ่มชื่นโดยแดดเธอแผดแสง
ทุกถิ่นแถวเนื่องแนวทเลแดง ฟ้าฝนแล้งกว่าจะตกแทบหกยี่
ต้นพฤกษาหญ้าเตี้ยนหดเหี้ยนหาย มีแต่ทรายร้อนแรงด้วยแสงศรี
หาที่ร่มพออาศรัยก็ไม่มี ช่างเต็มที่เหลือทนพ้นประมาณ
กำปั่นจอดทอดอยู่ที่เมืองนั้น ได้สองวันเสร็จสรรพพอรับถ่าน
แล้วใช้จักรมากลางทางกันดาร ค่อยสำราญอารมณ์นั่งชมปลา ฯ
๏ เห็นฉลามตามท้ายว่ายเป็นหมู่ ปลาราหูหน้าสั้นขันนักหนา
ถ้านิมนุชนงรามเข้าตามมา จะวอนว่าไต่ถามนามกร
ฝูงกะโห้โลมาปลายี่สน ข้างคำคันชลสายว่ายสลอน
พิมทองท่องพ่องฟูเป็นคู่จร เที่ยวตามต้อนหมู่แมงกงขมงโกรย
เหมือนพี่ตามทรามสวาทอนาถนึก หวนรำภึกแล้วไม่วายกระหายโหย
มัจฉาโคดดังยุพินแม่คืนโดย ยิ่งกอยโกยกองทุกข์ฉกคนึง
ปลาวาฬใหญ่ว่ายแซงเข้าแข่งคู่ เหมือนพี่อยู่เคียงมิตรยิ่งคิดถึง
โอ้แต่ปลากิกว่าเราได้เคล้าคลึง นึกอ้างอิงอันอันต้นฤทัย
เห็นฉนากปากขันอย่างฟันเลื่อย ช่างยาวเพื่อยชอยกลพ้นวิสัย
ปลาอันหนั่งเลี่ยงหลบหลีกไกล กลัวมันไล่ฟันฟาดเอาขาดกลาง
ปลาพยุนเขียวขาวขันยาวโง้ง งับเหยื่อโผงผุดผันเหหันหาง
ในกระแสแลหลามตามหนทาง ลอยสล้างเหลือล้นคณนา
นกออกเฉี่ยวเหยี่ยวแย่งพอแพลงพลัด ก็คำคัดคั้นคั้นพันยักษา
นกพรรณหนึ่งเที่ยวท่องท้องชลา อังกฤษว่าบูบียกษียอ
ข้างยินว่อนร่อนราถายถาโถม ขับกระโจมลงริมคนชอยกลหนอ

ไม่ครั่นคร้ามขามขยาดประหลาดพอ เอี่ยมละอออเหมือนเช่นอย่างนกนางนวล

ได้ดูเล่นมากมายหลายชนิด ยิ่งขุ่นคิดตรอมตรมอารมณ์หวน
แม้แก้วตามาด้วยพี่จะชี้ชวน ทำยิ้มยวนหยอกเย้าให้เข้าเพลิน
พายุพัดฮือหวนทวนข้างหน้า กระพือพาใบสยัดขาดตะเพิน
เชือกระยางใหญ่น้อยย่อยยับเยิน เหตุพเอิญจะให้ช้าเวลานาน
ทั้งถ่านท่อยพลอยหมดกระทดจิตต์ ดังเพลิงพิษร้อนเร่ามาเผาผลาญ
ฝ่ายกัปตันจึงปรึกษาขัญชาการ ให้แวะเข้าเหล่าบ้านชานบุรี
ก็หมายเข็มเล็มแล่นมาใกล้ฝั่ง เห็นเรือนตั้งตามแควกระแสศรี
ซื้อบ้านเวชเขตรแพนกแขกอัปรี ช่างเต็มทิทรพลล้วนคนโซ
เที่ยวถามซื้อถ่านศิลาหาไม่ได้ มีแต่ไม้หักหักอยู่อักโข
ไว้ทำฟืนใส่ไฟไม่ใหญ่โต แกล้งพาโลขายคว้าราคาแพง
มาประคาวขัดสนต้องทนซื้อ ลูกเรือรอขนเลี่ยนเตียนทุกแห่ง
แล้วคืนหลังรีบรัดเร่งขัดแจง ใส่ไฟแรงเรือแล่นแสนสำราญ ฯ
๏ ถึงหน้าเมืองโกไซให้เข้าจอด พอพักทอดสักเวลาซื้อหาถ่าน
พี่หมกมุ่นขุ่นข้องหมองรำคาญ กลัวจะนานเนิ่นนักพะวักพะวน
กัปตันสั่งให้ขุนนางไปเที่ยวหา ถ่านศิลาในตำแหน่งทุกแห่งหน
ขายมิขายคงเอาด้วยคราวจน จะรีบขนแต่ราคาว่าพอควร
ขุนนางรับคำนับนายแล้วผายผัน เข้าเขตรขัณฑ์แข้งคติโดยถ้วน
เข้าเมืองนั้นครั่นคร้ามไม่ลามลวน รับประมวญเปนธุระทุกประการ
ต่างสลูตโต้ตอบตามชอบชิด ประสามิตรผูกรักสมัคสมาน

ให้เชิญทูตหกนายชายชำนาญ ไปรับประทานโต๊ะแต่งแกล้งบรรจง
ครั้นเสร็จสรรพกลับลาแล้วคลาคลาศ ชมตลาดตึกรามตามประสงค์
ไม่มีหลังคาใส่แต่ไม้ดง เอาเสื่อกาษลาดลงข้างเบื้องบน
พอยังลมร่มแดดที่แผดเผา ผิดกับเราเมืองนี้ไม่มีฝน
เขาคิดทำไร่นาประสาจน อาศรัยชลห้วยลหานธารคีรี
เปนเชื้อชาติตุรเกียมีเมียหมาย มิให้ชายอื่นยลวิมลฉวี
แม้ยุรุษเห็นกายฝ่ายสตรี ย่อมราคียาปนักต้องรักตัว
จะออกนอกเคหาเอาผ้าหุ้ม ช่างห่อคลุมตั้งแต่ตีนตลอดหัว
สาสนาห้งส์ห้ามเขาคร้ามกลัว แต่ลูกผัวถึงจะเห็นไม่เปนไร
เที่ยวชมทั่วแถววิถีถานี้น้อย แล้วคลาศคล้อยกลับมานาวาใหญ่
บรรทุกถ่านอยู่สองวันจึงครรไล จากโกไซริยรุดไม่หยุดพัก ฯ

๏ ไปตามทางทเลแดงแล้งตลอด ระทมทอดทุกข์ถอนทั้งร้อนหนัก
ไม่นั่งคิดจิตต์เต้นอยู่ทุกทัก ประหนึ่งจักคลั่งคลุ้มกลุ้มวิญญา
สามราตรีถึงที่เมืองสุเอศ อยู่ริมเขตรวารินเปนถิ่นท่า
ให้ชักธงขอมจักรนัครา ขึ้นเสาหน้ายอกความตามสำคัญ
เขาแจ้งว่าทูตานั้นมาถึง สักครู่หนึ่งเรือไฟก็ผายผัน
มารับพวกทูตไทยขึ้นไปพลัน อีกเครื่องบรรณาการกับสาส์นทรง
ทั้งสองข้างยิงปืนเสียงครื่นครั่น บันฦาลั่นในชลาบ่ารหง
ยี่สิบเอ็ดเสร็จสรรพคำนับยิง ธรรมเนียมตรงยอกเบื้องเมืองไมตรี
แล้วกัปตันสั่งฝ่ายนายทหาร เคยรอนราญรุกรบไม่หลบหนี
ให้สลุตส่งทูตสิบเก้าที ก็พร้อมกันขึ้นลงเรือน้อย

นั่งพินิจพิศเพลินตามชายหาด เดียรดายแลดูล้วนปูหอย
นกยางย่องจ้องขยับคอยย ลิงเข้าพลอยไล่สพัดสังกัดกิน
นกอ้ายงั่วตัวดีไม่มีอด เที่ยวเลี้ยวลดในมหาชลาสินธุ์
เห็นปลาร้ายว่ายมาผวาบิน รู้ปล้อนปลิ้นเล็ดลอดรอดชีวิ
ตะกรุมชั่วหัวล้านกระยานใส นกจัญไรถ่อยทมิฬมันกินผิ
กะทุงทองล่องลัดในนัที ฉลาดดีเอาปากลงลากอวน
ถ้าแม้สัตว์พลัดไพล่เข้าในเหนียง ก็กินเกลี้ยงกลืนหมดไม่อดอ้วน
ริมแถวแลสล้างล้วนนางนวล นัยไม่ถ้วนมิใช่น้อยลงลอยแพ
เห็นเรือไฟไคลคลาเข้ามาใกล้ ก็ตกใจบินยากจากกระแส
ฝูงตอกขวัยขวักกันอักแอ ก้อยก้อยแซ่เสียงอ้ายก้อยต้อยติวิด
นั่งนกนิ่งดูหมู่ปักษา ไม่เคลื่อนคลาคลาดชมสมสนิท
แต่พวกเรามาทั้งนี้ไม่มีมิตร โอ้คิดคิดอายนกอกระอา ฯ

๏ แกล้งเมินเฉยเลยล่วงลีลาศเลี้ยว มาครู่เดียวพักหนึ่งก็ถึงท่า
ชวนกันรีบรีดด้วยปรีดา เขานำหน้าตรงโรไปโฮเต็ล
พวกชาวเมืองยืนดูอยู่ออกดื่น ช่างแตกตื่นกะไรเลยไม่เคยเห็น
บ้างถุ้งเถี้ยงค่าทอดอเป่นเอ็น บ้างพูดเล่นเจรจาภาษากัน
ถึงตึกโตโอฬาร์น่าสนุก เป่นที่สุขสารพัดเขาจัดสรรค์
ถ้าแม้ใครไคลคลามาทางนั้น ได้ผ่อนผันเช่าพักสำนักกิน
มีที่นอนหมอนมุ้งโต๊ะเตียงตั้ง จะยับยั้งหรือจะไปตามใจถวิล
หมั่นระวังทุกเวลาเป่นอาจิณ อันราคินข้อไรมิให้มี
แต่ต้องเสียค่าเช่าให้เขาบ้าง ตามเยี่ยงอย่างกินอยู่ไม่รู้จ้

พอทูตถึงที่พลันในทันที ของคิดพร้อมสรรพให้รับประทาน
สำเร็จกิจชวนกันจะผันผาย พอเบี่ยงบ่ายแสงศรีพระสุริยาน
มาขึ้นรถเทียมม้าอาชาชาญ ขับทยานควบห้อไม่รอรั้ง
แต่ของเข้านั้นเอาบรรทุกอูฐ แล้วตามทูตจรลีต่อที่หลัง
เสียงกงลั่นกำเลือนสะเทือนกัง คนที่นั่งโงกเงกโยกเยกโย้
ถึงเรือนผ้าในระหว่างทางวิถี แต่ไกลที่ตกพักมาอักโข
เหมือนโรงรียาวใหญ่ไอ้กะโต กัปตันโอแกแลแฮนก็แสนดี
พาพวกเราเข้าไปข้างในนั้น ให้จัดสรรค์หวานคาวเข้ายุหรี่
กล้วยขนมหลากหลากล้วนมากมี ตั้งยนที่เชิญให้พวกไทยกิน
ขนเย็นย่ำสนอยาภานุมาศ ล่วงลีลาศลับไม้ ในไพรสิณฑ์
ต้องลมว่าวหนาวซาทั้งกายิน เทวศถวิลอ้างว้างไม่วางวาย
แม้พุ่มพวงดวงชีวาแม่มาด้วย ถึงลมชวยชีดเข้าหนาวคงหาย
พี่เหินห่างมาอยู่กลางทเลทราย ใครจะแอบแนบกายให้อุ่นกร
เห็นแต่แพรสีทองที่น้องห่ม ให้มาชมตามทางต่างสมร
เอาคลี่คลุมพอค่อยคลายวายอาวรณ์ นึกสงสัยนึ่งสถิตย์พินิจนาน
ดูว้าเหว่กลางทเลเปนทรายสิ้น ไม่มีถิ่นแดนน้ำลำลหาน
เมื่อพ้นจากวังวนชลธาร ก็เห็นการคงตลอดไม่วอดวาย
หรือเราทำกรรมเวรเปนเกณฑ์เคราะห์ เหลือจะเลาะลัดลี้หลีกหนีหาย
มาพ้นน้ำซ้ำพยประสบทราย ถึงมีตายก็คางเหลืองเหมือนเรืองราว
ว่าหนีศึกวิ่งเซ่อมาเจอเสือ ขึ้นจากเรือหนึกมภาทำตาขาว
กลัยพยูใหญ่แท้แม่ตะงาว โอ้เปนคราวครั้งยากลำยากครัน

ดูทิวแถวแนวไม้มิได้เห็น ยิ่งเย็นอกเย็นหวั่นไหวใจกระศัลย์
มีแต่ฟ้ากับทรายหมายสำคัญ ก็มุ่งมั่นเหมือนทำนองท้องสาคร
ปราศจากก้านกิ่งสิ่งอาศรัย นกนกไปแล้วระทดสลดสลอน
เศร้าอารมณ์ล้มเอกเขนกนอน สักยามเศษจึงได้รับขันรถไฟ
เสียงหลอดกู่หวูหวอลูกล้อหมุน เหมือนมียุญเหาะลิ่วปลิวไปได้
ช่างเร็วรวดยวดยิ่งวิ่งสุดใจ เห็นอะไรวับวูดูไม่ทัน ฯ
๏ ท้องฟ้าสลัวมัวคลุ้มห้าทุ่มเศษ ถึงขอบเขตรเมืองหนึ่งทำขึงขัน
ชื่อไกโรโตใหญ่วิไลยครัน ธานีนั้นมั่งมีบริบูรณ์
ที่ตำรงองค์มหาอุปราช ดูโอภาษโภไคทั้งไอศูรย์
ตุรเกียเกิดก่อต่อตระกูล ดูมากมูลพลไพร่ในบุรี
พอรถไฟไปกระทั่งก็ยั้งหยุด อุดตลุดอองคนงม
เจ้าเมืองนั้นช่างกะไรน้ำใจดี ให้เสนีมาคำนับคอยรับรอง
ทั้งรถาพาชีคนขี่ขับ โคมสำหรับนำหน้าพาผยอง
ตำรวจถือคบไฟไม้ตะบอง เคียงประคองข้างรถยทร
บ้างไล่คนตามถนนให้หลีกหนี จนถึงที่ตึกโตสโมสร
กำลังเหน็ดเหนื่อยหนาวทั้งหาวนอน ขึ้นบรรจถรณ์ล้มหลับระงับกาย
ไม่กระดิกพลิกตนตลอดรุ่ง ตื่นสดุ้งลืมตาเวลาสาย
เห็นผู้คนคับคั่งมานั่งราย ขุนนางนายจึงแจ้งแสดงการ
ว่าองค์เจ้าไกโรภิญโญยศ ให้เอารถมาเรียงเคียงขนาน
ขอเชิญท่านทั้งหมดยทมาลย์ ชมสถานวงวัดจังหวัดวัง
ต่างรักแรงแต่งตัวไม่มัวหมอง ล้วนเครื่องทองแลวิไลยเหมือนใหวัง

มาขึ้นรถม้าพยศผยองยั่ง ไม่รอรั้งควบแข่งแซงกันไป
ครั้นถึงโขลงแลลาดสลอดเลี่ยน ดูแนบเนียนงดงามตามวิสัย
ศิลาลายคล้ายโมราฝาข้างใน เสาใหญ่ใหญ่ยาวโตหินโมรา
แต่โขลงนั้นท่าทางเปนอย่างแขก ตามที่แปลกเชื้อชาติสาสนา
พอแลดูชายย่ายสามนาฬิกา ก็รีบมาเข้าเฝ้าเข้าไกโร
ในทวารมหารถอกระยั่ง ล้วนเคียงขม้าเทศวิเศษโส
ดังเรืองอิทธิฤทธิแรงแผลงเดโช ประตูโถถัดนั้นทหารยืน
ล้วนปลายหอกยอกปรีเซนเปนคำนับ พวกเราขับหมวกตอยให้ชอยชื่น
ยี่พาทย์ตีมสำหรับกำกับยืน ที่พ่างพื้นสนามในยี่ใหญ่ล้อ
ทหารม้าสี่สยสี่ขยี่ชัก ช่างพร้อมพรักเร็วจริงวิ่งออกปรือ
หกกระบอกม้าลากก็มากพอ ร้อยสี่สิบเศษต่ออีกสี่ตัว
ยี่พาทย์เร่งเพลงฝรั่งดังหนักหนา ผิดภาษาแต่ว่าฟังก็ยังชั่ว
ขลุ่ยที่เป่าเข้าทำนองกับกลองรัว ไม่พ้นพิรุธเราเสนาะดี
รถประทับอัฒจันท์ชั้นเฉลียง ก็เดินเคียงครรไลเข้าในที่
เห็นเจ้าเมืองนั่งอยู่นอกออกเสนี เธอพาทีขับมือไม่ถือยศ
ให้นั่งอาสน์เคียงกันเปนฉันท์มิตร โดยสนิทเสนหาเห็นปรากฏ
แต่พูดจาจวนตวันลับยรรพต ก็พร้อมหมดอำลาทะคลาไคล
เข้าไกโรให้เสนาพาไปสวน แล้วเชิญชวนชมบรรดาพฤกษาไสว
แลดูก็ร่มลมชายสบายใจ มีมิ่งไม้หลายอย่างล้วนต่างพรรณ
กรรณิกาการเกดพิกุลแก้ว โสกซ้องแมวสุกรมนมสวรรค์
พุมเรียงรงโรกรักลักขั้น ขนุนขนันเนียมหนาดลางสาดทราง

มลุลิมลิลากับกาหลง รำควนดงดกดอกออกสล้าง
สละเสลาลางลิ่งมะปริงปราง ข่อยแคคางคูนเคี่ยมแมงคุดคำ
คัดเค้าขาวสาวหยุดยานเย็นแย้ม ยี่สุ่นแซมรศสุคนธ์ต้นต่ำต่ำ
ลำไยย้อยร้อยลิ้นอินทผาลำ มะเกลือกล่ำกล้วยกล้ายหิ่งหายดง
ยี่เข่งเข็มเคี่ยงเคียงกับคำฝอย ชุมเห็ดหอยโยทกามหาหงส์
กุ่มกอกกักแกมมะก่อยอมะยง โลดทนงน้อยหน่าส้มซ่าซาม
หางนกยูงกำมะยี่หญ้าฝรั่น แขงจุหลันกุหลายแลล้วนแต่หนาม
มะเดื่อกูกลูกมะงั่วนมวัวงาม ม่วงมะขามชานางกรวยกร่างไกร
เกดเมื่องโมกมากมายมีหลายอย่าง เล็บมือนางนมพิจิตรคิดไสว
ชะเอมอ้อยอินเถื่องมะเฟืองไฟ เถาแตงไทยทองทับทิมแถวริมทาง
ข้างผลิดอกออกผลหล่นผอยผอย เกสรสร้อยโรยรายลงพรายพร่าง
เมื่อยามเย็นถูกลองต้องน้ำค้าง กลิ่นกระจ่างกลิ่นขจรภมรเมา
แมลงภู่เชยชายสิ้นแล้วบินหนี เหมือนตัวพี่พิสมัยแล้วไกลเจ้า
ภูมรินแกล้งร้างใช่อย่างเรา เรียมคลาศเคล้างามขำเพราะจำใจ
แล้วทำเฉยเลยชมสระสนาน ชลธารน่าเล่นช่างเย็นใส
ที่ตรงกลางหว่างเกาะเหมาะกะไร ปลูกต้นไม้เขียวชอุ่มเป็นพุ่มชัฏ
มีเก๋งก่อพอพักสำนักนั่ง กระถางตั้งรอบรายใส่ไม้ดัด
ดูชุ่มชลร่มทั้งลมพัด เห็นหมู่มัจฉาว่ายสายสาคร
ปลาแก้มช้ำช้ำไฉนผู้ใดต้อง แต่แก้มน้องช้ำเพราะชมภิรมย์สมร
ปลาคางเบือนเหมือนแม่เบือนทำเงื่อนงอน ปลากรายว่ายคล้ายกรเข้ากริดกราย
ตะเพียนทองดังพี่ปองไปเพียรพาก สุดแสนยากกว่าจะสมอารมณ์หมาย

ปลาเทพาเหมือนพี่พาเข้ามาไว้ กระแหแหห่างให้ฤทัยหมอง
ปลาเนื้ออ่อนอ่อนแต่นามตามทำนอง อันเนื้อน้องอ่อนอิ่มนิ่มดังนวม
เห็นคล้ายคล้ายว่ายสลับกันสับสน ข้างหนึ่งคนคำปุดข้างผุดบ่วม
ข้างเคียงคู่คุมควบอยู่รวบรวม ข้างโดดต๋วมตกใจปลาใหญ่มา
เขาก่อหินกันกินตามข้างข้าง มีลำรางร่องน้ำงามหนักหนา
สลักรูปหอยปูเงื่อกงูปลา ถัดออกมาทำระเบียงเฉลียงราย
มีมุขกลางกว้างรีทั้งสี่ทิศ ดูวิจิตรท่วงทีดีใจหาย
จัดเป็นที่นั่งนอนผ่อนสบาย ทำลวดลายเลขาก็น่าชม
สำหรับเจ้านัคราม่าประพาส สำราญอาตม์ปรีดิ์เปรมเกษมสม
พี่เดินเที่ยวทัศนายิ่งปรารมภ์ ในอกตรมมิได้คลายวายอาวรณ์
แล้วพากันกลับหลังมายังตึก อนาถนึกนึงคนึงถึงสมร
โอ้วันไรชีวชื่นคืนนคร ที่โรครอนจิงจะคับระงับเย็น
แม้หยุดอยู่หรือว่าไปยังไม่กลับ อันทุกข์ทับไหนจะเบาบันเทาเข็ญ
ชลไนยคงเป่นเลือดเดือดกระเด็น ด้วยห่างเห็นห่างห้องห่างน้องนาน ฯ
๏ ครั้นรุ่งเช้าชวนกันจะผันผาย เคลื่อนคลาดคลายจากปุรีทสถาน
ต่างจัดแจงแต่งกายสบายยาน แสนสำราญพร้อมหมดขึ้นรถไฟ
เวลาย่ายชายแสงพระสุริศริ ก็ลุทริมแควกระแสไหล
เขายอกแง้แห่งนามแม่น้ำไนล์ เห็นแพไหญ่จอดท่าหน้าสพาน
แต่แพนั้นเหมือนถังที่ขังน้ำ ไม่รั้วล้ำเหล็กหล่อห่อประสาน
ไว้สำหรับรถลในชลธาร เคียงชนานเข้าจอดรับรถไฟ

แล้วชักข้ามไปตามสายโซ่ขึง
พอแพถึงรถกระทั่งกับฝั่งได้

ค่อยเลื่อนลำกจากแพให้พ้นไป
รถก็ไวว่องวิ่งยิ่งกว่าบิน

ตวันรอนอ่อนอับลงลับฟ้า
มาถึงท่าที่ตำบลชลสินธุ์

ริมฝั่งฟากวารีมีบุรินทร์
เปนธานินทร์ชื่อไกโรมโหฬาร

อันเมืองนี้ตั้งสำหรับรบรับศึก
ผู้คนคึกเรี่ยวแรงกำแหงหาญ

ได้ฝึกหัดขัดเขนชำนาญชาญ
เคยรอนราญไพรีไม่มีกลัว

เขาเชิญราชทูตไทยไปสำนัก
เข้าผ่อนพักอยู่ในวังพอยังชั่ว

แต่ไม่วายตรมตรองขุ่นหมองมัว
คิดถึงตัวจะต้องไปยังไกลครัน

ขึ้นยนยกแล้วจะวกลงน้ำเล่า
ธุระเรานี้ไม่หมดกำสรดศัลย์

สุดเศร้าสร้อยอยู่จนม่อยหลับไปพลัน
นิมิตรฝันว่าขนิษฐามาติดตาม

ตนผวาหานางเห็นสางแสง
กระจ่างแจ้งแจ่มจบพิภพสาม

ให้อัดอัดชลไนยหลั่งไหลลาม
เสียดายงามเหงาง่วงเพียงทรวงพัง

ทำไฉนจึงจะลืมปลิมสวาท
มิได้ขาดห่วงใยอาลัยหลัง

สู้กลืนแกล้งแข็งอารมณ์ไปชมวัง
ซึ่งแต่งตั้งขึ้นใหม่ชายทเล

เดินเข้าในวงนิเวศน์เขตรขัณฑ์
แล้วหลีกลัดเลี่ยงไถลหลบไพล่เผล

ด้วยความทุกข์กลัดกลุ้มทับทุ่มเท
เขาฮาเฮข้างเราโหยโดยอาดูร

ได้ดูทั่วคืนหลังยังวังเก่า
ยิ่งร้อนเร่าหวังสวาทไม่ขาดสูญ

เข้าในห้องนองเนตรเทวศพูน
จนจำรูญรุ่งรางสว่างวรรณ์

เขาตกแต่งโภชนาเอามาเลี้ยง
ยนโต๊ะเรียงเบ็ดไก่สุกรหัน

ทั้งต้มแกงกุ้งปลาสารพัน
แกล้งจัดสรรค์ตามทำนองของดีดี

ครั้นกินอยู่สรรพเสร็จสำเร็จแล้ว
พอกัปตันขึ้นมาจึงพาที
ะคลาศแคล้วย่ายยากออกจากที่
เชิญให้เรียงรีลงนาวา ฯ
๏ ต่างคนต่างเตรียมกายแล้วผายผัน ถึงกำปั่นแสนโสมนัสา
ก็ใช้ไฟหมายแล่นตามแผนมา ห้าทิวาถึงจำเพาะเกาะบุรี
เรียกชื่อเมืองมอลตาเปนท่าพัก ได้สำนักหยุดยั้งกลางวิถี
ให้แวะขอดทอดสมอรอนาวี เข้าเมืองแข่งแห่งคดีมาทักทาย
แล้วเชื้อเชิญรีดลขึ้นยนบ้าน แสนสำราญเรือนตึกพิลึกหลาย
นั่งพูดจาเล่นตามความสบาย แล้วหกนายต่างพากันลาจร
ไปเที่ยวชมห้างรายเขาขายของ ให้คลายหมองที่คำนึงถึงสมร
อยู่สามวันจึงครรไลไกลนคร ไปในท้องชโลทรทางกันดาร
ถึงปากช่องสองข้างมีเขาใหญ่ อังกฤษไว้หมู่พหลพลทหาร
รวงคิรีเอาเปนขอมป้อมปราการ สูงตระหง่านคูพิฆกข้าศึกเกรง
แต่ภูเขาเขายังคิดประดิษฐ์ไต้ ช่างกะไรเพียรเจาะจนเหมาะเหม็ง
ถ้าใครขึ้นรบรับคงยับเอง ต้องยำเยงย่นหยอนอ่อนระอา
กัปตันให้เรือรอสมอทอด ประทับขอดหน้าเมืองข้างเบื้องขวา
แล้วชักธงธอมนรินทร์ขึ้นนรา ยอกสัญญาให้เจ้าเมืองรู้เรื่องการ
ฝ่ายผู้รั้งเห็นแจ้งไม่แคลงจิตต์ ประกาศิตสั่งเหล่าชาวทหาร
ให้ยิงขึ้นครันครั่นมิทันนาน คำนับธงพระผู้ผ่านพิภพไทย
ยี่สิบเอ็ดเสร็จถ้วนคำรบครบ ควันตระหลบดินดาลสท้านไหว
แล้วเชิญพวกข้าหลวงทั้งปวงไป อยู่อาศรัยแรมร้อนดังก่อนมา
เขาดูแลสารพัดไม่ขัดขวาง ค่อยเสื่อมสร่างโศกสร้อยละห้อยหา

ตัวเจ้าเมืองรักใคร่หมั่นไคลคลา ได้พูดจาชอบชิดเปนมิตร์กัน
พักอยู่สามราตรีค่อยมีสุข แล้วกลับทุกข์ที่จะพรากจากเขตรขัณฑ์
ต้องไปในชลสายอีกหลายวัน ทั้งทางนั้นคลื่นจัดลมพัดแรง
นึกคนึงถึงกายไม่วายหมอง จนเรืองรองรุ่งอุทัยเธอไขแสง
ต่างคนต่างริบรัดเร่งจัดแจง บ้างตกแต่งตัวงามตามช้างไทย
ครั้นพร้อมเสร็จขนรถหมดทั้งนั้น ก็ผายผันมายังท่าชลาไหล
กัปตันนายฝ่ายอังกฤษให้ติดไฟ แล้วคลาไคลออกจากปากทเล ฯ

๏ แสนสงสารทรวงเราเศร้าสลด ทุกข์ระทดอยู่ในชลระหนระเห
ไม่เห็นฝั่งกลางสมุทสุดคเน ให้ว้าเหว่หวิวหวาดอนาถนึก
คลื่นระดมลมกล้าประดาเสีย นอนละเหี่ยละห้อยไห้ใจตึกตึก
กำปั่นแล่นไปกลางหนทางลึก จนยามดึกลมจัดพัดกระพือ
กระทบเชือกสายระยางพึ่งเสนาะ ช่างไพเราะราวกับซอหวิดหวอหวิ้อ
คลื่นกระแทกเรือนจักรักหักฮือ เสียงขันลือลั่นเลื่อนสนั่นเรือ
แต่อังกฤษดีซำนาญการกำปั่น ทั้งกัปตันกะลาสีก็ดีเหลือ
ล้วนตัวเก่งเร่งไฟซ้ำใบเรือ จนข้อเสือก้านจักรหักออกไป
ข้างพวกเราคิดพรั่นให้หวั่นจิตต์ แต่อังกฤษถ้วนทั่วหากลัวไม่
เอาโซ่พันขันมัดรัดเข้าไว้ ก็แล่นได้เรียบร้อยค่อยสบาย ฯ

๏ มาถึงเมืองไวโคโปตุเกศ อยู่ริมเขตรวังวนชลสาย
คลื่นระดมลมกำลังยังไม่วาย จึงให้ป่ายเรือเข้าท่าหน้าบุรี
ฝ่ายเจ้าเมืองกัยซุนนางข้างฝรั่ง ก็พร้อมพรั่งปรีดิ์เปรมเกษมศรี
มาเยี่ยมเยือนทูตไทยด้วยไมตรี ต่างยินดีปราไสกันไปมา

ข้างของดูของเครื่องเมืองสยาม ชมว่างามผิดอย่างต่างภาษา
ข้างชมเม็ดเพ็ชร์ช่วงดวงจินดา ข้างชมผ้าเสื้อแสงที่แต่งกาย
เขาผูกรักชักชิดสนิทสนม ชวนไปชมเย่าเรือนเหมือนสหาย
อยู่เมืองนั้นสองวันก็คลาศคลาย ไปในสายชลธีที่สำคัญ ฯ
◎ จะข้ามอ่าวยิศเนทเลร้าย ยิ่งหมองหม้ายเศร้าจิตคิดกระศัลย์
ด้วยแจ้งข่าวอ่าวนี้ทุกวันวัน พายุนั้นสามารถทายาดพอ
แต่อังกฤษตัวกล้าเหมือนปลาใหญ่ ยังตกใจขวัญหนีแทบดีผ่อ
เช่นพวกเราไม่พักยอกคงกรอกคอ คลื่นมันยอก็จะโยกลงโงกงอม
พ่ายกหัตถ์ถือฐานขอพระเดช จอมนรินทร์ยินเรศร์พิทักษ์ถนอม
เหมือนข่ายเพ็ชรเจ็ดชั้นช่วยกันล้อม ปกกระหม่อมป้องกันสรรพภัย
เห็นพระคุณบุญฤทธิ์ประสิทธิ ปรกติไปโดยสดวกได้
ก็แล่นล่วงมาในห้วงชลาลัย เห็นเกาะใหญ่อิงแคลนแสนลำราญ
คือกรุงไกรฝ่ายเขตเมืองอังกฤษ ที่สถิตย์เอกอนงค์คำรงสถาน
เปนเวลาสุริยนอนธการ ราวประมาณยามหนึ่งก็ถึงพลัน
ให้เรือรอทอดสมออยู่ห่างห่าง แลสล้างนัยไม่ถ้วนล้วนกำปั่น
ระคายคั่นหมื่นแสนแน่นอนันต์ โคมสำคัญจุดประจำทุกลำไป
ตูสว่างกลางมหาชลาสินธุ์ เปนที่ถนเมืองท่าเรืออาศรัย
ซื้อบุรีปอดสมัทเขาจัดไว้ รับทูตไทยขึ้นที่นั่นดังสัญญา
ครั้นอุทัยไขแสงแจ้งกระจ่าง พันนภางค์แผ้วผ่องห้องเวหา
ให้ชักธงจอมโมฬีศอิศรา โดยถานายศใหญ่ไว้เสากลาง
ธงนรินทร์ยินเกล้าอยู่เสาหน้า ตามตำราแจ้งกระจัดไม่ขัดขวาง

ข้างเสาท้ายฝ่ายซ้ายของอนงค์นาง
ฝ่ายแม่ทัพที่กำกับกำชับรบ
ก็เร่งรัดริบร้อนไม่นอนใจ
แล้วแถลงแจ้งความไปตามเรื่อง
มีประสาสน์พระราชเสาวนี
เธอสุดแสนยินดีเปนที่ยิ่ง
ไว้สำหรับรับราชสารา
จะได้เปนเกียรติยศปรากฏไป
เหมือนเชยชูกับขนิษฐูจิตต์จำนง
แต่เครื่องแห่สารพัดจะจัดสรรค์
จะต้องทำตามตำหรับเคยรับมา
แล้วเล่าความตามรับสั่งตั้งประกาศ
สิ่งใดใดมีในบุรีเรือง
อย่าขัดข้องยั้งกันเปนอันขาด
ทั้งกินอยู่หมดประมวญถ้วนทุกคน
แจ้งคดีถี่ถ้วนชักชวนชื่น
กับตันให้ถอนสมอไม่รอรั้ง
ที่ขนย้อมพร้อมพรั่งออกคั่งคับ
ยิงปืนสั่นควันกลบตระหลบอาร
ครั้นสลูตทูตถ้วนสิบเก้านัด
มาเอี่ยดเสี่ยดเยี่ยดยัดอัดนั่ง
แลสล้างทั้งสามงามวิไล
ครั้นเห็นครบสามองไม่สงสัย
มาถามไถ่ทักทายเราะรายดี
พระมิ่งเมืองรอมนางสำอางศรี
ว่าครั้งนี้ทูตไทยได้ออกมา
พร้อมทุกสิ่งรถรัถให้จัดหา
กับทูตตานุทูตถ้วนล้วนยรรยง
ว่ากรุงไกรสองสนิทพิศวง
ร่วมพระวงศ์เดียวกันไม่ฉันทา
ไม่เหมือนกันผิดอย่างต่างภาษา
มิให้ถอยน้อยหน้าทูตทุกเมือง
ว่าของดีที่ประหลาดเขาลือเลื่อง
แม้แขกเมืองหมายใจจะใคร่ยล
อนุญาตตามตำแหน่งทุกแห่งหน
เงินของตนยอกเลิกให้เบิกคลัง
แล้วลาคืนกลับไปดังใจหวัง
เข้าเทียบฝั่งเคียงติดชิดสพาน
แลสลับน่าดูหมู่ทหาร
แผ่นดินดาลเลื่อนลั่นสนั่นดัง
ก็แออัดสัยสนคนสพรั่ง
ข้างยืนนั่งแน่นอยู่คอยดูไทย

เขาจัดแจงแต่งสพานกระดานทอด
แล้วปูผ้าแดงเรียมเอี่ยมวิไล
สี่โมงเศษจึงได้เชิญพระราชสาส์น
พร้อมคณาข้าหลวงทั้งปวงตาม
แอดมิรัลนายทหารชาญสมุท
สั่งให้ยิงสลุตธงพระทรงชัย
ทหารรับจับเชือกกระชากปราด
ยี่สิบเอ็ดเสร็จถ้วนจำนวนตรง
แล้วหกนายนาดกรายมาขึ้นรถ
ไม่หยุดยั้งรั้งรอจรดล
สารถีเหนี่ยวสายถือสองมือชัก
แอดมิรัลยืนยันมั่นรับ
ให้แต่งโต๊ะเลี้ยงดูอยู่จนย่าย
แต่นั่งสนทนาเล่นเห็นพอควร
๏ ถึงโฮเต็ลเปนที่หยุดสำนัก
จนภานุมาศโอภาษขึ้นพรายพรรณ
เขาเชิญให้ไปที่รถไฟพัก
ข้างหิ้วหิ้วห่อผ้าพาตะโกรง
สักครู่ใหญ่ได้เวลาจะคลาเคลื่อน
ต่างวิ่งแซงแข่งหน้าคาประตัง
พอหลอดกู่หวูหวอลูกล้อเคลื่อน
มิราวสอดเหมาะมั่นไม่หวั่นไหว
ตลอดไปจนรถช่างงดงาม
พระผู้ผ่านภพแผ่นแดนสยาม
ก็แลหลามจากกำปั่นแล้วครรไล
ฤทธิรุทลอเลื่องกระเดื่องไหว
ผู้บำรุงกรุงไทยทั้งสององค์
พอนกฉาดขึ้นลั่นควันขมง
คำนับของแทนนาถยาทยุคล
ม้าพยศวิ่งวางกลางถนน
ประจวบจนที่สถานย้านแม่ทัพ
ม้าชะงักยืนเผ่นเต้นหรับหรับ
ประคองประคับเคียงเดินเชิญขึ้นจวน
ชวนภิปรายปรึกาพากันสรวล
ก็ชักชวนกันลากลับมาพลัน ฯ
เข้าผ่อนพักปรึกึ่เปรมเกษมสันต์
สายตวันเวลาสักห้าโมง
ต้องเตือนตักทุ่มเถียงเสียงออกโผง
ไปถึงโรงที่ประทับก็ยับยั้ง
กระดิ่งเตือนรัวเร่งเหง่งเหง่งหง่ัง
ขึ้นไปนั่งในรถหมดทุกคน
ดูดูเหมือนเหาะเหินเดินเวหน

จนแดดชายย่ายเย็นถึงเมืองขน
เห็นผู้คนคั่งคับคอยรับรอง

มีทหารถือกระบี่เป็นที่ท่า
ล้วนขี่ม้าดำนิลสิ้นทั้งผอง

งามอาชาร่าเริงเชิงลำพอง
สามสิบสองคู่เคียงเรียงกันไป

อีกรถาห้าเล่มเต็มวิเศษ
เทียมม้าเทศสูงสง่าจะหาไหน

เรียงประทับคอยรับพวกทูตไทย
ต่างคลาไคลขึ้นรถหมดทุกคน

พาชีชาญพวกทหารหกสิบสี่
เดินตามที่เป็นลำดับไม่สับสน

ล้วนเสื้อแดงแต่งตัวไม่มัวมล
ใส่หมวกขนปีกภู่ดูระการ

ถึงกลาโหมโฮเต็ลเห็นพิลึก
ทำเป็นตึกใหญ่โตระโหฐาน

ทั้งสี่ชั้นช่างประดิษฐ์พิศดาร
โอพ้าลานที่ท่าน่าสบาย

ทหารม้ากลับหน้ามาคำนับ
รถประทับนายทวารเปิดบานผาย

ผู้เจ้าของโฮเต็ลที่เป็นนาย
มาทักทายเชื้อเชิญดำเนินจร

แล้วนำหน้าพาเที่ยวดูห้องหับ
ของสำหรับสารพัดบริบูรณ์

เก้าอี้โต๊ะเตียงตั้งทั้งนั่งนอน
มีฟูกหมอนครบถ้วนจำนวนคน

จะกินอยู่ดูแสเอาใจใส่
คนรับใช้เจนจัดไม่ขัดสน

เรียกอะไรได้ทุกสิ่งวิ่งออกลน
ไม่เกียจกลการงานขยันจริง

เขาช่างฝึกสอนไว้มิใช่ช้า
รู้ฝากตัวกลัวนายทั้งชายหญิง

ไม่เงอแงแง่งอนทำค้อนติง
เสร็จทุกสิ่งมิให้พักต้องตักเตือน

แต่กระนั้นพี่ไม่วายระคายคิด
ถึงอังกฤษดีแสนไม่แม้นเหมือน

เมื่อเรียมคงเคียงคู่อยู่กับเรือน
เจ้าผู้เพื่อนร่วมรักก็ภักดี

ปรนนิบัติเชยชูอัชฌาสัย
สู้ตั้งใจมิได้เบือนแชเชือนหนี

ถึงยามกินยามนอนรู้ผ่อนที
นั่งพัดวีนวดพันหมั่นระวัง

เมื่อยามแนบแอบอิงแม่มิ่งมิตร
นึกน่ากมาน่าวิตกเพียงอกพัง
ก็ม่อยหลับกับที่ไสยาอาสน์
ต้นผวาหวาดพะวงว่านงราม
ยิ่งโศกแสนแน่นอุราเพียงอาสัญ
เอาพระเดชขอมจักรหักระคาง
เรามาด้วยราชการพระผ่านเกล้า
พอคิดได้ค่อยเป็นสุขสิ้นทุกข์โทม
แต่วิสัยใจบุถุชนนี้
หักลงไปได้เท่านี้ก็ดีครัน
อันหักห้ามความสวาทให้ขาดวิ่น
วายถวิลเพียงเวลาทิพากร
แล้วดำเนินเดินออกมานอกห้อง
ก็พูดจาปราไสไยนดี
๏ จนอัฐงค์ลงลับภูเขาเขิน
ไปดูละคอนฟ้อนรำระบำบรรพ์
ออกจากตึกที่พักพรักพร้อมหน้า.
อาชาชาติผาดโผนโจนลำพอง
เข้าในโรงที่เล่นเห็นพิลึก
แสงประทีปส่องสว่างดังกลางวัน
แต่ห้องหนึ่งนั้นดีเป็นที่หลวง
เชยชมชิดนิ่มนุชช่วยจุดหลัง
จนระฆังขานกังถึงสองยาม
ภานุมาศแข่มขยภพทั้งสาม
ละเมอตามมองเขม้นไม่เห็นนาง
สู้กลืนกลั้นทุกข์ทนกระมลหมาง
ว่าอย่าเศร้าเลยจงสร่างกำสรดโทรม
ไม่ควรเร่าร้อนรำพึงคนึงโฉม
ก็แสนโสมนัศมาล้างหน้าพลัน
ประเดี๋ยวดีประเดี๋ยวร้ายหมายกระสัน
ที่หลังนั้นคงจะแปรไม่แน่นอน
ไหนจะสิ้นเสื่อมสุดจนหลุดถอน
คงจะย้อนโหยหาเมื่อราตรี
เห็นพวกพ้องปรีดิ์เปรมเกษมศรี
ย้างเข้าชิ้สัพยอกเย้าหยอกกัน ฯ
มิศเฟาล์เข้ามาเชิญให้ผายผัน
ต่างก็หรรษาสมอารมณ์ปอง
ขึ้นรถาจรจรัลผันผยอง
ช่างไวว่องพักหนึ่งก็ถึงพลัน
ทำเป็นตึกใหญ่กว้างช่างสร้างสรรค์
มีช่องชั้นห้องหับสำหรับดู
ห้องทั้งปวงไม่มีที่จะสู้

ผนังพนักสักหลาดเอาลาดปู
ภูละคอนเข่าเล่นเห็นวิเศษ
ขับเรื่องเมืองแขกขุ่นเกิดวุ่นวาย
ด้วยขัดข้องหมองใจนายทหาร
ข้างพวกแขกคนทำไม่ยำเกรง
ฝ่ายอังกฤษไม่รู้ตัวมัวนอนหลับ
ลูกเล็กเล็กเด็กน้อยก็พลอยตาย
ฝ่ายเข้าเมืองยั้งกะหล่าปริชาหาญ
ให้เกณฑ์ทัพทั้งยกยกทั้งเรือ
พวกอังกฤษกลับได้ชัยชนะ
ยิงระดมล้มระดะดายดา
เห็นแขกพ่ายตายกลาดไม่อาหือ
เป่นสิ้นเรี่ยวราวรบขบลงไว้
แต่แรกนั่งภายหลังขึ้นยืนหัก
ถอดเสื้อเก่าเอาเสื้อใหม่ใส่จนครบ
ยางที่เขนยืนเอนเอียงข้างข้าง
แล้วยืนแต่ตีนเดียวเอียวตัวเอง
แกล้งยักเยื้องแยบคายหลากหลายท่า
สิ้นกระบวนถ้วนสิ่งที่หญิงทำ
ยังมีชายปริชาชี้ม้าอื่น

ให้พวกเราเข้าอยู่ทั้งหกนาย
แต่งตามเพศงามสอาดประหลาดหลาย
เข้าทำร้ายรบอังกฤษไม่คิดเกรง
ยังคับการข่มขี่ข่มเหง
คุมกันเองฆ่าอังกฤษชีวิตวาย
ก็ยุบยับเสียทีต้องหนีหาย
ทั้งหญิงชายสิ้นชีวังลงเป่นเบือ
เคยรอนราญเหี้ยมห้าวราวกับเสือ
ข้างแขกเหลือรบรับก็อัปรา
ไม่ลดละฟอนฟันขันเกศา
คนที่นั่งทัศนาก็คึกใจ
ต่างตบมือพร้อมกันสนั่นไหว
ครั้นต่อไปมิสตรีชี้สินอพ
ออกปริ่งปร่อขยี้เคี้ยวเล้วตระหลบ
แล้วเต้นหรบรำเท้าก้าวตามเพลง
ทำท่าทางน่าหัวเราะช่างเหมาะเหม็ง
ไม่กริ่งเกรงว่าจะตกหกคะมำ
ยนหลังม้าห้อไม่หยุดสุดจะร่ำ
ก็ร่ารำเริงรื่นคืนกลับไป
ออกมายืนพูดจาอัชฌาสัย

สั่งให้ม้ารำเท้าก้าวครรไล
ผู้ที่ขี่ก้มหน้าม้าก็ก้ม
ถ้าแม้คนเงยหน้าม้าแหงนคอ
ครั้นเอนซ้ายม้าย้ายเอนไปข้าง
ที่ยิดเยื้อนเหมือนหมดดูงดงาม
จึงคืนคงลงจากพาชีชาติ
มีสองชายยกไม้ขึ้นขวางพลัน
ม้ากระโดดโลดข้ามได้ตามจิตต์
แล้วนารีขี่ควบอัศดร
แต่แรกนั่งภายหลังขึ้นยืนหยัด
ทำแยบคายหลายยกหมดประมวญ
๏ ยังมีชายสองคนไม่ย่นย่อ
ยกมือกำรำเท้าก้าวตะโกรง
บางทีขี่คนเดียวทั้งสองม้า
คนหนึ่งโจนขึ้นไหล่ดังใจจง
สองเท้าขี่กะไรมิใช่ชั่ว
บางทีขึ้นเหยียบเข่าน้าวตัวเอน
บางทีขี่ทั้งสองคนวิ่งซนเสือก
กลับไถลมาตัวนี่ด้วยกัน
ครั้นสำเร็จเสร็จสรรพก็กลับหลัง
ขณะนั้นทันทีมีผู้ชาย
ก็ทำได้เหมือนอย่างคนชอยกลพอ
รู้ประสมให้เหมือนกันขันจริงหนอ
คนเอนขวาม้าย่อเอนตัวตาม
ถูกแยบอย่างเพลงทำนองหนึ่งสองสาม
สิ้นเนื้อความคนขึ้นเพียงนั้น
ม้าก็ผาดเผ่นโผนโจนผายผัน
หวังจะกันกีดไว้มิให้จร
ไปสถิตย์อยู่ยังที่ดังก่อน
ออกมาพ้อนรำร่ายหลายกระบวน
เขาช่างหัดผักดีได้ถ้วน
ก็หันหวนกลับคืนเข้ายืนโรง ฯ
ขี่ม้าห้อผกเผ่นแล้วเต้นโหยง
ควบตะโพงขับตะพัดฉวัดวัง
ยืนแยกขาทำตามความประสงค์
เอาหัวลงจดศีร์ษะหกตะเมน
เลื่อดลงหัวดูหน้าเหมือนทาเสน
ไม่โงนเงนแขงขอห้อตะบัน
กระโดดเชือกไปตัวโน้นโจนถลัน
พลันวันไวว่องทั้งสองนาย
คืนเข้ายังโรงในเหมือนใจหมาย
ก็ผันผายชัยอาชาออกมาพลัน

เอาเท้าซ้ายกรายเหยียบศีรษะม้า ข้างเท้าขวาเหยียบไหล่ไว้ได้มั่น
แล้วปล่อยห้อเร็วรวดกวดเก่งครัน ช่างไม่พรั่นจิตต์ใจไฉนนา
อีกคนหนึ่งวิ่งพวยฉวยได้บ่วง กลับทลวงกั้นกางเข้าขวางหน้า
ฝ่ายว่าชายตัวดีขี่ม้า โดดลอดมายืนหลังเหมือนอย่างเดิม
แล้วถือแพรยืนขวางกลางสนาม ก็โจนข้ามได้ดังนึกยิ่งฮึกเหิม
แล้วถือผืนอื่นทำแกล้งแสร้งซ้ำเติม ทวีเพิ่มพอให้ยากลำยากใจ
ถึงสามชั้นคนนั้นไม่เข็ดขาม กระโดดข้ามทุกตำบลพ้นไปได้
ทำแยบคายหลายอย่างต่างต่างไป แล้วเข้าในโรงหายชายอื่นมา ฯ
๏ แต่คนนี้คมสันขยันหยด ดูหมดจดท่วงทีดีหนักหนา
ชื่อมิศกุกเจนจัดหัดอาชา มือถือแซ่นำหน้าม้าเดินตาม
แล้วให้ม้าเดินสองเท้าก้าวกุยกัย ประเดี๋ยวกลับให้ลงนั่งกลางสนาม
สารพันกัณฐ์ศัว์ไม่ขัดความ คำรบสามสั่งว่าให้ม้านอน
พาชีชาติชาญฉลาดลงนอนนิ่ง ไม่ไหวติงรู้ทำเหมือนคำสอน
ชายตลกยกเท้าอัศดร ให้กอดกายหงายนอนหว่างอุรา
ม้าก็ทำตามใจมิได้ขัด สารพัดน่าเอนดูรู้ภาษา
บัดเดี๋ยวตลดคนตลกลุกไคลคลา แต่อาชานอนนิ่งไม่ติงกาย
มิศกุกจึงว่าลุกขึ้นเถิดหนา ฝ่ายมิ่งม้าลุกไวเหมือนใจหมาย
ตลกจึงกล่าวคำทำภิปราย นี่แน่นายผู้สันทัดอัศดร
ถ้าดีจริงจงว่าม้าของเจ้า ให้กลับเข้าคืนหลังเหมือนอย่างสอน
เราจะห้ามปรามไว้มิให้จร อย่าเกี่ยงงอนดูข้างไหนใครจะดี
มิศกุกรับคำทำเป่นว่า มาเถิดมาม้าเราเข้ามานี่

แล้วลูบหน้าลูบหลังสั่งพาชี
สินอพพังสั่งสรรพก็กลับวิ่ง
ตลกยืนยิ้มแต้ ไม่แชเชือน
ม้าชะงักเงยชะแง้ทำแปรผัน
มิศกุกเรียกกลับมาฉับไว
วงคืนไปโรงในอีกเฉิดหนา
คนตลกจึงว่าแก่พาชี
ม้าก็ยังพังห้ามตามตลก
ตลกเคาะเยาะเย้ากล่าวสุนทร
ที่นี้เรามิได้ห้ามตามประสงค์
มิศกุกนายม้าปรีชาชาย
แล้วจึงสั่งอาชาให้คืนหลัง
ควยตะบึงบากหน้าไปท่าเดียว
คนมาดูอยู่ที่นั่นสนั่นอื้อ
ต้อยอกแง้งแห่งระยอยว่าชอบใจ

วงคืนที่เคยสถิตย์อย่ายิดเยื้อน
ช่างรู้จริงหาไหนจะได้เหมือน
แล้วแย้มเยือนร้องว่าอย่าเข้าไป
ขยาดยั้นยืนเซาเข้าไม่ได้
ลูบหลังไหล่หน้าตาแล้วพาที
ฝายอาชารู้จริงออกวิ่งรี
หยุดอยู่นี่เราไซ้มิให้จร
สองสามยกคลาศเคลื่อนไม่เหมือนสอน
วงวิ่งวอนม้าให้ไปเฉิดนาย
โดยจำนงคงจะสมอารมณ์หมาย
ต้องอับอายแก่ตลกหลายยกเจียว
ม้าได้ฟังเร็วแร่ไม่แลเหลียว
สักประเดี๋ยวถึงโรงตรงเข้าใน
ก็ตบมือพร้อมกันเสียงหวั่นไหว
ขอหยุดไว้เป่นสงบขบเพียงนั้น ฯ

◎ เมืองลอนดอนมีละคอนอยู่หลายแห่ง เขาตกแต่งตามเพศวิเศษสรรพ์

เอานารีรูปร่างสำอางครัน
แต่ประหลาดหลากจิตต์พิศไม่เห็น
ฉลาดทำแยบยนต์เป่นกลไก
บางที่ผุดผายผันจากยรรพต
บางที่ชื้นจากพื้นภูวดล

เป่นเทวัญเหาะปลิวลิ่วครรไล
ช่างซ่อนเส้นสายสนคนอาศรัย
ดังเหาะได้จริงจังลำพังตน
เห็นปรากฏแก่ตาน่าฉงน
แต่ไม่ยลรอยระวางหนทางจร

คนที่เป็นเทวดามาทั้งนั้น รัศมีแจ่มจำรัสประภัศร
ช่างงามล้วนนวลผ่องลอองอร ดูละคอนจนเวลากว่าสองยาม
เขาเลิกแล้วลีลาพากันกลับ คืนประทับที่สถิตย์จิตต์หวาดหวาม
คิดคู่เชยเคยสบายเสียดายงาม ถึงยามสามพอผลอยม่อยหลับไป ฯ
๏ จนแสงทองส่องฟ้านภากาศ ภานุมาศแจ้งกระจ่างสว่างไสว
มิศเฟาล์ที่สำหรับอยู่กับไทย จัดรถให้ห้ารถยทร
ทั้งนายไพร่นำไปเที่ยวชมสวน ประหลาดล้วนสัตว์แซ่แลสลอน
เขาเลี้ยงชังหวังปองเอาทองปอนด์ รายฎรเสียให้จึงได้ดู
มีพร้อมหมดพาหุยทธวิยาท สิงหราชกริ้นทั้งหมีหมู
อีกโคดึกเถื่อนกะทิงวิ่งออกพรู ทำคอกอยู่มิให้ปนระคนกัน
แรดแรงร้ายม้าลายมหิงษา พยัคฆาหมูละมั่งกวางสมัน
ฟานกระจงเลียงผาสารพัน จึงจองคั่นไว้ต่างหากสุนัขใน
กระต่ายตุ่นวุ่นวนวิ่งซนซอก ช้างอันออกจากซ่องปล่องอาศรัย
อ้ายแมวป่ากจเก่งเสงสุดใจ ดูกะไรกว่าเสือช่างเหลือเปรียว
เข้าไปยืนห่างสักศอกริมคอกขัง ก็ผึงผังโผนมาทำตาเขียว
ช่ำคำรามคึกคักหนักจริงเจียว ไปข้าเปลี่ยวปะมันเปนอันตราย
มีทั้งเม่นเห็นคนทำขนแขง เปรียบอย่างแปรงซี้ซันขันใจหาย
เหมือนไม้เสียมยักแซมแหลมข้างปลาย ใครกล้ำกรายสยัดขนยักคนคา
ทั้งลิงค่างย่างชนีมีนครบ คางคกกบตุกแกแย้กิ้งก่า
จระเข้หอยปูงเต่าปลา สกุณาหลายอย่างต่างต่างกัน
ทั้งสัตว์บกสัตว์น้ำเขาทำที่ เลี้ยงไว้คิเปนแพนกไม่แผกผัน

แลหลากหลากมากมายเปนหลายพรรณ ยางอย่างนั้นแปลกชนิดผิดข้างไทย

ถ้าสัตว์ร้ายขังคงในกรงเหล็ก ซึกไม่เล็กแขงขันดันไม่ไหว
แม้สัตว์เชื่องพอเห็นไม่เปนไร ใส่กรงไม้มิให้เปนระคนคละ
จึงเหลนงูใส่ตู้กระจกกระท่าง แล้วมีอ่างแก้วตั้งเปนจังหวะ
ใส่หอยปูต่างต่างวางระยะ ที่ในสระใส่กุมภาปลาโตโต
ถ้านกใหญ่อ้ายตะกรุมกะเรียนแร้ง อยู่กลางแจ้งเดินโทงทำโกงโก้
สัตว์ที่เลี้ยงมากหมดไม่อดโซ กินเนื้อโคเข้าปลาสารพัน
เขาหาทำน้ำหญ้าผลาหาร ไม่กันการคิดริงทุกสิ่งสรรพ์
แต่พวกเราเที่ยวดูอยู่ด้วยกัน จนตวันเลี้ยวลับจึงกลับมา ฯ

๏ ครั้นรุ่งเช้ามีศเฟาล์พาผายผัน ดูกำปั่นกลไฟใหญ่หนักหนา
ยาวไม่น้อยถึงร้อยกับหกวา เปนมหานาเวควิเศษนัก
ประหลาดหนอต่อด้วยเหล็กใช่เล็กน้อย แต่ว่าลอยน้ำดูไม่สู้หนัก
ไว้ให้งามบ้านเมืองช่างเยี่ยงยัก คิดใส่จักรท้ายข้างสองอย่างดี
ที่ในลำทำห้องเปนช่องชั้น เขียนสุวรรณลวดลายระยายสี
มีอุโมงค์ยาวยืดมิดเต็มที ตั้งแต่ที่ท้ายทอดตลอดลำ
ห้องหนึ่งยาวราวสักเส้นเปนตลาด ระดะดาษคนผู้ดูออกล่ำ
ตั้งร้านเคียงเรียงรายขายประจำ เขาหาทำของเข้าเอามาไว้
ดาดพ้ามีสีชั้นลวันกั้นห้อง แล้วเยียดช่องให้เปนทางสว่างไสว
เสากระโดงหกเสาพร้อมเพลาใบ ใส่ท่อไฟห้าแห่งพอแรงการ
บรรทุกคนที่จะไปได้ถึงหมื่น แม้ถูกคลื่นไม่สเทือนเหมือนเรือนบ้าน
เปนเรือใช้รับจ้างทางกันดาร ใครโดยสารเงินให้ได้สบาย ฯ

๏ ชมกำปั่นแล้วพากันมาหมด ขึ้นสู่รถรีบไปดังใจหมาย
ถึงอุโมงค์ใต้น้ำทำแยบคาย ลงทางฝ่ายฟากข้างนี้เดินลัลา
ไปทลุขึ้นทางฟากข้างโน้น ไม่มีโคลนมีดินล้วนหินผา
ใส่ใยสอก่อกั้นกันคงคา ถือปูนยามิดชิดสนิทเนียน
ที่ในนั้นจุดไฟไสวสว่าง พ้นหนทางแผ้วกวาดดูลาดเลี่ยน
เขาขายของเหมือนตลาดคลายเดียร เที่ยวเดินเวียนซื้อหาสารพัด
อยู่ในนั้นเรือไฟครรไลล่อง ตามแถวท้องวารินยินถนัด
เสียงน้ำดังอื้ออึงรึงรัดัด ด้วยจักรวัดวิดวักควักวาริ
อุโมงค์ยาวกล่าวไว้ มิใช่เล่น โดยได้เห็นจดหมายรายแผนที่
สิบห้าเส้นเจ็ดวากว่ายังมี เศษศอกหนึ่งกับสี่นิ้วข้างไทย
เป็นทางตรงโล่งลิ่วแลตลอด ช่างขุดลอดใต้ลำแม่น้ำไหล
พ่เที่ยวเล่นอยู่จนเย็นลงไรไร ก็คลาไคลกลับหลังไม่รั้งรอ ฯ
๏ ถึงโฮเต็ลเอนกายให้หายเมื่อย ช่างเหน็ดเหนื่อยอ่อนใจกะไรหนอ
ขุนนางหนึ่งสมญาลอร์ดมายอ เขามาขอเชิญทูตทั้งสามคน
ไปกินโต๊ะที่บ้านเป็นการใหญ่ ตามน้ำใจผูกรักเป็นพักผล
ถึงเวลาจัดแจงแต่งสกนธ์ ขึ้นนั่งยนรถาแล้วคลาไคล
กินสำเร็จเสร็จสรรพก็กลับหลัง คืนมายังโฮเต็ลที่อาศรัย
มิศเฟาล์จึงแสดงให้แจ้งใจ กำหนดในที่จะเผ้าเจ้าแผ่นดิน
อีกสี่วันนอมันขุนนางหนุ่ม มาควบคุมของขนไปจนสิ้น
บรรณาเนื่องเครื่องทรงองค์นรินทร์ ที่ภูมินทร์โปรดปรานประทานมา
แล้วท่านทูตสามนายก็ผายผัน กับตัวฉันด้วยเป็นผู้รู้ภาษา

อีกขุนหรล่ามฉลาดปราชญ์ปรีชา
ได้ ได่ถามตามคดีที่ทะเผ้า
อันปรากฏศัพ์ย่อมรุ่งเรือง
ฝ่ายขุนนางกรมท่าพระยาใหญ่
ซึ่งเอกองค์อัคเรศผ่านเขตรคัน
ว่าแต่ก่อนกรุงไทยไม่สามารถ
ด้วยทเลลึกกว้างทางกันดาร
ในครั้งนี้จอมนรินทร์ขัณฑิภพ
จึงส่งบรรณาการสาส์นสำเนา
เธอชื่นชอบชอบใจในพระยาท
หยากจะใคร่ได้ดูหมู่เสนี
ขอทูตานุทูตถ้วนจำนวนเผ้า
เหมือนคำนับยาทยงสุ์พระทรงชัย
ราชทูตรับว่าอย่าปรารภ
แล้วคืนหลังยังตึกคิดตรึกตรอง
๏ ครั้นสิ้นแสงสุริยาภานุมาศ
เขามาแจ้งเรื่องร้อนอักษรทรง
ประชวรลมครู่หนึ่งถึงชีวิต
แสนวิโยคโศกศัลย์พันทวี
อีกสักแปดราตรีพอมีสุข
ได้ทรายสารอนุสนธิ์เป่นจนใจ
ขึ้นไปหาผู้สำหรับรับแขกเมือง
พระนางเจ้าจอมนรินทร์คินกระเดื่อง
ดังประทิปที่ประเทืองสว่างวรรณ
ก็แจ้งใจโดยจริงทุกสิ่งสรรพ์
มีพระบัญชาตรัสคำรัสการ
ให้มีราชทูตจำทูลพระราชสาส์น
ไม่อาจหาญมาถึงที่ธานีเรา
ทรงปรารภเรื่องไมตรีมิให้เศร้า
มาตามเลาราวเรื่องเมืองไมตรี
ไทธิราชผู้บำรุงซึ่งกรุงศรี
อัญชลีทรงธรรม์นั้นฉันใด
จงกัมเกล้าน้อมประนมยังคมไหว้
ผู้ผ่านไอศูรย์สยามตามทำนอง
จะนอบนบโดยดังรับสั่งสนอง
ที่ทะเผ้าผ่าลอองเอกอนงค์ ฯ
ล่วงลีลาศลับไม้ไพรระหง
ว่าพระวงศาสวัสดิ์กษัตริย์
พระนางคิดเศร้าสลดกำสรดศรี
ในการที่รับทูตขอหยุดไว้
ค่อยเสื่อมทุกข์คลายจิตต์พิสมัย
ต้องรอไปบ้วยการนานเวลา

ในทรวงพี่ร้อนเร่งดังเพลิงผลาญ
เผ้าคลุ้มกลัดขัดสนพันข่ญญา
แม้ยังไม่กลับบ้านสถานถิ่น
คงจะมอดม้วยมุดสุดชีวี
๏ มิศเฟาล์เขามาชวนให้ผายผัน
ต่างมาขึ้นรถาอาชาชาญ
ลงจากรถคลาไคลเข้าในถ้ำ
สำหรับให้คนดูรู้สำคัญ
ประเดี๋ยวหนึ่งจึงนายฝ่ายเจ้าของ
แล้วเดินนำพวกเราเข้าไป
ก็หันจักรชักฉิวละลิ่วเลื่อน
สักสิบวาสูงครันถึงชั้นบน
เที่ยวดูตามแถวระเบียงเฉลียงรอบ
มีบ้านเรือนเรียงรายสุดสายตา
ดูโคมแดงแสงไฟไสวสว่าง
ผายอากาศวิถีมีพระจันทร์
รัศมีแววแวมแจ่มกระจ่าง
แม้ไม่มีใครแสดงแจ้งภิปราย
ด้วยแลเห็นดินฟ้าชลาไหล
ไม่มีข้อสงสัยใจประวิง
ให้แดดาลโดยดินถวิลหา
กลัวจะช้าวันเนิ่นไปเกินชี้
ก็ไม่สิ้นตรมตรองที่หมองศรี
แต่อย่างนี้แล้วเห็นมิเป็นการ ฯ
ดูเขตรขัณฑ์ธานินทร์ถิ่นสถาน
ควยทยานพักหนึ่งก็ถึงพลัน
แลพลิกยวดยิ่งทุกสิ่งสรรพ์
ว่าเมืองนั้นท่าทางเป็นอย่างไร
มารับรองพูดจาอัชฌาสัย
ให้นั่งในที่ปล่องช่องชอบกล
ดูดูเหมือนเหาะเหินดำเนินหน
แล้วต่างคนจากที่เดินลีลา
เห็นคันขอยกรุงไกรใหญ่หนักหนา
ลำคงคาเรือแพออกแจจรร
ทุกทิศทางเหนือใต้ในกำปั่น
อเนกนันต์ด้วยคณาดารารายฯ
พันนภางค์โอภาษประหลาดหลาย
คนคงหมายจิตต์ป่องว่าของจริง
ทั้งเขาไม้เย่าเรือนเหมือนทุกสิ่ง
ช่างยวดยิ่งเกินปัญญาวิชาทำ

ครั้นดูทั่วกลับหลังเข้านั่งที่ จักรกรีเรียงคนถึงพันตำ
ฝ่ายอังกฤษมิศเฟาล์เขาจึงนำ ไปดูหนังฟังคำยุทเจรจา
อันรูปหนังดูงามตามวิสัย เมื่อแลไปคล้ายคนซ้อยกลหนา
มีเรือนบ้านร้านตลาดคลายตา บรรพตาต้นไม้ล้วนใหญ่ครัน
ที่จะเปลี่ยนตัวหนังคอยนั่งพิศ ไม่แจ้งจิตต์หลากล้ำทำขันขัน
ตัวนี้หายกลายเห็นเป็นตัวนั้น ช่างเปลี่ยนกันแยบยนต์พ้นความคิด
ได้ดูเล่นมากมายเป็นหลายอย่าง ค่อยเสื่อมสร่างโศกเศร้าขันเทาจิตต์
อยู่โฮเต็ลทุกข์ประเทืองขึ้นเนืองนิตย์ ด้วยห่างชิดเชยชมมานมนาน
ครั้นสี่ทุ่มหนังเลิกก็ผายผัน ขรจักลับหลังยังสถาน
ถึงที่นอนถนอนฤทัยอาลัยลาน เพียงทรวงรานแรงรักหนักในทรวง ฯ
๏ จนดาวดับลับหล้าเวหาหน สุริยนเยี่ยมยอดไศลหลวง
ยังนิ่งนอนร้อนรุ่มถึงพุ่มพวง ให้เหงาง่วงหงิมเงียบระเยียบเย็น
เขามาชวนไปยังที่วังแก้ว ก็ผ่องแผ้วดีใจจะใคร่เห็น
ถึงแสนเศร้าคราวระกำต้องจำเป็น ไปเที่ยวเล่นพอให้หายวายอาวรณ์
มาขึ้นรถหมดทุกนายแล้วคลายคลาศ อาชาชาติเร็วรี่เร่งถี่ถอน
ครั้นถึงวังรัตนาพากันจร เดินยอกย้อนลดเลี้ยวเที่ยวครรไล
ดูวิจิตรพิศดารตระการแก้ว วับวามแวววับสว่างกระจ่างใส
ทั้งหลังคาฝาผนังช่างกะไร ตลอดไปหมดสิ้นล้วนจินดา
สูงตระหง่านยาวกว่าสิบห้าเส้น เขาทำเป็นสี่ชั้นขันหนักหนา
ข้างในนั้นน่าเพลินเจริญตา ปลูกพฤกษาต่างต่างสล้างราย
มีดอกผลหล่นกลาดออกดาษดื่น ไว้ชมชื่นชอบจิตต์ไม่คิดขาย
แล้วทำรูปสัตว์สิงห์คนหญิงชาย ประหลาดหลายหลากหลากมากประมวญ

แต่ละรูปราวกับเป็นเห็นประจักษ์
รูปคนข้าราษีไม่มีนวล
แล้วมีเครื่องกลไฟทั้งใหญ่น้อย
แต่พวกทูตเที่ยวดูอยู่ในวัง
มิศเฟาล์เล่าก็ดีเป็นที่สุด
ให้จัดแจงโต๊ะตั้งเหมือนอย่างเคย
ครั้นอิ่มหนำสำเร็จเสร็จธุระ
ด้วยสิ่งของควรชมนิยมยิน
ต้องกลับหลังยังสถานรำคาญคิด
เศร้าฤทัยไสยาน้ำตานอง
ไปชมชาวสาวสำอางนางอังกฤษ
จึงจัดแจงแปลงกายย้ายกระบวน
แล้วออกจากโฮเต็ลเขม่นมุ่ง
ถ้าแสงไฟไหนแจ้งก็แฝงเงา
จนถึงตึกที่สถิตย์ชนิษฐ์น้อย
ใส่เสื้อแพรแลสอาดช่างนาดกราย
พี่ชวนกันคลาไคลเข้าไปนั่ง
ดูจริตกิริยาก็น่าเพลิน
ดูสะสวยมวยผมช่างสมหน้า
ดูเนื้อเต่งเปล่งล้วนนวลลออง
ทั้งห้องหับหลับนอนยรรฆ์ฐรณ์ที่
เก้าอี้โต๊ะตู้เตียงตั้งเรียงกัน
ช่างน่ารักวางไว้ที่ในสวน
ทำกระบวนรู้อายใยไม้ยัง
ทำเรียบร้อยไว้เป็นอย่างเอาวางตั้ง
จนย่ำค่ำแล้วยังไม่หมดเลย
ช่างริบรุดเร็วจริงไม่นิ่งเฉย
แล้วภิเปรยชวนให้พวกไทยกิน
หวังว่าจะดูอะไรเสียให้สิ้น
แต่พิรุณจวนรินโรยลออง
คนึงมิตรมิได้วายหม่นหมายหมอง
พอพวกพ้องที่รักมาชักชวน
ต้องจำจิตต์รับคำทั้งกำสรวญ
แต่งแต่ล้วนเครื่องอังกฤษติดครังเครา
เห็นคนมุงเดินไพล่ไปกับเขา
ไถลเข้ายังตัวด้วยกลัวอาย
ล้วนเรียบร้อยรุ่นรามงามใจหาย
เมียงชะม้ายแย้มเยื้อนแล้วเชื้อนเชิญ
เขาหันหลังเอื้อนอายระคายเขิน
ดูเมื่อเดินงามดีที่ทำนอง
ดูพักตราราษีไม่มีหมอง
ดูเข้าของแต่งกายก็พรายพรรณ
ม่านมุ่สารพัดช่างจัดสรรค์
เป็นซ่องชั้นน่าชมภิรมย์ใจ ฯ

๏ ชมสำเร็จเสร็จสรรพแล้วกลับหลัง มายับยั้งไสยาที่อาศรัย

ขนรุ่งแจ้งแจ่มฟ้านภาลัย พวกทูตไทยพร้อมพรักเขาชักชวน
ไปดูรูปต่างต่างที่ช่างยัน สารพันเหมือนจริงทุกสิ่งถ้วน
รูปพระยอดยุพยงอนงค์นวล ที่สำรวลมิได้ผิดจริตนาง
ทั้งรูปราชสามีเป็นที่รัก วิไลยลักษณ์ยืนเรียงอยู่เคียงข้าง
กับลูกเธอเก้าองค์ทรงสำอาง แลสล้างล้อมขนานพระมารดร
รูปมนุษย์ต่างชาติประหลาดหลาย ทำแยบคายยืนนั่งตั้งสลอน
มีคนตำน้ำอยู่ยุทธจร ในสาครทนงมอยู่นมนาน
แสนสบายหายใจก็ได้คล่อง ลงเดินเที่ยวเลี้ยวล่องที่สระสนาน
ต่างหยิบเงินถือขว้างไปกลางธาร วิ่งทยาน โผนพวยเข้าฉวยเอา
อันเรื่องราวพรรณาไม่น่าเชื่อ ฉันก็เบื่อคิดระคายนักอายเขา
แต่การจริงจำแสดงแต่งสำเนา เห็นลาดเลาคงมีที่ระแวง
ถ้าผู้ฟังทั้งผู้อ่านท่านสงสัย ที่ฉันได้อธิบายจะหายแหนง
ด้วยวาจาค่อยกระจ่างไม่คลางแคลง ครั้นจะแต่งกลอนกล่าวก็ยาวนัก ฯ

๏ วันพฤหัสยี่เดือนอ้ายขึ้นสามค่ำ กำหนดนำเฝ้าอนงค์อันทรงศักดิ์
สองอังกฤษติดภักดิ์เป็นที่รัก มาชวนชักให้สนานสำราญกาย
ต่างสวมใส่สนับเพลาพรายเพราเพริศ วิไลเลิศแลอร่ามงามใจหาย
เลื่อมสลับยักแมงทับติดเชิงชาย ดูแยบคายเอกเอี่ยมธรรมเนียมไทย
นุ่งยกนอกกอกวิเศษเกล็ดพิมเสน โจงกระเบนประดิดคาดไม่หวาดไหว
ข้างใส่เสื้อสะพักระยับเข้มขาบใน ข้างนอกใส่กรุยกรองทองสำรด

อำมรงค์รังแตนเปนแหวนเพ็ชร แต่ละเม็ดแววววาวราวจะหยด
ทับทิมแดงแสงงามช่างงามงด มรกตไพฑูรย์จำรูญราย
เข็มขัดแน่นแขวนกระบี่ทหาร หมวกประทานครบถ้วนจำนวนหมาย
สอดถุงเท้าเกือกยางแล้วย่างกราย ทั้งแปดนายไคลคลาออกมาพลัน
ขึ้นยนรถรีบรุดไม่หยุดพัก ถึงสำนักรถไฟจะผายผัน
พอประสบพบเห็นเยนเนอรัล ก็ชวนกันขึ้นรถไฟครรไลจร
หนทางนั้นพันสามสิบห้าเส้น ได้รู้เห็นตามฉลากมิอักษร
ถึงที่หยุดเกือบกระทั่งวังบวร ก็ผันผ่อนเข้าประทับเขารับรอง
อยู่คร่หนึ่งจึงพากันคลาคลาศ เชิญพระราชสาส์นสวัสดิ์กษัตริย์สอง
ขึ้นรถาโอฬารล้วนพานทอง ทูตประคองเคียงตั้งระวังตู
อันรถชัยซึ่งใส่พระราชสาส์น ทำวิตถารท่วงทีไม่มีสู้
ทั้งกำกงเหนาะมั่นขันสะกรู แปรกชูเฉิดฉายที่ปลายงอน
กระจกหน้าฝาข้างช่างวิจิตร ประไพพิศแท่มจำรัสประภัศร
กระหนกนอกคอกช่ออรชร ทองแกะอ่อนเงาด้านประสานลาย
เทียมพาชีสี่ผ่องทั้งสองคู่ ช่างแสนรู้พอสายถือมือขยาย
ก็ผกเผ่นผาดโผนโจนตะกาย พักเดียวตายควบตะบึงจนถึงวัง
ทหารคู่ขี่ม้านำหน้ารถ ก็เลี้ยวลดพาไปเหมือนใจหวัง
ริมถนนคนผู้ดูประดัง ยืนสพรั่งหมวกชูร้องฮูโร
ตามวิสัยให้พรถาวรสวัสดิ์ ภัยพิบัติเบาทุกข์เปนสุโข
น่าชื่นชอบขอยใจเขาใหญ่โต ไม่เฉโกหยามหยายสุภาพครัน
บ้างเดาทายว่าคนนั้นเปนท่านทูต บ้างก็พูดซักชวนกันสรวลสันต์

ที่สาวแส้แลสยหลยเมียงมัน ทำเชิงชั้นแยยยนต์ซอยกลคี่
แค่ตัวฉันแก่เถ้าเขาไม่รัก ต้องเมินพักตร์เจียมจิตต์คิดยัดสี่
จะล่อแก่คราวกยัดตัวกลัวผัวมี ถ้าเสียทีสิ้ซ้ำระยำมัง ฯ
◎ ต้องทำเยื่อนเชื่อนเฉยจนเลยเลี้ยว ประเดี๋ยวเดียวรถามากระทั่ง
ประทับแทบอัฑฒจันท์ทวารวัง ทหารตั้งถือยันยืนคำนับ
ได้ระเบียบเรียงงามสักสามร้อย ยี่พาทย์คอยยรรเลงเพลงสดับ
เสียงปี่ดอดแตรต่อสิ้ซอรับ กลองชยับมือถือออกรัว
เยนเนอรัลกัศผ่ายนายทหาร เชิงชำนาญว่องไวมิใช่ชั่ว
ดังเชื้อชาติพยัคฆ์มิไม่มีกลัว ในฝูงวัวแรงร้ายที่หมายชน
เชิญพวกทูตขากรถยทยาท ดูเลื่อนลาดลานแหล่งทุกแห่งหน
ให้พักพาอาศรัยในตำบล เปรียยเหมือนมณเฑียรว่าภาษาไทย
ซื่อวินด์เซอเออยู่ฤดูหนาว ถึงลมว่าวพัดกล้าอย่าสงสัย
จัดเท่าจักก็ไม่พัดเข้าไปใน กระจกใส่ช่องชิดสนิทดี
เยนเนอรัลกับพวกทูตพูดกันเล่น ค่อยวายเว้นตรึกตรองหมั่นหมองศรี
ดูเข้าของต่างต่างทุกอย่างมี ควรเป็นที่สยายวายอาวรณ์
ย่ายโมงหนึ่งจึงได้ยินเสียงพิณพาทย์ ประโคมนาฉนารินทร์ยินอัศร
แล้วขุนนางออกมาแจ้งแห่งสุนทร เชิญทูตจรเฝ้าองค์อนงค์นาง
เยนเนอรัลนำหน้าลีลาล่วง ถึงห้องหลวงเบิกยานทวารกว้าง
ทหารยืนซ้ายขวาทำท่าทาง เสือสำอางยักกรองล้วนทองพัน
ถือขวานค้ามยาวกรายปลายเป็นกฤช คอยสถิตย์ทุกประตูดูขยัน
ท่านทูตเชิญราชสาส์นลานสุวรรณ พานเดียวกันรวมรองทั้งสองราย

ครั้นเข้าไปในทวารที่ชั้นสาม ก็คลานตามลดหลั่นค่อยผันผาย
เจ้าคุณถือพานเดินดำเนินกราย แต่เจ็ดนายกรายกั้นประนมกร
ครบสามครั้งคุณพระนายชายฉลาด ก็คลานผาดคลาไคลเข้าไปก่อน
คุณมณเฑียรที่สามก็ตามจร พี่ๆผ่อนเรียงรอต่อกันไป
แล้วคุณราชามาตย์ชาติทหาร คุณพิจารณ์สรรพกิจพิศผ่องใส
แล้วขุนจรเจนมหาชลาลัย ขุนปริชาล่ามในบวรวัง
ทั้งเจ็ดนายคลานตามดูงามงด เปนหลั่นลดกันลงมาอยู่หน้าหลัง
ถึงที่เฝ้าหมอบเมียงเคียงประดัง จะคอยฟังเสาวนีมธุรชา
ฝ่ายเจ้าคุณมนตรีสุริยวงศ์ ก็เชิญพานสาส์นทรงลายเลขา
ตั้งบนโต๊ะไว้วางสำอางตา อยู่ตรงหน้าพระที่นั่งโธรนใน
แล้วคลานคล้อยถอยมาทำแหน่งเฝ้า ก็กั้มเกล้าน้อยน้อมพร้อมไสว
ท่านจึงทูลเบิกตามเนื้อความไทย เปนข้อไขคำแจ้งแสดงนาม
ราชทูตที่หนึ่งแล้วถึงสอง ถัดไปรองทูตตรีอยู่ที่สาม
รับพระราชโองการบรรหารความ จอมสยามอินทร์ยิ่นโมพี่
ให้เชิญราชสาราบรรณาเนื่อง มาสู่เบื้องบาทลอองทั้งสองศรี
โดยสนิทพิสมัยเปนไมตรี ร่วมสุวรรณยัถพี่แผ่นเดียวกัน
จบข้างเรามีศเฟาล์ก็อ่านไข ที่แปลไทยเปนอังกฤษไม่ผิดผัน
สิ้นสำเร็จเสร็จกัมศิโรตัล ข้างพวกทูตอภิวันทนาการ
อันเจ้าคุณมนตรีเปนที่หนึ่ง คลานไปถึงแทบอาสน์พระราชาสาส์น
แล้วยื่นหัตถ์ไปสัมผัสประคองพาน ดูอาจหาญเชิดเชิญดำเนินกราย
ครั้นถึงหน้าพระที่นั่งบัลลังก์ระหง จึงนั่งลงชูพานสาส์นถวาย

พระยุพินเหยียดกรมาช้อนชาย วางไว้ผ่ายขวาองค์ของนงคราญ
ทูตก็เลื่อนเคลื่อนคล้อยคลานถอยหลัง พร้อมสพรั่งนบนอบหมอบขนาน
ผ่ายพระมิ่งมณฑลวิมลมาลย์ จึงทรงอ่านข้อตอบขอบพระทัย
ในเรื่องราวกล่าวคำที่ร่ำว่า เราปรีดาโดยจิตต์พิสมัย
ได้รับทูตสองค์พระทรงชัย ก็หมายใจคิดหวังคงยั่งยืน
ด้วยเราเห็นทูตาที่มานั้น เหมือนสำคัญว่ามิคลายกลายเปนอื่น
เปนมิตรมุ่งบำรุงราษฎร์ไม่ขาดคืน จะศึกคือนวัฒนายิ่งกว่าเดิม
จึงแปลงเปลี่ยนอักขราสัญญาใหม่ เห็นข้อไหนเกิดคุณให้พูนเพิ่ม
ก็ซ้ำแซกใส่แซมต่อแต้มเติม จะส่งเสริมความสวาทราชไมตรี
ทั้งปรากฏยศถากว่าแต่ก่อน สองนครปรีดิ์เปรมเกษมศรี
พวกพานิชลูกค้าประชาชี ได้ไปที่ค้าขายสบายบาน
อนึ่งเรายินดีพันที่อ้าง ด้วยขุนนางตัวนายฝ่ายทหาร
ไปรับทูตข้ามวนชลธาร ทางกันดารตั้งใจระไวระวัง
ได้ความสุขถ้วนหน้าสถาผล ตลอดจนกรุงอังกฤษดังจิตต์หวัง
โดยระบอบชอบธรรมตามกำลัง เสร็จรับสั่งสิ้นสุดก็หยุดไว้
ส่งประทานให้ท่านลอร์ดกรมท่า กลับออกมาชี้แจงแถลงไข
ว่าพระนางยินดีมีพระทัย ที่ตรงได้รับสารายรรณาการ
สองพระองค์อันดำรงอยุธเยศ กระเดื่องเดชเลิศลบยบสถาน
ขอบพระคุณเหลือล้นพ้นประมาณ แล้วส่งอักษรที่ประทานให้ทูตไทย
ค่อยกระซิบบอกว่าเวลานี้ พระเทพรับท่านเปนการใหญ่
ให้ลือเลื่องเรืองยศปรากฏไป ธุระไรอย่าเพ่อทูลมูลความ

ที่หลังคงให้หาเข้ามาเฝ้า
จึงกัมเกล้ากล่าวไขมิได้ห้าม

จะคายคมสม์ควรไม่ลวนลาม
เวลานี้จงประณามประนมลา

ราชทูตฟังชัดไม่ขัดข้อง
ทั้งพวกพ้องพรั่งพร้อมน้อมเกศา

คลานถอยหลังจนกระทั่งทวารา
เยนเนอรัลนั้นพาเที่ยวเวียนวง ฯ

◎ ขอยกเรื่องเทพินนรินท์ราช
เถลิงอาสน์ออกแขกเมืองเรืองระหง

อันอาภรณ์เครื่องประดับสำหรับทรง
ทั้งพระองค์แต่ล้วนเพ็ชรเม็ดไม่เบา

ที่เม็ดใหญ่คนระบือเล่าลือเลื่อง
แลประเทืองเรืองรองทองเนื้อเก้า

ใส่สายสร้อยห้อยพระศอละออเพรา
ช่างงามเงาย้อยหยาดเพียงยาดตา

ริมพระกรรณเสียบใส่ดอกไม้เพ็ชร
ดูตรัดเตร็จพรรณรายทั้งซ้ายขวา

ระย้าย้อยพร้อยพราวยาวลงมา
ถึงอังษาฉลององค์นั้นทรงดำ

ยามวิโยคโศกคนึงถึงพระญาติ
เพ่งพินิจพิศผาดยังคมขำ

ถ้าเสื่อมสร่างทางทุกข์สุขประจำ
จะเลิศล้ำเอี่ยมสอ้านสักปานใด

เมื่อพระองค์ทรงสถิตย์พระโรงราช
หมู่อำมาตย์กับสตรีที่ศรีใส

มายืนเฝ้าเรียงขำเรือเสนอใน
ประมาณได้สามสิบพอดิบดี

อันองค์เจ้าอาลเบิตประเสริฐศักดิ์
ที่ร่วมรักชิดชมประสมศรี

สวยสอาดเป็นพระราชสามี
แต่งอินทรีย์พริ้งพร้อมอย่างจอมทัพ

ทรงกังเกงสีแดงดังแสงชาด
เข็มขัดคาดขึงขำเสื่อคำขลับ

อินทรธนูภู่สวรรณเป็นมันยับ
ขัดกระบี่ที่ขยับเยื้องทยาน

ยืนอยู่ริมพระที่นั่งข้างฝ่ายซ้าย
โดยเยื้องแยบแยบคายนายทหาร

สารพัดเครื่องราชยรรณาการ
พนักงานวางถวายไว้รายเรียง ฯ

๏ เมื่อพวกไทยออกไปจากที่เฝ้า สุริฉายบ่ายเงาชายเฉลียง
เขานำหน้ามายังที่เก้าอี้เคียง ก็พร้อมเพรียงเสพย์รสโภชนา
อังกฤษไทยยี่สิบเจ็ดเสร็จทั้งนั้น กินด้วยกันรอบรายตามซ้ายขวา
ประมาณโต๊ะยาวเสร็จสักเจ็ดวา ใช้จานฝาโถเถาเปนเงางาม
ย้างเปนเงินเกลี้ยงเกลาขาวสอาด ย้างเปนซาติทองแท้แลอร่าม
ดูขวดเพื่องเครื่องแก้วรัยแววงาม ที่เปนหนามเจียรไนคล้ายทุเรียน ฯ
๏ อิ่มสำเร็จเสร็จสยายก็ผายผัน เยนเนอรัลพาลัดฉวัดเฉวียน
ลงชั้นล่างทางใส่ยันไดเวียน ชมศัสตราคาเคียรคายดู
อันยืนผาอาวุธสุดจะร่ำ รายประจำตามผนังวางเปนคู่
มิทุกสิ่งสารพันชั้นอนุ ไว้ในตู้แต่งประดับสำหรับวัง
เดินดูของมาถึงห้องที่เคยพัก หยุดสำนักยนที่เก้าอี้นั่ง
เขาขัดแขงมโหรีมีให้ฟัง เสนาะดังวังเวงบรรเลงลาน
สุริฉายบ่ายคล้อยค่อยลีลาศ ยุรยาตรคืนหลังยังสถาน
ถึงโซเต็ลเอนกายสยายขาน แสนสำราญหลับเรื่อยด้วยโหน่อยมา ฯ
๏ พนรุ่งแจ้งแสงหิรัญสุวรรณมาศ ผ่องโอภาศพรรณรายชายเวหา
เสียงม้ารถอึงอัดรัถยา พลิกผวาหวาดตื่นก็พ้นกาย
ชำระพักตร์หยิบสยุ่มาถูล้าง เสร็จสำอางคลาไคลเหมือนใหม่หมาย
เที่ยวชมแนวแถวทางมีห้างราย เขาซื้อขายเข้าของเงินทองรวย
แล้วไปหาเจ้านายก็หลายแห่ง ช่างตกแต่งตึกรามงดงามสรวย
สารพัดจัดบรรจงน่างงงวย อุดมด้วยโภคาวัตถาภรณ์ ฯ

๏ อยู่สี่วันแซลขันขุนนางใหญ่ บัญชาให้คนขำนำอักษร
มาฉลงทูตแข้งความตามสุนทร ว่าองค์อรจักรพรรดิกษัตริย์
จะเสี่ยงโต๊ะในวังดังประสงค์ พร้อมพระวงศ์ที่รักมักคิดคิ
ให้เชิญทูตทั้งสามตามคดี กับตัวพี่คลาไคลไปด้วยกัน
จะร่วมที่โต๊ะตั้งนั่งเสวย เหมือนคุ้นเคยไม่รังเกียจคิดเดียจฉัน
ต่างยิ้มย่องผ่องใสดีใจครัน จนถึงวันนัดกำหนดก็ยทร
ขึ้นรถไฟไปถึงวังวินด์เซอสถาน สุริฉานลัยเงาเขาศิงขร
เข้าสู่ราชนิเวศน์เขตรนคร ได้พักผ่อนตามที่ทั้งสี่นาย
จวนเวลานารินทร์ขึ้นอัยศร เสด็จจรจากอาสน์ผาดผันผาย
มิศเฟาล์เผ้าเตือนให้เคลื่อนคลาย เจ้าคุณฝ่ายทูตใหญ่ก็ไคลคลา
คุณพระนายคุณมณเฑียรทั้งตัวพี่ ขุนจรที่ล่ามจัดชัดภาษา
ต่างดำเนินเดินด่วนลีลามา หยุดคอยท่าอยู่ในห้องช่องหนทาง
พอสองทุ่มอัคเรศเกศสมร เหมือนจันทรนวลอองไม่หมองหมาง
พร้อมพระขัตติยวงศ์อนงค์นาง แลสล้างดังคณาดาราราย
เสด็จออกจากทวารวิมานรัตน์ เห็นขนัดทูตเผ้าเป่นเหล่าหลาย
จึงกัมเกศน้อมนอบยอบพระกาย บรรดาฝ่ายพวกเราเหล่าขุนนาง
ก็กัมรัยเหมือนกับยังคมบาท แล้วลีลาศเยื้องย่องไปห้องขวาง
เสด็จนั่งอยู่ยังที่เก้าอี้กลาง ให้ปรากฏยศอย่างตรงทูตไทย
ต่อไปซ้ายฝ่ายลอร์ดกรมท่า นั่งตรงหน้าราชบุตรเขยองค์ใหญ่
อุปทูตที่สองรองลงไป เขาจัดให้นั่งตรงองค์บุตรี
แล้วเทียบแถวแนวเนื่องข้างเบื้องขวา ให้ทูตาที่สามนั่งตามที่
ตรงกับอาสน์เจ้าราชสามี แต่ตัวพี่นั้นอยู่ตรงองค์มารดา

อันขุนรเนทเลได้เรียนรู้ ให้คอยอยู่หลังทูตพูดภาษา
เมื่อขณะเสพย์รสโภชนา นางพระยามิได้ตรัสคำรัสเลย
จนสำเร็จก็เสด็จดำเนินมา ลุกจากอาสน์พระเก้าอี้ที่เสวย
ไปประทับยังที่เหมือนอย่างเคย โปรดให้เปลี่ยนให้หายรรดาไทย
ครั้นทูตถึงจึงพร้อมน้อมศีรษะ ด้วยมาโนชยินดีจะมิไหน
ฝ่ายนงลักเลิศลบภพไตร มายืนใกล้พวกเรากล่าวสุนทร
ทั้งสี่นายนอบกายแล้วน้อมเกศ ต่างทูลเหตุเธอถนงค์องค์สมร
เสาวนีตรัสเสร็จเสด็จจร ดังจันทรเลื่อนลับกลับวิมาน
พระสามีที่สนิทพิศวาท งามสอาดโอ่อ่าดูกล้าหาญ
จึงแย้มเยื้อนเอื้อนโอษฐ์ด้วยโปรดปราน แล้วประทานหัตถ์ให้จับรัยทุกนาย
เสร็จคำรัสตรัสถามตามประสงค์ ก็เคลื่อนองค์ห่างหันกลับผันผาย
ราชบุตรสุดสวาทจึงนาดกราย มาทักทายพูดจาแล้วลาไป
เจ้าวิเลียมเรืองยศโอรสเชย จึงเฉลยพจนาอัชฌาสัย
เสร็จยุบลสนทนาก็คลาไคล ประทับในห้องหนึ่งจึงบัญชา
คำรัสเรียกพวกไทยเข้าไปเฝ้า ต่างน้อมเกล้าพร้อมกันด้วยหรรษา
โปรดให้นั่งยนเก้าอี้มีน้ำชา อีกทั้งกาแฟใส่ถ้วยลายทอง
กินร่วมโต๊ะที่เสวยคุ้นเคยชิด เธอผูกมิตรไมตรีไม่มีหมอง
ได้ตอบต่อขัอไขในทำนอง แล้วเลื่อยร้องมโหรีให้พึงใจ
พระบุตราบุตรีสามีราช มารดานาฏนวลหงส์มาทรงนั่ง
บ้างซักไซ้ไต่ถามตามลำพัง จนห้าทุ่มเสียงระฆังขนานตี
นางพระยาเห็นเวลานั้นดึกดื่น เสด็จคืนคลาไคลเข้าในที่

ข้างพวกเราทั้งสิ้นสุดยินดี
ต้องอยู่ค้างในวังวิเวกเชิงสถาน
คนละห้องไสยาสถาวร
ฝ่ายองค์เจ้าอาลเบิศเลิศวิลาศ
ก็พาเข้าลูกเธอเสมอใจ
มารับของภูบาลผ่านพิภพ
ให้ทูตนำไปประสาทญาติวงศ์
ต่างยิ้มย่องผ่องใสชอบใจนัก
ทั้งสองข้างต่างคนสนทนา
พนักงานจัดแจงแต่งอาหาร
ให้พวกทูตรับประทานสำราญใจ
ก็จากวังขึ้นรถไฟครรไลกลับ
พี่คุ้นครวญหวนสวาทอนาถนอน
นิจาเอ๋ยจากเชียงไปไกลโฉม
เราเคยอยู่สู่สมภิรมย์ชิด
กำลังเศร้ายังไม่วายระคายขุ่น
แล้วเสสรวลชวนพันลลา
ต้องคำนับรับคำด้วยจำจิตต์
ทำเริงรื่นขึ้นมานะขวดล
๏ ถึงทวารโรงหมอก็รอรถ
ยุรยาตรเยื้องย่างเข้าข้างใน
ก็ขวลีคืนกลับมาหลับนอน
โปรดประทานฟูกเบาะมุ้งเมาะหมอน
จนทินกรแจ่มขยมพไตร
เป็นพระราชสามิศพิสมัย
พิศประไพผ่องลำเภาทั้งเก้าองค์
ที่ปรารภตั้งพระทัยหมายประสงค์
ยิ่นอนงค์นางกษัตริย์ขัตติยา
เห็นประจักษ์เชิงชั้นดูหรรษา
แล้วเสด็จเสร็จพากันกลับไป
ล้วนตระการตั้งเรียงเคียงไสว
จนสี่โมงเศษได้เวลาขจร
ถึงประทับโฮเต็ลเช่นแต่ก่อน
นึกสงสัยหนาวสท้านรำคาญคิด
มิแต่โทมนัศร่ำระกำจิตต์
แนบสนิทเนื้อสมุนอุ่นอุรา
พอเจ้าคุณทูตใหญ่ให้มาหา
ไปชมโรงแพทยารักษาคน
แต่หวนคิดมิได้วายกระหายหน
ขึ้นนั่งยนรถาแล้วคลาไคล ฯ
พร้อมกันหมดเดินเรียงเคียงไสว
ตึกนั้นใหญ่กว้างรสูงสี่ชั้น

มีกระดูกคนตายทั้งชายหญิง ประหลาดจริงหลากล้ำทำขันขัน
อีกกระดูกคนบุราณที่นานครัน ดูยืนยันเหมือนอย่างเปรตสังเวชใจ
ตั้งแต่หัวตลอดเท้าราวแปดศอก ศีร์ษะออกตลุ่มปุ่มเท่าตุ่มไห
ในตากลมกลวงโหวโตกะไร ปากอ้าไดูขันมีฟันฟาง
กระดูกสัตว์จัดเรียงเป็นรูปไว้ น่าเยื่อใจเต็มทีล้วนผีสาง
ไม่คิดกลัวหลอนหลอกช่างนอกทาง ออกเกะก้างล้วนกระดูกลวดผูกพัน
บางทีเอาทารกเมื่อแรกคลอด แล้วม้วยมอดชีวาสิ้นอาสัญ
หมอเขาเห็นวิปลาศอัศจรรย์ ด้วยรูปนั้นผิดมนุษย์บุถุชน
จึงแช่เหล้าเอาใส่ในขวดแก้ว พิเห็นแล้วผมพองสยองขน
อนิจจาเกิดมาไม่เหมือนคน ช่างพิกลต่างต่างทุกอย่างไป
บางทีเอาสัตว์ชาติอยาทว์เกิด แปลกกำเนิดเชื้อชนิดผิดวิสัย
หัวเปนนั่นหัวเปนนี่ที่จัญไร ก็แช่ใส่ขวดวางสล้างราย
บางทีของเกิดในกายแห่งชายหญิง แต่เปนสิ่งวิปลาศประหลาดหลาย
ก็แช่เหล้าไว้หลากหลากดูมากมาย ให้หญิงชายทัศนาบรรดามี
ขวดที่แช่ของนั้นหลายพันหมื่น ช่างชมชื่นชอบแลล้วนแต่ผี
ถ้าแม้อยู่เมืองไทยไม่ไยดี ดูเต็มทีเหลืออาลัยใครจะยล
แต่เที่ยวเดินจนรอบขอบจังหวัด ได้เห็นชัดจะแจ้งทุกแห่งหน
ก็ออกจากโรงหมอจรดล ไปตำบลที่ทำเงินค่อยเพลินใจ ฯ
๏ ดูรวดเร็วเรียบร้อยน้อยหรือนั่น ฉลาดครันช่างประดิษฐ์คิดไฉน
วิเศษนักใช้จักรเครื่องกลไฟ ทำสิ่งใดสารพัดไม่ขัดที
ทั้งแผ่นดินตกอกตราวิชาช่าง ครบทุกอย่างตามกระบวนถูกถ้วนดี

ไม่ต้องยากแก่มนุษย์นั้นสุดคิ เหมือนกับมีบุญฤทธินิมิตรการ ฯ
๏ แล้วชวนกันกลับหลังมาพรั่งพร้อม ไปดูป้อมที่ใหญ่ไว้ทหาร
ในนั้นมีกโตมโหฬาร สูงตระหง่านแน่นหนาศิลาทำ
รูปทหารหล่อไว้มิใช่เล็ก ใส่เกราะเหล็กขี่สินธพที่ขบขำ
ถืออาวุธศัสตราเปนท่ารำ ล้วนต่างต่างวางประจำอยู่เรียงราย
มีเครื่องครั้งอย่างบุราณผลาญชีวิต คนที่คิดทรยศผิดกฎหมาย
เครื่องจำจองหลากหลากก็มากมาย อีกห้องขังเจ้านายต้องโทษทัณฑ์
แล้วขึ้นไปชั้นบนเครื่องต้นตั้ง ดูเปล่งปลั่งทองเพ็ชรวิเศษสรรพ์
มงกุฎทรงองค์สุดาวิลาวรรณ สารพันอาภรณ์ยวรรัตน์
มีเพ็ชรใหญ่เท่าไข่นกพิราย วัยวาววายแวววแวมแข่มขรัส
รัศมีรุ้งร่วงโชติช่วงชัด ช่างเทียมทัดแพรวพราวราวกับไฟ ฯ
๏ ชมสำเร็จเสร็จสรรพแล้วกลับหลัง คืนมายังที่สำนักพักอาศรัย
ครั้นรุ่งเช้ามิคเฟาล์พาครรไล ไปดูในวังนิเวศน์เขตรมณเฑียร
ที่พระนางเธออยู่ฤดูร้อน สโมสรสำราญจิตต์สถิตย์เสถียร
หน้าพระลานแลสอ้านสอาดเตียน ศิลาเลี่ยนลาดลื่นในพื้นวัง
ตำหนักนั้นยาวริสูงสี่ชั้น เปนลดหลั่นแยบคายไม่หลายหลัง
เห็นทวารยานยี่มิดกำบัง ก็พักนั่งหยุดหย่อนผ่อนสำราญ
ประเดี๋ยวใจจึงมีสติหนึ่ง ออกมาถึงกล่าวแจ้งแถลงสาร
เชิญพวกทูตขรัลมิทันนาน ชมสถานไพชยนต์พระมณเฑียร
เปนชั้นช่องห้องหับที่ลับลี้ ขรลี้เลี่ยวลัดฉวัดเฉวียน
ลงข้างล่างวางขึ้นบนเที่ยววนเวียน ดูแนบเนียนหมดจดช่างงดงาม

มีห้องใหญ่ห้องน้อยสักร้อยกว่า แต่ที่ท่าผิดเยื่องเมืองสยาม
บรรดาห้องทั้งนั้นชนานนาม ร้องเรียกตามชื่อเสียงเรียงกันไป
ที่เรียกห้องแพรเขียวก็เขียวสด ช่างเหมาะหมดสมสิ้นจะมีไหน
เขาะที่นอนหมอนแพรแลวิไล แต่ล้วนใส่สีเขียวสิ้นเดียวตาย
ที่เรียกห้องแพรแดงล้วนแดงฉาด เรียกห้องเหลืองเล่ห์ลาดสุวรรณฉาย
มีชื่อตามสีสันดังบรรยาย ห้องทั้งหลายแปลกอย่างต่างต่างกัน
งามระยายลายประหลาดช่างวาดเขียน วิจิตรเจียนแยบคายทั้งลายขัน
ฝาผนังยึดกระดาษสอาดครัน บ้างสีสันบ้างใส่ล้วนลายทอง
บ้างเคลือบคล้ายเป็นลายศิลาล้วน ดูงามถ้วนถี่ทั่วไม่มัวหมอง
ในพ่างพื้นลิ่นเลี่ยนเตียนลอง ที่ยางห้องปูพรมอุดมดี
บางห้องใส่ไม้ลายประกอบประกับ เรียบลำดับเรียงรายเป็นหลายสี
อันของใช้หลากหลากก็มากมี ประจำที่ตามแพนกไม่แปลกปน
เสด็จอยู่ห้องไหนใช้ห้องนั้น เป็นสำคัญโดยลำดับไม่สับสน
ของห้องนี้มิเอาไปใช้ระคน ทุกตำบลไม่ให้ผิดชนิดกัน
เอาหินอ่อนมาจำหลักรูปมนุษย์ วิเศษสุดท่วงทีดีขยัน
บ้างเป็นรูปสิงห์สัตว์วิ่นหยักยัน สารพันตั้งแต่งทุกแห่งไป
สุดจะร่ำคร่ำครวญให้ถ้วนถี่ ล้วนของดีแลสล้างวางไสว
ที่ยเวชมเล่นเห็นเพลินเจริญใจ แล้วคลาไคลคืนกลับมาฉับพลัน ฯ
๏ ครั้นรุ่งเช้ามิศเฟาล์จึงจัดรถ เชิญทั้งหมดหกนายให้ผายผัน
ไปเฝ้าองค์นางพระยาวิลาวรรณ ในเขตรคันที่ทำนองท้องพระโรง
เขาเรียกว่าปาลิเมนต์ก่อเป็นตึก ดูพิลึกมิขลังก์ที่นั่งโถง

พอเวลาแดดชายบ่ายสักโมง เสียงโกรงโกรงรถรัถอัศดร
ล้วนขุนนางต่างชะเข้าไปเฝ้าบาท วรราชนารีศรีสมร
ครั้นถึงที่ปรีดาสถาวร พากันจรขึ้นนั่งที่บังควร
บ้างพูดเล่นเรราให้ผาสุก บันเทาทุกข์ถามไถ่บ้างใต่สวน
จนบ่ายสองโมงเย็นเห็นกระบวน มิถถ้วนอย่างกษัตริย์ขัตติยา
เปนเอกเอี่ยมตามธรรมเนียมข้างเมืองเขา ไม่เหมือนเราคนละทางต่างภาษา
เมื่อนงลักษณ์อัคเรศเสด็จมา มิรถหน้าชิงข้ำนำครรไล
ถึงองค์เจ้าเผ่าพงศ์พระวงศา ล้วนเทียมม้าสามคู่ดูไสว
แล้วต่อมามิขนัดถัดลงไป ทหารใส่เกราะเงินน่าเพลินพิศ
สพายปืนขับขี่พาชีชาติ ห้าสิบถ้วนล้วนกาจกำเริบจิตต์
ปรายศัตรูสู้สงครามไม่ขามคิด เดินติดติดเนื่องแนวสองแถวราย
ถัดนั้นมาขี่ม้าใส่เกราะเหล็ก รูปไม่เล็กหกสิบถ้วนจำนวนหมาย
ถือกระบี่ที่ขับขยับราย ดูเริงร้ายเรี่ยวแรงแผลงศักดา
ต่อมาอีกหกสิบพริบพร้อมพรั่ง แต่งตัวดังสก็อคลันด์ขันหนักหนา
ถือหวายเทศช่นเงินดำเนินคลา อีกขนัดถัดมาหกสิบคน
ถือตะบองหุ้มเงินเจริญเนตร มาโดยเขตรสองข้างทางถนน
มารยาตรอาจหาญชาญผจญ ตกแต่งตนงามวิไลประไพพิศ
อีกสี่สิบคนถ้วนล้วนล่ำล่ำ ถือขวานค้ำยาวกรายปลายเปนกฤช
ดูคายคมสมสง่าวราฤทธิ์ ใส่เสื้อติดทองคันสิ้นทั้งนั้น
แล้วจึงถึงรถที่นั่งบัลลังก์อาสน์ พระนางนาถเอกอนงค์ทรงผายผัน

จำหลักลายชวลิตยี่สุวรรณ
ยนหลังคาทำเปนตรานักเรศ
สารถีขี่ประจำล้วนชำคม
ทหารสี่ขัดกระบี่นท้ายรถ
เสื้อกังเกงใหม่ล่องไม่หมองมัว
ข้างหลังถัดมาถึงอัศวราช
แต่งเครื่องไทยที่ได้บรรณาการ
ครั้นที่หลังพาชีมีทหาร
สพายขนถือกระบี่ชำเลือง
ล้วนขี่ม้าตำนิลสิ้นทั้งร้อย
ครั้นเอกองค์อัคเรศเกศกัญญา
มีทหารถือขวานปลายเปนกฤช
ยี่สิบล้วนเรียบรายไม่กระเด็น
ต่อนั้นไปแต่พันขึ้นปลายหอก
คนเดินนำสามสิบพอดิบดี
ทั้งมงกุฎเพ็ชรแพรวแวววาว
เมื่อเสด็จจากรถยทร
ทรงสไบกำมะหยี่สีสอาด
ยาวประมาณสิบศอกคอกเปนทอง
สตรีสาวสองนางเคียงข้างคู่
ถือออกมาเสนอกสี่นาย
กระจกกันกันหวังให้ยังลม
เทียมม้าเทศสี่คู่ดูพอสม
น่าเชยชมเสื้อแสงเครื่องแต่งตัว
ช่างงามงดนี่กะไรมิใช่ชั่ว
เปนที่ยั่วยวนใจให้แลลาน
ผกผงาดเผ่นผางกลางทหาร
พระราชทานไปแต่กรุงดูรุ่งเรือง
แสนสคราญมั่นเหมาะเกราะทองเหลือง
เปนสองแถวแนวเนื่องตามกันมา
งามไม่น้อยเดินรายตามซ้ายขวา
เสด็จคลาดังที่ปาลิเมนต์
อำมะหิตขมังทั้งขึงเขม้น
ล้วนแต่งเปนสก็อตลันด์ขันท่วงที
หกสิบยอกยืนคำนับอยู่กับที่
พระมาลากำมะหยี่สีบวร
มีขุนนางเชิญประจำนำไปก่อน
พระสามีเหยียดกรเกี่ยวประคอง
ดูแดงฉาดสุกดีไม่มีหมอง
กว้างสักสองศอกงามอร่ามพราย
ถือริมภูษาเดินเชิญถวาย
คอยยกชายกำมะหยี่ตามลีลา

ทหารถือตะบองเงินเดินสุดท้าย สี่คู่เคียงเรียงรายเป็นซ้ายขวา
เสด็จขึ้นพระที่นั่งอลังการ์ ฝ่ายพระสามีนั่งบัลลังก์ซ้าย
ราชบุตรสุดสวาทอยู่อาสน์ขวา เสมอแม้นแท่นยิศาภูเฉิดฉาย
แต่ไม่เท่าพระที่นั่งบัลลังก์พราย ด้วยสองฝ่ายต่ำยศต้องลดลง
ขุนนางหนึ่งจึงเชิญพระแสงดาย ยืนขนาบริมราชอาสน์ระหง
อีกคนหนึ่งเชิญมงกุฎวิสุทธิ์ทรง สองดำรงอยู่ข้างขวาสง่างาม
สี่คนถือหวายเทศอยู่เขตรซ้าย ข้างหน้าฝ่ายพวกขุนนางนั่งออกหลาม
โดยถานาคักดิ์ศรีที่มีนาม แต่งตัวตามยศอย่างสำอางตา
อันพระอมสากลวิมลสมร ดังจันทรแผ้วผ่องห้องเวหา
ฉลององค์ทรงโขมพัตรา อีกเครื่องอาภรณ์ถ้วนแต่ล้วนเพ็ชร
เพริศพรายแพรวแวววแวมแต่มกระจ่าง แสงสว่างเรืองจำรัสดูตรัตเตร็จ
เป็นรังร่วงช่วงโชติหมดทุกเม็ด ครั้นพร้อมเสร็จทรงอ่านสารสำคัญ
เป็นเรื่องราวข่าวประกาศราชกิจ ขยลิขิตโฉมฉายก็ผายผัน
ลงจากอาสน์คืนยังวังสุวรรณ ทูตก็กลับขรขรัลมาโฮเต็ล ฯ

◎ แล้วไปลากลาเรนดอนลอร์ดผู้ใหญ่ ว่าจะไปตามอารมณ์เที่ยวชมเล่น
ในหัวเมืองของอังกฤษพอจิตต์เย็น จะได้เห็นไกกลที่คนทำ
เขายอมให้คลาไคลดังใจหวัง ก็คืนหลังโดยด่วนด้วยงวนค่ำ
ถึงโฮเต็ลเอนอ่อนร้อนระกำ โอ้จะจำใจช้าน่าร่ำคาญ
ไม่กำหนดว่าเมื่อไรจะได้กลับ ตั้งแต่นับวันเปล่าเศร้าสงสาร
ปานฉนี้ชนิษฐายุพาพาน จะเอิกยานหรือระบมตรมฤทัย
แต่รัญจวนครวญคร่ำจนย่ำรุ่ง น้ำค้างพุ้งพรมผกาบุบผาไสว

ก็จากห้องไสยาสน์อนาถใจ พอเที่ยงได้เวลาพากันจร
แสนสงสารแต่ท่านมณเฑียรพิทักษ์ ยังป่วยหนักจึงระงับอยู่กับหมอน
เป็นเพื่อนยากลำยากมาในสาคร คิดอาวรณ์เพราะมิได้ไปด้วยกัน
เมื่อคราวทุกข์ร่วมทุกข์ครั้นสุขพราก ต้องจำจากจรไกลใจกระสัลย์
จึงฝากผังสั่งหมอแล้วจรจัล ก็รีบผันผายหมดขึ้นรถไฟ ฯ

๏ ในระหว่างสองข้างทางวิถี มิไร่นาสาลีแลไสว
นาเข้าโพดข้างเป็นนาหญ้ารำไร เขาปลูกไว้ขายกันพานจะแพง
เมื่อถึงเทศกาลหนาวเป็นคราวขัด ทุกสิ่งสัตว์ม้าฬ่ากินหญ้าแห้ง
ทั่วทั้งเมืองซื้อหาราคาแรง ต่อหน้าแล้งหญ้าสดจึงงดงาม
ข้างทำสวนทำไร่ไว้ปลูกผัก เป็นดอกฝักอ่อนแก่แลออกหลาม
มีบ้านเรือนคูพิลึกลั่นตึกราม ในที่ตามทางรถยกจร
แม้ภูเขาเลากาดึกหน้าขวาง ก็ทำทางทลุกลวงรวงสิงขร
เหมือนอุมงค์ตรงตรอกไม่ยอกย้อน ช่างขุดผลอนทำหินดังดินทราย
ถ้าทางยาวราวสักสองร้อยเส้น มืดไม่เห็นสิ่งไรน่าใจหาย
บางที่ทางน้อยสั้นจะบรรยาย ก็มากมายเหลือล้นพ้นปัญญา
บางแห่งก่อเป็นสพานมีธารไหล เรือเดินได้บนนั้นขันหนักหนา
แต่ข้างล่างทางรถไฟเขาไปมา ดูก็น่าหลากจิตต์ช่างคิดการ
บางที่ทำลำคลองเป็นสองชั้น ข้างบนนั้นก็มีน้ำลำลหาน
ข้างล่างซลล้นไหลใต้สพาน เรือชั้นล่องท้องธารทั้งสองคลอง ฯ

๏ ครั้นถึงเมืองเยอมิงฮัมที่สำนัก เขาหยุดพักรถไฟต่อยคลายหมอง
เห็นเจ้าเมืองมาคำนับคอยรับรอง ต่างยิ้มย่องผูกรักพูดทักทาย

เชาเชิญให้ไปอยู่โฮเต็ลตึก อนาถนึกหนาวใจมิใคร่หาย
ค่อยระงับหลับนอนผ่อนสบาย จนรุ่งสายสุริศรีรวีวรรณ
ฝ่ายเจ้าเมืองขัดแขงตกแต่งรถ มารับทูตไทยหมดให้ผายผัน
ไปดูที่นานาสารพัน แห่งหนึ่งนั้นทำเครื่องทองเหลืองล้วน
กับที่ทำเขียทองแดงด้วยแรงจักร วิเศษนักเร็วดีถึงถ้วน
ทั้งแผ่ตัดดอกตราถ้าประมวญ โดยจำนวนโมงละแสนแผ่นทองแดง
ทั้งที่ทำเครื่องแก้วแววกระจ่าง เจียระไนใสสว่างเปนสีแสง
ที่ทำเหล็กสารพัดจักรขัดแขง ดังคนแกล้งแสร้งสรรค์ด้วยบรรจง
อีกที่ทำเครื่องกระดาษถาดน้อยใหญ่ ทั้งหีบใส่ของงามงามตามประสงค์
ดูมากมายหลายสิ่งล้วนยิ่งยง เขาช่างลงน้ำมันไล้เขียนลายทอง ฯ
๏ แต่พักอยู่เมืองนั้นสี่วันถ้วน แล้วจึงด่วนมาขึ้นรถหมดทั้งผอง
จากยุรีรีบไปดังใจปอง จนย่ายสองโมงครึ่งก็ถึงพลัน
ชื่อเมืองแมนเชศเตอเออไฉน ดูโตใหญ่ยาวกว้างช่างสร้างสรรค์
เปนหัวเมืองแต่เพียงนี้ยังคิดครัน สารพันพิศเพลินเจริญตา
พอรถไฟไปประทับเข้ากับที่ ผู้รักษาธานีก็มาหา
แล้วเชิญพวกทูตไทยให้ไคลคลา ขึ้นรถม้าจรลีไปที่พัก
ให้เลี่ยงดูพูพายสบายจิตต์ เขาผูกมิตรร่วมใจได้รู้จัก
คิดชื่นชอบขอบคุณการุญรัก มาชวนชักพูดจาแล้วลาไป
ข้างพวกเราเข้าที่ศรีไสยาสน์ จนภานุมาศเยืองเยี่ยมเหลี่ยมไศล
ชวนกันแต่งกายาแล้วคลาไคล ดูเครื่องไฟทำฝ้ายด้ายสำลี
อีกทั้งจักรทอผ้าสารพัด ช่างเจนจัดดอกก้านประสานสี

ของอื่นนั้นพรรนาจะช้าที
◎ ขึ้นรถไฟไปเมืองลิเวอปูล์
กำปั่นพวกลูกค้าในสาคร
ยางอู่นั้นมีหลังคาข้างหาไม่
เหล็กทำเสาขื่อออกไก่ไม้ไม่เจือ
ครั้นกำปั่นเข้าอู่ประตูปิด
สูบน้ำออกแห้งสนิทด้วยยิดยัง
คนทำการนั่งยืนกับพื้นหิน
ชาติอังกฤษติดฉลาดรู้จักแจง
ริมแม่น้ำสองข้างสล้างเสา
สุดจะนับคณนาจนตาลาย
ได้ดูเล่นแล้วก็กลับไปยับยั้ง
จนสิ้นแสงสุริยนอนธการ
แล้วมาแจ้งกิจจาอัชฌาสัย
ดูละคอนพ้อนรำทั่งงามงด
ต่างเปรมปรีมิ้มย่องค่อยผ่องใส
ถึงหน้าที่กรถประทับลำดับดี
เขาแลเห็นพวกไทยดีใจจิตต์
กวิ่งมาทำคำนับแล้วรับรอง
อันละคอนเห็นวิเศษตามเพศเขา
ขอขับเรื่องอาชาเป็นม้ารู้

เจ็ดราตรีหยุดพักแล้วจากกร ฯ
เที่ยวชมอู่ริมกระแสแลสลอน
ได้พักผ่อนเยี่ยวยาเป็นท่าเรือ
หลังคาใส่แก้วสว่างกระจ่างเหลือ
ข้างอู่เกิดก่อหินกันดินพัง
ก็มีดซีดเหมือนใส่ไว้ในถัง
เรือก็นั่งอยู่กับหมอนไม่คลอนแคลง
ไม่มีดินโคลนดีด้วยที่แห้ง
ในตำแหน่งลิเวอปูล์มีอู่ราย
ดังพงอ้อกอเลาล้ำเหลือหลาย
ดูมากมายสับสนพันประมาณ
หยุดเอนหลังปรีดากินอาหาร
พนักงานจัดแจงตกแต่งรถ
ขอเชิญพวกทูตไทยไปทั้งหมด
อันปรากฏมีอยู่ในบุรี
ก็คลาไคลตามแนวแถววิถี
จึงจรลีเข้าไปดังใจปอง
ฝ่ายอังกฤษตัวนายชายเจ้าของ
ให้อยู่ห้องจอมอนงค์เคยทรงดู
จะกล่าวเกลากลอนการรำคาญหู
ด้วยมีผู้ผีกฝนจนชำนาญ

คิกว่าม้าเมืองลอนคอนละคอนแรก หัดแปลกแปลกทำเล่นเช่นทหาร
ใช้ ให้ ไปยิงยืนยืนทยาน พาชีชาญทำได้เหมือนใจคิด
แล้วให้เต้นรำเท้าก้าวเป็นท่า ฝ่ายอาชาเต้นดีไม่มีผิด
ให้ กิน โต๊ะอย่างฝรั่งนั่งสถิตย์ ก็ตามจิตต์สารพัดไม่ขัดนาย
เรียกเข้ามาหน้าทูตให้ซูดหมอย แล้วนบนอบเคียมคัลขันใจหาย
แต่ชั้นสัตว์เขายังหัดได้แยบคาย ทีหลังชายปรีชาเห็นม้าเมิน
จึงเอาผ้ามาม้วนให้กลมกล่อม แกล้งแอบอ้อมโยนขว้างไปห่างเหิน
แล้วสั่งอาชาไนยให้ดำเนิน เที่ยวดมเดินหาผ้านั่นมาพลัน
ม้าก็ก้มดมดินตามกลิ่นผ้า คายเอามาเหมือนใจที่หมายมั่น
เจ้าของแกล้งทำเป็นไม่เห็นมัน สินธพนั้นคายตามด้วยความกลัว
จนเจ้าของรับผ้าม้าจึงหยุด วิเศษสุดรู้กะไรมิใช่ชั่ว
ทีหลังทิ้งไปที่อัคคีมัว ม้าก็ตัวฉลาดล้ำไปนำมา
เจ้าของรับแล้วกำชับว่าม้ามิ่ง เราจะทิ้งผ้าไปในเวหา
จงคอยคายรับเอาทุกคราวครา อย่าให้ผ้าตกดินถึงพื้นดิน
แล้วม้วนผ้าโยนไปในอากาศ พาชีชาติรับได้ดังใจถวิล
ถึงสามยกมิให้ตกถึงธรณินทร์ เป็นยอดสินธพเลิศประเสริฐชาญ
แล้วมีคนหกคะเมนเล่นไต่ลวด ดูเก่งกวดเต็มประดาช่างกล้าหาญ
ครั้นจะร่ำพรรณนาเห็นช้าการ ยังวิตถารมากมายหลายทำนอง
ละคอนเลิกกลับมาเวลาค่ำ อนาถนึกหนาวในน้ำใหมอง
ถึงโฮเต็ลเอนกายไม่วายตรอง คนึงน้องเคยสนิทแนบนิทรา
เมื่อไกลนางห่างนุชสุดวิตก ใครจะกกกอดมิตรขนิษฐา

พี่เปลี่ยวใจฝ่ายเจ้าเปล่าอุรา
เหลือบัญญาที่จะพบประสบกัน
ทุกวันนี้เปรมปรีดิ์เมื่อยามหลับ
นึกว่ากลับคืนห้องประคองขวัญ
ได้อิงแอบแนบทรวงดวงชีวัน
ครั้นสิ้นฝันตื่นเผ้าเศร้าฤทัย
จนรุ่งรางสางแสงแจ้งกระจ่าง
ไม่เหือดห่างห่วงคิดพิสมัย
อยู่เมืองนี้สี่วันก็ครรไล
ขึ้นรถไฟพร้อมกันมิทันนาน ฯ

๏ กลับมาแมนเชศเตอเออนี่เศราะห์ นึกหัวเราะทั้งทุกข์สนุกสนาน
แต่วนเวียนไปมาให้ช้าการ คิดรำคาญกรรมกรรมทำกะไร
ถึงวันตรุษข้างอังกฤษทุกทิศสถาน ต้องเว้นงานการห้ามตามวิสัย
เขายิดห้างเลิกร้านทุกย่านไป เอากิ่งไม้ดอกแกมมาแซมเรือน
เวลาค่ำเลี้ยงดูหมู่พี่น้อง ทั้งพวกพ้องพงศายรรดาเพื่อน
ต่างแต่งตัวโอ่เอี่ยมเทียวเยี่ยมเยือน ดูกลาดเกลื่อนร้องเล่นข้างเต้นรำ
นักเลงเหล้าเมาเซเดินเซี่ยนี่ ลิ้นไก่สั้นพูดมากถลากถลำ
ปะสาวแส้แก่เถ้าเผ้าประจำ พวกไทยซ้ำยิบขยุ้มสุ่มตะรัง
ได้ยิ้มย่องผ่องใสสบายจิตต์ ถึงน้อยนิดพอสมอารมณ์หวัง
อันค่ายในหมายประจญพันกำลัง เพียงค่ายนอกแล้วคงพังทลุยเลย
แต่ตัวพี่นี้ไม่อาจขยาดยั้น ให้หวั่นหวั่นวิญญาณิจาเอ๋ย
เราแก่เถ้าถ้าจะเข้าไปชิดเชย เขาคงเสยเอาด้วยศอกออกระอา
เป็นวันเล่นเว้นไว้มิได้ถือ ผู้หญิงยื้อผู้ชายยุดบ้างฉุดคร่า
อังกฤษขบกันด้วยปากลำยากตา พวกไทยคว้าด้วยงมูกถูกไม่เขา
ครั้นดึกดื่นกลับคืนเข้าไสยาสน์ น้ำค้างหยาดเย็นทรวงยิ่งง่วงเหงา
ก็หลับเรื่อยเหนื่อยอ่อนผ่อนทุเลา จนรุ่งเช้าแจ่มแจ้งแสงตวัน ฯ

๏ หยุดอยู่สามราตรีแล้วลีลาศ พร้อมทั้งราชทูตใหญ่ก็ผายผัน
ขึ้นรถไฟจากที่ยุรพลัน ถึงขอบคันเขตรเยองเมืองซิพีล์ด
เขาทำของเครื่องเหล็กทั้งเล็กใหญ่ ยุ้งตะไขล่วขวานสว่านสิ่น
คนออกช่อลองเลงกระเดื่องดิน เปนถ่านนับถือเครื่องมือคม
อยู่สองวันซื้อหาสารพัด ไม่ข้องขัดของสำเร็จได้เสร็จสม
ขึ้นรถไฟกลับหลังดังนิยม ถึงบุรีที่ประถมเมื่อแรกไป
แวะเข้าพักเมืองนั้นสองวันถ้วน ตวันจวนเจียนดับลับไศล
จึงชวนกันมาหมดขึ้นรถไฟ สี่ทุ่มครึ่งถึงในลอนดอนแดน
เข้าโฮเต็ลเปนผาสุกภาพ ค่อยอิ่มอายอกใจผ่องใสแสน
เห็นหน้าเพื่อนเหมือนญาติเมื่อคลาดแคลน ถึงยามแกนพอได้ก่อหัวร่อกัน ฯ
๏ อยู่วันหนึ่งจึงองค์อนงค์นาฎ มีประสาสน์ตรัสสั่งช่างขยัน
ให้ชักรูปพวกไทยถวายพลัน คนสำคัญหกนายล้วนชายชาญ
ถึงกำหนดที่จะไปให้เขาชัก ก็พร้อมพรักรถเรียงเคียงขนาน
แต่ตัวพี่ขัดไข้ไม่สำราญ ขอกอาการป่วยไปมิได้จร
ทั้งห้าคนจรดลขึ้นรถา ถึงเคหาช่างสถิตย์คิดถ่ายถอน
ไม่คลาดเคลื่อนเหมือนลมม้ายทั้งกายกร แล้วรีบร้อนคืนหลังยังสำนัก ฯ
๏ อีกสองวันเสาวนีมีอักษร ทางสุนทรมาแถลงแจ้งประจักษ์
ด้วยปราโมทย์โปรดปรานเปนการรัก ให้เชิญชักทูตสยามทั้งสามนาย
กับตัวพี่คลาไคลเข้าไปเฝ้า ดูรำเท้าล้วนขุนนางสล้างหลาย
พร้อมอิกาเมียมิ่งทั้งหญิงชาย มารำร่ายเริงรื่นชื่นอารมณ์

ได้ทรายสารกรรมกรรมทำไฉน เป็นจนใจไร้ขัยยังทัยถม
สุดคำรงทรงกายหมายนิยม แม้ขืนข่มก็เหมือนฆ่าชีวาเรา
ฝ่ายทูตไทยทั้งสามแต่งตามยศ แล้วขึ้นรถครรไลเข้าไปเฝ้า
ได้ดูเล่นเต้นร้ำงามไม่เขา อยู่จนเชาเลิกพลันชวนกันมา ฯ
◎ ขึ้นหกค่ำเดือนสามทำการใหญ่ รับสั่งใช้ชายหนึ่งออกมาหา
ให้พวกทูตหกนายนั้นไคลคลา ทัศนารำเท้าเป็นคราวดี
ครั้นถึงวันที่กำหนดระทดทุกข์ ไม่มีสุขโรยรุยยังซุยศรี
จะยอกย้วยร่ำไปก็ใช่ที ต้องจำใจรีบมาขึ้นรถ
สารถีขับม้าพาลีลาศ ก็ถึงราชวังสุวรรณด้วยกันหมด
เข้าไปนั่งตามชั้นเป็นหลั่นลด ดูทรงยศโฉมยงองค์พระนาง
รำกับน้องของเจ้าอาลเบิด งามประเสริฐสารพัดไม่ขัดขวาง
ควรจะชมสมสง่าเป็นท่าทาง โดยยศอย่างวงศ์กษัตริย์ขัตยา
นารีรายชายเรียงเข้าเคียงคู่ พินิจดูงดงามตามภาษา
เห็นทีเหมือนเรื่องราวทีกล่าวมา ว่านางฟ้าจับระบำทำกระชวน
กับฝูงเทพเทวาวราฤทธิ์ ประคองชีดเคียงชมภิรมย์สงวน
อันสตรีกับบุรุษได้ฉุดชวน ก็ย่อมยวนจิตต์ใจอาลัยลาน
ครั้นสิ้นเพลงยั้งหยุดยุดสุดท้าย เสด็จผายเสพย์ผลาภักษาหาร
พร้อมด้วยเหล่าเผ่าพงศ์พระวงศ์วาร เสร็จสำราญคืนกลับมายับยั้ง
โปรดให้นำไทยทั้งสิ้นไปกินเลี้ยง มีของเคียงคาวหวานใส่ขานตั้ง
อีกชำเปนน้ำอุ่นหนุนประดัง ชุนนางทั้งภรรยาก็มากิน
ประมาณหมู่เสนาสักห้าร้อย มิใช่น้อยนั่งเรียงเลี้ยงจนสิ้น

ต่างยินดีปรีดาไม่ราคิน
ผลัดกันกินผลัดกันเต้นเล่นสนุก
เป็นการยิ่งรับสั่งตั้งชุมนุม
๏ ถึงกำหนดวันนัดหัดทหาร
มิศเฟาล์จึงแข็งแห่งกิจจา
ขึ้นสู่รถหมดด้วยกันริบผันผาย
เห็นทหารขี่กัณฐ์ชัวอัศดร
พวกม้าขาวขาวงามตามหมวดหมู่
พวกม้าดำดำดีดีลำพอง
พวกดำเนินเดินเท้าเป็นเหล่าหลาย
ทุกหมวดมีพาทย์สำหรับพล
ทหารหัดจัดเรียนสำเหนียกแน่
ก็ออกเดินโดยระเบียบดูเรียบเรียง
ทหารม้าเรียงละตับ
ทั้งแดงดำขำขาวราวสักพัน
เขาผูกฝนจนดีรี้ทีท่วง
พอได้ยินยินยังเสียงดังดัง
ร่านเข้ารับไพรีไม่หนีหลบ
เคยสู้ศึกผูกสอนไดร้อนราญ
ดูเคล่าคล่องว่องไวมิใช่ชั่ว
ไม่เต้นตันยันไฟใจทนง
เชิงฉลาดอาจหาญในการรบ
ครั้นอีกชั่นคั่นถึงที่ประชุม
บันเทาทุกถ้วนทั่วมามั่วสุม
จนห้าทุ่มเสด็จขึ้นก็คืนมา ฯ
แทบสถานทุ่งเถินริมเนินผา
เชิญทูตานุทูตไทยครรไลหร
ไปถึงชายที่แถวแนวคิงขร
ดูสลอนแลหลามเป็นสามกอง
พวกม้าแดงแดงดูไม่มอมหมอง
คำรนร้องเริงร่านหาญประจญ
ล้วนแต่งกายเสื้อสลับไม่สับสน
เสียงกลองรนแตรร้องก้องสำเนียง
แต่พอแตรเข้าดังได้ฟังเสียง
เป็นคู่เคียงมิได้ปันสับสนกัน
ไม่คั่งคับแซงเสือกช่างเสือกสรร
เมื่อห้อนั้นเสมอหน้าดาประดัง
ไม่เลยล่วงขึ้นหน้าแลล้าหลัง
เหมือนจะรั้งไว้ไม่อยู่ดูทยาน
แต่สินอพอาชายังกล้าหาญ
จึงแข็งการในกลรณรงค์
แต่ละตัวได้ดังหวังประสงค์
ทั้งรูปทรงลำสันมั่นต้นโต
รู้หลีกหลบลอดเลี้ดวิเศษโส

จนเขี่ยงย่ายชายศิริสุริโย ก็กลับโยเต็ลสถานสำราญรมย์ ฯ

๏ เดือนสามขึ้นสิบเอ็ดค่ำจำเดิมหมาย จะเริ่มรายแต่งงานภิเษกสม

พระบุตรีศิริสวัลดิ์กำดัดชม ให้เคียงคมคู่เคล้าเจ้าวิลเลียม

เธอเป็นราชกุมารชาญสมร อยู่นครปรูซาโอ่อ่าเอี่ยม

แต่ต่างชาติพงศ์พันธุ์พอทันเทียม ผิมอเยียมยังยืนไม่ขึ้นกัน

ถึงกำหนดฤกษ์พาเวสาสาย พระโฉมฉายมิ่งสมรอัยศรสวรรค์

ให้เชิญทูตสามนายชายสำคัญ กับตัวฉันจรลีเป็นสี่คน

ไปที่วัดชาเปลให้เห็นแจ้ง ในตำแหน่งอาวาห์สถาผล

ต่างอาบน้ำชำระสระสกนธ์ แล้วแต่งตนตามวิเศษข้างเพศไทย

มาขึ้นรถม้าพยศผยองย่าง ริมหนทางคนผู้ดูไสว

ครั้นถึงโยสถ์รถประทับกับขันได ก็เข้าไปนั่งที่ทั้งสี่นาย

สักครู่หนึ่งองค์กวินนารินทร์ราช พร้อมพระญาติวงศ์วารประมาณหลาย

อีกทั้งเจ้าอาลเบิดประเสริฐชาย ก็นำสายสุดสวาทราชอิดา

เข้ามาในโยถล์นั้นด้วยกันหมด องค์โอรสเชยชวัญก็หรรษา

อันโฉมยงยุดริศริโสภา แต่งกายาล้วนเพ็ชรเท่าเม็ดยัว

ชนิดกลางพร่างพราวราวมะกร่ำ ที่เล็กล้ำย่อมเยาสักเท่าถั่ว

ฉลององค์ผุกผ่องไม่หมองมัว สอาดทั่วขาวถ้วนนวลผจง

ภูษายาวราวประมาณสักสิบศอก เป็นชายออกไปข้างหลังเหมือนหางหงส์

มีนารีรุ่นสาวคราวพระองค์ สมทรวดทรงสี่คู่ดูวิไล

ตำเนินเชิญชายผ้ามาข้างหลัง เป็นยศหวังว่างามตามวิสัย

แต่ฝ่ายเจ้าวิลเลียมเอี่ยมลไม เธอทรงใส่เครื่องทหารชำนาญยุทธ
กังเกงเสื้อน่าชมสมสง่า มีพู่ย่าทองอร่ามงดงามสุด
คาดเข็มขัดรัดแน่นแขวนอาวุธ ดังประดุจข้าสู้สงคราม
ครั้นพร้อมวงศ์พงศ์กษัตริย์ทั้งสองฝ่าย มายืนรายเรียงอยู่ดูออกหลาม
ฝ่ายว่าเจ้าสองราสง่างาม จึงคุกเข่าลงประณามประนมกร
แล้วซบพักตร์ไหว้พระยนสวรรค์ เกษมสันต์ภิญโญสโมสร
พระครูใหญ่จึงเยื้อนเอื้อนสุนทร ร้องอวยพรประกาศข่าวคนเหล่านั้น
ว่าใครรู้เรื่องราวเจ้าทั้งสอง ที่มิควรจะให้ครองประคองขวัญ
จงว่ากล่าวข่าวแจ้งแห่งสำคัญ ขณะวันอาวาห์สถาวร
แม้ไม่ว่าภายหลังอย่าหวังกล่าว ให้แตกร้าวคู่ชมสมสมร
ครั้นเงียบเชียบปากเสียงไม่เกี่ยงงอน แล้วจึงย้อนหันหน้ามาพาที
ว่านี่แน่สองเจ้าลำเภาพักตร์ จงประจักษ์โดยทำนองอย่าหมองศรี
ถ้าองค์ไหนเกี่ยวข้องต้องราคี ในเดี๋ยวนี้จงแสดงแจ้งกิจจา
แม้คิดคดข้อข้าแกล้งอำไว้ คงต้องไขวันพระเจ้าพิพากษา
ทั้งสององค์มิได้ตรัสวัจนา ต่างก้มหน้านิ่งอยู่ไม่ดูไป
แล้วพระครูผู้เถ้าเข้ามาถาม โดยคดีมีความข้อสงสัย
ว่าแก่องค์พระกุมารอันชาญชัย ท่านตั้งใจหวังชมภิรมย์รัก
จะรับราชอิตถามาเป็นคู่ แล้วจะอยู่เรียงคำเรอเสมอศักดิ์
ตามพระเจ้าว่าไว้ไม่ย้ายยัก จะพิทักษ์รวมทุกข์ร่วมสุขกัน
ไม่เชยชิดพิศวาศด้วยหญิงอื่น คงชมชื่นจนชีวันสิ้นอาสัญ
มิได้ทำทุจริตให้ผิดธรรม์ แน่อย่างนั้นหรือไฉนในใจจริง

เจ้าวิลเลียมรับคำตามที่ว่า
แล้วไต่ถามตามจิตต์คิดประวิง
ฝ่ายพระนุชยุตริศริสมร
พระครูเถ้าแกจึงเยื้อนเอื้อนภิปราย
ว่าผู้ใดใครจะอวยอำนวยหญิง
ฝ่ายว่าเจ้าอาลเยิดเลิศลอง
มามอบให้แก่พระครูท่านผู้ใหญ่
พระครูรับขับกรสมรมา
แล้วอ่านคำสัญญาไปดังใจหมาย
เหมือนตั้งสัตย์ปฏิญาณสาบาลองค์
ในใจความนั้นว่าข้าพเจ้า
ตั้งแต่วันนี้ไปได้แต่งงาน
ถึงจนมิคชั่วไม่เลยละ
สัญญาให้ไว้แก่นางสำอางอร
พระครูจึงขับหัตถาธิคาราช
แล้วอ่านสัญญานั้นขึ้นทันที
ความที่นางว่ากล่าวในราวเรื่อง
แต่คลาศถ้อยน้อยนิดไม่ผิดไกล
ต้องว่าจะฟังคำทำตามผัว
จะตั้งใจปรนนิบัติภัศดา
เจ้าวิลเลียมงามประโลมโฉมเฉลา
แกจึงผันหันมาข้างเจ้าหญิง
เสร็จทุกสิ่งคล้ายความที่ถามชาย
รับสุนทรอายเอียงทำเมียงหม้าย
กล่าวอิบายถามไถ่ในทำนอง
ให้มิมิ่งคู่มิตรสนิทสนอง
จึงประคองจูงหัตถ์ราชธิดา
ด้วยผ่องใสแสนโสมนัสา
เอาหัตถ์ขวาพระกุมารประสานลง
ให้เจ้าชายว่าตามความประสงค์
จำเพาะตรงหน้าพระเปนพยาน
จะรับเอานวลอนงค์คงสมาน
ไม่ร้างรานแรมสวาทนิราศจร
ตามคำพระโอวาทประสาสน์สอน
เสร็จสุนทรวางหัตถกษัตริย์
มาวางพาดหัตถ์ชายไม่คลายคลี่
ให้เทวีว่าตามทุกคำไป
ก็คล้ายเยื้องยุทกุมารเออขานไข
โดยวิสัยของสตรีซึ่งมีมา
รู้เกรงกลัวรักกันด้วยหรรษา
เสร็จสัญญาหัตถ์วางออกห่างกัน
จึงหยิบเอาธำมรงค์ที่ทรงสรรค์

แล้วใส่วางลงบนหลังสมุดพลัน ทำเคียมคัลส่งไปให้พระครู
ท่านตาเถ้ารับเอามาจากหัตถ์ แกเข้าขัดเสกอะไรไปสักครู
แล้วหยิบแหวนแสนประเสริฐขึ้นเชิดชู ส่งให้กูมารับคำนับลา
มาสวมใส่นิ้วนางข้างหัตถ์ซ้าย ของโฉมฉายมิ่งมิตรขนิษฐา
แล้วขับแหวนนั้นไว้ไขวาขา ว่าดูราทรามสวาทนาฏนารี
พี่จะขอรับเจ้าลำเภาพักตร์ ไปเป็นอรรคเอกองค์มเหษี
โดยคำมั่นสัญญาไม่ราคี ข้ามรงค์วงนี้เป็นสำคัญ
จะคำนับเจ้าด้วยกายรายสมบัติ สารพัดมอบมิ่งทุกสิ่งสรรพ์
เสร็จคำรัสวางหัตถ์ออกห่างพลัน แล้วคุกเข่าอภิวันท์ทั้งสององค์
ฝ่ายพระครูกับบรรดาสานุศิษย์ สวดลิขิตทำเป็นเช่นพระสงฆ์
ครั้นสิ้นบทหมดครบก็จบลง แล้วให้พระโฉมยงกับนงคราญ
เอาพระหัตถ์ต่อพระหัตถ์สัมผัสจับ แกจึงกลับกล่าวแจ้งแถลงสาร
ว่าพระเจ้าเรืองฤทธิ์ประสิทธิ์ฌาน ได้โปรดปรานเจ้าทั้งคู่ให้อยู่ครอง
แต่นี้ไปผู้ใดผู้หนึ่งนั้น อย่าเคียดฉันชวนชักให้รักหมอง
จงรวบรวมร่วมเรียงเคียงประคอง จนตรายสองชันษาชีวาวาย
แล้วพระครูจึงอำนวยอวยสวัสดิ์ ให้บำบัดทุกข์โศกโรคทั้งหลาย
พวกศิษย์หาอันอันทันราย ร้องถวายชัยพรเป็นกลอนเพลง
บันลือเสียงอึงมี่นฤนาท ทั้งพิณพาทย์ไพเราะพริ้งเหมาะเหมาะเหม็ง
ที่ในโรงสถ์แซ่สนั่นด้วยบรรเลง ดูครื้นเครงมากมายจนย่ายยัง
ฝ่ายพระองค์นงรามงามฉวี กับสามีเสร็จสรรพก็กลับหลัง
พร้อมพระวงศ์พงศาคาประดัง คืนเข้าวังสุขสมภิรมยา

แล้วอังกฤษมิศเฟาล์ลงเล่าแจ้ง
อันพวกเราเหล่านี้เข้ามา
ถ้าหาไม่ก็มิได้มาพบเห็น
พวกขุนนางทั้งเศรษฐีมิศฤงฆาร
ยอมเสียเงินมิใช่น้อยสองร้อยชั่ง
ต่อสนิทชิดเชื้อเชื่อน้ำใจ
เมื่อเวลาอาวาห์อิดาราช
ทั้งผัวเมียเคียงคู่ล้วนผู้ดี
หมดด้วยกันจะประมาณสักสองร้อย
ครั้นเสด็จคืนยังวังสำราญ
๏ พอสิ้นแสงสุริยนสนธยาเย็น
เดียรดายด้วยคณาดารากร
ศรีสวัสดิ์สุดรินาริราช
ให้พวกไทยไปหมดทั้งหกคน
จะได้พึ่งมโหรีสำรับใหญ่
ครั้นทรายสารขานไขดีใจพอ
มาถึงวังขึ้นยังตำหนักตึก
พร้อมเสนีเสนาฝ่ายหน้าใน
พระจอมโลกแลประโลมโฉมเฉลา
อีกยุตริยุตราวิลาวรรณ
พึงชัยร้องสองฝ่ายชายกับหญิง

ยอกแถลงว่าเจ้าคุณขุญหนักหนา
ล้วนยรรดาคนโสดซึ่งโปรดปราน
เหตุด้วยเป็นที่ห้ามระโหฐาน
ต่างทยานจะใคร่ยลทุกคนไป
อย่าควรหวังคิดว่าจะมาได้
จึงโปรดให้มาดูอยู่ในนี้
พวกพระญาติแลเสนาบดีศรี
เหล่าคนตรีพร้อมพรักพนักงาน
เป็นอย่างน้อยเพราะห้ามตามยรรหาร
ต่างลนลานขึ้นรถยทร ฯ
จันทร์ประเวศเยื้องเยื่องมเหลี่ยมศิงขร
พันธุมพรเมฆิไม่มีปน
ใช้อำมาตย์มาแสดงแจ้งนุสนธิ์
จรดลเดี๋ยวนี้อย่ารีรอ
ตามวิสัยขับร้องกล่อมห้องหอ
พูดหัวร่อเฮฮาพากันไป
เห็นคักคึกคนผู้ดูไสว
แต่งวิไลตามยศหมดด้วยกัน
กับองค์เจ้าครองประคองขวัญ
ทั้งพงศ์พันธุ์มาประชุมชุมนุมใน
เสนาะจริงกับจิตต์พิสมัย

มโหรรเรอยแจ้วเจอยใจ
ครั้นสุ่ทุ่มเส่าวันมีรับสั่ง
แล้วโปรดให้พวกไทยทั้งหกคน
กินน้ำชากาแฟแลขนม
ผลไม้หลายอย่างล้วนต่างพรรณ
อิ่มสำเร็จเสร็จกลับมายับยั้ง
สองยามเศษอัคเรศจึงคลาศคลาย
ข้างพวกเราเล่าก็พากันมาหมด
ถึงโฮเต็ลเอนอ่อนนอนจำนง
เวลาดึกยามนี้เจ้าพี่เอย
เราเคยอยู่สู่สมภิรมย์นวล
เมื่อไรหนอจะได้พบประสบพักตร์
ก็พอผ่อยม่อยหลับอยู่กับเตียง
ดาราเลื่อนเคลื่อนคล้อยลอยลิ่วลาศ
พ้นจากไสยาสน์อนาถทรวง
เห็นพวกเรามานั่งสพรั่งพร้อม
เขาชวนกันยิ้มเย้องชำเลืองดู
แล้วชวนกันเที่ยวท่องท้องวิถี
จนเวลาสายัณห์ตวันชาย
๏ อีกสิ้วันมีรับสั่งพระนางนาฏ
กลมกันไปกับเสียงสำเนียงคน
ให้แต่งตั้งภักษาผลาผล
ไปตำบลที่เลี้ยงพร้อมเพรียงกัน
มีเนยนมสารพัดช่างจัดสรรค์
อเนกนันต์คาวหวานใส่จานราย
อยู่เผ้าฟังมโหรีดีใจหาย
เสด็จผายผันกลับลับพระองค์
ขึ้นสู่รถคืนหลังดังประสงค์
นึกพะวงหวังสวาทไม่ขาดครวญ
ใครจะเชยแนบน้องประคองสงวน
ได้ชิดชวนเชยชื่นกลางคืนเคียง
แต่ร่ำรักจนระฆังประดังเสียง
ศศิฉายย่ายเยี่ยงลงลับดวง
ภานุมาศผาดพ้นบรรพตหลวง
ครรไลล่วงเลยออกนอกประตู
แกล้งเดินอ้อมขวยจิตต์คิดอดสู
ไม่อาจสู้เมินหน้าระอาอาย
ซื้อของดีตามห้างที่วางขาย
ก็ผันผายสู่สถานสำราญทรวง ๆ
ให้พวกราชทูตไทยไปวังหลวง

ด้วยว่าองค์กุมาราธิดาดวง
จะลาล่วงคืนสู่เมืองปรุชา

ถือนครทรงยศโอรสเชย
ต้องละเลยเผ่าพงศ์พระวงศา

ไปอยู่ด้วยหน่อกษัตริย์ภัศดา
เปนยอดยิ่งกัลยาในธานี

ได้เวลาทูตานุทูตหมด
ขึ้นสู่รถไปกลางทางวิถี

ถึงนิเวศน์เขตรขัณฑวัดกษัตริย์
ก็จรลีขึ้นยนมณฑิรา

พร้อมขุนนางต่างเข้ามาเฝ้ายาท
เดียรดาษเกลื่อนกล่นคนหนักหนา

ที่มีคู่เดินด้วยกันกับภรรยา
พิกัมหน้านึกอายระคายใจ

เขามีคู่ดูบรรเทิงทำเริงรื่น
ได้ชิดชื่นชูจิตต์พิสมัย

แต่ตัวเราเต็มปล้ำทำกะไร
จึงจะได้คู่เคียงมาเรียงเดิน

แลดูเขาเขาดูอดสูแสน
ไม่อาจแหงนกัมฤดสุดขวยเขิน

ใครกระแอมแย้มสรวลชวนสเทิน
ทำมุ่งเมินโดยกระดากแต่หยากดู

จนย่ายโมงอัคเรศเกศอังกฤษ
กับสามิศแอบองค์ดำรงคู่

เสด็จออกคนเคยเผยประตู
เปนที่รู้ยอกแย้งแห่งสำคัญ

บรรดาลอร์ดล้วนขุนนางค่อยย่างเยื้อง
เข้าทางเบื้องทวารซ้ายแล้วผายผัน

มาออกทางทวาราข้างขวาพลัน
พวกทูตนั้นเดินรอต่อเข้าไป

เห็นองค์กวินยินยักนัคเรศ
กับทรงเดชสามิศพิสมัย

พระบุตรินงรามงามประไพ
ทั้งหน่อไทเขยขวัญพระมารดา

ยืนเรียงเรียงเคียงกันเปนหลั่นลด
แถวหลังหมดพระญาติวงศา

แม้ขุนนางคนใดเดินใกลคลา
เกือบถึงหน้านงลักษณ์หลักนคร

ต้องส่งก๊าศเปนกระดาษที่เขียนชื่อ
นั่นแลคือบอกนามตามอักษร

เสนาหนึ่งจึงอ่านสารสุนทร
ให้นาเรศเกศนิกรแจ้งคดี

ว่าชื่อนี้เป็นมนตรีตำแหน่งนั้น จึงทรงรัสไปตรงหน้ามารศรี
น้อมศีโรฒม์เคียมคัลลงทันที พระเทพีน้อมต่อแล้วย่อกาย
ก็เลยออกทวาราข้างขวาหัตถ์ ไปเยี่ยดยัดอัดแอแลเหลือหลาย
แต่พวกทูตปราโมทย์โปรดภิปราย ให้คอยดูอยู่สบายข้างภายใน
จนบ่ายสี่โมงเศษเสด็จเข้า ข้างพวกเรากลับมาที่อาศรัย
อีกสามวันพระกุมารอันชาญชัย พานางไปที่อยู่เมืองปรูชา ฯ
◎ ตามทางเข้าสององค์ลงกำปั่น ชาวเมืองนั้นจัดแจงแต่งหนักหนา
เอากิ่งไม้ใส่ผลปนผกา ปักรายริมรัถยาตลอดแล
ข้างยืนซ้องสองข้างทางถนน ลงไปจนนาเวศเขตรกระแส
คนทุกบ้านร้านเรือนไม่เชื่อนแช ออกเซ็งแซ่มากมายถวายชัย
วันนั้นน้ำค้างแข็งตกยังค่ำ ช่างเย็นฉ่ำจนชั้นซาลค่นเป็นไข
มีออกชาพากันวิ่งเข้าผิงไฟ เหลืออาลัยเต็มทนพันประมาณ
บนหนทางน้ำค้างที่ตกขัง ดูเหมือนดังเกลือกลาดสอาดสอ้าน
ลูกเล็กเล็กชวนกันเล่นเป็นสำราญ สนุกสนานตามประสาพวกทารก
คนผู้ใหญ่เขาไม่ใคร่จะอาจเล่น ด้วยหนาวเย็นเยือกเยียบเฉียบในอก
แต่พอออกนอกทวารก็สั่นงก ดังลูกนกถูกฝนทำขนพอง ฯ
◎ มาหลายวันมิศเฟาล์เขาชวนชัก ด้วยความรักชอบชิดสนิทสนอง
จะพาชมคลังในที่ใส่ทอง ทั้งเงินนองเนืองนับสำหรับเมือง
ต่างยิ้มย่องผ่องใสดีใจหมด มาขึ้นรถเรียงแถวเป็นแนวเนื่อง
ครั้นถึงคลังใส่สุวรรณหิรัญเรือง ค่อยย่างเยื้องจากรัถาลีลาธร
ดูตึกนั้นแน่นหนาศิลาล้วน เห็นสมควรจะเป็นคลังดังศิงขร

ทั้งราตรีแลเวลาทิวากร
ทหารนอนเดินนั่งระวังระไว

อันเจ็นทองกองเล่นเหมือนเช่นอิฐ
น่าปลื้มจิตต์เพลิดเพลินเกินวิสัย

แม้จอมจักรนัคเรศประเทศไทย
ได้โภไคสักเท่านี้จะดีนัก

เราเปนข้ายาทยงสุพระทรงเดช
คงโปรดเกศให้มั่งมีเปนศรีศักดิ์

ด้วยพระทัยย่อมเปนที่อารีรัก
ในเสนาสามิภักดิ์ภูมิบาล

แต่นึ่งนึกไหนจะสมอารมณ์หมาย
ก็คลาดคลายกลับหลังยังสถาน

ถึงประทับหลับนอนผ่อนสำราญ
จนแสงฉานเรืองรองผ่องอัมพร ฯ

๒ จึงชวนกันขึ้นรถหมดทั้งนั้น
เกษมสันต์ภิญโญสโมสร

จะไปหาลอร์ดปามิศตอน
กับลอร์ดกลาเรนดอนเสนาใน

ครั้นถึงที่จรดลขึ้นยนต์ก
แลพิลึกกระจกกระจ่างสว่างไสว

ดูก็น่าผาสุกสนุกใจ
จึงเข้าไปนั่งที่เก้าอี้วาง

ฝ่ายท่านลอร์ดจักรียินดีรับ
ออกมาจับมือเชิญไม่เมินหมาง

แกปราไสไต่ถามเนื้อความพลาง
ธุระอย่างไรนั่นพากันมา

ราชทูตจึงแสดงแถลงเล่า
ว่าพวกเราอยู่สำราญนานหนักหนา

ก็เสร็จการจะขอกลับคำนับลา
คืนกรุงเทพมหานครคง

ทั้งสองข้างสนทนาประสามิตร
ที่ชอบชิดชื่นชมสมประสงค์

ทูตก็ลาคลาไคลดังใจจง
ขึ้นรถตรงรีบออกมานอกวน

แล้วไปหากลาเรนดอนกรมท่า
แจ้งกิจจาข้อคดีจนถี่ถ้วน

เขารับความตามอารมณ์โดยสมควร
ต่างแย้มสรวลเปรมปรีดิ์อุรา

ก็คืนหลังมายังโฮเต็ลตึก
คืนงึกโหยหวนรัญจวนหา

รำคาญใจด้วยไม่ได้กำหนดมา
จะต้องช้าหลายราตรีก็มีรู้ ฯ

๏ มิศเฟาล์เขาก็อารีรอย
พาพวกเราเหล่าไทยให้ไปดู
ลงเรือไฟไคลคลาค่อยผ่าสุก
ได้เที่ยวชมชลอ่อยปรีดิ์เปรม
แม่น้ำอยู่กลางเมืองหลวง
หวนรำลึกนึกบ้านสถานตน
มิสพานข้ามอารถึงแปดแห่ง
ยางสพานการถ้วนล้วนศิลา
ในระยะเขตรสพานอารติดต้น
ก็ขอดอยู่แต่เพียงล่างห่างลำเนา
แม่น้ำนั้นยางที่เป็นที่กว้าง
ยางแห่งเท่าเจ้าพระยาน่าสำราญ
ตามสองข้างฝั่งน้ำไม่มีเขื่อน
ที่ทุนน้อยถอยโลนลงเขื่อนไม้
มีตึกอยู่อู่กำปั่นช่างสรรค์สร้าง
ในอาราตาดินกว่าหมื่นลำ
ได้ดูเล่นเห็นสบายวายวิตก
จึงให้กลับคืนมาไม่ช้าที
ถึงโฮเต็ลเย็นย่ำสนธยาเยศ
จนรุ่งแรงแสงศรีรวีวร
รัยสั่งใช้ให้เยนเนอรัลกัศ
พิศิดขอยน้ำใหมากมายอยู่
ท้องสินธูแถวลำแม่น้ำเทมส์
ยันเทาทุกข์คลายคิดจิตต์เกษม
หน้าเป็นเหมแสนสนุกถ้วนทุกคน
เรือทั้งป่วงขันล่องซ้องสัยสน
คล้ายตำยลแม่น้ำเราเจ้าพระยา
ทำแข็งแรงสุดแสนดูแน่นหนา
ถัดกันมาข้างเป่นเหล็กเอกไม่เขา
กำปั่นอันใหญ่ใหญ่ที่ใส่เสา
ไม่อาจเข้าเลยไปใต้สัพาน
แลสล้างเรือแพแซ่ประสาน
ยางสถานเล็กกว่าลำแม่น้ำไทย
เขาลงเขื่อนเหล็กหินทำดินไผล
หน้าบ้านใครก็จัดแจงตกแต่งทำ
ไม่เหือดห่างเรือแพออกแซ่สำ
ย้างเป่นกำปั่นไฟย้างใยมี
ไปทางหกร้อยเส้นเกณฑ์วิถี
ประทับที่หน้าท่าพากันจร
อนาถเนตรล้มหลับลงกับหมอน
ยี่นิกรนาเรศเกศสกล
นำระหัศมาแจ้งแห่งนุสนธิ์

เชิญพวกทูตมิ่ยศหมดทุกคน จรดลสู่เขตรนิเวศน์วัง
ด้วยถึงวันการกำหนดในกฎหมาย ทุกตัวนายเสนาทั้งหน้าหลัง
มานอยน้อมพร้อมเพรียงเรียงประดัง จะแต่งตั้งพวกขุนนางอย่างทุกปี
ขวนเวลามาขึ้นรถหมดทั้งนั้น จรจรัลตามทางหว่างวิถี
ถึงนิเวศน์เขตรจังหวัดจอมสตรี ตรงเข้าไปในที่พระโรงเรือง
เสด็จออกยอกให้เปิดประตูผาย เสนารายเรียงแถวเป็นแนวเนื่อง
เข้าเฝ้าจอมจักรพงศ์ดำรงเมือง ตามแบบเบื้องอย่างยุหรบเคารพกัน
ฝ่ายมนตรีที่จะเลือนถานาศักดิ์ มาตรงพักตร์มิ่งสมรอัยศรสวรรค์
ก็คุกเข่าเป็นธรรนเนียมว่าเคียมคัล พระนางนั้นกวัดแกว่งพระแสงทรง
แล้วจึงวางลงข้างอังษาซ้าย ที่หลังย้ายวางข่าขวาประสงค์
เหมือนมอยหมายให้ประสิทธิ์ฤทธิรงค์ แล้วยื่นส่งหัตถาออกมาพลัน
ฝ่ายขุนนางก็คำนับไม่ขับต้อง เอามือรองพระหัตถ์นางท่าทางขัน
แล้วจึงขยับถามรงค์ที่ทรงนั้น คือสำคัญรักใคร่ในพระองค์
แล้วลุกเลื่อนเคลื่อนคลายเดินถอยหลัง มาให้ไกลหน้าที่นั่งดังประสงค์
ก็ผันพักตร์คลาไคลเหมือนใจจง ดำเนินตรงเลยออกนอกทวาร
พวกเจ้าเมืองกรมการชาวบ้านนอก ท่วงทียอกกิริยาไม่กล้าหาญ
ทำเงองงกตกประหม่าน่ารำคาญ สะทกสะท้านยดเยืองค่อยเยืองกราย
ครั้นถึงที่เอกอนงค์ทรงสถิตย์ คุกเข่าลงส่งลิขิตขึ้นถวาย
อัคเรศรัยสาราเสนานาย แล้วยมพรายยื่นหัตถ์ให้บัดดล
เขาทำตามความไขไว้แต่ก่อน ที่กล่าวกลอนมาแต่เรื่องเบื้องนุสนธิ์
จนสำเร็จเสร็จประมวญถ้วนทุกคน สุริยนเย็นพยับอับอัมพร

เสด็จขึ้นคืนเข้ามณเฑียรสถิตย์ สำราญจิตต์ภิญโญสโมสร
ฝ่ายว่าท่านกรมท่ากลาเรนดอน เยื้องสุนทรยอกแถลงแจ้งกิจจา
ว่าพระองค์ผู้ดำรงกรุงอังกฤษ เสาวนิศจอมวังสั่งให้หา
พวกทูตไทยจรจรัลดังบัญชา เข้าทูลลาพร้อมกันวันพรุ่งนี้
พ่อใจดังได้ วิมานสวรรค์ คิดหมายมั่นเหมือนพบประสบศรี
ก็รับคำอำลาไม่ช้าที่ มาสู่ที่พักผ่อนนอนสบาย ฯ

๏ ครั้นรุ่งแรงแสงอรุณวโรภาษ ดาราลาดเกลื่อนกลับลงลับหาย
พ้นตาผาสุกที่ทุกข์คลาย จนเยี่ยงย่ายได้เวลาจะคลาไคล
มาชำระสระสนานสำราญรื่น ค่อยแช่มชื่นวิญญาอัชฌาสัย
ต่างแต่งกายพรายพรรณแล้วครรไล ขึ้นรถไปยังเขตรนิเวศน์วง
ครั้นถึงวังขังหวัดราชฐาน ก็เยื้องยานอารมณ์สมประสงค์
จากรถาพากันเดินดำเนินตรง เข้าเฝ้าองค์กัลยาราชินี
ในห้องชื่อห้องจันกวินประทับ เครื่องประดับตั้งแต่งตำแหน่งที่
ล้วนของจีนงามจริงทุกสิ่งมี เตียงเก้าอี้โต๊ะใหญ่ใช้ประจำ
กระจกฉากหลากสลับสำหรับห้อง ไม่มีของฝรั่งแซกเข้าแซกสำ
วิเศษสิ้นสารพัดช่างจัดทำ ประหลาดล้ำหลายอย่างวางไว้ดู
เห็นองค์กวินยินยกยุรศรี กับสามียืนเรียงเคียงเปนคู่
ข้างพวกเราเข้าไปในประตู แล้วหยุดอยู่นอบน้อมลงพร้อมกัน
เธอตรัสเรียกให้พ้นไปใกล้ โดยพระทัยปรีดิ์เปรมเกษมสันต์
จึงแย้มเยื้อนเอื้อนอรรถดำรัสพลัน ว่าทูตนั้นมาอยู่ที่ธานีเรา
ก็รู้ว่าผาสุกห่างทุกข์ร้อน สโมสรสวัสดิ์ไม่มีเศร้า

แต่เราคิดเสียใจมิใช่เขา
ราชทูตทูลพร้องสนองถ้อย
ว่าหนาวลมพรมพรางน้ำค้างพรู
อันความหนาวคราวนี้มีสู้มาก
พระเทพินจึงอวยอำนวยชัย
จงไปดีอย่ามีระคายข้อง
ตลอดถึงนักเรศเขตรนิคม
ท่านทั้งปวงไปถึงจึงประนต
ว่าเราขอน้อมกายถวายพร
ให้พระองค์ทรงสุขอย่าทุกข์ร้อน
เสวยราชสมบัติวัฒนา
อนึ่งการอันใดท่านได้รู้
จงฉลองภูวนาถยาทยงสู้
พึงแปลข้อความตามรับสั่ง
แล้วทูลตอบพจมานสารแสดง
ถ้าแม้ว่าข้าพเจ้าเข้าไปถึง
ได้รับรองมีสุขทุกทิวา
การอันใดได้มาอยู่ก็รู้เห็น
ให้ทรงทรายยาทาสารพัด
พระนงรามงามพริ้มยิ้มพยัก
จึงกล่าวเกลี้ยงมธุรศยทภิปราย
ด้วยถูกเข้าหน้าหนาวคราวฤดู
ช่างเรียบร้อยพึ่งเพราะเสนาะหู
ได้มาอยู่ล่วงเลยก็เคยไป
ไม่ลำยากเหลือสันพอทนได้
ว่าขอให้พวกท่านสำราญรมย์
ที่มัวหมองอย่าได้ปะประทะถม
ให้เสร็จสมปราถนาสถาวร
กรายทูลยททรงฤทธิ์อดิศร
ในภูธรจอมนรินทร์ยินนรา
จงถาวรยืนวันชันยา
ขาดโรคาขุ่นข้องทั้งสององค์
แลได้ดูเห็นตามความประสงค์
ให้พระทรงทรายคดีช่วยชี้แจง
ให้ทูตพึงเรียบร้อยถ้อยแถลง
มิให้แหนงเคืองขัดหัทยา
สิ่งไรซึ่งปราโมทย์โปรดเกศา
พระคุณหาที่เปรียบไม่เทียบทัด
ไม่ว่างเว้นคงแสดงแข้งกระชัด
โดยระหัดเหตุผลทั้งต้นปลาย
แล้วทรงศักดิ์อาลเยิดเฉิดโฉมฉาย
ความก็คล้ายเรื่องราวเสาวนี

ครั้นสิ้นสุดราชทูตทูลลากลับ
สุริยงลงลับเหลี่ยมคิริ
พูดกันเล่นอยู่จนดึกนึกระทด
ยังไม่แน่ว่าเมื่อไรจะไคลคลา
แล้วเข้าที่ไสยาสน์อนาถจิตต์
ชวนกันเที่ยวพอจะให้ ใจสำราญ
๏ จึงตรงไปในตำบลชังคนย้า
มีที่สอนสาสนาย้าทั้งป่วง
ถึงกำหนดวันอาทิตย์เป็นนิจแน่
วิสัชนาย้ำฟังนั่งเป็นกอง
ในตึกนั้นกั้นห้องเป็นช่องชั้น
ดังบ้านเรือนเศรษฐีดีกะไร
ถ้าแม้คนที่พิกลจริตร้าย
บางทีผลุนหมุนไปฉวยไม้มา
เขาเอาเข้าขังไว้ที่ในห้อง
นุ่มนิ่มน่วมนวมเย็บไม่เจ็บตน
มีหมออยู่ผู้คนปรนนิบัติ
ทุกคืนวันโมงยามตามที่เคย
ย้าผู้ชายไว้ฝ่ายผู้ชายล้วน
คนพิทักษ์รักษาเป็นอาจิณ
ถึงประทับตึกใหญ่เข้าในที่
ก็เปรมปรีดิ์เสพย์รสโภชนา
คอยกำหนดวันวานนานหนักหนา
เร็วหรือช้าก็มิรู้ดูรำคาญ
จนอาทิตย์รุ่งแรงด้วยแสงฉาน
ได้เบิกบานเยาทุกข์เป็นสุขทรวง ฯ
ดูที่ท่าทำไว้นั้นใหญ่หลวง
อย่าให้ล่วงลืมสติหมั่นตริตรอง
ตาครูแก่รู้รสยทสนอง
ที่ทำนองคล้ายเทศน์ข้างเพศไทย
ย้างลดหลั่นงดงามตามวิสัย
แลวิไลสรวยสอาดประหลาดตา
มักยิ้มย่ายโลดโผนโจนถลา
แล้ววิ่งร่าไล่ลู่ผู้คน
มีเบาะรองขัดแข็งทุกแห่งหน
ถึงตีนรนก็มิได้เป็นไรเลย
สารพัดดูแลไม่แชเชย
ให้นมเนยเข้าปลาหยูกยากิน
ย้าผู้หญิงไว้ส่วนผู้หญิงสิ้น
ช่างล่อลิ้นโลมปลอบให้ชอบใจ

เผ้าโน้มน้าวกล่าวสุนทรที่อ่อนหวาน ไม่หักหาญพูดจาอัชฌาสัย
แกล้งยกยอผลอพลอดออกออดไป หวังจะให้คลายมุ่นขุ่นอารมณ์
ได้ดูเล่นเห็นถ้วนชวนกันกลับ คืนประทับทุกข์ประทะเข้าสะสม
แสนละห้อยคอยกำหนดระทดระทม แต่ตรอมตรมหม่นหมองมาสองวัน ฯ

๏ มิคเฟาล์เชิญเอาราชสาส์น ของนงคราญจอมไกรมไหศวรรย์
กับสำเนาอีกฉบับกำกับกัน ให้ทูตนั้นรักษาเข้ามากรุง
แล้วจึงพาพวกไทยไปทั้งหมด ขึ้นสู่รถผันผายริ้วหมายมุ่ง
ถึงมิวเซียมเยี่ยมยลเห็นคนมุง ดูออกยุ่งขวักไขว่เดินไปมา
ในนั้นมีสารพัดสัตว์ทุกอย่าง ล้วนต่างต่างหลายหลากมากหนักหนา
แต่ว่าดอกม้วยมุดสุดชีวา เขาใส่ยาไว้ ในท้องให้ป้องกัน
ไม่เน่าเปื่อยเหมือนกับมีชีวิต ช่างประดิษฐ์ดูดังเป็นเห็นขยัน
ทั้งเนื้อเยื่อเสือสีห์หมีนั้น สารพันนกปลาคณาเนื่อง
ครั้นสิ้นแสงสุริยงเธอลงลับ พ้นพยับทิศประจิมดูริมเหลือง
เขาจุดไฟใสสว่างไปทั้งเมือง แอร่มเรืองแจ้งกระจ่างดังกลางวัน
ก็ชวน กันไคลคลากลับมาหมด ขึ้นสู่รถเรียงรายเร่งผายผัน
จะไปชมของดีที่สำคัญ ในตึกนั้นหลากหลากมีมากมาย
เขาจัดแจงแต่งตั้งไว้ต่างต่าง ที่ชั้นล่างเนืองนองล้วนของขาย
อันชั้นสองชั้นสามทำแยบคาย มีรูปรายเรียงอยู่เหมือนผู้คน
เอาขี้ผึ้งผสมยนประสานสี ทำท่วงทีกิริยาน่าฉงน
มีรูปองค์อัคเรศเกศสกล กับคู่ชื่นยืนยลดูอย่างเปน
ทั้งลูกเธอเก้าองค์ทรงสวัสดิ์ ช่างเหมือนชัดดีแท้ดังแลเห็น

พร้อมพระญาติยุพเยาว์ลำเภาเพ็ญ ที่มาเล่นที่ประชุมชุมนุมใน
รูปกษัตริย์ต่างชาติประหลาดหลาย ข้างเยื่องกรายชอบกลพ้นวิสัย
รูปขุนนางท่าทางแลวิไล รูปผู้ใหญ่คนดีมีปัญญา
ข้างนั่งยืนดื่นดายดูกลาดเกลื่อน แลวิบิดเบือนเหลียวซ้ายชะม้ายขวา
ข้างแย้มยิ้มพริ้มพรายทำชายตา ข้างกลอกหน้าเหมือนจะเออนเยื่อนสุนทร
รูปนารีใสยาช่างน่ารัก ดูผ่องพักตร์พิงหลับอยู่กับหมอน
เห็นทรวงไหวดังหายใจสนิทนอน น่าใคร่ช้อนชมชิมให้อิ่มใจ
บรรดารูปทั้งนั้นขยันเหลือ กังเกงเสื้อสรวยตาเปนผ้าไหม
ให้ปรากฏตามยศทุกคนไป ช่างทำไว้แลสล้างเหมือนอย่างเปน
ดังหนึ่งนั่งพูดจาประสามิตร โดยสนิทได้ประสบมาพบเห็น
ครั้นดูทั่วทุกอย่างไม่ว่างเว้น ก็กลับคืนโฮเต็ลที่สำนัก ฯ
๏ แล้วอังกฤษมิศเฟาล์เขามาแข้ง กล่าวแสดงข้อไขให้ประจักษ์
อีกสามวันทูตไทยจะไกลพักตร์ ต้องแรมรักจากนครลอนดอนแดน
พี่ฟังคำดังอำมฤตรัน ให้ชื่นชื่นจิตต์ใจผ่องใสแสน
ดังยาขนานยากที่กากแกน ได้ทรัพย์แม้นหมื่นพันอนันต์เนือง
ก็เกษมเปรมปรีดิ์อิ่มในอก วายวิตกทุกข์ระทดปลดปลดเปลื้อง
จะกลับหลังยังที่บุรีเรือง ถึงบ้านเมืองเสร็จสมอภิรมยา ฯ
๏ ครั้นอุทัยไขแสงแข้งกระจ่าง พี่นนภางค์แผ้วผ่องห้องเวหา
จึงชวนกันครรไลขึ้นไปลา กรมท่าลอร์ดใหญ่ในนคร
เขาต้อนรับนับถือขยันหมด ให้เปนยศภิญโญสโมสร
แกกล่าวคำตามจิตต์ประสิทธิ์พร ให้ถาวรเภทภัยอย่าได้พาน

แล้วกลับมาโฮเต็ลค่อยเป็นสุข ขันเทาทุกข์ปรีดิ์เปรมเกษมสานต์
ข้างฝั่งเข้าของพลันมิทันนาน แสนสำราญนั่งยิ้มกระหยิ่มใจ ฯ
๏ วันพฤหัสบดีเดือนสิบห้าค่ำ เวลาย่ำรุ่งแสงประจุสมัย
ต่างจากที่ไสยาแล้วคลาไคล ดูขวักไขว่อลวนสับสนกัน
ใครมีที่ซอยชิดสนิทสนม ก็เตรียมตรมตรอมจิตต์คิดกระคัลย์
ด้วยจะพรากจากจรอาวรณ์ครัน ข้างอาลัยสั่งเสียละเหี่ยใจ
ข้างชักรูปให้กันโดยฉันท์รัก ข้างยืดพักตร์โศกาน้ำตาไหล
ข้างอวยพรให้สวัสดิ์กำจัดภัย โรคาไข้โศกเศร้าข้องเขาบาง
สงสารพวกโฮเต็ลเคยเห็นหน้า ทุกเวลาปรนิบัติ์ไม่ขัดขวาง
ล้วนนารีรูปรวยสวยสำอาง จะต้องร้างแรมไปเสียไกลพักตร์
เห็นพวกไทยจะครรไลออกจากที่ ข้างโศกีร่ำไรอาลัยหนัก
ด้วยเคยอยู่รวบรวมร่วมสำนัก ได้ชวนชักหยอกเอินเพลินสบาย
นี่หาเอ๋ยเมื่อไรเลยจะคืนเห็น ต้องว่างเว้นวันไกลน่าใจหาย
เพราะต่างเพศเขตรแดนแสนเสียดาย จำคลาศคลายล่วงลับกลับนคร
สองโมงเช้ามิศเฟาล์จึงชวนชัก ก็พร้อมพรักอัดแอแซ่สลอน
พี่สุดแสนปริศาสถาวร ต่างรีบร้อนมาหมดขึ้นรถไฟ
ออกจากกรุงลอนดอนนครหลวง ก็เลยล่วงเขตรเขินเนินไศล
มาถึงเมืองโดเวอเออกะไร ช่างสร้างไว้ริมชลาเป็นท่าเรือ
แสนสนุกทุกตำบลถนนคึก เห็นพิลึกแลไปวิไลเหลือ
มิโฮเต็ลขายอาหารคอยจานเจือ ดูเหลือเพื่อเข้าของสำรองการ
มิศเฟาล์พาไทยไปทั้งสิ้น แล้วให้กินนานาภักษาหาร

ครั้นสรรพเสร็จจึ่งหน่ำค่อยสำราญ สบายบานหยุดพักสำนักเนา
ขนย่ายโมงจึ่งได้ลงสู่กำปั่น ดูคลื่นนั้นโตใหญ่คล้ายภูเขา
พายุจัดพัดผันไม่ยันเทา เขาริบเร้าออกเร่อเหลือกำลัง
ให้เร่งไฟใช้จักรไม่พักผ่อน ข้ามสาครตรงไปดังใหหวัง
พวกเราเมาคลื่นซมล้มประนัง จนถึงฝั่งฝรั่งเศสเขตรบุรี
เรียกชื่อเมืองกาลิศสถิตย์ท่า แถวชลาแขวงแควกระแสศรี
เมื่อนาวาถึงระหว่างกลางนที แลเห็นฝั่งธานีทั้งสองนั้น
คือฟากข้างอิงแคลนแดนอังกฤษ เมืองกาลิศฝรั่งเศสขอยเขตรขัณฑ์
ทางที่ข้ามฟากไปไม่ไกลกัน เก้าร้อยเส้นเป่นสำคัญไว้แน่นอน ฯ

๏ ขอยกเรื่องเดินทางกลางแดนด้าว จะกลับกล่าวกรุงอังกฤษอดิศร
เป่นเกาะใหญ่อยู่ในชโลทร สถาพรภูลสวัสดิ์วัฒนา
กำหนดกล่าวยาวหกสิบห้าโยชน์ ร้อยเส้นโสกเศษสุดไม่มุยา
แต่โดยกว้างมิได้วางไว้ตำรา เพราะเหตุว่าแคบข้างกว้างก็มี
อยู่ในทิศตวันตกข้างเฉียงเหนือ แต่ไกลเหลือแถวทางกลางวิถี
ที่เกาะนั้นเนืองนันต์เนืนคิรี พฤกษาศรีเขาขางห่างห่างราย
มีหัวเมืองใหญ่ใหญ่เกือยได้ร้อย กำปั่นคอยไปมาเที่ยวค้าขาย
ตามประเทศต่างต่างไม่ว่างวาย ประมาณหมายสามหมื่นดูดื่นตา
เมืองลอนดอนเป่นนครกษัตริย์สถิตย์ ช่างวิจิตรตึกรามงามหนักหนา
ไม่มีกำแพงรอยขอยบุรา ตั้งป้อมใหญ่ไว้รักษาซึ่งเขตรแดน
มีวัดวาสร้างไว้มีใช่น้อย เป่นหลายร้อยต้องเนตรวิเศษแสน
วัดใหญ่ใหญ่สองวัดไม่ขัดแคลน ดูแน่นแคว้นยาวกว้างที่ทางเดียน ฯ

◎ โรงละคอนอย่างดีก็มีหลาย ทำลวดลายแปลกกันย้างขันเขียน
ทางเข้าออกเบียดยัดสนิทเนียน ช่างพากเพียรสร้างสรรพ์ล้วนบรรจง
ละคอนนั้นผิดกันกับเมืองนี้ เขาทำที่ตกรามงามระหง
มิได้ไปเที่ยวรำตามจำนง เล่นดำรงอยู่กับที่ทุกวิวัน
ครั้นทุ่มหนึ่งสนธยาภานุมาศ ก็โอภาสโคมอัคคีเปนสีสัน
กระท่างแจ้งเพียงแสงพระสุริยัน ยันลือลั่นกาหฬทั้งคนตรี
ก็เล่นไปจนสองยามตามกำหนด จึงเลิกหมดสุดสิ้นทุกถิ่นที่
ใครจะใคร่ทัศนาไม่ราคี สุดแต่มีเงินให้เปนได้ยล
ข้างในทำชั้นดีถึงสี่ห้า แล้วกั้นฝาเปนลำดับไม่สับสน
ถ้าแม้มั่งมีมากไม่ยากจน อยู่ชั้นต้นเห็นสบายใกล้ละคอน
ต้องเสียเงินเกินแรงแพงสักหน่อย ชั้นสูงน้อยเหลือมลดขยดหย่อน
แต่เห็นท่าทางออกทุกชั้นเปนหลั่นลอน ด้วยที่ผ่อนสูงไปจึงไกลตา ฯ

◎ ในอารามมีกุฏิเลี้ยงคนใช้ กว่าร้อยแห่งแต่งไว้ล้วนแน่นหนา
ที่สำหรับลูกเล็กเด็กเด็กมา อยู่ร่ำเรียนอักขราหลายตำบล
ถึงสามร้อยเศษที่เศรษฐีสร้าง ครูรับข้างเงินจัดไม่ขัดสน
แม้ว่าใครมีบุตรแต่สุดจน ก็รันรนเอามาฝากด้วยหยากรู้
ไม่ต้องเสียเงินทองของทั้งหลาย เปนแต่อายอัประมาณการอดสู
ลูกผู้ดีมีหน้าต้องหาครู อุส่าห์สู้เสียค่าข้างวางเอาพอ
ตกสำหรับแจกยาประชารายฎร์ ที่ไร้ญาติเต็มประดาก็มาขอ
มีสักสองพันแห่งแต่งลออ พร้อมทั้งหมอดูไข้คอยให้ยา
คุกนั้นมีอยู่สิบสี่ตำแหน่งถ้วน ก่อแต่ล้วนหินแผ่นทำแน่นหนา

คนข้างในเขามิได้พันธนา
เปนแต่ใส่ที่ขังระวังไว้
ไม่จำหน่ายจ่ายแจกจำแนกกอง
พวกทหารคอยระวังตั้งรักษา
ลูกกระสุนดินดำประจำไว้
ในคุกนั้นทำเรี่ยมเอี่ยมสอาด
ทั้งท่สอนสาสนามีอาจารย์
ให้หมออยู่คอยดูอาการไข้
ใครเจ็บป่วยช่วยกันหมั่นระวัง
ที่นอนนั่งกังเกงหมวกเสื้อผ้า
อันคนโทษทั้งหลายจ่ายเงินเดือน
แต่ของกินสารพัดจะขัดสน
ถึงใครมีญาติวงศ์แลพงศ์พันธุ์
ผู้คุมดูยิดประตูไม่เยิดเผย
แสนลำยากยากจนอยู่คนเดียว
๏ ในอานี้มีถนนหลายร้อยแห่ง
ที่กว้างนั้นประมาณสักแปดวา
เอาศิลามาทำเหมือนแผ่นอิฐ
สำหรับม้ารถไปเอาไว้กลาง
ปูศิลาหน้าใหญ่สักศอกเศษ
กว้างประมาณห้าศอกออกตลิว
เครองตริงตราตรากตรำไม่จำจอง
ผู้คุมใช้การประจำให้ทำของ
ต้องติดกร่องอยู่ในนั้นทุกวันไป
พร้อมศัสตราสามารถไม่หวาดไหว
สำหรับได้รบรันประจัญบาน
ที่ไสยาสน์นั่งลุกสนุกสนาน
รวีวารเทศน์โปรดคนโทษพ้น
เอาใจใส่คนทุกข์ในคุกขัง
ไม่หันหลังละเลยทำเฉยเชือน
ก็แจกหาให้พอดีมีเหมือนเหมือน
พอกลยเกลื่อนไกล่เกลี่ยเฉลี่ยกัน
ให้เลี้ยงชนม์พอชีวาไม่อาสัญ
จะให้ขึ้นนั้นมิได้จนใจเจียว
ถึงมิเฉยก็เหมือนแชไม่แลเหลียว
กินแหนงเหี่ยวอดโซโอ้เวรา ฯ
คนขัดแขงกวาดเลี่ยนเตียนหนักหนา
ข้างแคบกว่านั้นไปก็หลายทาง
แล้วปูชิดพลิกแพลงตะแคงขวาง
ริมสองข้างก่อยกขึ้นหกนิ้ว
ทางประเวศรายฦรคอนหาบหิ้ว
แลเปนทิวขวักไขว่คนไปมา

ถนนรายมีนายอำเภออยู่ ทุกแห่งดูเหตุภัยได้รักษา
ระวังเวียนเปลี่ยนผลัดกันอัตรา ทั้งทิวาราตรีมีเป็นนิตย์
ใส่เสาเหล็กสองข้างทางถนน งามชอยกลไว้วางช่างประดิษฐ
ยนปลายเสาโคมสว่างทุกทางทิศ แลวิจิตรเยี่องกันเป็นพันปลา
มิได้ขึ้นคู่ดูพังหวะ ไว้ระยะนั้นก็ไม่ไกลหนักหนา
ในระหว่างห่างราวสักสิบวา ให้แสงมาส่องต่อกันพอดี
ไฟที่ตามนามอังกฤษร้องเรียกแก๊ศ ดูแม่แจ๊ดแจ้งกระจ่างสว่างศรี
ประหลาดจิตต์คิดทำล้ำอัศดี ไม่ต้องมีด้ายใส่ไส้น้ำมัน
เป็นแต่หลอดขึ้นไปไฟก็ติด แปลกชนิดธรรมดาวิชาขยัน
เมื่อจะให้ไฟดับจับสำคัญ ที่ควงขันบิดขวัยพออัยลม
เปลวอัคคีสีแสงที่แดงช่วง ก็ดับดวงดังจำนงประสงค์สม
อันไฟแก๊ศเมืองอังกฤษติดอุดม ทุกนิคมใช้การในบ้านเรือน
แต่บรรดาที่กรามดูงามงด ทั่วทั้งหมดเมืองไหนจะได้เหมือน
หนทางตรงลิ่วแลไม่แชเชือน ที่เปรอะเปื้อนสกปรกรกไม่มี
บางตึกก่อด้วยศิลาดูหนาแน่น ตามเขตรแคว้นสองข้างทางวิถี
บางตึกก่อด้วยอิฐประดิษฐดี ทำท่วงทีลดหลั่นกันขึ้นไป
ข้างสามสี่ห้าชั้นรันทึงหก หลังคาตกแบนแต้แปล้ไถล
บานหน้าต่างนอกแก้วดูแววไว บานไม้ในเป่นสองชั้นกันศัตรู
มีม่านแพรแลวิไลย้างใช้ผ้า ให้บังตาข้อรำคาญการอดสู
กระดาษลายยี่ดฝาก็น่าดู พื้นนั้นปูเจียมพรมอุดมดี
จะหาเสื่อเหลืออยากไม่หยากได้ ช่างกไรเย่าเรือนเหมือนเศรษฐี

ริมฝาใส่เตารุมสุมอัคคี พอไอมีร้อนกรุ่นอุ่นสบาย
แล้วเยียปล่องช่องไฟไปตลอด ให้ควันลอดขึ้นหลังคาเวหาหาย
คนที่ในเมืองมิ่งทั้งหญิงชาย ต่อมากมายด้วยสมบัติวัฒนา
จึงได้มีเรือนบ้านสถานถิ่น ด้วยที่ดินติดแรงแพงหนักหนา
ทั้งค่าช้างช่างทำเกินตำรา มีเงินตราพันหนึ่งจึงจะพอ
ถ้าเงินทองเพียงสองสามร้อยชั่ง อย่าคิดหวังว่าจะสร้างซึ่งห้างหอ
ต้องเช่าตึกเขาอาศรัยคับใจคอ ยังงอนหง่อเงียบชื่อไม่ฤๅนาม
ถ้าแม้มีสี่สิบสามสิบชั่ง เหมือนเซซังขัดสนคนไม่ขาม
บางที่เข้ารับใช้ดังชายทราม ทำการตามนายสั่งทุกอย่างไป
อันเสื้อผ้าสารพัดจะขัดข้อง อีกทั้งห้องไสยาที่อาศรัย
จะกินอยู่ดูทุเรศสังเวชใจ นายเขาให้พอเพียงเลี้ยงชีวิต
จะออกหากินบ้างอยู่ต่างหาก ความลำยากเหลือล้นต้องจนจิตต์
ด้วยเข้าของแพงมากยากจะคิด ทุนน้อยนิดนักเห็นไม่เป็นการ
ตามแถวตึกชั้นล่างข้างถนน ในตำบลบุรินทร์ทุกถิ่นฐาน
เขาขายของต่างต่างเป็นห้างร้าน ช่างคิดอ่านหากำไรได้สบาย
มีเครื่องเงินทองแก้วแววกระจ่าง เครื่องเหล็กวางเครื่องทองแดงขัดแจงขาย
เครื่องทองเหลืองแลเครื่องศิลาลาย บ้างยักย้ายเป็นเครื่องกระเบื้องชาม
อันเครื่องไม้ทำดีเก้าอี้นั่ง อีกโต๊ะตั่งเตียงตู้ดูออกหลาม
ทั้งแพรผ้ากำมะหยี่สง่างาม ส่งอันอันคนตามจะจำนง
แม้ผู้ใดหมายมาดปรารถนา เที่ยวเลือกหาโดยจิตต์คิดประสงค์
แต่ราคามิได้ผ่านพานจะตรง ไม่ต้องวงเวียนต่อของ้อกัน ฯ

๏ กลางเมืองหลวงมีห้วงชลาไหล เหมือนกรุงไทยแถวลำแม่น้ำคั่น
แต่นที่ฝายเยื่องข้างเมืองนั้น นามสำคัญในภาษาเรียกว่าเทมส์
มีเรือข้างกลไฟไว้หลายร้อย เที่ยวล่องลอยหลีกแล่นแสนเกษม
ทำท่วงทีทางสำอางเอม น่าปรีดิ์เปรมสุขสมภิรมย์ทรวง
คอยรับคนขนลงส่งขึ้นล่อง ไปเที่ยวท่องท้องมหาชลาหลวง
อันประชาชาวบุรินทร์สิ้นทั้งปวง ชอบชมห้วงกระแสใสพอได้ลม
ฝ่ายขนยกรถกระจกที่เทียมม้า ยางรัถาสองคู่คูพอสม
ข้างใส่แต่คู่หนึ่งก็ยังคม ข้างขืนข่มเอาตัวเดียวเคี่ยวตะบัน
คอยรับข้างตามทางแถวถนน ที่ฝูงคนทั้งหลายระผายผัน
เขาทำงามตามอย่างต่างต่างกัน ยางรถนั้นฝาใส่ข้างไม่มี
ยางรถคนนั่งข้างในได้แต่สอง ข้างรับรองนั่งไปได้ถึงสี่
ทั้งหมอนเมาะเบาะนั่งล้วนอย่างดี อีกรถที่พลไพร่นั้นใหญ่ยาว
แต่ไม่สู้สวยตาราคาต่ำ ออกคลาคล่ำคนกลุ้มทั้งหนุ่มสาว
ขนหลังคาใส่เก้าอี้แล้วมีราว เปนระนาวแน่นประทุกดูคลุกคลัก
รถอย่างนี้ผู้คนมักมีมาก ไม่ใคร่หยากไปปนด้วยคนหนัก
เสียงพูดจาอื้ออึงคนึงนัก ออกคึกคักวุ่นวายหลายชนิด ฯ

๏ รถวิเศษยังอีกอย่างสำอางเอี่ยม ไม่พักเทียมสัตว์สิ่งวิ่งออกปรีด
คือรถไฟใช้สิ้นทุกถิ่นทิศ ในแว่นแคว้นแดนอังกฤษหัวเมืองไกล
หนทางที่รถเดินดำเนินนั้น ทำด้วยเหล็กหล่อมั่นไม่หวั่นไหว
ดูตรงลิ่วแลลิบตลิบไป ถึงเขาใหญ่เจาะลอดตลอดรวง
ถ้าเนินต่ำตัดปรายให้รายริ้น เสมอพื้นดินล่างเหมือนทางหลวง

ถึงแม่น้ำลำละหานธารทั้งป่วง
ล้วนก่อด้วยศิลาดูหนาแน่น
ถ้าที่หลุมลุ่มไถลไม่ได้การ
แล้วทำทางวางเรียงแต่เพียงสอง
ทางที่ไปมิให้จรกลับย้อนทวน
ด้วยกลัวจะโคนปะทะทำลายแหลก
ซึ่งเรียกหาปรากฏว่ารถไฟ
อันเดียวใส่ไฟประจำไว้นำหน้า
ถึงยี่สิบเศษได้ยังไวครัน
จะไปเร็วก็ไม่ลากให้มากนัก
เจ็ดแปดรถไม่เป็นไรคงไปชั่ง
ชั่วโมงหนึ่งรถไฟที่ผายผัน
รถที่ไปใส่ขอต่อกันดี
รถชนิดหนึ่งนั้นเขาบั่นช่อง
ห้องหนึ่งสี่คนอยู่พูดพอควร
มีฟูกเขาะเมาะหมอนล้วนอ่อนอุ่น
แล้วหุ้มแพรสักหลาดลาดข้างยน
ข้างรถาฝากระจกทำมิดชิด
สำหรับยังสุริเยศวิเศษดี
รถที่สองไม่สู้งามเป็นสามช่อง
นั่งได้หกคนเต็มเพิ่มเข้ามา
จะข้ามห้วงนทีมีสพาน
ให้รถแล่นล่วงพ้นชลสถาน
ก็คิดอ่านทุ่มถมพอสมควร
ยางเจ้าของนั้นมีถึงสี่ล้วน
ทางที่มามาล้วนไม่มีไป
จึงเดินแยกตัดห้ามความสงสัย
ใช่เป็นไปทุกรถหมดด้วยกัน
ผูกรถาต่อต่อล้วนล้อหัน
แรงขยันเหลือล้นพ้นกำลัง
ด้วยกลัวหนักผูกพ่วงหน่วงข้างหลัง
กำหนดตั้งตำราว่าไว้มี
ถึงสองพันเจ็ดร้อยเส้นเกณฑ์วิถี
จัดเป็นสี่ชนิดงามตามกระบวน
เป็นสามห้องสวยจริงทุกสิ่งถ้วน
หมดประมวญสามห้องสิบสองคน
ทำเบื่นหยุ่นลวดในข้างใส่ขน
จะให้ทนหุ้มหนังที่อย่างดี
ให้ป้องยีกลมในใส่มูลี่
ล้วนแพรสีแดงฉาดสอาดตา
ในแห่งห้องหนึ่งนั้นเขากั้นฝา
แต่ราคาย่อมเยาค่อยเบาลง

ยังอีกรถที่สามทรามจะต่ำ
คนยากจนหยากไปใช้ทำนา
แต่รถเลวเช่นนั้นไม่กั้นห้อง
เก้าอี้นั่งที่พิงไม่พริ้งเพรา
รถชนิดสี่ไว้ได้ใส่ของ
ข้างทำคอกเล้าตั้งขังพาชี
๏ ในขณะรถไฟเมื่อไวว่อง
คนมายืนอยู่ที่พื้นแผ่นดินดอน
ผู้สถิตย์ยนรถหมดทั้งหลาย
ไม่ทันดูรู้ชัดหัทยางค์
ริมวิถีมีเสายาวหกศอก
แต่ประมาณการแลไม่แน่นอน
ขนปลายเสาลวดขึงไปถึงทั่ว
สำหรับยอกเหตุแจ้งแห่งกิจจา
ใครจะยอกข้อความหรือถามไถ่
ถึงอยู่ห่างต่างประเทศเขตรนิคม
จนนครราชสีมาหรือกว่านั้น
เหมือนเรานั่งพูดกันในทันใด
เราคนนอกยอกเองนั้นมิได้
คนต้นลวดที่รักษาพยายาม
แกล้งคิดทำไว้ตามความประสงค์
ค่าข้างคงลดหย่อนผ่อนทุเลา
จำจะต้องปันปะคละกันเข้า
อันเล่าหมอนเมาะเขาะไม่มี
ช่างตริกตรองปรารภให้ครบที่
ทั้งคาวพวกแพะแกะสุกร ฯ
ช่างเร็วเรียบเปรียบยิ่งยิ่งลูกศร
หรือมิ่งไม้ไกลค่อนข้างริมทาง
ให้คลับคล้ายคลับคลาในตาพร่าง
ราวกับอย่างเหาะเหินเดินอัมพร
ตามแถวนอกห่างห่างสล้างสลอน
ระยะตอนเห็นจะเป็นเส้นสิบวา
ที่ถึงหัวเมืองอังกฤษทุกทิศา
ด้วยไฟฟ้าเร็วจริงยิ่งกว่าลม
เจ้าของได้เงินราคาว่าพอสม
แต่ยรมกรุงศรีนั้นไป
จะยอกกันไปมาหาช้าไม่
ได้แจ้งใจสารพัดกระจัดความ
ต้องเล่าไขแก่ผู้เฝ้าให้เขาถาม
ก็ทำตามลัทธิเคยตริตรอง

คนข้างโน้นถ้าจะตอยระยอยเยือง ต้องยอกเรืองราวรู้ผู้เจ้าของ
เขาพูดมาว่ากะไรในทำนอง คนรับรองอยู่ข้างนี้รู้ทีกัน
จึงชี้แจงแจ้งแก่เราตามเค้าข้อ การตอยต่อเหตุผลชอยกลขัน
ถึงใครดูก็ไม่รู้สิ่งสำคัญ ลัทธินั้นจะเข้าใจต่อได้เรียน ฯ
๏ ที่ในเมืองลอนดอนนครหลวง คนทั้งปวงช่างพินิจสถิตย์เสถียร
สร้างเปนย่าหลายแห่งตกแต่งเตียน ทำความเพียรปลูกต้นไม้ โตใหญ่งาม
พื้นแผ่นดินปลูกหญ้าระดาดาษ ดูดังลาดพรมดีไม่มีหนาม
เขียวสดสีหรดานประสานคราม ใครไม่จ้วงล่วงลามไปทำรก
ยรรดาย่าเหล่านั้นล้วนมีซอ เย็นออกซอเฉื่อยฉายร่มไม้ปก
ไปเดินนั่งฟังเสียงสำเนียงนก มีทางยกทางเรือเหลือสบาย
แม่น้ำคั่นอยู่กลางระหว่างย่า ชายชลาริมแควกระแสสาย
แลลาดเลี่ยนเตียนสอาดมีหาดทราย ทำแยบคายแสนสนุกสุขสำราญ
น้ำขึ้นเรียมเยี่ยมคลื่นอยู่เปนนิตย์ ดูปลื้มจิตต์น่าลงสรงสนาน
ที่แถวท่าวารินทีธาร ทำสถานตึกแต่งแกล้งบรรจง
มีนาวาหลายลำประจำไว้ ถ้าแม้ใครจงจิตต์คิดประสงค์
จะไปชมลำน้ำตามจำนง เอาเงินส่งเสียให้เปนได้เรือ
หยากแล่นใบตีกรรเชียงพร้อมเพรียงสิ้น สมถวิลไปได้ทั้งใต้เหนือ
ขายสุราอาหารคอยจานเจือ สนุกเหลือสุดจะร่ำเปนคำกลอน
อันไชน่าร์กย่านนี้ก็กว้าง แลสล้างคนผู้ดูสลอน
เวลาเย็นสุริยาทิพากร รายฎรคลาไคลไปประชุม
ทั้งผู้ดีเข็ญใจมิได้ว่า ต่างปรีดาถ้วนทั่วมามั่วสุม

บ้างเดินยืนนั่งพูดหยุดชุมนุม ที่ใต้พุ่มพฤกษาน่าสบาย
บ้างก็ขี่รถาอาชาชาติ บ้างลีลาศเดินเท้าเปนเหล่าหลาย
บ้างแค่นเคาะเยาะเย้ากล่าวภิปราย สตรีอายบุรุษแอบเข้าแนบนวล
หนุ่มคนองผ่องประไพวิไลลักษณ์ ก็ชวนชักสาวสาวคราวสงวน
ขี่ม้าคนละตัวทำยั่วยวน เผ้ารบก่วนเดินเรียงเคียงกันไป
เขาแต่งตนงามงามตามภาษา ใส่เสื้อผ้าเอี่ยมลอออทอด้วยไหม
แต่ผู้หญิงอังกฤษผิดกับไทย ขี่ม้าไม่คร่อมหลังเหมือนอย่างชาย
เท้าหนึ่งเหยียบโกลนไว้แล้วไพล่ขา ดูท่าเรี่ยวแรงแข็งใจหาย
คล้ายผู้หญิงเมืองนี้ขี่ควาย แต่แยบคายมั่นคงไม่งงเงง
ถึงพาชีมีพยศจะห้อหก ทำเผ่นผกโผนโลดกระโดดเหยง
ไม่ท้อแท้แก้ไขกันในเพลง เปนนักเลงเชิงชาญการอาชา ฯ

๏ เหล่าขุนนางลางเศรษฐีมั่งมีมาก ยางคนหยากยิ่งสัตว์เที่ยวจัดหา
ซื้อที่ทางกว้างครันหลายพันวา ปลูกพฤกษาสูงไสวเหมือนในดง
แล้วขุดรั้วล้อมรอบขอบขังหวัด เลี้ยงฝูงสัตว์ไว้ตามควรมประสงค์
กระต่ายเต้นสู่ซุ้มที่พุ่มพง มฤคยงย่องหยัดระยับกิน
แล้วไปเที่ยวยิงเล่นให้เปนสุข แสนสนุกตามจิตต์คิดถวิล
บ้างขี่ม้าบ้างดำเนินเดินกับดิน ในแถวถิ่นท้องนาเที่ยวหานก
พวกที่เปนผู้ดีมีสมบัติ ครั้นได้สัตว์สมหมายสบายอก
แย่งไว้กินพอพอแล้วยอยก ให้ตามมีกมิตรสหายชอบใจกัน
ที่เปนคนจนยากลำยากเหลือ ได้นกเนื้อดังฤทัยที่ใฝ่ฝัน
ไปวางขายในตลาดไม่ขาดวัน สารพันหลายหลากดูมากมี

ทั้งเนื้อโคกวางสมันจนชั้นแกะ
เนื้อสุกรเนื้อห่านพานจะกิ
เต่าตนุม่านลายเขาขายมาก
ในตลาดมิได้ขาดสักเวลา
เห็นเปนรองเมืองไทยไกลกันชัด
ช่างแพงเหลือเชื่อใจไม่ได้ความ
คงสิ้นเงินมากมายเปนหลายชั่ง
เมื่อทูตไทยไปอยู่ในนัครา
ในกลาริซโซเต็ลได้เปนสุข
ประเสริฐกว่าเรือนเย่าของเรานัก
เมื่อเวลาสุริแสงแจ้งกระจ่าง
จึงแต่งกายดูให้งามตามกำลัง
นางสาวสาวขาวล้วนนวลฉวี
เข้ามาล่อพอให้ชื่นติดพันไฟ
ที่นั่งนอนฟูกฟูกปูปัด
น้ำกินใช้ใสดีใส่ที่เรียง
ครั้นเย็นค่ำก็มาทำเหมือนเช่นเช้า
เอาเทียนย้อมเชิงรองไว้สองอัน
ที่ขนราวเช็ดหน้าใส่ผ้าใหม่
มิได้ขาดคราวครั้งช่างยั่งยืน
แล้วมีหมอหมั่นดูอยู่รักษา
อีกเนื้อแพะเนื้อกระต่ายขายกับท
เนื้อย่างยีเยือไก่ไข่กุ้งปลา
ใครนึกหยากสมมาดปรารถนา
ผลพฤกษานั้นน้อยถดถอยทราม
สารพัดเรื่องราคาแล้วอย่าถาม
ถ้าโต๊ะงามแต่งเลี้ยงเพียงสักครา
โดยลำพังจัดแจงแสวงหา
นางพระยาโปรดให้อาศรัยพัก
ที่นั่งลุกงามงดสมยศศักดิ์
ด้วยพร้อมพรักคนใช้ระไวระวัง
ที่นอนล้างพักตร์เสร็จสำเร็จหวัง
ใบยานยังอย่างเคยเผยออกไว้
ก็ยกที่ถ่านศิลาอัชฌาสัย
เอาผ้าไปเช็ดถูตามตู้เตียง
ประจงจัดจนครบไม่หลบเลี่ยง
แล้วกล่าวเกลี้ยงลากลับไปฉับพลัน
อุส่าห์เฝ้าจัดแจงแข่งขยัน
พอจุดไฟในนั้นตลอดคืน
เอาเก่าไปซักน้ำไม่ซ้ำผืน
เปนที่ชื่นวิญญาน่าสบาย
ใครป่วยไข้ให้ยาไปจนหาย

มาตรวจตราเช้าเย็นไม่เว้นวาย ขุญมากมายเหมือนเราเปนเจ้าพระยา ฯ

๏ ครั้นรุ่งแจ้งแสงศรีพระสุริเยศ จรประเวศแผ้วผ่องห้องเวหา
เวลาก่อนเสพย์รสโภชนา คนยรรดาที่สำหรับเคยรับการ
ยกถาดใหญ่ใส่น้ำชาเข้ามาตั้ง ขนมขบจัดสนิทไม่ติดหวาน
กับเนยเหลวนมโคโถน้ำตาล ให้รับประทานเสร็จสรรพยกกลับไป
ครั้นถึงสี่โมงเช้าเลี้ยงเข้าสวย เปิดไก่รวยเสร็จสิ้นกินไม่ไหว
ทั้งกุ้งหมูปูปลาเอามาไว้ ตามชอบใจสารพัดไม่ขัดแคลน
เวลาเที่ยงเลี้ยงน้ำชาผลาผล กินออกจนมิได้หยุดช่างสุดแสน
ขนมจัดขนมหวานจานแยนแยน อีกเหล้าแวนเบียดทำทั้งชำเปน
พอสามโมงบ่ายเย็นก็เลี้ยงเข้า มิให้เศร้าโศกกายระคายเข็ญ
ปรนนิบัติพวกเราทั้งเช้าเย็น ไม่วายเว้นละเลยทำเฉยเชือน
ถึงสองทุ่มมีน้ำชากับกาแฟ โดยกระแสเลี้ยงกลางวันแม่นมั่นเหมือม
เวลากินมิให้พักต้องตักเตือน ไม่คลาศเคลื่อนโมงยามตามสัญญา
ขณะเลี้ยงหรือว่าเวลาไหน ถ้าทูตไทยมุ่งมาดปรารถนา
จะกินของดีดีมีราคา สั่งบรรดาคนใช้เปนได้การ
คงสรรเสาะซื้อหาเอามาให้ แพงเท่าไรตามราคาไม่ว่าขาน
แม้เมืองหลวงในกลาดนั้นขาดร้าน มีถึงบ้านเมืองเขตรประเทศไกล
คงยอกไปโดยสายเตเลคราฟ ข้างโน้นทรายหาส่งมาจงได้
เปรียบเหมือนพิษณุโลกโศกโขทัย มารถไฟถึงวันได้ทันกิน ฯ
๏ เมื่อพวกทูตอยู่นครลอนดอนนั้น จะผายผันคลาไคลไปถวิล
ถึงใกล้ไกลนัคเรศเขตรบุรินทร์ คงสมจินตนานึกทึกตรา

จะไปด้วยรถไฟไคดังจิตต์
หรือจะไปรถเรียมเทียมอาชา
จะเที่ยวดูการงานทั่วฐานถิ่น
ต่อต้องเสียเงินให้จึงได้ชม
ด้วยสมเด็จนารินทร์ยินอัยสร
ให้ใช้เงินแทนเหล่าเราทั้งปวง
แต่วันทูตถึงพักนัคเรศ
สี่เดือนเศษอีกเจ็ดทิวาวาร
◎ มาถึงแถวแนวชลาที่ท่าน้ำ
จะต้องข้ามเขตรมหาชลาลัย
ครั้นถึงฝั่งฝรั่งเศสเขตรกาลิศ
มีศเฟาส์รู้รอบประกอบการ
ขึ้นสำนักพักบนโฮเต็ลตึก
ครั้นรุ่งแรงแสงศรีระวีวร
แล้วไปขึ้นรถไฟครรไลลิ่ว
สักครู่หนึ่งถึงวิถีที่สำคัญ
พร้อมศัสตราอาวุธสุดวิเศษ
ตั้งส่งน่าน่าชมช่างสมควร
ย่ายโมงครึ่งถึงตักที่สำนัก
แล้วขึ้นรถรีบรัดไปยัดคล

ก็เหมือนคิดมุ่งมาดปรารถนา
ตามขนบญญามิได้ผันขึ้นนิยม
ของวิเศษเสร็จสิ้นทุกสิ่งสม
อย่าปรารมภ์หวาดหวั่นกระศัลย์ทรวง
มีสุนทรทรัสสั่งพระคลังหลวง
จะตั้งตวงสักเท่าไรไม่ประมาณ
ในขอบเขตรกรุงไกรอันไพศาล
จึงกลับออกนอกชานพระเวียงไชย ๆ
ซื้อโคเวอเออกรรมทำไฉน
ลงเรือไฟเร่งรุดไม่หยุดนาน
ค่อยเยาจิตต์อกใจผ่องใสสานต์
จึงคิดอ่านพาให้พวกไทยจร
จนยามดึกนิ่งหลับอยู่กับหมอน
ก็รีบร้อนรับประทานอาหารพลัน
ดูดังปลิวเร็วนักด้วยจักรผัน
ทำขยอมใหญ่ไว้กันศัตรูกวน
รักษาเขตรขอบแดนแสนสงวน
ใครจะลวนลามล่วงจ้วงประจญ
แวะเข้าพักกินน้ำชาผลาผล
สุริยนจวนค่ำจะย่ำเย็น

ถึงเมืองหลวงเปนกระทรวงกษัตริย์สร้าง สิ้นหนทางรถนั้นเก้าพันเส้น
มิศเฟาล์นำเข้าในโฮเต็ล สำหรับเปนที่อาศรัยคนไปมา
เมืองนั้นชื่อปาริศีวิจิตรเหลือ ล้วนชาติเชื้อฝรั่งเศสเพศภาษา
คนที่ในธานีย่อมปรีชา เรืองยุญญาเลิศล้นด้วยกลไก ฯ

๏ ครั้นสายแสงแจ้งกระจ่างขุนนางหนึ่ง เข้ามาถึงที่ทูตหยุดอาศรัย
แล้วเชิญชวนพวกนายข้างฝ่ายไทย ไปตึกใหญ่ชมของเนืองนองนันต์
มีรูปเขียนรูปศิลานานาอเนก ช่างสรรเสกสร้างสมคุมขัน
รูปมนุษย์หญิงชายมากมายครัน สิ่งสำคัญต่างต่างเอาวางราย
ข้างเปนของจีนแขกแปลกประหลาด ชนิดชาติอื่นเจือก็เหลือหลาย
ของพม่ามอญลาวชาวทวาย ล้วนแยบคายชอบกลให้คนดู
ได้เห็นถ้วนหวนกลับมายับยั้ง เฝ้าเติมตั้งทุกข์ร้อนจนอ่อนหู
โอ้หนาวลมพรมพร่างน้ำค้างพรู เข้าห้องสู่แท่นบรรจถรณ์อ่อนอุรา
รำคาญเหลือเมื่อไรจะได้กลับ แต่นั่งนับวันคิดขนิษฐา
พอผ่อยหลับไปกับที่ศรีไสยา จนเวลาผ่องพิ้นโพยมยน
ชวนกันออกจากที่แล้วลีลาศ เที่ยวประพาสร้านห้างทางถนน
จนเบี่ยงบ่ายชายศรีสุริยน ก็ต่างคนต่างกลับมาฉับพลัน ฯ

๏ เอมเปอเรอเธอมีขัญชาใช้ เสนาในเชิงชาญการขยัน
ให้คุมรถงดงามทั้งสามคัน มาเรียงรันรอประทับกับทวาร
คนหนึ่งเปนสารถีข้างหน้า ท้ายรถาสองนายฝ่ายทหาร
ยืนประจำทำสง่าท่าทยาน สวยสอ้านหมวกใส่สายสุวรรณ
มาเชิญพวกทูตไทยเข้าไปเฝ้า พระขอมเข้าฝรั่งเศสผ่านเขตรขัณฑ์

ต่างขัดแข่งแต่งกายให้พรายพรรณ ครั้นพร้อมกันไคลคลามาชั้นรถ
ไปสู่เขตรพระนิเวศน์วังกษัตริย์ โสมนัศหยุดนั่งอยู่ทั้งหมด
จนสองโมงสุริยงเธอลงลด พระทรงยศจึงเสด็จประเวศมา
กับเอกองค์มเหษีนาริราช ยลวิลาศวรลักษณ์ดังเลขา
เกี้ยวพระกรเดินเรียงเคียงลีลา ตำรวจหน้าแปดนายล้วนชายชาญ
เอมเปอเรอเครื่องทรงอลงกฎ พร้อมทั้งหมดเหมือนฝ่ายนายทหาร
อันเอกองค์กัลยายุพาพาน แต่งสคราญตามธรรมเนียมเสงี่ยมงาม
พวกทูตยืนขึ้นพร้อมนอยน้อมเกศ พระทรงเดชหยุดดำรงแล้วทรงถาม
อีกทั้งองค์นางกษัตริย์ก็ตรัสตาม ที่ข้อความโดยในเรื่องไมตรี
สนทนาทูตานุทูตถ้วน ให้สมควรพอพักตร์เปนศักดิ์ศรี
พอสรรพเสร็จแล้วเสด็จจรลี เข้าในที่ห้องรัตน์ชัชวาลย์
ข้างพวกเราเล่าก็พากันมาหมด ขึ้นสู่รถกลับหลังยังสถาน
แล้วไปชมวัดใหญ่สบายบาน น่าสำราญโฉสถ์รามงามบรรจง ฯ
๏ ในนั้นมีที่ตั้งทะฝั่งศพ พระอมภพมิ่งเมืองเรืองระหง
นะโปเลียนปูนะปาตอันอาจองค์ สิ้นชีวงวอดวายมาหลายปี
แต่ว่าศพยังไว้มิได้ฝัง ใส่หีบตั้งอยู่ในห้องไม่หมองศรี
เธอเปนราชบิตุลาเจ้าธานี พระองค์รักษ์หลานผ่านนคร
จึงให้แต่งหลุมหวังทะฝั่งศพ ด้วยเคารพทรงพระอนุสร
กตัญญูรู้คุณอันสุนทร ให้ถาวรเกียรติยศปรากฏไป
อันหลุมนั้นกว้างประมาณสถานที่ ราวสักสี่วาถ้วนพอควรได้
คเนนึกโดยลึกกำหนดใจ เห็นอยู่ในสามวาไม่กว่านั้น

แต่ข้างหลุมก่อล้วนศิลาขาว ลายออกพราวพรายเนตรวิเศษสรรพ์
ที่สำหรับรับศพมิครบครัน อยู่กลางคันยิ่งยวดด้วยลวดลาย
โมราคิดคำทำประดับ แลสลับเลื่อมเพราเปนเงาฉาย
คิดตัวอย่างวางแบบช่างแยบคาย ของทั้งหลายยังไม่เสร็จสำเร็จการ
ได้ดูทั่วคืนหลังมายังตึก อนาถนึกข้อนอุราน่าสงสาร
ชื่นบรรจถรณ์ร้อนฤทัยอาลัยลาน เหลือรำคาญคิดอยู่ไม่รู้วาย
จนดวงเดือนเลื่อนเลี่ยวเหลี่ยมศิงขร ดารากรลับฟ้าเวหาหาย
กระท่างแจ้งสุริยันพรรณราย ก็แต่งกายแล้วเลยเผยทวาร
พอประสบพยคุณมณเฑียรพิทักษ์ จึงชวนชักกันออกนอกสถาน
เปนสามนายทั้งฝ่ายคุณพิจารณ์ ต้องรับการแทนทูตไปพูดจา
เที่ยวเยี่ยมเยือนเจ้านายเปนหลายแห่ง อีกตำแหน่งมนตรีมีศฤา
ครั้นสำเร็จเสร็จสรรพก็กลับมา กินเข้าปลาอิ่มหนำค่อยสำราญ
แต่พวกทูตหยุดอาศรัยในปาริศ ถ้าจะคิดวันต้นจนอวสาน
เจ็ดราตรีหกทิวาไม่ช้านาน ครั้นถึงกาลกำหนดจะบทร ฯ

๏ บรรดาไทยสิ้นเจ็ดเสร็จทั้งนั้น เกษมสันต์ภิญโญสโมสร
ขึ้นรถไฟแล้วออกนอกนคร เข้าคงคอนแดนป่าพนาเนิน
จะเชยชมสกุณาพฤกษาไสว ที่มีในแนวลำเนาภูเขาเขิน
พอสร่างเศร้าเบาอุราค่อยพาเพลิน รถก็เดินวับวู่ดูไม่ทัน
ถึงอาชาเชิงชาญชำนาญห้อ ไม่อาจรอรบสู้ดูน่าขัน
อันช้ากินแม้จะบินแข่งพนัน อย่าหมายมั่นว่าจะได้ชัยชนะ
ไปตามทางข้างวิถีมีตำแหน่ง ทุกหนแห่งตึกตั้งโดยขังหวะ

เขาทำที่โฮเต็ลเปนระยะ สำหรับจะได้หยุดสุดสำราญ
ถึงเวลาย่ายค่ำเข้าสำนัก ให้ผ่อนพักรถาเสพย์อาหาร
ครั้นสำเร็จเสร็จสรรพรับประทาน ไม่อยู่นานรีบไปในกลางคืน
น้ำค้างพราวหนาวอกวิตกเหลือ ถึงมีเสื้อผ้ากันสักพันผืน
เอากลิ้กลุมกลุ้มจิตต์ดังพิษยืน สุดจะฝืนอารมณ์ตรมฤทัย ฯ

๏ ครั้นรุ่งเช้าราวประมาณสักโมงหนึ่ง ก็ลุถึงแขวงแคว้นกระแสใส
มีบุรีมีชื่อลือลัย ชื่นกรุงไกรฝรั่งเศสเปนเขตรคัน
นามสำเหนียกเรียกว่าเมืองมาเซ อยู่ใกล้ใกล้ชายทเลไม่ชิงชัน
มิศเฟาล์นำหน้าพาขรัล ก็พร้อมกันตรงโรขึ้นโฮเต็ล
แต่ปารีศตรงไปไม่ไพล่เผล จนมาเซสามหมื่นหกพันเส้น
ครั้นบ่ายแสงสุริยาเวลาเย็น ก็จำเปนขึ้นรถยทร
พอถึงท่าเห็นนาวากาเรตอก ระอาออกอ่อนใจฤทัยถอน
อยู่บนบกวกลงมาในสาคร จะนั่งนอนไม่มีสุขต้องทุกข์ทน
แล้วดำเนินเดินคลาลงนาเวศ สุริเยศลับหล้าเวหาหน
ยังไม่ขรถอนสมอขรดล ด้วยมืดมนท์ออกยากลำยากครัน
คอยอยู่จนเวลาห้าโมงเช้า ยิ่งร้อนเร่าร่มจิตต์คิดกะสัน
แสนสงสารมิศเฟาล์ไม่เขายัน จำจากกันอนิจจานี่กอาลัย
เคยเปนคนปรนิบัติ์ไม่ขัดขวาง มาเวิศร้างแรมนิราน้ำตาไหล
เขาปรานีตรงเราสู้เอาใจ มิได้ให้ขุ่นข้องหมองวิญญา
จะออกจากเมืองลอนดอนนครหลวง ก็มีห่วงผูกรักเปนนักหนา
อุส่าห์สู้พยายามติดตามมา จนถึงท่าฝรั่งเศสสิ้นเขตรแดน

เมื่อยอกว่าจะขอลาครรไลกลับ ให้วาบวับทรวงสลดกำสรดแสน
ถึงเป็นเพื่อนเหมือนญาติเมื่อขาดแคลน เสมอแม้นน้องสนิทร่วมบิดา
นี่หาเอ๋ยเมื่อไรเลยจะยลพักตร์ เสียดายนักเช้าเย็นเคยเห็นหน้า
ต้องไกลกลับลับเนตรเวทนา ทั้งสองข้างต่างลาน้ำตาคลอ ฯ
๏ เห็นแสงสายฝ่ายกัปตันชาญฉลาด จะคลาดคลาศรีบร้อนถอนสมอ
น้ำเกือดพลั่งดังฉ่าไม่รารอ เยิดหลอดหวอหวิวไหวใจพะวง
มิศเฟาล์เขาก็ลาลงเรือน้อย ค่อยเลื่อนลอยเข้าฝั่งดังประสงค์
พี่ยืนดูอยู่บนท้ายหมายจำนง หวังจะส่งให้ประจักษ์ความรักเรา
แต่ลาแล้วแล้วยังไปไม่สดวก กลับถอดหมวกหันหน้ามาลาเล่า
ทำหนักหน่วงห่วงใยมิใช่เขา ควรรักเขานับถือว่าซื่อตรง
พอจักรหมุนเรือวิ่งคลื่นลับ หทัยวับหวั่นไหวอาลัยหลง
ใจหนึ่งหมายไปประสบพบอนงค์ ใจหนึ่งคงอยู่ที่เพื่อนไม่เคลื่อนคลาย
แล้วหักห้ามความโศกให้สร่างเศร้า อะไรเรามัวหมางไม่ห่างหาย
มิควรค่อนร้อนรำพึงถึงผู้ชาย ต่างคนหมายตั้งหน้าไปหาเมีย
ครั้นคิดได้วายว่างค่อยห่างทุกข์ มิความสุขเสื่อมเศร้าขันเทาเสีย
ที่ตรมตรองหมองมัวไม่นัวเนีย ละห้อยละเหี่ยเหือดหายสบายใจ
มาสองวันยรรลุถึงถิ่นเกาะ เกิดจำเพาะกลางมหาชลาไหล
ชื่อว่าเมืองมอลตาเมื่อขาไป ได้อาศรัยหยุดหย่อนผ่อนสำราญ
๏ ขอยกเรื่องเมืองเก่าไม่กล่าวแจ้ง ถึงตำแหน่งธานีที่สถาน
แวะเข้าพักอยู่สี่ราตรีกาล พอรับถ่านเสร็จพลันจะครรไล
แอดมิรัลให้ลำตามไปส่ง จนสุเอศเขตรลงชลาไหล

อันล่ามนั้นลันคนเข้าใจ
ครั้นพร้อมเสร็จแสงสายจะผายผัน
ให้ใช้จักรมากลางทางกันดาร
ช้ออาเล็กแซนเดอไม่เผลอพลั้ง
ยังจำได้สารพัดถนัดดี
เจ้าเมืองขัดนาวาให้มารับ
บรรดาไทยสิบเจ็ดเสร็จทุกคน
ขุนนางใหญ่นายหนึ่งมาคอยรับ
แล้วแจ้งความแก่ท่านทูตพูดให้ฟัง
มีธุระขึ้นไปข้างปลายน้ำ
ว่าพวกทูตเมืองไทยที่ไคลคลา
จงรับรองเยี่ยมเยือนเหมือนแต่ก่อน
จัดขุนนางที่รู้จักการหนักเบา
สิ่งอันใดทูตไทยหวังประสงค์
อย่าทานทักขัดข้องให้หมองใจ
ถ้าหยากเย่าเข้าไกโรภิญโญยศ
ราชทูตฟังแจ้งแห่งสุนทร
เราจงจิตต์คิดไว้จะใคร่พบ
ด้วยเรือรบสำหรับมารับไทย
ฝ่ายอำมาตย์จึงว่าถ้าเช่นนั้น
เจ้าไกโรมีกำหนดพรมาน
เขาพูดได้หลายภาษาปรีชาชาญ
ฝ่ายกัปตันตัวฉลาดอันอาหาญ
สิ้วันวารถึงท่าหน้าบุรี
เคยยับยั้งปรีดิ์เปรมเกษมศรี
ด้วยเป็นที่หยุดอยู่รู้ตำบล
ก็พร้อมพรั่งตั้งคับกันสับสน
จรดลขึ้นอาศรัยอยู่ในวัง
ต่างคำนับด้วยไมตรีมีแต่หลัง
เจ้าไกโรเธอยังไม่กลับมา
ได้สั่งซ้ำกำชับไว้กับข้า
แม้กลับมาถึงเขตรประเทศเรา
ให้พักผ่อนตามสบายน้ำใจเขา
ประจำเผ้าคอยเป็นล่ามตามจะใช้
โดยจำนงจินดาอัชฌาสัย
กว่าจะได้จรดลพ้นนคร
ขอเชิญจงสิ้หาเวลาก่อน
จึงเยื้องย้อนตอบตามเนื้อความใน
แต่ปรารภเห็นการนานไม่ได้
ถ้าช้าไปเขาจะพลอยคอยบ่วยการ
จะผายผันจากบุเรศประเทศสถาน
ให้นายล่ามพนักงานที่ดูแล

ไปตามส่งลงถึงลำกำปั่น ยังชอบคันเมืองสุเอศเขตรกระแส
ราชทูตตอบความให้ล่ามแปล อย่างนี้แท้ รักรอบเราชอบใจ
เสร็จยุบลสนทนาก็ลากลับ ทูตประทับอยู่ในวังยังอาศรัย
กำหนดถ้วนสามวันก็ครรไล ขึ้นรถไฟไปไกโรมโหฬาร ฯ
๏ เมื่อถึงที่รถามาคอยรับ คนสำหรับนำหน้าม้าทหาร
เชิญให้ทูตพักผ่อนเหมือนก่อนกาล ในสถานโฮเต็ลเปนสบาย
อยู่ในนั้นสามวันขุนนางล่าม มาแจ้งความตามเค้าเล่าขยาย
ว่าสุเอศเขตรแควกระแสชาย เขาขอกสายเตเลคราฟให้ทรายการ
ซึ่งกำปั่นแอดมิรัลมิยังคับ ให้มารับทูตไทยดังบรรหาร
บัดนี้ถึงท่าพลันเมื่อวันวาน สุดแท้จะโปรดปรานประการใด
ได้ฟังสารปานอำมฤตรส ที่กำสรดมัวหมองค่อยผ่องใส
ครั้นพลบค่ำย่ำเย็นลงไวไว สำราญใจหลับนอนผ่อนอารมณ์ ฯ
๏ จนรุ่งเช้าราวประมาณสี่โมงครึ่ง บ้างออองแซ่สำเนียงเสียงขรม
จะเร่งไปใจตริกันกันนิยม หวังไปชมเพื่อนยากที่ขาดจร
ชวนกันขึ้นรถไฟมิได้หยุด ด้วยแสนสุดร้อนริ่งคนิ่งสมร
เวลาค่ำยามหนึ่งถึงนคร ชโลทรท่าสุเอศเขตรทเล
ครั้นรุ่งแรงแสงอรุณกงสุลใหญ่ มาแจ้งใจความนั้นกลับหันเห
แสนวิตกอกโอ้มาโรเร นึกคะเนไหนจะสมยิ่งตรมทรวง
เรือที่ว่าจะมารับกลับมิใช่ เปนเรือใช้สะระเวทเลหลวง
จะได้รู้ลึกตื้นพื้นทั้งปวง ในแห่งห้วงหินผาทุกท่าทาง
คนที่คอยส่องกล้องมองเขม้น พอแลเห็นเรือไฟใบสล้าง

สำคัญคิดจิตต์แข้งไม่แคลงคลาง ว่าจะมารับขุนนางพวกทูตไทย
ไม่รอรั้งฟั่งศัพท์ให้ซับทราย ด่วนยอกสายเตเลคราฟไปขานไข
หนึ่งเมืองนี้เล็กน้อยน้อยสุดใจ ที่อาศรัยคับแคบไม่แยบคาย
ทั้งอาหารการกินก็ขัดสน ไม่มีคนหยากมาคิดค้าขาย
เมืองไกโรโอเต็ลเห็นสบาย ของทั้งหลายบริบูรณ์มากมูลมี
ท่านจะไปไกโรหรือไฉน ตามแต่ใจหรือสมัคพักอยู่นี่
ราชทูตตอบต่อข้อคดี มาถึงที่แล้วจะไปก็ไม่ควร
อันลำยากอดหยากแต่เพียงนี้ มิได้มีความวิโยคโศกกำสรวญ
อั้งกินนอนก็ไม่ร้อนอารมณ์ครวญ หมดประมวญจะขออยู่ในบุรี
จนถึงวันกำปั่นรบเข้ามารับ จะลากลับหมายมุ่งไปกรุงศรี
ฝ่ายกงสุลฟังว่าไม่ราคี จึงพาทีสั่งไว้ด้วยใจจง
ถ้าพวกทูตมีธุระเป็นไฉน ให้คนไปแจ้งความตามประสงค์
คงจะช่วยจนสำเร็จเสร็จจำนง แล้วลาลงด่วนเดินดำเนินจร ฯ

๏ แต่พวกไทยอยู่ในตำแหน่งนั้น ถึงสามวันจึงได้แจ้งแห่งอักษร
ว่าเรือรบที่มากลางสาคร จะรีบร้อนให้ถึงที่ในสี่วัน
แรมเจ็ดค่ำเดือนห้าเวลาตก ก็สมนึกแน่จิตต์ไม่ผิดผัน
เหมือนสาราข้อสัญญาของกัปตัน เรือกำปั่นถึงท่าที่หน้าเมือง
ครั้นรุ่งแรงแสงสว่างกระจ่างฟ้า กัปตันมาเล่าแจ้งแสดงเรื่อง
จะรับทูตคืนกรุงอันรุ่งเรือง แต่ว่าเครื่องกลไกที่ในเรือ
สนิมหนักจักรขัดต้องขัดสี ให้เคลื่อนคล่องยังไม่ผ่องเผือ

กับสะเบียงอาหารจะจานเจือ ของยังเหลือไม่กี่มื้อต้องซื้อเติม
ได้ฟังคำจำช้าเวลาเลื่อน เหมือนดวงเตือนความระกำให้ซ้ำเสริม
โอ้ทนทุกข์เวทนามาแต่เดิม จะพูนเพิ่มขึ้นอีกเล่าเป็นคราวเคราะห์ ฯ
๏ สิบสี่ค่ำเดือนห้าเวลาย่าย แสนสบายเบาใจดังได้เห็าะ
ลงเรือไฟพร้อมพรั่งนั่งหัวเราะ ให้เล่นเลาะตามร่องท้องทเล
ถึงประทับกับกำปั่นสำราญรื่น ก็แช่มชื่นชักชวนกันสรวลเส
แสนสุขาอารมณ์สมคเน ย้างฮาเฮพูดเล่นเจรจา
กัปตันให้ยิงสลุตทูตสยาม คำนับตามเยี่ยงอย่างต่างภาษา
สิบเก้านัดนัดไว้ในตำรา ธรรมดารัยทูตสลุตยืน
ข้างพวกเขาเหล่าขุนนางต่างตกแต่ง ตามตำแหน่งยศถาไม่ผ่าผืน
มาพร้อมเพรียงเรียงเรียบระเบียบยืน ล้วนแต่พื้นพวกทหารชาญณรงค์
จะใกล้ค่ำคล้ำฟ้านภากาศ นึกอนาถน่าคิดพิศวง
เป็นไฉนไยหนอพระสุริยง จึงตกลงในทิ่นทิธาร
เมื่ออุทัยแจ่มแจ้งเห็นแสงส่อง ขึ้นจากท้องวังวลชลฉาน
หรือจะเป็นเช่นอังกฤษเขาคิดการ ว่าสัณฐานโลกกลมเหมือนส้มโอ
พระอาทิตย์อยู่ที่เดียวไม่เลี้ยวเลื่อน แต่โลกเคลื่อนหมุนหันขันอักโข
อันพื้นแผ่นแดนไตรก็ใหญ่โต เราคนโง่คิดไม่เห็นเป็นอย่างไร
พอน้ำเดือดถอนสมอไม่รอรั้ง เสียงจักรดังดูชาธารสท้านไหว
ออกจากที่หน้าสุเอศเขตรเวียงไชย เลยครรไลล่วงมาในราตรี ฯ
๏ ได้เจ็ดวันถึงเบ้องเมืองมักหะ ริมระยะแขวงแคว้นกระแสคลี่
เป็นชาติเชื้อแขกอาหรับช่างอัปรี ดูบุรีโซเซเกเรเกนัง

ถ่านที่ใช้ในเรือไม่เหลือหลอ
ต้องแวะขอตอดสมอเข้ารอฟัง
ได้แต่ฟืนเล็กน้อยคอยยังคำ
ต้องรอชนวนเวลาเข้าราตรี
๏ ค่นกับวันยรรลุถึงสถาน
ก็ตรงเข้าอ่าวมหาชโลทร
ครั้นรุ่งแสงสุริยานภากาศ
ยรรดาพวกราชทูตนั่งพูดกัน
ราชทูตรับตามเนื้อความสั่น
ให้ไปด้วยจะได้ช่วยดูการงาน
แล้วขัดแจงนาวาให้มาส่ง
ขึ้นอาศรัยตีกรามตามลำพัง
ลงกำปั่นผันผายออกจากที่
มาหลายวันสุลาตันค่อยซาไป
ขึ้นหักริบใบก้านยนร้านเสา
มากระทบถูกสีข้างแทบวางวาย
เหล่าลูกเรือแลกปิตันพากันวิ่ง
เอาเรือลงเร่งให้รีบไปรับ
หมอก็ดูรู้แท้แน่ตระหนัก
จึงเอาผ้าผูกพันเปนอันดี
แล้วมิคนปรนิบัติไม่ขัดขวาง
ฝ่ายว่าหมอต่อกระดูกให้หยูกยา
จะแล่นต่อไปไม่ได้ดังใจหวัง
เที่ยวเซซังถามไถ่ก็ไม่มี
พอประจำใช้พลางกลางวิถี
แล้วจรลีล่วงมาในสาคร ฯ
ย้อมปราการเอเดนเปนศิงขร
ให้พักผ่อนรับถ่านการสำคัญ
ผ่องโอภาสพรรณรายชื่นฉายฉัน
ฝ่ายกปิตันก็มาแจ้งแสดงการ
เขาจึงผินสั่งฝ่ายนายทหาร
อภิบาลเภทภัยระไวระวัง
โดยประสงค์เสร็จสมอารมณ์หวัง
ได้ยินยั้งสองทิวาก็คลาไคล
แต่เต็มทีลมกล้าผ้าไม่ไหว
กปิตันให้พวกเล็กเล็กเด็กผู้ชาย
เมื่อลงเล่าหัวหกพลัดตกหงาย
จนเจียนตายตกน้ำระยำยับ
ปล่อยทุ่นทิ้งลอยไปจะได้จับ
แล้วพากลับคืนมาไม่ช้าที
ซึ่โครงหักยุบพร่องไปสองซี่
ให้นอนที่เปลไปหลายเวลา
อยู่เคียงข้างคอยพิทักษ์ดูรักษา
สักสิบห้าวันได้ก็หายดี ฯ

๏ เวลาหนึ่งสุริฉายลงย่ายคล้อย เป็นฝนฝอยมืดมัวทั่วฉัฐ
สลาตันพักกล้าหนนาวี เกือยเสียทียังป่างลงกลางคัน
ลูกเรือทำการงานพานจะขัด ด้วยคลื่นซัดซวนเซหัวเหหัน
แต่จะขึ้นเก็บใบก็ไม่ทัน เสาสะบั้นหักยับทับลงมา
ใบสยัดขาดลิ่วปลิวออกว่อน พี่เร่าร้อนคิดถึงตัวกลัวหนักหนา
ละลอกจัดพัดเข้าในนาวา ขนดาดฟ้าหีบห้อยลอยเป่นแพ
ที่ชั้นล่างวางลึกลุยเพียงเข่า ดูของเข้ากลิ้งกลอกเหมือนจอกแหน
บ้างเบียกป่อนมอซอคะยอคะแย เสียงออกแซ่ซุลมุนออกวุ่นวาย
บ้างพรั่นตัวกลัวชีวิตจะปลิดปลด แสนกำสรดสุดที่คิดหนีหาย
บ้างขนเข้าเผ้านทีคีรีราย ถ้ารอดตายได้เป่นแน่คงแก้ยน
บ้างร้องว่าเดชะบุญคุณพระช่วย อย่าให้ม้วยวายวางเสียกลางหน
บ้างคิดถึงจอมนเรศรัเกศสกนธ์ จะสิ้นชนม์เชิญช่วยด้วยสักคราว
บ้างคิดคุณแม่พ่อเป่นที่พึ่ง บ้างคนึงนกละเหี่ยถึงเมียสาว
อสุชลลั่นหลั่งลงพรั่งพราว ทำตาขาวหมดทุกคนวิ่งวนเวียน
ถึงคนใดใจกล้าก็หน้าม่อย ดูจิ๋วจ้อยถอนสอื้นบ้างคลื่นเหียน
เหลือกำลังพลั่งพลวกอวกอาเจียน สะอิดสะเอียนอกใจไม่สบาย
ละลอกจัดพัดกำป่นผ่าพื้นคลื่น นภางค์พื้นกึกก้องคะนองสาย
สักครึ่งโมงเรือโคลงที่แคลงคลาย พอฝนหายสลาตันนั่นก็ซา
กัปตันให้เปลี่ยนใบแล้วใส่เสา อีกเชือกเพลาผลัดใหม่ไวหนักหนา
แล้วสำเร็จเสร็จสิ้นดังจินดา ในเวลาเดียวพลันได้ทันการ ฯ

๏ อีกห้าวันมากลางทางทุเรศ ถึงประเทศเกาะลังกามหาสถาน
มีแหลมใหญ่อยู่ในนทีธาร แต่บุราณเรียกว่าเมืองคาลี
สำหรับไว้ถ่านหินเป็นถิ่นท่า เรือไฟมาในระหว่างทางวิถี
ถ้าขัดสนเสียการถ่านไม่มี เข้าจอดที่รับขนมาจนพอ
ครั้นเรือเราเข้าไปถึงในอ่าว เสียงโซ่กราวโกร่งกร่างวางสมอ
เจ้าเมืองนั้นกะไรน้ำใจคอ ลงมาขอเชื้อเชิญคำเนินทร
ให้พวกไทยไปอยู่ในบูเรศ เป็นขอยเขตรตึกโตสโมสร
ครั้นเย็นย่ายชายแสงทินกร ลงเรือผ่อนไปขึ้นรถดูงดงาม
ข้อมที่ท่าหน้าบุรีมีทหาร เขาเตรียมการยิงสลุตทูตสยาม
เสียงนกฉาดไฟปราดประกายวาม ครั้นครบตามยศถ้วนกระบวนยิง
พวกทูตไทยก็ครรไลลีลาลาศ ดูเกลื่อนกลาดมากมายทั้งชายหญิง
แต่ล้วนคำมิดหมิเต็มที่จริง ถึงแม้มีที่อิงไม่หยากอัง
หนทางทูตจรลีมีทหาร เคียงขนานถือปืนยืนสพรั่ง
เหล่าสิงหฬคันคำล้วนลำพัง พวกที่ขาวขาวทั้งหมดประมวญ
สิริรวมพลปืนยืนคำนับ เขาแต่งรับสมศักดิ์ไม่หักหวน
ในขาญชีมีกำหนดจดจำนวน นับได้ถ้วนร้อยห้าสิบพอดิบดี
มาถึงตึกที่ผู้รั้งเตยยั้งยับ รถประทับแล้วครรไลเข้าในที่
ทุกคำแหน่งแห่งห้องเข้าของมี ตามศักดิ์ศรีผู้อยู่ดูพองาม
ให้สองชายนายถนนคนฉลาด ทั้งองค์อาจใจเพ็ชรไม่เข็ดขาม
มาอยู่ด้วยช่วยรักษาพยายาม ระวังความเหตุผลพวกคนพาล ฯ

๏ ครั้นภานุมาศลีลาศลับเหลี่ยมผา เจ้าเมืองมาเชิญชักสมัคสมาน
ให้พวกทูตหกนายชายชำนาญ ไปรับประทานโต๊ะใหญ่ที่ในวน
ราชทูตพูดจาประสามิตร ต้องตามจิตต์รับรักไม่หักหวน
เขามานั่งสนทนาเวลาควร ก็ลาทวนคืนกลับไปหลับนอน
จนแสงสายสุริยนพันบรรพต จึงให้รถมารับสลับสลอน
ต่างขัดแขงแต่งกายแล้วกรายกร ขึ้นรถาพาธรมาถึงพลัน
กินสำเร็จเสร็จการวิสาสะ สิ้นธุระจวนย่ายก็ผายผัน
แล้วเลยตรงไปที่โรงทำน้ำมัน ดูขุดคั้นล้วนแต่จักรไม่หนักแรง
เร็วกว่ามือมากมายเป็นหลายเท่า ปัญญาเขาเลิศมนุษย์สุดแถลง
ดังหนึ่งเทพดามาสำแดง ให้รู้แจ้งสารพัดช่างขัดการ
ออกจากนั่นครรไลไปไหว้พระ สาธุสะใครหนอก่อวิหาร
ทั้งโบสถ์รามงามสง่าน่าสำราญ อยู่บนซานเชิงเขาลำเนาเนิน
มีองค์พระพุทธรูปสถูปสร้าง ทำที่ทางควรจะสรรเสริญ
แต่พระสงฆ์มิได้ปลงผมทำเริญ ทิ้งไว้เกินสิบสี่ค่ำทำอย่างไร
แม้จะปลงวันใดก็ไม่ว่า อย่าให้ยาวเกินตำราขึ้นมาได้
ถือเช่นนี้วิปริตผิดกับไทย เอาผมไว้ดูคำไม่ขำตา ฯ
๏ เวลาย่ายคืนหลังยังสำนัก ก็พร้อมพรักตริตรองแล้วปรึกษา
ว่าเรานี้เอาบุญช่วยหนุนมา ถึงลังกาอันดีครัน
จำจะไปมัสการพระเขี้ยวแก้ว เหมือนหนึ่งแผ้วถากถางทางสวรรค์
ครั้นเห็นสิ้นยินยอมลงพร้อมกัน เจ้าคุณนั้นจึงให้ลามแจ้งความใน
ยอกกัปตันตามจิตต์ที่คิดหมาย แห่งเรื่องรายจินดาอัชฌาสัย

เขาตอบว่าซึ่งการท่านจะไป ตามน้ำใจเราไม่ตัดให้ขัดเคือง
แต่ทรายว่าพระมหาทันตธาตุ ประชารายฎรนับถือเขาลือเลื่อง
สถิตย์แทบถิ่นทิศเรืองรอง อยู่ยังเมืองแกนดีฉานนั้น
แม้จะจรด้วยรถาเทียมม้าเทศ อันวิเศษเรียวแรงแข็งขยัน
หนทางไกลไปลำลองสักสองวัน แม้ถึงนั่นคงต้องพักสักเวลา
จนสิ้นการท่านจำนงประสงค์สม โดยนิยมมุ่งมาดปรารถนา
คิดรวมกันเสร็จสรรพจนกลับมา ราวสักห้าหกวันเป็นมั่นคง
ในเดือนนี้ฤดูพายุร้าย มักวุ่นวายพัดกระจุยเป่นผุยผง
เรือทั้งหลายโดนแตกล่มแหลกลง แต่คนตายวายชีวังก็มากมาย
อันอ่าวนี่ยิ่งยวดเก่งกวดขัน พวกกับตันพรั่นตัวกลัวใจหาย
ไม่อาจออกทอดเฉยเลยสบาย คงผันผายมิให้ข้ามสามทิวา
ท่านจะไปไหว้พระทันตธาตุ โดยดังจิตต์คิดมาดปรารถนา
ข้างฝ่ายตัวข้าพเจ้าเล่าจะลา ออกแล่นล่องท้องมหาสลาลัย
ถึงพายุพานพัดฉวัดเฉวียน พอหันเหียนผันแปรคิดแก้ไข
ด้วยที่กว้างทางทเลคะเนใจ เห็นคงไม่ยุบยับถึงอับปาง
ครบหกวันมิได้เคลื่อนเหมือนอย่างว่า จึงจะมารับรองอย่าหมองหมาง
ราชทูตคิดสงสัยไขระคาง ว่าอังกฤษผิดทางกับเพศไทย
ไม่นับถือพุทธยาทสาสนา จึงพูดจากลับแกล้งแถลงไข
เอาโน่นชักนี่ขวางทุกอย่างไป หมายมิให้ไคลคลาช่างสามานย์
ขณะทูตพูดกับนายกำปั่น มีสงฆ์อันปรีชาชำญญาหาญ
อยู่วัดในคาลีที่สมภาร อีกนายบ้านหนึ่งนั้นพากันมา

เยี่ยมเยียนทูตเมืองไทยเหมือนใจหมาย คุณพระนายท่านจงถามตามภาษา
เปนข้อไขในมคธพจนา ชาวลังกาเข้าใจด้วยคล้ายกัน
ทั้งสองคนรับว่าจริงอย่ากริ่งจิตต์ อ่าวนี้ติดร้ายจัดลมพัดผัน
ไม่คลาดเคลื่อนเหมือนคำของกัปตัน ก็เปนอันขนใจมิได้จร
จึงปรึกษาว่าจะไปในครั้งนี้ ด้วยมุ่งมีความศรัทธามาสังหรณ์
เหตุเลื่อมใสในพระยี่นซินวร ใช่ว่าจรโดยขนาดราชการ
ซึ่งจะละให้กำยี่นนั้นผันผาย ออกแล่นล่องท่องสายกระแสสาน
จนเหลือเกินเนิ่นช้าเวลานาน ทั้งเปลืองถ่านใส่ไฟเห็นไม่ควร
ครั้นเห็นพร้อมยอมกันอย่างนั้นแน่ ก็พูดแก้เกี่ยงกันแกล้งหันหวน
ว่ากัปตันจะต้องไปเราใคร่ครวญ เห็นแต่ล้วนการยากลำยากที
ถอยเรือออกนอกทเลเที่ยวเร่รอน แล้วยังย้อนมารับกลับเข้าที่
อันพวกเรานี้ก็ไม่ไปแกนดี ขะหมายมุ่งกรุงศรีอยุธยา
กัปตันพึ่งราชทูตพูดดังนั้น เกษมสันต์แสนโสมนัศา
แต่พักอยู่ประเทศเขตรลังกา ได้สองราตรีถ้วนด่วนครรไล
ตัวเจ้าเมืองกับขุนนางต่างมาส่ง โดยจำนงจิตต์พิสมัย
แล้วต่างคนต่างลากลับคลาไคล คิดอยใจในผู้ร้างยังยั้งยืน
สู้มาส่งจนลงถึงกำยี่น ด้วยรักกันไว้อัชฌาไม่ผ่าผืน
ตามหนทางจรจรัลทหารยี่น ดูครึกครื้นมิได้แปลกกับแรกมา
เขาสลุตส่งทูตสิบเก้านัด แล้วเร่งรัดย่ายยากออกจากท่า
กำยี่นเรือยเฉื่อยฉิวลิ่วลิลา พระพายพาล่องแล่นแสนสำราญ
ค่อยแซ่มชื่นคลื่นลมไม่ใหญ่ยิ่ง เรือก็วิ่งปร๋อปรากดูฉาดฉาน

กำหนดเสร็จถ้วนเจ็ดทิวาวาร ถึงสถานสิงคโปร์โอ้คนึง
จวนประสบพยมิตรขนิษฐา มาทำช้าเศร้าใจไปไม่ถึง
เวรใดมิให้เราได้เคล้าคลึง คิดอ้าอ้อยอิดอัดขัดอารมณ์ ฯ
๏ ฝ่ายขุนนางที่สองรองผู้รั้ง ลงมานั่งไต่ถามความปฐม
ตั้งแต่ไปจนได้คืนนิคม ค่อยชื่นชมเสพย์สุขหรือทุกข์ภัย
พระพิเทศพานิชจิตต์จงรัก ในจอมจักรขึ้นภพสยสมัย
ลงมาเรือเชือเชิญให้พวกไทย ขึ้นอาศรัยเคหายนหน้าเนิน
มีตึกโตทำไว้ทั้งใหญ่กว้าง เป็นที่ทางเขตรลำเนาภูเขาเขิน
มีสวนจันท์กานพลูดูเจริญ พินิจเพลินเหือดหายวายอาวรณ์
เหล่าข้าหลวงแต่งกายแล้วผายผัน ลงเรือพลันคนกรรเชียงเรียงสลอน
มาถึงท่าจะขึ้นรถยนทร ริมสาครหน้าป้อมพรักพร้อมเพรียง
ยิงสลุดทูตตามความคำนับ หูออกดับดังลั่นสนั่นเสียง
รถก็เคลื่อนเป็นระเบียบดูเรียบเรียง ครั้นถึงเคียงเข้าประทับกับขันได
ชวนกันขึ้นตึกโถระโหฐาน ค่อยเยกยานวิญญาอัชฌาสัย
เมื่อทูตถึงท่านเจ้าเมืองอันเรืองชย ยังคลาไคลเที่ยวท่องท้องนที
ไปขับจรเหล่าสลัดสกัดก้าว มันกรูกราวจากแดนออกแล่นหนี
รองเจ้าเมืองอยู่รักษาซึ่งธานี เขาอารีพวกเราเฝ้าระวัง
จัดทหารอภิบาลบำรุงรักษ์ คอยภิทักษ์รักษาทั้งหน้าหลัง
ข้างฝ่ายตัวก็ไม่เชื่อนยิดเยื่อนยัง หมั่นมาฟังข่าวระคายร้ายหรือดี
พวกขุนนางแลนายห้างที่เมืองนั้น ก็พัวพันผูกรักเป็นศักดิ์ศรี
เชิญกินโต๊ะหยากใคร่เป็นไมตรี โดยว่ามีมิตรจิตต์สนิทใน

ราชทูตหยุดสำนักพักอยู่นั้น ได้สองวันมัวหมองค่อยผ่องใส
จะกลับคืนหมายมุ่งมากรุงไกร ครั้นแสงไขผ่องภพพื้นนภา ฯ
๏ รองเจ้าเมืองจัดทหารชำนาญศึก อกกระทึกคึกคักกันหนักหนา
ล้วนถืออาวุธปลายหอกออกประตา สักร้อยกว่ายืนเรียงเคียงคำนับ
พวกยืนใหญ่ให้คอยยิงสลุต ขณะทูตไคลคลาเมื่อขากลับ
ทั้งขุนนางนายห้างมาคั่งคับ ข้างคอยรับตามทางข้างศิรินทร์
ต่างสุดแสนโสมนัศขึ้นรถา ไปสู่ท่าวังวนชลสินธุ์
พลีไชยได้สมบัติอินทร์ จะกลับมาธานินทร์ประสบนาง
แล้วลงเรือรัยตะยงถึงกำปั่น หมดด้วยกันหน้าก่ำดังน้ำฝาง
ที่ตรกตรองหมองไหม้ค่อยวายวาง หัวเราะพลางพูดเพลินเจริญใจ
เวลาเช้าราวสักสามโมงเศษ แรมทูเรศมาในแควกระแสใส
ได้สี่วันสี่คืนชื่นฤทัย คลื่นไม่ใหญ่วายุพัดกำลังดี ฯ
๏ พอวันศุกรเดือนเจ็ดขึ้นเก้าค่ำ เห็นปากน้ำชวากวุ้งเข้ากรุงศรี
ห้าโมงเช้ามีเศษเจ็ดนาที ก็ถึงที่ทอดพลันนอกสันดอน
ฝ่ายกัปตันคนนี้ช่างคิดเหลือ เรียกลูกเรือเซงแซ่แลสลอน
เร่งโรยรอกนาวาลงสาคร ให้เราจรหมดด้วยกันทันเวลา
เห็นเรือโยตสามลำประจำที่ กะลาสีกรรเชียงนั่งเรียงหน้า
พร้อมเชือกเสาเพราใยในนาวา นายรักษาอยู่ประจำลำละคน
บรรดาไทยนายไพร่สิ้นเจ็ดลาก ครั้นพร้อมเสร็จเป็นลำดับไม่สับสน
กัปตันเคลื่อนคลอจรดล ฝ่ายข้างยนที่กำปั่นก็ลั่นยืน
ยิงสลุตส่งทูตสิบเก้าถ้วน พระพายชวนเฉื่อยมาไม่ผ่าผืน
ได้สมหวังกลับยังนครคืน ก็เริงรื่นสุขสมภิรมย์ใจ ฯ

๏ ถึงหน้าด่านเมืองสมุทหยุดประทับ เห็นคั่งคับคนผู้คูไสว
ต่างพรากน่าวาแล้วคลาไคล ขึ้นอาศรัยปริดาศาลากลาง
ท่านพระยาผู้รักษาเมืองสมุท ก็แสนสุดยินดีไม่มีหมาง
ลงมานั่งพูดจาหัวร่อพลาง ทั้งฝ่ายข้างท่านผู้หญิงวิ่งเปนควัน
หาสำรับตั้งเรียงเลี้ยงพวกทูต หน้าไม่ยุดเยิกยานงานขยัน
อันอังกฤษแต่ยรรดามาด้วยกัน ก็จัดสรรค์เลี้ยงสิ้นกินจนพอ
ผลไม้นานาซื้อหาให้ เหล้าใส่ไหตวงตักไม่พักขอ
บุหรี่ยาเพ็ชบูรณ์ที่ฉุนตอ คนละห่อให้ถ้วนจำนวนมา
กะลาสียินดีเปนที่ยิ่ง ก็ขนสิ่งของส่งลงคืนท่า
บรรทุกท้องกองเรียบเพียบนาวา ครรไลลาไปกำบั่นนอกสันดอน ฯ
๏ พระยาสมุทบุรานุรักษ์นั้น ให้จัดสรรค์เรือแพแซ่สลอน
ฝ่ายพระยามหาอัคนิกร ก็รีบร้อนเร่งผายชายชำนาญ
เรือเก๋งพังทั้งสองสำรองเสร็จ กับเรือเบ็ดจอดเรียงเคียงขนาน
ต่างคนลาสองพระยาไม่ช้านาน ออกจากด่านเมืองสมุทรีบรุดมา
พิรุณโรยโปรยด้วยลอองสาด น้ำลงปราดเชี่ยวเหลือเบือหนักหนา
พอย่ำฆ้องสองยามตามเวลา ถึงกรุงเทพมหานครคง
เข้าประทับกับท่าที่หน้าบ้าน ขึ้นสถานยลมิตรพิศวง
ทั้งพงศามาพร้อมล้อมเปนวง พูดกันส่งไปจนแจ้งแสงอุทัย ฯ
๏ แต่พวกทูตกรายยังคมขรมขาท ออกจากราชธานีที่อาศรัย
จนถึงเมืองลอนดอนพักผ่อนไป ตามหัวเมืองเนืองในระยะทาง
ทั้งได้เที่ยวหลายบุรีที่อังกฤษ สยายจิตต์สารพัดไม่ขัดขวาง

ตัวเจ้าเมืองกรมการทุกด่านทาง ไม่เมินหมางต้อนรับประคับประคอง
ได้ปรากฏยศยิ่งทุกสิ่งสิ้น สมถวิลเอาใจมิให้หมอง
แต่พอถึงที่ประทับคอยรับรอง ทั้งเข้าของกินอยู่ดูระวัง
อันเจ้าเมืองมาคำนับรับทั้งนั้น เพราะเดชายารมีไปคุ้มชัง
สองพระองค์ซึ่งดำรงนครัง ดังฉัตรบังกันเกศกันเภทภัย
พระนางนาฏจึงประสาสน์เสาวนิศ ให้เขาคิดรับรองได้ผ่องใส
พวกข้าหลวงทั้งหลายสบายใจ แต่วันไปจนมาถึงธานี ฯ

๏ เรื่องที่กายรายที่กวนล้วนเป็นสุข ต้องจนแท้แต่ใจทุกข์ขุกหมองศรี
ไปห่างน้องป่องหานุชสุดโศกี กรรมมากมายกายมัวมีที่คำนึง
แทยเกือยยักการไปไกลเหลือล้ำ ลงนอนแซ่วแล้วนั่งซ้ำร่ำจนถึง
เป็นสุดจนขันเสียจริงนิ่งรำพึง ทนไปแน่แท้เป็นหนึ่งถึงชีวา
นี่หากบุญหนุนให้บ้างครั้งคราวยาก ร้อนแรมขรรอนรักจากพรากเคหา
คงได้ชื่นคืนได้ชมสมจินดา มาแนบเนื้อเมื่อแนบหน้าพาแนบนวล
พี่ละบ้านพานลำยากมากหม่นหมาง ครุ่นถึงนวลครวญถึงนางครางโหยหวน
จึงเขียนคำจำข้อคิดคิดตัดรัญจวน เรื่องการเศร้าเราก็สรวญจวนแหลกลาญ
หวังจะให้ไว้จงเห็นเป็นฉบับ ได้สืบดูรู้สำหรับตรับตรองสาร
แนะสังเขปในสิ่งข้อพอประมาณ ทรายแถวถิ่นสิ้นที่ถานบ้านเมืองเอย ฯ

๏ ลอนกอน นัคเรศเจ้า
นิราศ นาฏนวลผจง
วายสวาท ขาดเคี่ยงองค์
นานนัก รักแรมน้อง
๏ ตัวเราเกลากล่าวเกลี้ยง
คือหม่อมราโชทัย
แสดงโดยแต่จริงใจ
ห่อนจักพลิกแพลงพลั้ง
๏ บางยลบางเรื่องรู้
จึงนิพนธ์พจนสาร
สำหรับแผ่นกินนาน
คนเกิดภายหลังได้
๏ ใช่จิตต์คิดอาจอ้าง
จักแข่งวากยวาที
ถือตนทัดเทียมกระวี
สักแต่ว่าพอรู้
๏ ของสารสวัสดิ์นี้
จนตรายถึงอวสาน
สูญภพแผ่นดินดาล
จึงลิขิตคำชี้

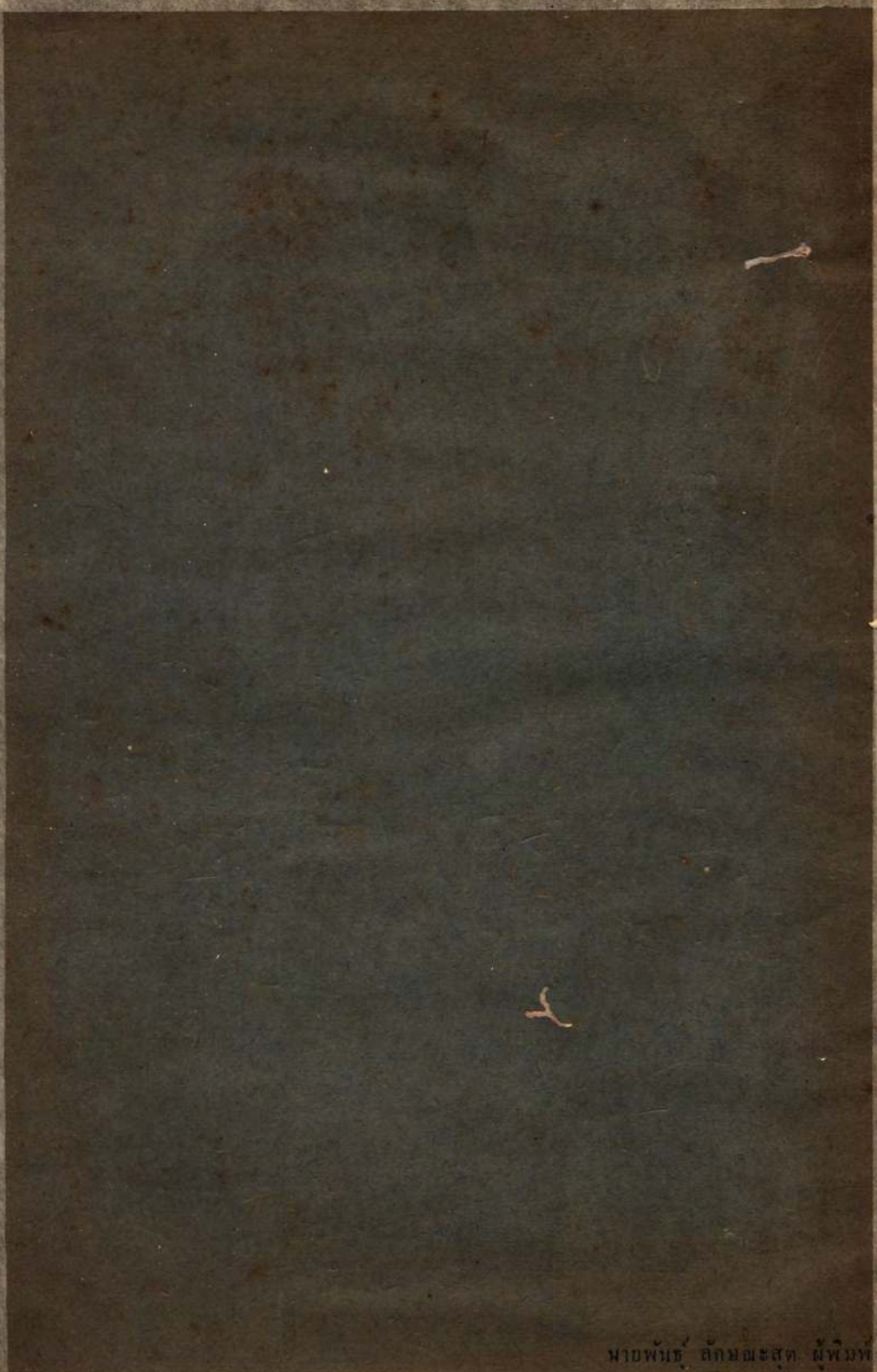
จอมอนงค์
จากห้อง
อรเอย อกเอย
นิ่มเนื้อเคยถนอม ฯ
กลอนไข
ที่ตั้ง
จำจด มานา
พลาดถ้อยความแถลง ฯ
รหัศการ
สิ้นไว้
เนาเนื่อง ไปเอย
อ่านแจ้งอนุสนธิ์ ฯ
อวตคิ
เทียบสู้
หวังเสนาะ โสตนา
เริ่มกล้ากล่าวสาร ฯ
เนานาน
สุดหล้า
แดนโลก
ขาดสิ้นโทรมสูญ ฯ

◎ ขอแต้มต่อข้อวิบายไว้ท้ายสาร

เหมือนชี้เช่นเป็นหน้าสารบาน เชิญวิจารณ์เรื่องรสยุทสำคัญ
ท่านผู้ใดใฝ่นักเลงเพลงฉลาด ซื้อนิราศเรื่องลอนคอนกลอนกลัน
ไปอ่านฟังข้อคำที่รำพรรณ ว่าคมขันหรือจะเชิงดำเนินกลอน
ฉันขอบิดต์คิดตรองหาช่องชอบ เป็นคนรอบรู้รักในอักษร
สู้เสียทรัพย์ซื้อหาไม่อาวรณ์ ได้มานอนนั่งอ่านสำราญใจ
บัดสีแทนที่ท่านแสนตระหนี่เหนียว ทำบิดเบี้ยวยากเย็นเข็นไถล
เงินก็มีแต่ไม่ซื้อถืออย่างไร การนี้ไม่เหลือแรงแพงหนักนัก
ควรจะหามาไว้ดูให้รู้เรื่อง ที่บ้านเมืองใกล้ไกลได้ประจักษ์
เล่นขอยืมกันอ่านสงสารพักตร์ จะเสื่อมศักดิ์เสียนามความชาร
ถึงคิดลอกเล่าก็ยากลำยากช้า ทั้งเสียค่าสมุดดีที่ยางซ่อน
สิ้นกินสอหรดาลบ่วยการนอน เอาเงินย้อนส่งให้ไต้สบาย
แต่ก่อนนั้นสาราคิดหายาก ไม่กระดากยืมกันได้ดังใจหมาย
เที่ยวรักรุงพุ่งเพื่องประเทืองพราย ตีพิมพ์ขายเกลื่อนกลาดดาษตา
ซื้อทิ้งไว้สักฉบับสำหรับบ้าน พอลูกหลานอ่านมีที่เคหา
ไม่พักยืมเขาให้ยากลำยากตา ฉันช่วยว่าเตือนสติบางตริตรอง
มิใช่แกล้งแต่งคารมด้วยคมปาก มาถางถากทำให้ฤทัยหมอง
การที่ว่าเห็นไม่งามตามทำนอง อย่าขัดข้องหมองหมางระคางทรวง
แม้ผู้ใดจะใคร่ซื้อหนังสือบ้าง เชิญไปห้างปากซ่องคลองบางหลวง
มีกฎหมายสำหรับความตามกระทรวง ฉบับหลวงตีตามเนื้อความไทย
เชิญไปดูจะได้รู้หลายชนิด หรือจะจ้างช้างยืดใยปกใหม่
ไม่แพงมากเกินราคาระอาใจ เชิญท่านไปชมบ้างที่ห้าง เอย ฯ

๏ เฉลงความนามดอกเตอ ยรัดเล
เปนช่างการพิมพ์คเน ชนยรู้
คือชาวชาติอเม ริกันเกิด โพ้นเขย
มาสั่งสอนสาสน์สู้ สละถ้าวแดนสถาน ฯ

นิราศเมืองลอนดอนฉบับพิมพ์แต่ก่อน ที่หามาได้มีผิดวิปลาศหลายแห่ง ที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้สอยจากฉบับเขียน ๔ เล่มสมุดไทย เปนฉบับเก่ามีอยู่ในหอพระสมุด ฯ

นายพันธุ์ ลักษณะสุต ผู้พิมพ์